МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ДУЛЬСЬКИЙ ОЛЕКСАНДР ЛЕОНІДОВИЧ

УДК 343.985

ДИСЕРТАЦІЯ

КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»
(081 – Право)

Подається на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело. Всі частини тексту дисертації, під час написання яких використовувалися технології штучного інтелекту, перевірені та відредаговані особисто
_____ **О. Л. Дульський**

Науковий консультант: **Чорноус Юлія Миколаївна**,
доктор юридичних наук, професор

Київ–2026

АНОТАЦІЯ

Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження. – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису*.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» (081 – Право). – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2026. 546 с.

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення, проведено емпіричні дослідження та запропоновано вирішення нового наукового завдання, суть якого полягає у формуванні концептуальних теоретичних, методологічних, правових, праксеологічних засад криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження. На підставі здійсненого дослідження отримано такі основні наукові результати.

Окреслено зміст поняття «криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» в змагальному кримінальному процесі, що виявляється в таких ознаках: забезпечення потреб практичної діяльності уповноважених суб’єктів, що визначені в кримінальному процесуальному законодавстві України; використання методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, тактики й методики; пізнавальна діяльність уповноважених суб’єктів, що визначені в кримінальному процесуальному законодавстві України, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні фактичних даних, а також окремих уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора, оперативного співробітника (ч. 2 ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України) та ін.), спрямована на вилучення, збереження та фіксацію фактичних даних; збір тих фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; збір фактичних даних відбувається відповідно до нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду та з огляду на практику Європейського суду з прав

людини; збір таких доказів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту передбачає їхні рівні права на знаходження та витребування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Сформовано наукові положення щодо історичних періодів розвитку криміналістичного забезпечення збирання доказів (донауковий (до н. е. – середина XIX ст.) і науковий (кінець XIX ст. – донині)), зміст яких виявляється в постійному взаємозв'язку кримінального процесуального (законодавче закріплення способів збирання доказів та прав, обов'язків і функцій уповноважених на це суб'єктів) та криміналістичного (тактичне, технічне й методичне забезпечення процесу збирання фактичних даних) аспектів.

Надано тлумачення поняття техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, що виявляється у двох значеннях: 1) сукупність засобів і знарядь, які призначені для знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора, оперативного співробітника (ч. 2 ст. 41 Кримінального процесуального кодексу України) та ін.) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; 2) діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, упровадження та використання засобів, знарядь, прийомів і рекомендацій їх застосування, а також створення сприятливих умов під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження). Розроблено класифікацію техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження як сфери практичної діяльності залежно від низки критеріїв.

З'ясовано, що тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплює тактику обвинувачення і тактику захисту. Визначено відмінності тактики обвинувачення від тактики захисту. Вони полягають як у суб'єктах застосування, так і в її сутності. Тактика обвинувачення спрямована на встановлення обставин, які підлягають

доказуванню в кримінальному провадженні (доведення факту, що особа вчинила кримінальне правопорушення), а тактика захисту спрямована на захист інтересів, прав і свобод особи, яка перебуває в певному процесуальному статусі, що визначений КПК України (підозрюваний, обвинувачений, підсудний та інші особи, передбачені ч. 1 ст. 45 Кримінального процесуального кодексу України). Для реалізації цих завдань сторони використовують систему тактико-криміналістичних засобів.

Розроблено поняття методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, що становить систему наукових положень, які ґрунтуються на даних криміналістичної методики та розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій, які забезпечують ефективність діяльності суб’єктів сторони обвинувачення та захисту під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті).

Удосконалено систему правових основ криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, що охоплює всі види правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які: регламентують процес кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень; орієнтують уповноважених суб’єктів на дотримання всіх правових актів держави та рішень відповідних органів під час розроблення та застосування криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів; регулюють питання застосування науково-технічних засобів; визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання уповноважених на це суб’єктів під час їхньої пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Визначено та схарактеризовано зміст таких понять: «міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального

провадження», «європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», «національні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

Запропоновано поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» (праксеологічний аспект) тлумачити як діяльність, що полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності відповідних суб'єктів у здійсненні пізнавальної діяльності, що полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з огляду на: 1) норми та принципи правових актів України, а також принципи окремих національних і міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною; 2) нормативні документи, що ґрунтуються на консенсусі, прийняті визнаним органом, який встановлює для загального й неодноразового (п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію») використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності зі збирання доказів, і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості.

Виокремлено класифікацію стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження (за рівнем забезпечення прав і свобод людини (мають загальнообов'язковий характер) та за дією в просторі в значенні Закону України «Про стандартизацію» (мають рекомендаційний характер для сторін кримінального провадження).

Запропоновано класифікацію засобів криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення в кримінальному провадженні за такими групами: криміналістичне забезпечення слідчих (розшукових) дій; негласних слідчих (розшукових) дій; інших процесуальних дій (процесуальних дій, що спрямовані на витребування, отримання та одержання доказів; окремих

заходів забезпечення кримінального провадження), із формуванням практичних рекомендацій реалізації.

Запропоновано практичні рекомендації щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, допиту, огляду (зокрема огляду місця події), обшуку, освідування, а також негласних слідчих (розшукових) дій. Надано пропозиції щодо закріплення в Кримінальному процесуальному кодексі України нової статті 241-1 «Медичне освідування», яка регулюватиме питання визначення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції осіб, які причетні до вчинення кримінального правопорушення.

Сформовано теоретико-методологічні засади криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження та враховують спеціальні методи наукового дослідження таких наук, як кримінальний процес, криміналістика й оперативно-розшукова діяльність.

З'ясовано, що поняття криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення інших процесуальних дій полягає в діяльності тих суб'єктів сторони обвинувачення, які передбачені в Кримінальному процесуальному кодексі України та які розробляють криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби та їх подальше застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності таких суб'єктів у здійсненні ними пізнавальної діяльності, яка виявляється в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Сформульовано теоретичні засади та практичні рекомендації криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення «інших процесуальних дій», а саме: витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій, службових і фізичних осіб речей,

документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; тимчасового доступу до речей і документів; затримання уповноваженою службовою особою тощо.

Виокремлено етапи криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій: формування та подання клопотання стороною захисту про проведення таких дій; прийняття рішення уповноваженою особою, якій подано клопотання; оскарження стороною захисту рішень, дій або бездіяльності уповноважених осіб під час ініціювання слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (факультативний етап); безпосереднє збирання доказів уповноваженою особою або за її дорученням іншою службовою особою шляхом проведення цих дій; участь сторони захисту в слідчих (розшукових) чи інших процесуальних діях (факультативний етап); підбиття підсумків на основі отриманих результатів як уповноваженими особами, так і стороною захисту.

Проаналізовано засади криміналістичного забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні, які передбачають, що суб’єкт сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, захисник) має право незалежно, за власною ініціативою здійснювати діяльність, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження, із використанням можливостей криміналістичного забезпечення.

Ключові слова: техніко-криміналістичне забезпечення, тактико-криміналістичне забезпечення, методико-криміналістичне забезпечення, збирання доказів, сторона обвинувачення, сторона захисту, слідчий, захисник, міжнародні стандарти, європейські стандарти, національні стандарти, кримінальне провадження, слідча (розшукова) дія, негласна слідча (розшукова) дія, процесуальна дія.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти : монографія / О. Л. Дульський. Одеса : Юридика, 2025. 458 с.

Рецензія на монографію

Чернявський С. Актуальні питання криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в умовах змагального судочинства : рец. на кн. Дульський О. Л. «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти». *Наука і правоохорона*. 2025. № 3 (69). С. 202–204.

Статті у наукових виданнях, проіндексованих у наукометричних базах Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Chornous Yu., Dulskyi O., Morhun N. Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards. *Journal of Law and Political Science*. 2023. Vol. 38. P. 385–404. URL: http://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.24265555

2. Chornous, Y., Baranenko D., Yena Y., Hvozdiuk V., Dulskyi O. Recopilación de pruebas en la investigación de delitos cometidos en el ámbito deportivo: normas internacionales y europeas (Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards). *Retos*. 2024. Vol. 51. P. 219–224. DOI: https://doi.org/10.47197/retos.v51.99286

3. Baranenko D., Koval A., Dulskyi O., Lisitsyna Yu., Musayev E. Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection (on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects.

Amazonia Investiga. 2023. Vol. 12 (67). P. 232–240. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.21

4. Horodetska M., Zarubei V., Dulskyi O., Kamyshanskyi O., Morgun I. Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12 (68). P. 199–209. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.19

5. Dulskyi O., Leliuk T., Luhovyi V., Melnyk V., Morgun I. International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12 (70). P. 65–78. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Дульський О. Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. № 74. С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49

2. Дульський О. Л. Генеза наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження: кримінальний процесуальний та криміналістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2022. № 59. С. 66–73. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.13

3. Дульський О. Л. Реалізація засади змагальності під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2023. № 61. С. 77–81. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.16

4. Дульський О. Л. Медичне освідування як спосіб збирання доказів під час досудового розслідування: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 29. С. 401–409. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48

5. Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 7. С. 445–449. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105

6. Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 160–165. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23

7. Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 191–198. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25

8. Дульський О. Л. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 9. С. 365–368. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88

9. Дульський О. Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2023. Вип. 64. С. 128–132. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.24

10. Дульський О. Л. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 30. С. 174–180. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21

11. Дульський О. Л. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний вісник.* 2023. Вип. 4. С. 101–108. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13

12. Дульський О. Л. Проведення слідчих (розшукових) дій слідчим: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 76–86. DOI: 10.33270/03243401.76

13. Дульський О. Л. Теоретико-методологічні засади дослідження проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими особами у

кримінальному провадженні. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. Вип. 1 (27). С. 100–107. DOI: https://doi.org/10.33270/01242702.100

14. Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 668–674. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.111

15. Дульський О. Л. Основи криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень.* 2024. Вип. 32. С. 130–138. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.18

16. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка. *Київський часопис права.* 2024. № 2. С. 268–276. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.39

17. Дульський О. Л. Ініціювання захисником проведення судових експертиз: актуальні питання криміналістичного забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 83. С. 220–225. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.34

18. Чорноус Ю., Дульський О. Міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2024. Т. 14. № 1. С. 9–18. DOI: 10.56215/naia-chasopis/1.2024.09.

19. Дульський О. Л. Ініціювання захисником проведення тимчасового доступу до речей та документів: актуальні питання криміналістичного забезпечення. *Юридичний вісник.* 2024. Вип. 3. С. 119–126. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.14

20. Дульський О. Л. Актуальні питання збирання доказів захисником шляхом витребування від різних суб’єктів речей, відомостей та документів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 4. С. 625–634. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.104

21. Дульський О. Л. Поняття збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.*

Серія «Право». 2024. Т. 4 (85). С. 76–85. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.11

22. Чорноус Ю. М. Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження у змагальному кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2025. Вип. 2. С. 51–58. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.9

Тези доповідей за результатами участі в міжнародних і міжвідомчих конференціях, круглих столах:

1. Дульський О. Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Львів, 23 верес. 2022 р.). Львів, 2022. С. 270–273.

2. Дульський О. Л. Правові основи збирання органами досудового розслідування доказів в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 35–38.

3. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 66–69.

4. Дульський О. Л. Особливості правового регулювання криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 84–87.

5. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Modernity and current problems of society regarding the development of science* : матеріали XXX Міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 31 лип. – 2 серп. 2023 р.). Грац, 2023. С. 93–97.

6. Дульський О.Л . Захисник як суб’єкт збирання доказів: тактичний аспект. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали VI Міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серп. 2023 р.). Дніпро, 2023. С. 71–74.

7. Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Правовий дискурс :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 211–213.

8. Дульський О. Л. Щодо визначення стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 3 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–101.

9. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу НАВС (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Кихв, 2023. С. 93–97.

10. Дульський О. Л. Щодо визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 64–68.

11. Дульський О. Л. Значення практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертації в сучасних реаліях війни* : матеріали круглого столу (Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків, 2023. С. 105–109.

12. Дульський О. Л. Слідчі (розшукові) дії: взаємозв’язок процесуальної, криміналістичної та психологічної характеристик. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 берез. 2024 р.). Ч. 1. Дніпро, 2024. С. 623–625.

13. Дульський О. Л. Негласні слідчі (розшукові) дії як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Весняні юридичні читання – 2024. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 25–26 квіт. 2024 р.). Вінниця, 2024. С. 136–140.

14. Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим шляхом проведення тимчасового доступу до речей та документів. *Криміналістичне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ю. І. Азарова (Київ, 2 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 41–44.

15. Дульський О. Л. Щодо питання участі захисника під час допиту підозрюваного на стадії досудового розслідування. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану :* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. з нагоди відзначення Дня науки–2024 в Україні (Київ, 22 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 127–130.

16. Дульський О. Л. Значення практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи :* матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу до 60-річчя кафедри криміналістики та судової медицини НАВС (Київ, 21 листоп. 2024 р.). Київ, 2024. С. 120–124.

17. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення судових експертиз. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку :* матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 25-річчя Експертної служби МВС України (Київ, 20 черв. 2025 р.). Київ, 2025. С. 210–213.

SUMMARY

Dulskyi O. Criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings. – *Qualification Scientific Paper as a Manuscript.*

Dissertation for the Degree of Doctor of Legal Sciences in Specialty 12.00.09 «Criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational-search activity» (081 – Law), National Academy of Internal Affairs. Kyiv, 2026. 546 p.

The dissertation carried out a theoretical generalization, conducted empirical research, and proposed a solution to a new scientific problem, the essence of which lies in forming the conceptual theoretical, methodological, legal, and praxeological foundations of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings. The following main scientific results were obtained.

The content of the concept «criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings» in adversarial criminal procedure has been formed, which is manifested in the following characteristics: the characteristics include: provision for the practical needs of authorized subjects defined in the criminal procedural legislation of Ukraine; use of methods, means, and techniques of criminalistic technique, tactics, and methodology; cognitive activity of authorized subjects defined in the criminal procedural legislation of Ukraine, which consists of searching for, perceiving, and requesting factual data, as well as separate authorized persons (investigator, inquirer, prosecutor, operative employee (Part 2, Art. 41 of the CPC of Ukraine), and others), aimed at the seizure, preservation, and fixation of factual data; collection of factual data relevant to the criminal proceedings; collection of factual data is carried out in accordance with regulatory legal acts, decisions of the Constitutional Court of Ukraine, resolutions of the Plenary Session of the Supreme Court, and considering the practice of the European Court of Human Rights; collection of such evidence by both the prosecution and the defense implies their equal rights to search for and request factual data relevant to the criminal proceedings.

Scientific provisions regarding the historical periods of the development of criminalistic provision for evidence collection were formed the periods are (pre-

scientific (before n.e. – mid-19th century)) and scientific (end of the 19th century – to date)) the content of which is manifested in the constant interdependence (or interrelation) of the criminal procedural (legislative securing of methods for evidence collection and the rights, duties, and functions of authorized subjects) and criminalistic (tactical, technical, and methodological provision of the process of factual data collection) aspects.

An interpretation of technical-criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings was provided, which is manifested in two meanings: 1) the totality of means and instruments intended for the searching for, perceiving, requesting, as well as the seizure, preservation, and fixation (applies to separate authorized persons (investigator, inquirer, prosecutor, operative employee (Part 2, Art. 41 of the CPC of Ukraine), and others) of factual data relevant to the criminal proceedings; 2) the activity of authorized subjects in the development, implementation, and use of means, instruments, techniques, and recommendations for their application, as well as the creation of favorable conditions during the searching for, perceiving, requesting, as well as the seizure, preservation, and fixation (applies to separate authorized persons) of factual data relevant to the criminal proceedings. A classification of technical-criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings as a sphere of practical activity was developed, depending on a number of criteria.

It was revealed that tactical-criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings encompasses prosecution tactics and defense tactics. The differences between prosecution tactics and defense tactics were identified. They consist of both the subjects of application and their essence. Prosecution tactics are aimed at establishing the circumstances subject to proof in criminal proceedings (proving the fact that a person committed a criminal offense), while defense tactics are aimed at protecting the interests, rights, and freedoms of a person who is in a specific procedural status defined by the CPC of Ukraine (suspect, accused, defendant, and other persons provided for in Part 1, Art. 45 of the CPC of Ukraine). To realize these tasks, the parties use a system of tactical-criminalistic means.

The concept of methodological-criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings was developed, which constitutes a system of scientific provisions based on data from criminalistic methodology and the practical recommendations developed on their basis, ensuring the effectiveness of the activity of the subjects of the prosecution and defense during the searching for, perceiving, requesting, as well as the seizure, preservation, and fixation of factual data (in the criminal procedural aspect) or criminally significant information (in the criminalistic aspect).

The system of legal foundations of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings was improved, which encompasses all types of legal acts and decisions of the Constitutional Court of Ukraine, the Plenum of the Supreme Court, and the European Court of Human Rights (ECHR), which: regulate the process of criminal proceedings regarding criminal offenses; guide authorized subjects to adhere to all legal acts of the state and decisions of relevant bodies during the development and application of criminalistic recommendations, methods, techniques, and means; regulate the application of scientific and technical means; determine the methods, procedure, and mechanism for collecting factual data, as well as the powers, functions, and tasks of authorized subjects during their cognitive activity (searching for, perceiving, requesting, as well as seizing, preserving, and fixing factual data relevant to the criminal proceedings).

The definition and content of the following concepts were provided and characterized: «international standards of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings», «European standards of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings», «national standards of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings».

The concept of «standards of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings» (praxeological aspect) was proposed – as an activity consisting of the development of criminalistic recommendations, methods, techniques, and means and their subsequent application with the aim of meeting the

practical needs of the relevant subjects in carrying out cognitive activity, which consists of searching for, perceiving, requesting, as well as seizing, preserving, and fixing (applies to separate authorized persons) factual data relevant to the criminal proceedings, considering: 1) norms and principles of legal acts of Ukraine, as well as the principles of separate national and international judicial institutions whose jurisdiction is recognized by Ukraine; 2) normative documents based on consensus, adopted by a recognized body, which establishes for general and repeated use rules, guidelines, or characteristics regarding evidence collection activity (para. 20, Part 1, Art. 1 of the Law of Ukraine «On Standardization») and is aimed at achieving the optimal degree of orderliness.

A classification of standards of criminalistic provision for evidence collection by the parties to criminal proceedings was outlined based on the level of protection of human rights and freedoms (which are mandatory in nature) and based on action in space/territory in the context of the Law of Ukraine «On Standardization» (which are recommendatory in nature for the parties to criminal proceedings).

A classification of the means of criminalistic provision for evidence collection by the prosecution in criminal proceedings was proposed, in accordance with the following groups: criminalistic provision for investigative (search) actions; criminalistic provision for covert investigative (search) actions; other procedural actions (procedural actions aimed at requesting, obtaining, and acquiring evidence; separate measures for securing criminal proceedings), with the formulation of practical recommendations for implementation.

Practical recommendations were proposed regarding the criminalistic provision for evidence collection through the conduct of investigative (search) actions, specifically interrogation, inspection (including scene inspection), search, medical examination, and covert investigative (search) actions. Proposals were submitted regarding the regulation in the CPC of Ukraine of a new Article 241-1 «Medical Examination», which would regulate the issues of determining the state of alcoholic, narcotic, or other intoxication or being under the influence of medicinal drugs that

reduce attention and reaction speed of persons involved in the commission of a criminal offense.

The theoretical and methodological foundations of criminalistic provision for the conduct of covert investigative (search) actions were formed, which are based on the general provisions of scientific methodology and take into account the special methods of scientific research of such sciences as: criminal procedure, criminalistics, and operational-search activity.

The concept of criminalistic provision for evidence collection by the prosecution through the conduct of other procedural actions was substantiated (or justified). This consists of the activity of those subjects of the prosecution party defined in the CPC of Ukraine, who develop criminalistic recommendations, methods, techniques, and means and their subsequent application with the aim of meeting the practical needs of such subjects in carrying out their cognitive activity (searching for, perceiving, requesting, as well as seizing, preserving, and fixing factual data relevant to the criminal proceedings).

The theoretical foundations and practical recommendations of criminalistic provision for evidence collection by the prosecution through the conduct of «other procedural actions» were formed, namely: requesting from state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, officials, and natural persons, of things, documents, information, expert opinions, audit conclusions, and inspection reports; obtaining from state authorities, local self-government bodies, enterprises, institutions, and organizations, officials, and natural persons, of things, documents, information, expert opinions, audit conclusions, and inspection reports; temporary access to things and documents; detention by an authorized official, and others.

Provisions regarding criminalistic provision for evidence collection by the defense were outlined through the initiation of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, and other procedural actions: the foundations of criminalistic provision for the independent collection of evidence by the defense in criminal proceedings were formed; the stages of criminalistic provision for evidence

collection by the defense through the initiation of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, and other procedural actions were outlined: formation and submission of a motion by the defense for the conduct of these actions; decision-making by the authorized person to whom the motion was submitted; appeal by the defense of the decisions, actions, or omissions of authorized persons during the initiation of investigative (search) actions, covert investigative (search) actions, and other procedural actions (an optional stage); direct collection of evidence by the authorized person or by another official acting on their instructions through the conduct of these actions; participation of the defense in investigative (search) or other procedural actions (an optional stage); summarizing the results based on the findings obtained by both the authorized persons and the defense.

The foundations of criminalistic provision for the independent collection of evidence by the defense in criminal proceedings were formed, which stipulate that the subject of the defense (suspect, accused, defense counsel) has the right, independently, on their own initiative, to carry out activities consisting of searching for, perceiving, and requesting factual data relevant to the criminal proceedings, utilizing the capabilities of criminalistic provision.

Keywords: technical-criminalistic provision, tactical-criminalistic provision, methodological-criminalistic provision, evidence collection, prosecution, defense, investigator, defense counsel, international standards, European standards, national standards, criminal proceeding, investigative (search) action, covert investigative (search) action, procedural action.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ ……..24
ВСТУП …….....26

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ……42
1.1. Генеза і стан наукових досліджень проблем криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження……42
1.2. Поняття та зміст криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі……..…..72
1.3. Правові основи криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження……102
Висновки до розділу 1…….....128

РОЗДІЛ 2. ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ……**……**132
2.1. Техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження ……...…….....132
2.2. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження …….148
2.3. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження …….169
Висновки до розділу 2…….....189

РОЗДІЛ 3. СТАНДАРТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ……192

3.1. Поняття та зміст міжнародних, європейських і національних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження……..……..192
3.2. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження……...210
3.3. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження…….....224
Висновки до розділу 3…….243

РОЗДІЛ 4. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ……..246
4.1. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій……246
4.2. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій….....273
4.3. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення інших процесуальних дій ……294
Висновки до розділу 4……...……..314

РОЗДІЛ 5. КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ…….....318
5.1. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій ……...…….318
5.2. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення інших процесуальних дій …….....349
5.3. Криміналістичне забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні ……365
Висновки до розділу 5…….....383

ВИСНОВКИ…….……386
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ……402
ДОДАТКИ……...…….....471

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Уповноважена особа	слідчий, дізнавач, детектив, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор
Уповноважені суб'єкти	з боку обвинувачення: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, потерпілий, його представник і законний представник; з боку захисту: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники
Конвенція	Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод та протоколи до неї
КПК	Кримінальний процесуальний кодекс
ВРУ	Верховна Рада України
СБУ	Служба безпеки України
НАБУ	Національне антикорупційне бюро України
КМУ	Кабінет Міністрів України
МВС	Міністерство внутрішніх справ
ЄРДР	Єдиний реєстр досудових розслідувань
МОЗ	Міністерство охорони здоров'я

ЄСПЛ, Суд	Європейський суд з прав людини
КК	Кримінальний кодекс
НСРД	негласні слідчі (розшукові) дії
ОРД	оперативно-розшукова діяльність
НПУ	Національна поліція України
МКС	Міжнародний кримінальний суд

ВСТУП

Актуальність теми. Збирання доказів є одним із ключових процесів, що визначає зміст доказування в кримінальному провадженні, а наявність належних і допустимих доказів дає змогу досягти завдань кримінального провадження. Відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України, збирати докази уповноважені сторони кримінального провадження. Збирання доказів у кримінальному провадженні здійснюють переважно особи, які реалізують таку діяльність професійно, відповідно до повноважень, визначених кримінальним процесуальним законодавством. Це суб'єкти з боку обвинувачення, так звані уповноважені особи[1] (слідчий, дізнавач, детектив, прокурор, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання (ч. 2 ст. 93 КПК України) і такий суб'єкт з боку захисту, як захисник (ч. 3 ст. 93 КПК України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»). Саме їхня діяльність знаходиться в центрі уваги дисертаційного дослідження.

Ефективність здійснення процесу доказування та безпосередньо збирання доказів залежить від їх належного криміналістичного забезпечення. Поняття та зміст криміналістичного забезпечення доволі ґрунтовно висвітлено в працях учених-криміналістів. Криміналістичне забезпечення є невід'ємним складником понятійного апарату науки криміналістики й важливим практичним завданням, що визначає ефективність діяльності правоохоронних, правозахисних і судових органів. Криміналістичне забезпечення реалізується під час розслідування кримінальних правопорушень, а також судового розгляду кримінальних проваджень шляхом застосування криміналістичних засобів, методів, прийомів відповідно до певних рівнів, напрямів і форм реалізації.

Останніми роками в науці кримінального процесу та криміналістиці дедалі частіше акцентують на необхідності приведення кримінальної процесуальної

[1] З метою забезпечення лаконічності викладу матеріалу наукового дослідження замість перелічення всіх уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор і детектив), які відповідно до КПК України мають схожі повноваження зі збирання доказів, у роботі буде використано узагальнене поняття «*уповноважена особа*».

діяльності, а також криміналістичних засобів, методів і прийомів, які застосовують під час розслідування кримінальних правопорушень, до міжнародних і європейських стандартів, формування на їх основі національних стандартів. Актуальність проблематики полягає також у тому, що зміст поняття «стандарти» щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження є багатоаспектним.

У центрі уваги реалізації кримінальної процесуальної діяльності – дотримання кримінальної процесуальної форми, міжнародних, європейських та національних стандартів прав і свобод людини, що забезпечує допустимість доказів у кримінальному провадженні.

У контексті реалізації криміналістичної діяльності засоби, методи, прийоми техніко-, тактико- й методико-криміналістичного забезпечення повинні відповідати встановленим стандартам і за такої умови залучатися до діяльності зі збирання доказів.

У процесі збирання доказів під час кримінального провадження реалізується виявлення, витребування, вилучення, збереження, фіксація джерел криміналістично значущої інформації, що може набувати значення фактичних даних, а надалі – джерел доказів у кримінальному провадженні. Тож криміналістичне забезпечення такої діяльності цілком закономірно привертає увагу як учених, так і практиків, визначає ефективність правотворчої та правозастосовної практики.

Теоретичне підґрунтя дослідження становлять фундаментальні роботи, що висвітлюють концептуальні засади криміналістичного забезпечення розслідування кримінальних правопорушень. Це праці В. В. Арешонкова, Л. І. Аркуші, В. П. Бахіна, А. Ф. Волобуєва, В. Г. Гончаренка, І. В. Гори, В. О. Гусєвої, В. А. Журавля, А. П. Запотоцького, А. В. Іщенка, М. М. Єфімова, Н. І. Клименко, А. В. Коваленка, І. І. Когутича, В. А. Колесника, В. О. Коновалової, М. В. Корнієнка, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. Г. Лукашевича, Г. Ю. Нікітіної-Дудікової, О. В. Одерія, І. В. Пирога, В. М. Плетенця, О. В. Пчеліної, М. В. Салтевського, О. А. Самойленко,

Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, О. В. Таран, В. В. Тіщенка, Д. М. Цехана, П. В. Цимбала, К. О. Чаплинського, С. С. Чернявського, Ю. М. Чорноус, В. М. Шевчука, В. Ю. Шепітька, М. В. Шепітька, Б. В. Щура, В. В. Юсупова та ін.

Учені-процесуалісти сформували концептуальні засади збирання доказів і забезпечення доказування в кримінальному провадженні, що відображено в наукових працях Ю. П. Аленіна, І. В. Басистої, В. В. Вапнярчука, Г. П. Власової, В. І. Галагана, І. В. Гловюк, В. П. Гмирка, Ю. М. Грошевого, В. Г. Дрозд, О. М. Дуфенюк, О. В. Капліної, Г. Р. Крет, Є. Д. Лук'янчикова, В. Т. Маляренка, М. М. Михеєнка, В. В. Назарова, В. Т. Нора, Г. К. Тетерятник, М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої, О. С. Старенького, С. М. Стахівського, О. С. Тарасенка, О. Ю. Татарова, В. М. Тертишника, В. Г. Уварова, Л. Д. Удалової, В. І. Фаринника, Ю. В. Циганюк, А. В. Шевчишена, В. П. Шибіки, О. Г. Шило, М. Є. Шумила, О. Г. Яновської та ін.

Однак у юридичній літературі комплексне дослідження з позицій дотримання кримінальної процесуальної форми та криміналістичного забезпечення діяльності сторін кримінального провадження під час збирання доказів не проводили. Нині постала потреба у висвітленні окресленої проблематики в контексті сучасних реалій, забезпечення євроінтеграційного напряму розвитку нашої держави, дотримання міжнародних, європейських і національних стандартів. Слід ураховувати особливості кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану й подолання збройної агресії РФ проти України. Науково затребуваним є формування теоретичних, правових, методологічних і праксеологічних засад та практичних рекомендацій з порушеної проблематики. Окреслені обставини засвідчують актуальність дослідження порушеної проблематики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертацію виконано відповідно до положень Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони

України на 2023–2027 роки (Указ Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023); Стратегії комунікації з питань європейської інтеграції на період до 2026 року (розпорядження Кабінету Міністрів України від 9 грудня 2022 року № 1155-р); Державної антикорупційної програми на 2023–2025 роки (постанова Кабінету Міністрів України від 4 березня 2023 року № 220); Плану реалізації зовнішньополітичної діяльності України (розпорядження Кабінету Міністрів України від 18 квітня 2023 року №327-р); Переліку пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні (постанова Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476). Дисертацію виконано відповідно до Тематики наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок Міністерства освіти і науки на 2022–2026 роки (наказ МОН України від 3 лютого 2022 року № 109); Тематики н*аукових досліджень* і *науково*-технічних (експериментальних) розробок на 2025–2029 роки (наказ МВС України від 21 травня 2024 року № 326); Основних напрямів наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2025–2029 роки (рішення Вченої ради від 24 грудня 2024 року, протокол № 25/1).

Тема дисертації затверджена Вченою радою НАВС 26 жовтня 2022 року (протокол № 14), уточнена Вченою радою НАВС 31 жовтня 2023 року (протокол № 22), зареєстрована Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1128, 2023 рік).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у формуванні теоретичних, методологічних, правових, праксеологічних засад криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження.

Для досягнення зазначеної мети поставлено такі *задачі:*

– висвітлити генезу і стан наукових досліджень проблем криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– розкрити поняття та зміст криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі;

– виокремити правові основи криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– окреслити зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– з’ясувати сутність тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– встановити зміст методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– визначити поняття та зміст міжнародних, європейських і національних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– розглянути міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– визначити європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження;

– схарактеризувати криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій;

– окреслити особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій;

– з’ясувати специфіку криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення інших процесуальних дій;

– розглянути криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій;

– розглянути криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення інших процесуальних дій;

– висвітлити криміналістичне забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні.

Об'єкт дослідження – суспільні відносини, що виникають у процесі криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження.

Предмет дослідження – криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження.

Методи дослідження. Для досягнення визначеної мети в роботі використано систему загальнонаукових і спеціальних методів, зокрема: *методи формальної логіки* (аналіз, синтез, дедукція, індукція, аналогія) – з метою з'ясування змісту розглядуваних питань (у всіх розділах дисертації); *спеціально-правові методи*, а саме *порівняльно-правовий* – під час вивчення норм права, наукових понять («доказування», «збирання доказів», «криміналістичне забезпечення», «міжнародні стандарти», «європейські стандарти», «національні стандарти») (розділи 1, 2, 3); *компаративістський* – задля вивчення позитивного іноземного досвіду щодо формування міжнародних, європейських і національних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження (розділ 3); *системно-структурний* – для побудови системи криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення (розділ 4) та стороною захисту в кримінальному провадженні (розділ 5), виокремлення завдань сторони обвинувачення та сторони захисту в процесі криміналістичного забезпечення збирання доказів у кримінальному провадженні (розділи 4, 5); *аналітичний* – під час вивчення наукових положень і формування практичних рекомендацій щодо побудови тактики слідчих (розшукових) дій, зокрема негласних, інших процесуальних дій, формулювання висновків (розділи 4, 5); *статистичний* – надав можливість отримати узагальнені дані за результатами вивчення емпіричних джерел (у всіх розділах дисертації); *конкретно-соціологічний* – дав змогу провести анкетування слідчих, дізнавачів, прокурорів, адвокатів, суддів, науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти, опрацювати й узагальнити результати емпіричного дослідження (у всіх розділах дисертації).

Емпіричну базу дослідження становлять статистичні й аналітичні матеріали МВС України, Національної поліції України, Офісу Генерального прокурора, Державної судової адміністрації України, Міністерства юстиції України, Національної асоціації адвокатів України, Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів та інших відомств за 2021–2024 роки та І півріччя 2025 року; 330 вироків Єдиного державного реєстру судових рішень за 2014–2024 роки та І півріччя 2025 року; дані, отримані внаслідок вивчення 200 кримінальних проваджень, досудове розслідування яких здійснювали органи Національної поліції України протягом 2022–2024 років; статистичні й аналітичні матеріали Європейського суду з прав людини за період 2014–2024 років і І півріччя 2025 року; 126 рішень Європейського суду з прав людини, ухвалених протягом 1990–2024 років; результати анкетування 360 слідчих, 210 дізнавачів Національної поліції України, 195 прокурорів, 180 адвокатів-захисників, 84 суддів, 85 науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти. Емпіричні дослідження проведено в усіх регіонах України. Використано власний практичний досвід здобувача з проблематики дослідження.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що дисертація є першим монографічним дослідженням, у якому сформовано концептуальні теоретичні, методологічні, правові, праксеологічні засади криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, сформульовано низку положень, висновків і рекомендацій, зокрема:

вперше:

– виокремлено етапи криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій: формування та подання клопотання стороною захисту про проведення таких дій; прийняття рішення уповноваженою особою, якій подано клопотання; оскарження стороною захисту рішень, дій або бездіяльності уповноважених осіб під час ініціювання слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (факультативний етап); безпосереднє збирання доказів уповноваженою

особою або за її дорученням іншою службовою особою шляхом проведення цих дій; участь сторони захисту в слідчих (розшукових) чи інших процесуальних діях (факультативний етап); підбиття підсумків на основі отриманих результатів як уповноваженими особами, так і стороною захисту;

– запропоновано класифікацію засобів криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення в кримінальному провадженні за такими напрямами: криміналістичне забезпечення слідчих (розшукових) дій; криміналістичне забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій; криміналістичне забезпечення інших процесуальних дій (процесуальних дій, що спрямовані на витребування, отримання та одержання доказів; окремих заходів забезпечення кримінального провадження);

– розроблено класифікацію засобів техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження за такими критеріями: сторона кримінального провадження; суб’єкти, які реалізовують свої повноваження під час збирання доказів, використовуючи засоби техніко-криміналістичного забезпечення; спосіб реалізації повноважень суб’єктами під час проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, використовуючи засоби техніко-криміналістичного забезпечення; виконуваний вид процесуальної дії з використанням засобів техніко-криміналістичного забезпечення; вид технічного засобу, що застосовують під час збирання доказів; місце використання технічних засобів та їх цільове призначення;

– визначено зміст «криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» в змагальному кримінальному процесі, що виявляється в таких ознаках: забезпечення потреб практичної діяльності уповноважених суб’єктів, що визначені в кримінальному процесуальному законодавстві України; використання методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, тактики й методики; пізнавальна діяльність уповноважених суб’єктів, що визначені в кримінальному процесуальному законодавстві України, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні фактичних даних, а також окремих уповноважених осіб (слідчого, дізнавача,

прокурора, оперативного співробітника (ч. 2 ст. 41 КПК України) та ін.), спрямована на вилучення, збереження та фіксацію фактичних даних; збір тих фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; збір фактичних даних відбувається відповідно до нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду та з огляду на практику Європейського суду з прав людини; збір таких доказів як стороною обвинувачення, так і стороною захисту передбачає їхні рівні права на знаходження та витребування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження;

– сформульовано визначення «стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» (праксеологічний аспект), згідно з яким це результати діяльності, сформовані криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності відповідних суб’єктів у здійсненні пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з огляду на: 1) норми та принципи правових актів України, а також принципи окремих національних і міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною; 2) нормативні документи, що ґрунтуються на консенсусі, прийняті визнаним органом, який встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності зі збирання доказів, і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості (п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію»);

– надано визначення та схарактеризовано зміст таких стандартів: «міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», «європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», «національні стандарти криміналістичного забезпечення

збирання доказів сторонами кримінального провадження», продемонстровано особливості їх практичної реалізації та визначено напрями інтеграції в правотворчу й правозастосовну діяльність;

– з метою підвищення ефективності діяльності зі збирання доказів у кримінальному провадженні, надано пропозиції щодо регламентації в КПК України статті 241-1 «Медичне освідування», яка міститиме чотири частини та регулюватиме питання визначення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції осіб, які можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення;

удосконалено:

– систему правових основ криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, яка охоплює всі види правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які: регламентують процес кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень; орієнтують уповноважених суб’єктів на дотримання всіх правових актів держави та рішень відповідних органів під час розроблення та застосування криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів; регулюють питання застосування науково-технічних засобів; визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання уповноважених на це суб’єктів під час їхньої пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження;

– теоретико-методологічні засади криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій, що ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження та враховують спеціальні методи наукового дослідження таких наук, як кримінальний процес, криміналістика та оперативно-розшукова діяльність, сформульовані на їх основі практичні рекомендації;

– практичні рекомендації щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, допиту, огляду (зокрема огляду місця події), обшуку, освідування, а також негласних слідчих (розшукових) дій;

дістало подальшого розвитку:

– наукові положення щодо історичних періодів розвитку криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження (донауковий (до н.е. – середина XIX ст.) і науковий (кінець XIX ст. – донині)), зміст яких виявляється в постійному взаємозв'язку кримінального процесуального (законодавче закріплення способів збирання доказів та прав, обов'язків і функцій уповноважених на це суб'єктів) та криміналістичного (тактичне, технічне й методичне забезпечення процесу збирання фактичних даних) аспектів;

– тлумачення техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, що виявляється у двох значеннях: 1) сукупність засобів і знарядь, які призначені для знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора, оперативного співробітника (ч. 2 ст. 41 КПК України) та ін.) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження; 2) діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, упровадження та використання засобів, знарядь, прийомів і рекомендацій їх застосування, а також створення сприятливих умов під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження);

– тлумачення тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, що охоплює тактику обвинувачення і тактику захисту, а також система тактико-криміналістичних засобів, спрямована на їх реалізацію;

– тлумачення методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, що становить систему наукових положень, які ґрунтуються на даних криміналістичної методики та розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій, які забезпечують ефективність діяльності суб’єктів сторін обвинувачення та захисту під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті), з метою виконання завдань кримінального провадження;

– поняття криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення інших процесуальних дій, що полягає в діяльності тих суб’єктів сторони обвинувачення, які визначені в КПК України та які розробляють криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби та їх подальше застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності таких суб’єктів у здійсненні ними пізнавальної діяльності, яка виявляється в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження;

– практичні рекомендації криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення «інших процесуальних дій», а саме: витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; тимчасового доступу до речей і документів; затримання уповноваженою службовою особою тощо;

– засади криміналістичного забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні, які передбачають, що суб'єкт сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, захисник та ін.) має право незалежно, за власною ініціативою, без сторонньої допомоги уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та ін.) здійснювати діяльність, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з використанням можливостей криміналістичного забезпечення.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що викладені й аргументовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації впроваджено та може бути використано в:

– *правотворчій діяльності* – для вдосконалення кримінального процесуального законодавства України, що стосується як підвищення ефективності процесу збирання доказів у кримінальному провадженні, так і проведення окремих процесуальних дій (лист щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження народного депутата України, Голови підкомітету з питань організації громадської безпеки і порядку Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності від 19 листопада 2025 року);

– *правозастосовній діяльності* – для вдосконалення криміналістичного забезпечення збирання доказів під час досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень (акт Головного слідчого управління Національної поліції України від 27 листопада 2025 року, акт Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України від 17 листопада 2025 року);

– *освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін з кримінального процесу та криміналістики, підготовки навчально-методичних праць (акт Національної академії внутрішніх справ від 25 березня 2024 року № 18-оп);

– *науково-дослідній діяльності* – для подальшого дослідження питань криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження (акт Національної академії внутрішніх справ від 25 березня

2024 року № 22-нд, акт Науково-дослідного інституту публічного права від 15 квітня 2024 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення та висновки дослідження оприлюднено в доповідях і виступах на науково-практичних конференціях, круглих столах: «Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи» (Київ, 23 вересня 2022 року), «Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану» (Київ, 18 листопада 2022 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (м. Київ, 25 листопада 2022 року), «Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 28 квітня 2023 року), «Modernity and current problems of society regarding the development of science» (Грац, Австрія, 31 липня – 2 серпня 2023 року), «Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень (Дніпро, 4 серпня 2023 року), «Правовий дискурс» (Черкаси, 12 жовтня 2023 року), «Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах» (Львів, 3 листопада 2023 року), «Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України» (Київ, 27 жовтня 2023 року), «Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності (Одеса, 6 жовтня 2023 року), «Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертації в сучасних реаліях війни» (Харків, 14 грудня 2023 року), «Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти» (Дніпро, 15 березня 2024 року), «Весняні юридичні читання – 2024. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (Вінниця, 25–26 квітня 2024 року), «Криміналістичне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку» (Київ, 2 травня 2024 року), «Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану» (Київ, 22 травня 2024 року), «Актуальні питання криміналістики та судової експертизи» (Київ, 21 листопада 2024 року), «Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку» (Київ, 20 червня 2025 року).

Публікації. Основні положення та висновки, сформульовані в дисертації, відображено в сорока п’яти наукових публікаціях, серед яких: монографія, п’ять

статей у наукових виданнях, проіндексованих у наукометричних базах Web of Science Core Collection та/або Scopus, двадцять дві статті у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, сімнадцять тез наукових доповідей, опублікованих за результатами участі в науково-практичних конференціях, круглих столах.

Особистий внесок здобувача. Дисертація є результатом самостійного наукового дослідження, а висновки та пропозиції, представлені в роботі, є особистим внеском автора.

Автор у співавторстві опублікував дев'ять наукових статей. У статті «Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards» внесок здобувача становить 40 % і полягає у формуванні міжнародних та європейських стандартів збирання доказів у кримінальному провадженні. У статті «Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards» внесок здобувача становить 30 % і полягає у формуванні змісту понять «збирання доказів», «стандарт розслідування». У статті «Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection (on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects» внесок здобувача становить 25 % і полягає в розробленні методологічних принципів дослідження у сфері забезпечення збору доказів. У статті «Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial» внесок здобувача становить 25 % і полягає у висвітленні змісту доказування під час судового розгляду. У статті «International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities» внесок здобувача становить 25 % і полягає у визначенні засад збирання доказів у розслідуванні транснаціональної організованої злочинності. У статті «Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів» внесок здобувача становить 50 % і передбачає визначення засад збирання доказів слідчим із використанням техніко-криміналістичного забезпечення. У статті «Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим» внесок здобувача становить 50 %,

охоплює формування засад збирання доказів слідчим із використанням методико-криміналістичного забезпечення. У статті «Міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження» внесок здобувача становить 60 % і полягає в тлумаченні змісту та форм реалізації міжнародних та європейських стандартів збирання доказів у кримінальному провадженні. У статті «Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження у змагальному кримінальному процесі» внесок здобувача становить 50 % і стосується висвітлення особливостей збирання доказів у змагальному кримінальному процесі.

Структура та обсяг дисертації. Робота містить вступ, п’ять розділів, що мають п’ятнадцять підрозділів, висновки, список використаних джерел (618 найменувань) і шість додатків. Загальний обсяг дисертації становить 546 сторінок, з них основний текст – 376 сторінок.

РОЗДІЛ 1
ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ТА ПРАКСЕОЛОГІЧНІ ОСНОВИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

1.1. Генеза і стан наукових досліджень проблем криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Дослідження будь-якого об’єкта зумовлює необхідність висвітлення його генези, адже саме цей процес може відображає його походження, виникнення та становлення. Таке дослідження дає змогу вченим висвітлити проблеми, наявні в досліджуваній сфері, і сформувати пропозиції щодо їх подолання, а також надати необхідні рекомендації щодо розвитку досліджуваного процесу чи явища, забезпечуючи послідовний та систематичний рух наукового знання.

Збирання доказів є одним із ключових процесів, визначає зміст доказування в кримінальному провадженні, а наявність належних і допустимих доказів дає змогу розкрити кримінальне правопорушення. Дотримання способів збирання доказів, визначених у КПК України, і правильне їх застосування, з огляду на криміналістичні рекомендації, надає можливість виконати завдання кримінального провадження, що визначені в ст. 2 КПК України.

У контексті нашого дослідження висвітлення генези наукових досліджень проблем криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження допоможе визначити періодизацію розвитку цього інституту та його сутність на кожному з етапів становлення.

Слід зауважити, що процес збирання доказів сторонами кримінального провадження досліджують крізь призму як науки криміналістики, так і кримінального процесу.

Власне дослідження крізь призму науки криміналістики допоможе з’ясувати поняття, зміст і значення криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження. Водночас центральним об’єктом

висвітлення генези буде саме інститут збирання доказів. Адже його розвиток продемонструє, як він змінювався та вдосконалювався, збагачуючись як новими шляхами вилучення та отримання фактичних даних, так і прийомами, методами, способами їх реалізації з використанням нових засобів, методів, прийомів діяльності.

Кримінальний процес є галуззю правової науки, предметом дослідження якої є кримінально-процесуальне право, практика його застосування, а метою – розроблення рекомендацій з удосконалення законодавства та практики діяльності суб'єктів кримінального процесу [532]. Наука кримінального процесу вивчає: систему норм кримінального процесуального права, їх внутрішній логічний зміст, структуру й ефективність застосування; розвиток та основні риси кримінального провадження; проблеми теорії доказів; суть, завдання і засади кримінального провадження; правовий статус суду, сторін та інших учасників кримінального провадження тощо [232]. Важливо, що в КПК України передбачено главу 4 «Докази і доказування» розділу 1, яка визначає: поняття доказів, їх належність і допустимість, умови визнання їх недопустимими; які є види доказів і в чому їх суть; перелік обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні; на кого покладено обов'язок доказування, а також хто уповноважений збирати докази та в яких межах тощо.

Своєю чергою криміналістика є наукою, яка охоплює систему знань про закономірності утворення (формування, виникнення), виявлення (встановлення), фіксації, вилучення, дослідження, оцінки та використання інформації, придатної для перевірки чи встановлення будь-яких фактів, подій, явищ, а також про розроблення на основі пізнаних закономірностей прийомів, способів, методів, методик, технологій, інструментів, матеріалів, приладів та їх комплексів й інших засобів оптимізації роботи з такою інформацією [215, с. 32]. Криміналістика має відповідати на запитання: «хто?», «що?», «де?», «для чого?», «за чиєю допомогою?», «коли?», «у який спосіб?» [549, с. 188].

Тобто, якщо наука кримінального процесу слугує, зокрема, законодавчим підґрунтям у виборі й удосконаленні способів збирання доказів, що визначені в

КПК України, то криміналістика вивчає поміж іншим тактику їх проведення, а також формує відповідні криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, які охоплюють як наукові положення, так і практичні рекомендації зі збирання доказів під час виявлення, розслідування, попередження окремих видів кримінальних правопорушень. Тому об'єктивність результатів нашого дослідження буде посилена розглядом періодів виникнення та формування наук кримінального процесу та криміналістики, аналізом законодавчого закріплення засобів збирання доказів у різні часи.

З огляду на те, що Україна протягом тривалого часу була в складі територіальних і державно-політичних утворень інших держав, значна кількість її інститутів, зокрема законодавство та практика протидії злочинності, були схожими на інститути таких держав того часу, як Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Австро-Угорщина, Румунія, Російська імперія, Радянський Союз тощо [15, с. 244–245].

Перші згадки про збирання доказів у формі використання документів як доказів вчинення кримінальних правопорушень виявлено в законах вавилонського царя Хаммурапі (1752–1750 роки до н.е.) [419, с. 16]. Крім цього, збирання речових доказів у певних випадках визначали й закони Ману Стародавньої Індії (II ст. до н.е. – I ст. н.е.). Проте основними джерелами доказів були показання свідків і визнання обвинуваченим своєї вини. У законах XII таблиць Стародавнього Риму (II ст. до н.е. – I ст. н.е.) було закріплено проведення обшуку як способу збирання доказів [226, с. 6].

Швидкий розвиток Римської держави сприяв розвитку правової системи цього державного утворення, появі нових способів збирання доказів з метою встановлення вини особи. Формувалися такі слідчі дії: а) допит свідків, на яких посилалися сторони, і допит добровільних свідків; б) виїмка документів з будь-якого місця, зокрема й будинку обвинуваченого; в) тортури, які застосовували лише до рабів. Водночас було заборонено отримувати показання від рабів, застосовуючи тортури, з метою отримання показань проти їхніх господарів [51, с. 29].

Також певну інформацію, яка стосувалася питань збирання доказів, можна отримати і в історичних пам'ятках права Стародавньої Греції (закони Дракона (VII ст. до н.е.)) [331, с. 137-140], Німеччини (Салічна правда (V ст.) [539], Бургундська правда (V–VI ст.), Ріпуарська (VI–VII ст.), Алеманська (VI–VIII ст.), Баварська (серед. VIII ст.); Саксонська правда (VIII–X ст.)) [176], Франції (Вестготська правда (кін. V ст.)) [492], Київської Русі (Руська правда (XI ст.)), Польщі (Польська правда (серед. XIII ст.)) [510] та інших держав.

Започаткування інституту слідчих дій у межах сучасної України сягає часів Київської Русі. Слідчі дії своєю чергою є способами збирання доказів, тому в цей час зароджується та формується інститут збирання доказів на території сучасної України. Паралельно удосконалюють прийоми, засоби, методи

проведення слідчих (розшукових) дій, формуючи основи майбутнього інституту криміналістичного забезпечення.

Стародавньою пам'яткою права Київської Русі є «Руська правда» (XI–XII ст.), що має три редакції: Коротка, Просторова і Скорочена. Аналіз цього джерела права засвідчує, що процес кримінального провадження полягав у розгляді справи в суді, який охоплював процес збирання сторонами доказів у справі. Окремої стадії досудового розслідування не було.

Доцільно зауважити, що в ст. 66 «Про свідчення» «Руської правди» наявна перша згадка про докази, а саме: «на свідчення холопа не посилатися; але якщо не буде вільної (людини як свідка), то за необхідності (можна) послатися на боярського тіуна, а на інших не посилатися. А за невеликого позову за потребою (можна) послатися на закупівлю» [534, с. 31]. З цих рядків очевидно, що не всім було дозволено давати показання. Це залежало від класового розмежування мешканців і статусу особи.

Лише в судовому процесі сторони доводили свою правоту за допомогою судових доказів, якими були: 1) власне визнання; 2) речові докази (сліди побиття, рани, тіло вбитого, свідки та ін.); 3) свідки («видоки» і «послухи»), якими могли бути тільки вільні люди (сумнівно щодо жінок); 4) ордалії (так звані суди божі); 5) присяга (складали сторони та свідки) [416, с. 25].

Збирати докази можна було такими способами: «гоніння сліду» (пошук злочинця за залишеними ним слідами на місці вчинення злочину), «звід» (очна ставка між потерпілим та особами, через руки яких пройшла його втрачена річ) [503, с. 33].

Згодом після розпаду Київської Русі її території відійшли під протекторат інших держав. З огляду на це, у межах нашого дослідження вважаємо слушним розглянути ключові пам'ятки права, що відображають розвиток інституту збирання доказів сторонами кримінального провадження. Слід зауважити про їх формування на відповідних територіях у періоди, коли більша частина українських земель належала до складу інших держав і політико-територіальних утворень. Розгляд таких періодів ми супроводжуватимемо умовним поділом українських земель до кінця XIX ст. на *північно-західні* та *північно-східні* території, що входили до складу інших держав у відповідні історичні періоди. Історія демонструє, що розглядувані періоди вирізняються постійними змінами в управлінні територіями України, тому такий поділ є лише умовним і не відповідає точним географічним розмежуванням. Водночас він допоможе з'ясувати генезу становлення інституту збирання доказів сторонами кримінального провадження та зміст його криміналістичного забезпечення.

На *північно-західній* частині нашої держави за польсько-литовської доби було прийнято 1468 року «Судебник Казимира». У статтях 8–12 цього джерела права було закріплено норми, що визначали способи збирання доказів [497, с. 26–32].

Слід розглянути Статути Великого князівства Литовського в редакціях 1529-го, 1566-го та 1588 року [73], що теж відіграли важливу роль у становленні сучасного права. Вони є пам'яткою русько-литовського права, українського правового спадку. За часів їх дії було відокремлено судову владу від адміністративної, а кримінальний процес від цивільного. Також було запроваджено попереднє слідство в кримінальних справах, що полягало в збиранні доказів для суду. За цими статутами функція збирання доказів належала спеціальним посадовим особам [496, с. 23].

У Литовських статутах 1566-го і 1588 року було передбачено норму, що надавала право потерпілому проводити обшук і визначала його порядок: «…Хто б хотів у чиємусь домі шляхетському, як у селах, так і у містах, речі крадені застати, тоді, взявши возного і до того людей сторонніх, віри гідних, і при них у тому домі речі крадені шукати має» [97; 488 с. 333–334].

Слід зазначити, що в усіх трьох статутах було передбачено своєрідну систему доказів. Вона охоплювала такі докази: показання свідків, присягу та речові докази («поличне»). Їх поділяли на достатні та недостатні. Письмові документи, власне зізнання, впіймання з речовими доказами на місці злочину та показання свідків вважали достатніми доказами. Недостатніми ж були такі: особу виявлено в чесної людини під час обшуку в приміщенні, у якому були двері чи вікно; показання одного чи двох свідків; присяга й докази за результатами «гоніння сліду» [25, с. 282].

Укладення Люблінської унії 1569 року, що передбачала об’єднання Польщі та Великого князівства Литовського в єдину федеративну державу – Річ Посполиту, на українських землях, які ввійшли після цього об’єднання до складу Польщі, сприяло поширенню польської судової системи. Попри це, на її території і надалі діяв Литовський статут від 1566 року. Проте 1588 року було прийнято третій Литовський статут, який став джерелом права в усіх українських землях, що діяв протягом тривалого проміжку часу [523, с. 271].

Викладене засвідчує, що в часи приналежності українських земель до протекторату Литви і Польщі помітними є певні зрушення в розвитку інституту збирання доказів, що вирізнявся: відокремленням судової влади від адміністрації; поступовим відокремленням кримінального процесу від цивільного; запровадженням попереднього слідства в кримінальних справах, що полягало в збиранні доказів для суду спеціальними посадовими особами. Водночас були й певні, на нашу думку, недоліки. Найістотнішим із них було надання дозволу потерпілій стороні проводити обшук у підозрілої особи. Хоча цю дію проводили під наглядом незалежних людей, проте це не забезпечувало

принципу рівності всіх сторін кримінального провадження, який на той час тільки починав розвиватися на Запорозькій Січі в межах звичаєвого права.

Згодом на *північно-східній* частині нашої держави у XV ст. відбувається кодифікація законодавства, з 1467 року було прийнято різні пам'ятки права, яких дотримувалося населення тієї частини України, яка на той час була під гнітом Московського царства, а потім і Російської імперії. Було передбачено нову форму провадження – розшукову, яка стосувалася лише тяжких злочинів. Вона передбачала затримання підозрюваної особи й застосування до неї тортур з метою одержання визнання її вини. Також започатковано проведення «поголовного (загального) обшуку» (допит широкого кола людей) [418, с. 116–117]. Надалі основними видами доказів стають документи, «поличне» (крадені речі) та показання свідків [418, с. 117].

У середині XVII ст. запроваджено освідування учасників процесу. Увагу було зосереджено на порядку допиту свідків про обставини справи. Запроваджено нові способи збору доказової інформації, зокрема проведення загального посилання, що було спрямовано на отримання показань свідка. Загальне посилання полягало в тому, що сторони, які мали інтерес у справі, завчасно домовлялися про використання тільки вирішальних, на їхню думку, показань. Особа, на яку посилалися, зобов'язана була бути очевидцем фактів, про які вона давала показання. До загального посилання можна було залучати до трьох свідків. Завдяки збору нових доказів усували суперечності в показаннях. Свідок, який подав завідомо неправдиві показання, підлягав покаранню. Удруге за одним і тим самим епізодом загальне посилання не застосовували. Проведення загального посилання виключало деякі способи отримання доказів, наприклад, проведення поголовного (загального) допиту [419, с. 21–22].

З метою перевірки показань раніше допитаних осіб було передбачено проведення очної ставки, що схожа на сучасну слідчу (розшукову) дію – одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Запроваджено й такий спосіб перевірки показань, як «з очей на очі ставити з багатьма людьми», що схожий на сучасну слідчу (розшукову) дію – пред'явлення для впізнання. Цей

спосіб отримання показань допомагав уникнути неправдивих звинувачень щодо особи. Посилену увагу зосереджували й на використанні матеріальних носіїв інформації (документів). Якщо загальний допит не забезпечував очікуваного результату, то проводили опитування (кількість опитаних могла сягати двадцяти осіб). Забороняли отримувати показання від дітей на своїх батьків, проте це не стосувалося розслідування державних злочинів. Крім зазначеного, було передбачено і порядок накладення арешту на майно, його примусове вилучення, зокрема за відсутності власника [247, с. 111]. Було запроваджено термін «свідок», що замінив попередні «видок» і «послух» [419, с. 24].

Нерідко в разі збільшення в певній місцевості кількості розбоїв, крадіжок та інших злочинів посилали особливих обищиків щоб ті розшукували й затримували розбійників та інших злодіїв. Їх називали ще сискарями, особами, які проводили сиск. У своїй діяльності вони використовували професійні знання з методів розшуку злочинців [593, с. 59].

На початку XVIII ст. закріплено нові принципи процесу, який стає письмовим і таємним. Суд збирав і досліджував докази, якими були: показання свідків, власне визнання вини обвинуваченим, письмові докази, присяга й висновки судово-медичного експерта, що були новим видом доказів [386]. Юридична сила показань свідка залежала від його статі (переважали показання чоловіків над жіночими), моральних рис, суспільного становища та відносин його зі сторонами. Не могли давати показання «злочинці, явні перелюбники, люди, що не були у сповіді». Також юридична сила показань знатної людини переважала над показаннями простої людини, а також духовної над показаннями світської. Показання одного свідка не вважали доказом [495].

Важливе значення мали й письмові докази, якими були такі документи: купчі міцності; розписки; духовні грамоти; виписки з торгових, суддівських та інших книг [386].

Обвинуваченого допускали до присяги лише у випадку, якщо проти нього не було інших вагомих доказів. Водночас законодавці того часу не завжди підтримували такий вид доказу й віддавали перевагу залишити людину в підозрі.

Якщо підозрюваний склав присягу, то його вважали виправданим. У випадку відмови її прийняти – визнавали винним [495].

Від 1722 року було запроваджено проведення судово-психіатричної експертизи [593, с. 63], результати якої також долучали до доказування.

У першій половині XVIII ст. в Російській імперії та підконтрольних їй територіях України діяла «таємна канцелярія», яка здійснювала розслідування складних злочинів, що стосувалися важливих питань. Також вона розсилала на місця різні «рекомендації» з розслідування справ про державні злочини, що стосувалися питань, які підлягали з'ясуванню під час допиту підозрюваного. Часто в межах розслідування злочинів вона проводила обшуки, виїмки, допити, очні ставки (ставити «з очей на очі»), а також вивчала документи (зокрема й записки), приватні листи тощо. Якщо підозрюваний не визнавав свою провину, то її посадові особи застосовували так звані «слідчі сюрпризи» (неочікуване пред'явлення документів і проведення очних ставок). Також діяли й спеціальні правила (тактичні прийоми) затримання підозрілих осіб, що були раптовими для затримуваного та його близьких (уранці або під вигаданим приводом у громадському місці, одночасність затримання співучасників, приховування факту затримання від співучасників тощо). Крім цього, використовували й спеціальні знання із залученням обізнаних осіб (аптекарів, монетників та ін.) [283, с. 71].

За часів Гетьманщини визначальною пам'яткою права були «Права, за якими судиться малоросійський народ» 1743 року [340]. Це перший кодекс українського права. Оскільки на той час Гетьманщина вже знаходилася під гнітом Російської імперії, цю пам'ятку права так і не було прийнято, водночас її норми стимулювали розвиток кримінального процесуального права й інституту слідчих дій в Україні [51, с. 30] як способів збирання доказів. У ній також було закріплено такі самі способи збирання доказів, як і в «Короткому зображенні процесів і судових тяжб» 1715 року, лише з незначними відмінностями.

На підставі аналізу цієї пам'ятки права можна стверджувати, що суд під час доказового провадження користувався висновками своєрідних експертів.

Ними були досвідчені люди, які мали певний фах (ковалі, мельники, літні жінки-повитухи та ін.). Обов'язок збирати докази було покладено на позивача, судові органи й органи адміністрації. Позивач до пред'явлення позову зобов'язувався оголосити про злочин, провести слідство (зокрема, опитування та обшук за участю представників органів влади). Уповноважені від влади органи оглядали місце злочину, виявляли речові докази, уживали запобіжних заходів щодо злочинця (наприклад, арешт його майна, взяття під варту, порука тощо) [416, с. 29–30].

Слід зауважити, що в середині XIX ст. розробляли перші практичні повчання (рекомендаційні інструкції) для слідчих поліції, у яких було систематизовано всі відомі на той час способи розслідування злочинів і які містилися в працях таких зарубіжних учених: В. Ріхтера, Г. Ціммермана, В. Штібера, Л. Ягемана та ін. [418, с. 119].

На цьому донауковий етап розвитку інституту збирання доказів і відповідного криміналістичного забезпечення окресленої діяльності завершується і переходить в інший. Адже із середини XIX ст. починають зароджуватися такі науки, як криміналістика та кримінальний процес, а інститут збирання доказів зазнає суттєвих змін.

Детальну періодизацію розглянутих періодів, що стосуються питань становлення та розвитку інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення, здійснено в роботах В. Т. Маляренка [264], Ю. М. Мирошниченка [283], І. Ю. Саліхової [416], В. А. Саса [419], В. В. Юсупова [594] та ін.

Після прийняття 20 листопада 1864 року Статуту кримінального судочинства відбулися суттєві зміни в системі судочинства, зокрема слідство відокремлено від поліції, запроваджено новий підхід до інституту збирання доказів.

Прийняття Статуту кримінального судочинства 1864 року сприяло розвитку інституту досудового розслідування. Згідно зі ст. 249 цього акта, його проводили судові слідчі за сприяння поліції та під наглядом прокурорів. У ст. 371–376 Статуту детально регламентовано процедуру збирання та

збереження речових доказів. Також у ньому закріплено норми, які чітко визначали процедури проведення низки слідчих дій: огляду й освідування (ст. 315–356), обшуку та виїмки в будинках (ст. 357–370), допиту обвинуваченого (ст. 398–414), допиту свідка й очної ставки (ст. 441–453) тощо [244, с. 325].

Згідно зі ст. 254 Статуту кримінального судочинства 1864 року, під час проведення дізнання поліція уповноважена була збирати відомості щодо вчинення злочину шляхом розшуку, розпитування та негласного спостереження, не проводячи ні обшуків, ні виїмок. Відповідно до ст. 258 цього акта, «у тих випадках, коли поліція побачила злочин, що вчиняється або щойно був вчинений, а також коли до прибуття на місце події судового слідчого сліди злочину можуть бути втрачені, поліція замінює судового слідчого у всіх слідчих діях, які потребують негайного проведення: в оглядах, освідуваннях, обшуках і виїмках, але формальних допитів ні обвинувачених, ні свідків поліція не здійснює, лише якщо хтось із них виявився тяжко хворим і є висока ймовірність того, що він помре до прибуття слідчого» [487]. У ст. 266 Статуту кримінального судочинства передбачено, що судовий слідчий повинен уживати своєчасних заходів, необхідних для збирання доказів, і не допускати зволікань у виявленні та збереженні слідів й ознак злочину, які можуть зникнути [487].

Аналіз викладених норм Статуту кримінального судочинства 1864 року засвідчує, що законодавець обмежив повноваження поліції в процесі проведення розслідування під час збирання доказів вчинення злочину. Таку форму їх розслідування він назвав дізнанням. Водночас у судових слідчих були ширші повноваження під час розслідування злочинів. Таке розслідування вони проводили у формі слідства. Недовіра законодавця до поліції того часу, імовірно, була зумовлена тим, що вона не могла об’єктивно, усебічно та повно проводити окремі слідчі дії, тому такі повноваження було покладено виключно на судових слідчих.

Доцільно зауважити, що розділ другий Статуту «Про попереднє слідство» закріплював норми, що регулювали процедуру слідчих дій як способів збирання доказів.

Ми поділяємо думку В. А. Саса, що основним змістом судової реформи 1864 року була відмова від теорії формальних доказів, а тому й виник інтерес до проблем побічних доказів і способів їх збирання та дослідження. Крім цього, він зауважив, що було розширено систему засобів отримання доказової інформації впізнанням, слідчим експериментом, перевіркою показань на місці, що сприяло приверненню уваги до наукових досліджень, які безпосередньо пов'язані з проблемами тактики в діяльності слідчого. Тому в цей час було видано праці українських і російських учених, а також перекладено роботи іноземних учених, присвячені різним аспектам проведення слідчих дій [419, с. 30–31].

Однією з перших праць цього періоду, у якій було розглянуто прийоми та засоби слідчої діяльності зі збору доказів, була робота А. А. Квачевського «Про кримінальне переслідування, дізнання і попереднє дослідження злочинів за судовими статутами 1864 року» (1867, 1869). Він розглянув різні способи вчинення окремих видів злочинів, висвітлив порядок вивчення документів і способи упакування речових доказів, зауважував на ролі слідів у встановленні й викритті злочинця, а також розглянув інші прийоми збирання речових доказів [181, с. 40–41].

Працями схожої тематики були: «Найголовніші моменти в історії повального обшуку» 1871 року (В. Сокольський), «Замітки з практики поліцейського чиновника з додатком форм поліцейського провадження» 1877 року (М. В. Касперський), «Календар на 1890 рік і довідкова книга для чинів поліції й корпусу жандармів при провадженні дізнань та при дослідженні злочинів і проступків» 1890 року (О. М. Гусєв), «Настільний поліцейський словник» 1904 року (Л. А. Добкевич), «Календар-супутник для всіх чинів міської, повітової і волосної поліції» 1910 року (Ю. Г. Шенснолевич) та ін.

У цей період активно приймають і видають різноманітні інструкції місцевого спрямування щодо проведення слідства, дізнання та розшуку.

Зокрема, це: Інструкція чинам поліції Київської судової палати по виявленню і дослідженню злочинів 1883 року (М. О. Шепелєв), Інструкція поліцейським службовцям Житомирського міського поліцейського управління 1887 року (Т. І. Вержбицький), Інструкція чинам поліції округу Харківської судової палати щодо виявлення та дослідження злочинів 1898 року (В. Давидов), Інструкція чинам Київського сискного відділення 1905 року (Г. М. Рудий), Інструкція для городових міської поліції 1912 року (В. П. Акулінін) тощо.

У кінці XIX ст. остаточно формуються такі науки, як криміналістика та кримінальний процес. Зародження криміналістики пов'язують із Г. Гроссом, що був судовим слідчим і професором університету в Граці, що в Австрії. Його відомою працею є: «Керівництво для судових слідчих» 1892 року, у якій було систематизовано прийоми роботи з доказами та сформульовано інші рекомендації, які сприяють розслідуванню злочинів. 1895 року було представлено друге видання цієї книги, а третє видання його роботи мало назву «Керівництво для судових слідчих як система криміналістики» [178]. Після чого цей термін стали застосовувати в науці.

Історія науки кримінального процесу засвідчує, що її спершу трактували як кримінально-процесуальне право, тобто сукупність правових норм, які регулюють діяльність суду, слідства, прокуратури в їх взаєминах між собою і з громадянами й організаціями [208, с. 33]. Дослідниця Ю. Циганюк зауважила, що наука кримінального процесу виникла як соціальне явище, початок якого складно встановити, проте можна ствердно зазначити, що вона не матиме кінця [535, с. 144]. Оскільки в науці немає чіткого періоду зародження кримінального процесу як науки, ми, розглянувши історичний етап зародження інституту збирання доказів крізь призму цієї науки, можемо припустити, що цим періодом є кінець XIX століття. Це підтверджує два ключові факти: 1) прийняття пам'ятки права – Статут кримінального судочинства 1864 року, який мав вигляд кодифікованого закону, адже містив як розділи, так і глави, що регулювали порядок «попереднього слідства» (досудового розслідування) і судового

провадження; 2) видання значної кількості наукових праць, які висвітлювали окремі питання «попереднього слідства» та судового провадження того часу.

Отже, з кінця XIX ст. і починається науковий період становлення інституту збирання доказів.

За радянських часів інститут збирання доказів теж має певну історію розвитку. Зокрема, 23 травня 1922 року було прийнято КПК УСРР, який визначав хаотичний перелік способів збирання доказів, які можна назвати слідчими діями. Було визначено такі дії: обшук і виїмка (ст. 178–191); допит обвинуваченого (ст. 137–144); пред'явлення обвинувачення (ст. 131–136, 145); освідування (ст. 193–196, 198); допит свідка й експерта (ст. 165–177) й огляд (ст. 192, 193, 195–197). Слідчий був уповноважений на власний розсуд обирати проведення слідчих дій залежно від обставин справи, проте в будь-якому випадку він зобов'язувався виконати такі з них: пред'явити обвинувачення обвинуваченому, допитати обвинуваченого та скласти обвинувальний висновок [238, с. 22–59].

Одразу після КПК УСРР від 1922 року був прийнятий КПК УСРР від 15 лютого 1923 року, водночас інститут збирання доказів не зазнав суттєвих змін.

20 липня 1927 року прийнято КПК УСРР. У ньому було закріплено аналогічні способи збирання доказів, як і в КПК УСРР 1922-го та 1923 року. Прийняття цього акта сприяло розширенню прав органів дізнання, передавши їм частину функцій, які раніше належали слідчим органам. Попри зазначене, звузилося право на захист. На стадії попереднього слідства та дізнання за цим правовим актом не було передбачено участі захисту, як це було раніше. Захисник брав участь у процесі лише під час судового провадження [177, с. 432].

Після прийняття цього процесуального акта активізувалася радянська українська наука в розрізі наук кримінального процесу та криміналістики, які стосувалися питань інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення. Знаним науковцем, який доклав значних зусиль у цьому напрямі, був М. О. Чельцов-Бебутов, який з 1928 року став активно публікувати свої праці, серед яких підручник «Кримінальний процес» (1929), «Цивільний позов у

кримінальному процесі» (1945), «Настільна книга слідчого» (1949) тощо. Крім цього, він уклав курс «Радянський кримінальний процес» (1928).

Унаслідок розвитку слідчої діяльності почали формуватися наукові теорії, що відображено в докторських і кандидатських дисертаціях. Зокрема, вагомим є науковий доробок В. О. Коновалової «Тактика допиту свідків у радянських органах розслідування» 1953 року [199].

Викладені кримінально-процесуальні кодекси поступово хоч і не систематизовано, проте нормативно закріплювали способи збирання доказів у ті часи, які нині називають слідчими (розшуковими) діями.

28 грудня 1960 року було прийнято новий КПК УРСР, який у ст. 65 визначав, що «доказами в кримінальній справі є всякі фактичні дані, на підставі яких у визначеному законом порядку орган дізнання, слідчий і суд встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [237]. Закріплено, що фактичні дані встановлюють на підставі: показань потерпілого, свідка, обвинуваченого та підозрюваного; речових доказів, висновку експерта; протоколів слідчих і судових дій та інших документів [237]. Аналіз цієї статті засвідчує, що фактичні дані, які згодом можуть стати доказами, могли встановлювати за допомогою перелічених документів, показань осіб і речей, що згодом можуть стати доказами. Водночас такі докази отримували шляхом проведення різного роду процесуальних дій, визначених у КПК УРСР 1960 року. Згідно з ч. 1 ст. 66 КПК УРСР 1960 року, «особа, яка провадить дізнання, слідчий, прокурор і суд у справах, які перебувають у їх провадженні, уповноважені: викликати будь-яких осіб як свідків і як потерпілих для допиту або як експертів для дачі висновків; вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред’явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані; вимагати проведення ревізій» [237]. Надалі до КПК УРСР 1960 року зміни вносили систематично, аж до прийняття нового кримінального процесуального законодавства.

Протягом 1960–1991 років виходили друком праці, які стосувалися питань інституту збирання доказів: Л. Ю. Ароцкера «Криміналістичні методи в судовому розгляді кримінальних справ» (1965); О. Н. Колесніченка «Наукові й правові основи розслідування окремих видів злочинів» (1967); В. П. Колмакова «Слідчий огляд» (1969), «Введення в курс науки радянської криміналістики» (1973), «Радянська криміналістика (криміналістична техніка і слідча тактика)» (1973); М. В. Салтевського «Теоретичні основи встановлення групової належності в судовій експертизі (методичні та правові проблеми)» (1970) тощо.

Наприкінці 70-х на початку 80-х років XX ст. В. Г. Коломацький на кафедрі організації розслідування злочинів МВС СРСР увів у науковий обіг поняття «криміналістичне забезпечення» [569, с. 13], з чого і розпочалося наукове розроблення цього інституту.

Зауважимо, що в цей час ще не було чіткого підходу до визначення поняття «криміналістичне забезпечення». У ньому йшлося про тактико-, техніко- й науково-методичне забезпечення, а вже згодом більшість учених розглядала їх як складники криміналістичного забезпечення.

У контексті розвитку криміналістичного забезпечення Ю. М. Чорноус зауважила, що «відсутність власне терміна “криміналістичне забезпечення” в найменуванні роботи чи її змісті зовсім не свідчить про те, що запропоновані напрацювання не спрямовані на вирішення завдань криміналістичного забезпечення», і таку позицію ми цілком поділяємо [553, с. 26].

З тактико-криміналістичного забезпечення доцільно зазначити такі роботи того періоду: «Організаційні та психологічні засади діяльності слідчого» (В. О. Коновалова, 1973), «Тактика допиту» (В. С. Комарков, 1975), «Психологічні методи боротьби з правопорушеннями» (М. В. Костицький, 1981), «Спеціалізований курс криміналістики» (М. В. Салтевський, 1987), «Криміналістика та професійна діяльність захисника» (Т. В. Варфоломеєва, 1987), «Тактика спілкування слідчого з учасниками окремих слідчих дій» (В. Г. Лукашевич, 1989), «Тактичні засади розслідування злочинів» (Є. Д. Лук’янчиков, В. С. Кузьмічов, 1989), «Тактика використання раптовості у

розкритті злочинів органами внутрішніх справ» (В. П. Бахін, В. С. Кузьмічов, Є. Д. Лук'янчиков, 1990).

Відбувався й розвиток техніко-криміналістичного забезпечення, зокрема, слід зазначити про такі роботи: «Науково-технічні засоби в роботі слідчого» (В. Г. Гончаренко, 1972) [59], «Науково-технічні засоби у слідчій практиці» (В. Г. Гончаренко, 1984), «Проблеми теорії та практики ефективного застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів у розкритті та розслідуванні злочинів» (Г. І. Грамович, 1986), «Використання спеціальних знань у слідчій та судовій практиці» (В. К. Лисиченко, 1987), «Удосконалення інформаційного забезпечення слідчої діяльності органів внутрішніх справ на основі використання методів інформатики» (Ю. В. Попов, 1989) тощо.

У контексті науково-методичного забезпечення доцільно зупинитися на таких роботах науковців: «Загальні положення методики розслідування окремих видів злочинів» (О. Н. Колесніченко, 1976), «Робота органів внутрішніх справ, суду та прокуратури щодо запобігання злочинності» (В. В. Голіна, 1981), «Криміналістична характеристика злочинів» (О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, 1985), «Попередження побутових злочинів» (Ю. М. Крупка, 1988), «Слідча профілактика злочинів: досвід, проблеми, рішення» (Ф. А. Лопушанський, 1980), «Розслідування злочинів, прихованих інсценуванням» (В. А. Овечкін, 1979), «Радянська криміналістика: методика розслідування окремих видів злочинів» (В. К. Лисиченко, 1988), «Основи розслідування розкрадань» (В. П. Суєтов, 1977) тощо.

Зазначені й інші роботи з цього напряму засвідчують, що знання про криміналістичне забезпечення почало формуватися через його ключові елементи – тактико-, техніко- й методичне забезпечення. Водночас такі елементи обмежувалися лише стадією досудового розслідування. Окреслені наукові дослідження стали вагомим внеском у розвиток сучасного розуміння криміналістичного забезпечення, водночас вони уже не відображають сучасного змісту цього поняття.

Переломним етапом у правовому житті нашої держави стало прийняття постанови Верховної Ради УРСР «Про проголошення незалежності України» від 24 серпня 1991 року. Почався новий етап у формуванні інституту збирання доказів, з початком якого змін стало більше. КПК УРСР 1960 року і надалі діяв на території незалежної України, проте вже як КПК України 1960 року. З цього часу став розвиватися інститут збирання доказів захисником у кримінальному провадженні.

Згідно з останньою редакцією КПК України 1960 року, слідчими діями, які слугували способами збирання доказів, були: огляд, обшук, очна ставка, допит, освідування, виїмка, відтворення обстановки й обставин події, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, зняття інформації з каналів зв'язку, накладення арешту на кореспонденцію, одержання зразків для експертного дослідження, ексгумація трупа, призначення та проведення експертизи [237].

Після проголошення незалежності було прийнято найголовніший правовий акт нашої країни – Конституцію України від 28 червня 1996 року [202], яка закріплювала демократичні положення, що визначили права і свободи осіб й умови їх обмеження під час збирання доказів у кримінальному провадженні.

Іншою важливою подією після прийняття Конституції України можна вважати 17 липня 1997 року – дату ратифікації Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року (Конвенція 1950 року). Згодом було ратифіковано і протоколи до неї. Основною метою цього міжнародного договору є захист прав і свобод людини. Відповідно до ст. 19 Конвенції 1950 року, для забезпечення дотримання державами, які ратифікували Конвенцію 1950 року та її протоколи, їхніх зобов'язань за цим міжнародним договором і протоколами до нього було створено ЄСПЛ, що функціонує на постійній основі [198].

Важливим кроком законотворців, що вплинув на кримінальну процесуальну діяльність уповноважених суб'єктів, було прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року, який спрямовано на врегулювання

відносин, що виникають у зв'язку з обов'язком держави виконати рішення Європейського суду з прав людини у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції 1950 року та протоколів до неї; упровадженням в українське судочинство й адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ проти України [346]. Після перелічених законодавчих змін суди активно стали використовувати не тільки Конвенцію 1950 року та протоколи до неї, а й практику ЄСПЛ як джерело права під час постановлення свого рішення.

У зв'язку з прийняттям Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України у зв'язку з ратифікацією Другого додаткового протоколу до Європейської конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах» від 16 червня 2011 року [237] було внесено зміни й до КПК України 1960 року. Передусім вони стосувалися міжнародного співробітництва в кримінальному провадженні. Розділ 9 КПК України 1960 року було доповнено главами 38 «Міжнародна правова допомога у кримінальних справах» і 39 «Перейняття кримінального переслідування», які детально визначали порядок міжнародного співробітництва уповноважених суб'єктів нашої держави з уповноваженими суб'єктами інших держав. Значну увагу було зосереджено саме на інституті збирання доказів під час такого співробітництва, адже вони визначали, що: «фактичні дані, одержані на території іноземної держави… використовуються органом дізнання, слідчим і судом як докази» (абзац 3 ст. 3), «докази можуть бути одержані при виконанні запиту (доручення) про міжнародну правову допомогу…» (абзац 3 ст. 65), «речові докази, одержані в порядку надання міжнародної правової допомоги… зберігаються при запиті (дорученні), за винятком громіздких предметів, які зберігаються в органі…» (абзац 4 ст. 79) [237] тощо.

Доцільно зауважити, що з кінця 1991-го до початку 2012 року відбувається активізація наукових досліджень, які спрямовані на розвиток наук кримінального процесу та криміналістики незалежної України та які стосувалися

питань розвитку й удосконалення інституту збирання доказів та його криміналістичного забезпечення. Зокрема, вагомий внесок у дослідження питань збирання доказів та його криміналістичного забезпечення зробили такі вчені: Л. А. Аркуша [5; 6], О. В. Астапенко [7], В. К. Весельський [38], В. І. Галаган [45], В. О. Гусєва [74], І. Г. Дановська [76], І. В. Європіна [151], І. І. Когутич [194], В. П. Корж [204], В. С. Кузьмічов [247], В. В. Лисенко [252], Є. Д. Лук'янчиков [258], В. В. Матвієнко [271], Л. П. Паламарчук [316], В. Г. Петросян [320], Н. І. Пінчук [324], О. В. Пчеліна [390], С. М. Стахівський [489], Д. Ю. Стригун [493], О. В. Таран [500], В. В. Тіщенко [511], Л. Д. Удалова [519], Ж. В. Удовенко [520; 521], В. С. Філашкін [529], А. В. Хірсін [533], К. О. Чаплинський [540], С. С. Чернявський [545; 546], О. І. Чучукало [567], В. Ю. Шепітько [577; 581] та ін.

Деякі автори з цього переліку формулюють визначення поняття «криміналістичне забезпечення» поряд із безпосереднім об'єктом свого наукового дослідження.

Наприклад, Ж. В. Удовенко зазначає, що криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві – це «самостійна, ефективна, специфічна діяльність відповідних суб'єктів із створення необхідних умов при отриманні шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань та використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб'єктів процесу доказування на досудовому слідстві із збирання, дослідження, перевірки та оцінки фактичних даних (доказів) і застосування їх з метою встановлення істини у кримінальній справі» [521, с. 113]. На думку В. В. Лисенка, криміналістичне забезпечення – це система розроблення та впровадження в практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій, техніко-криміналістичних засобів й інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності виявлення, розслідування та попередження злочинів [252, с. 26]. Володимир Матвієнко вважає, що криміналістичне забезпечення методики розслідування окремих видів злочинів – це складне, багатопланове, комплексне поняття, головним змістом якого є

самостійна специфічна діяльність вчених-криміналістів і практиків з розроблення нових, використання відомих науково-технічних досягнень, а також їх упровадження в практику розслідування злочинів з метою оптимального виконання її завдання [272, с. 9].

Аналіз дисертаційних досліджень зазначених авторів засвідчують, що поняття «криміналістичне забезпечення» стало поширюватися в науковому вжитку, і знову увагу привертає саме стадія досудового розслідування.

Проте з'являються й окремі праці вчених, які поширюють це поняття і на судову стадію провадження, що є виправданим. Наприклад: «Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України» (О. І. Чучукало, 2004) [567], «Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді» (І. І. Когутич, 2010) [194], «Тактика судового слідства в системі криміналістики» (М. Й. Вільгушинський, 2010) [40].

Отже, попри те, що вчені охоплюють поняттям «криміналістичне забезпечення» різні елементи, вони його розглядають уже як цілісну концепцію.

Привертає увагу дослідження А. В. Коваленка «Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні», у якому автор виокремлює криміналістичне вчення, що забезпечує процес доказування в кримінальному провадженні [189].

Після проголошення України незалежною державою гостро постало питання оновлення національного законодавства. У зв'язку з цим науковці неодноразово акцентували на тому, що КПК України 1960 року не відповідав вимогам часу. Потрібно було укласти й ухвалити новий КПК, щоб він враховував також законодавство Європейського Союзу й міжнародні норми у справах захисту прав людини [450, с. 553-562].

13 квітня 2012 року було прийнято новий КПК України. У цьому нормативно-правовому акті вже сформовано окрему главу 4 «Докази і доказування», у ст. 84 закріплено, що «доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку, на підставі

яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню» [233]. Частина 2 ст. 84 КПК України від 2012 року визначає, що «процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [233].

Законодавець у КПК України 2012 року удосконалив формулювання дефініції «докази», адже в КПК України 1960 року було зазначено, що: «доказами є фактичні дані, на підставі яких… встановлюють наявність або відсутність суспільно небезпечного діяння, винність особи, яка вчинила це діяння, та інші обставини, що мають значення для правильного вирішення справи» [237]. Нове формулювання було вдосконалено так, що докази «встановлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню». Законодавці уникнули формулювання «для правильного вирішення справи», адже як у КПК України 1960 року, так і в КПК України 2012 року не встановлено критеріїв, які визначають таку правильність.

Крім цього, новелою КПК України 2012 року стало закріплення в ч. 2 ст. 8 «Верховенство права» такого положення: «Принцип верховенства права у кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини», а в ч. 5 ст. 9 «Законність» передбачено, що «кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [233]. Ці норми засвідчують, що під час кримінального провадження уповноважені особи зобов’язані дотримуватися засад кримінального провадження, зокрема під час збирання ними доказів у процесі досудового розслідування. Учені зазначають, що «…під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні неухильним має бути дотримання кримінального процесуального законодавства України й урахування практики Європейського суду з прав людини… що стосується постановлених рішень як проти України, так і проти інших держав» [560, с. 99].

Викладене засвідчує, що кримінальне процесуальне законодавство України з квітня 2012 року та практика його реалізації, зокрема за напрямом криміналістичного забезпечення, стало розвиватися в напрямі адаптації до міжнародних і європейських стандартів.

Дослідники О. Г. Рувін, А. О. Полтавський та М. П. Молибога акцентують на питанні актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів систем управління якістю, гармонізованих в Україні. Увагу вони зосереджують на: корегуванні програм підготовки українських судових експертів; «інвентаризації» методик трасологічних експертиз, внесених до Реєстру методик проведення судових експертиз, Переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовуються під час проведення судових експертиз з наступним плануванням методичних розробок з метою ліквідації «білих плям» у науково-методичному забезпеченні певного підвиду зазначених експертиз; розробленні пропозицій з удосконалення чинних відомчих правових актів з підготовки та проведення судових експертиз [411, с. 99] – відповідно до міжнародних стандартів.

Також слід зазначити, що А. В. Полтавський висвітлює і позицію щодо стандартизації технології огляду (дослідження) місця події відповідно до міжнародних стандартів. Зміст його поглядів полягає в тому, що діяльність уповноважених осіб, які проводять огляд місця події та збирають фактичні дані, мають відповідати міжнародному стандарту ISO 21043, який в Україні вже стає поширеним. Ця діяльність уповноважений осіб передбачає: наявність відповідної їх підготовки (знати та застосовувати на практиці знання кримінального процесуального права, тактики й методики проведення огляду місця події; розумітися на методах виявлення (розпізнавання), фіксації (записування), вилучення (збирання) з подальшим пакуванням предметів, що можуть мати потенційну судову значущість, їх транспортуванням і зберіганням до проведення судової експертизи; запобігати втратам, руйнуванню, забрудненню або змінам слідової інформації тощо); наявність надійного

обладнання та витратних матеріалів, які повинні бути придатними для їх передбачуваного використання; документальне оформлення процедури проведення: калібрування і/або перевірки ефективності, очищення, запобігання забрудненню, обслуговування, експлуатаційного використання, простежування спеціального обладнання, а також вимоги до робочого середовища і зберігання; задокументовані методики застосування методів виявлення, відбору та вдосконалення, зокрема заходів контролю якості тощо [333, с. 339–342].

Важливість цього етапу полягає і в тому, що чимало дослідників поділяють думку, за якою криміналістичне забезпечення має поширення на весь процес кримінального провадження. Попри те, що в наукових працях переважно висвітлюють проблематику криміналістичного забезпечення розслідування злочинів, зазначає Ю. М. Чорноус, нині криміналістичне забезпечення стосується всього кримінального провадження. Воно реалізується під час розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, а також судового розгляду кримінальних проваджень (справ) шляхом застосування криміналістичних засобів, методів, прийомів відповідно до певних рівнів, напрямів і форм [552, с. 41–42].

Тому криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплює весь процес кримінального провадження.

Збирання доказів відбувається способами, які визначені в кримінальному процесуальному законодавстві України. Доцільно зауважити, що в ст. 93 КПК України 2012 року закріплено їх перелік як для сторони обвинувачення, так і для сторони захисту, який не є обмеженим. Якщо для сторони захисту основним способом збирання доказів є витребування та отримання від певних органів і юридичних осіб, а також службових та фізичних осіб фактичних даних, то для сторони обвинувачення таким способом є проведення слідчих (розшукових) дій (глава 20 КПК України 2012 року). Новелою в КПК України 2012 року стало запровадження інституту негласних слідчих (розшукових) дій.

Після прийняття КПК України 2012 року кількість слідчих (розшукових) дій стала чітко визначеною, про що свідчить аналіз цього нормативно-правового

акта. Такими є: допит (ст. 224–227); пред'явлення особи для впізнання (ст. 228–232); обшук (ст. 233–236); огляд, зокрема огляд трупа та огляд трупа, що пов'язаний з ексгумацією (ст. 237–239); слідчий експеримент (ст. 240); освідування (ст. 241); провадження експертизи (ст. 241—244); отримання зразків для експертизи (ст. 245); зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1) [233].

Реалізація таких способів під час досудового розслідування супроводжується застосуванням засобів криміналістичної тактики, що сприяють досягненню поставлених завдань у діяльності з досудового розслідування та судового розгляду. Ними є тактичний прийом, криміналістична рекомендація, тактична комбінація, тактична операція. Також виокремлюють тактику слідчих (розшукових) дій, що охоплює весь комплекс означених засобів [229].

Отже, з часу набуття Україною незалежності відбувається оновлення кримінального процесуального законодавства, удосконалено інститут збирання доказів відповідно до міжнародних і європейських стандартів. Фундаментальними роботами цього періоду можна вважати: «Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру» (Ю. М. Чорноус, 2013) [551], «Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій у криміналістиці» (В. М. Шевчук, 2013) [574]; «Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України» (В. Г. Уваров, 2014) [517], «Теоретичні основи кримінального процесуального доказування» (В. В. Вапнярчук, 2018) [29], «Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг» (А. В. Шевчишен, 2019) [571], «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (Г. Р. Крет, 2020) [212] тощо.

Увагу в цей період зосереджують не лише на збиранні доказів у процесі міжнародного співробітництва з іншими країнами, а й на взаємодії з міжнародними та європейськими інституціями, що виявляється як у перейнятті їх практики, зокрема, збиранні доказів під час досудового розслідування кримінальних правопорушень, з огляду на практику ЄСПЛ, так і виконанні вимог Міжнародного кримінального суду в збиранні доказів для здійснення судочинства на міжнародному рівні. Вказаний аспект відображений у низці наукових публікацій О. Л. Дульського [164 132; 598; 613; 615].

Криміналістичне забезпечення збирання доказів у цей час теж розвивається та набуває нових форм [127].

Наприклад, у розрізі тактичного забезпечення щоразу відбувається впровадження нових тактичних прийомів. Зокрема, В. В. Гвоздюк у своєму дисертаційному дослідженні обґрунтував доцільність застосування технології допиту «Zaanse verhoormethode» (спрямованої на активізацію допитуваної особи з метою відновлення в її пам’яті перебігу пережитих подій), передбачивши її адаптацію та впровадження в роботу органів досудового розслідування України [51, с. 117–118].

Постійно відбувається оновлення технічних приладів зі збору фактичних даних (валізи: інспектора-криміналіста, експерта-біолога, експерта-одоролога), спеціальні набори з приладдя для виявлення пилових слідів взуття, розробляють нові реагенти виявлення певних слідів (для виявлення слідів крові, слідів рук), програмні комплекси для ідентифікації людини за голосом і мовленням (зокрема, Sive v.8.5) тощо [530]. Нині розроблено програмний комплекс «GRAFIT», що призначений для документування обставин дорожньо-транспортної події [583, с. 295–299]. Також розроблено новий комплект науково-технічних засобів «Польова мініфотолабораторія», що дає змогу фіксувати доказову інформацію в «польових» умовах за допомогою звукозапису, відео- та фотозйомки, роздруковувати фотознімки високої якості, що відповідає рівню поліграфічного друку без застосування комп’ютерної техніки й електромереж, накопичувати,

зберігати та копіювати фонограми, відеофайли та фотознімки на носії електронної інформації без зниження їх якості [94, с. 1; 582, с. 34–47].

У зв’язку з розвитком злочинної діяльності триває вдосконалення наявних методик розслідування та профілактики кримінальних правопорушень. З цього приводу доцільно виокремити такі дисертаційні дослідження: «Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії» (М. В. Шепітько, 2018) [585], «Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей» (Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, 2022) [302], «Методика розслідування незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за допомогою мережі Інтернет» (В. А. Мітякін, 2022) [292], «Методика розслідування службової недбалості» (О. В. Вахрушев, 2021) [34], «Методика розслідування злочинів, пов’язаних з незаконним обігом лікарських засобів» (А. Ю. Буга, 2021) [26], «Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою» (Г. В. Захарова, 2021) [163].

Розробляють нові методики розслідування та профілактики кримінальних правопорушень у зв’язку із запровадженням нових кримінально караних діянь до Кримінального кодексу України. Можна виокремити такі дисертаційні роботи, що спрямовані на розроблення таких нових методик: «Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (В. М. Шевців, 2023) [570], «Розслідування декларування недостовірної інформації» (А. М. Черенков, 2020) [543], «Основи методики розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування» (М. В. Беззубенко, 2021) [17], «Розслідування домашнього насильства» (Т. В. Іщенко, 2021) [179]. «Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом» (С. О. Розкошинська, 2015) [409] тощо.

Відбувається активізація журналістських розслідувань, які мають власну методику, зокрема отримання інформації з відкритих джерел даних.

Отже, розгляд генези наукових досліджень проблем криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження крізь призму наук кримінального процесу та криміналістики дає змогу виокремити такі періоди [107]:

І. *Донауковий* (до нашої ери – середина XIX ст.), який охоплює такі етапи:

– виникнення окремих знань зі збору речей, документів й отримання показань, що слугували доказами вчинення протиправних дій в окремих країнах (до н.е. – кінець XIII ст.). Цей етап можна розподілити за країнами виникнення окремих знань з інституту збирання доказів: 1) стародавні країни (Вавилонія, Стародавня Індія, Стародавній Рим, Стародавня Греція тощо) (до н. е. – V ст.); 2) країни Європи (Німеччина, Франція, Польща, Київська Русь тощо) – (V ст. н. е. – кінець XIII ст.). Цей етап охоплює виникнення окремих знань зі збору доказів на територіях сучасної України за часів Київської Русі. Він характеризується: діяльністю суду, який надавав право збирати докази сторонами провадження (потерпілому й обвинуваченому); класовим розмежуванням мешканців, які могли давати показання в суді; такими видами доказів: речові докази, показання свідків, ордалії (суди Божі), присяга сторін справи й свідків, власне визнання вини обвинуваченого; такими способами збору доказів: «гоніння сліду» (пошук за залишеними слідами злочинця), «звід» (у сучасному розумінні одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб);

– становлення інституту збирання доказів та його криміналістичного забезпечення на територіях України, що знаходилися під протекторатом інших держав і державно-політичних утворень (початок XIV ст. до середини XIX ст.).

Другий *етап цього періоду* умовно може бути розподілено за частинами території України, яка в той час знаходилася під протекторатом інших держав та державно-політичних утворень:

1) північно-західна частина території України (Велике князівство Литовське, Річ Посполита, Польща тощо) – (початок XIV – середина XIX ст.).

Характеризується: відокремленням судової влади від адміністративної; запровадженням попереднього слідства; наданням прав потерпілим проводити окремі слідчі дії; наявністю тортур як способів отримання доказів; регулюванням процесу збирання доказів не лише законодавчими актами, а й звичаєвим правом;

2) північно-східна частина території України (під гнітом Московської держави та Російської імперії). Вирізняється: виникненням розшукової форми в кримінальному провадженні, що передбачала затримання підозрюваної особи; запровадженням попереднього слідства; наданням повноважень збирати докази окремим уповноваженим особам; наданням пріоритету одних способів збору доказів над іншими; запровадженням терміна «свідок», на зміну «видок» і «послух»; прийняттям норм, що визначали юридичну силу показань свідка залежно від статі, моральних рис, суспільного становища й відносин його зі сторонами справи; появою нових способів збирання доказів («поголовний (загальний) обшук» (допит широкого кола людей), освідування, очна ставка (одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб), «з очей на очі ставити з багатьма людьми» (схожий на сучасну слідчу (розшукову) дію – пред'явлення для впізнання), застосування тортур до обвинуваченого з метою отримання показань, проведення експертиз).

II. *Науковий* (кінець XIX ст. – донині):

– становлення інституту збирання доказів, що наближений до сучасної класичної форми, і формування підґрунтя інституту криміналістичного забезпечення (кінець XIX ст. – кінець 1922 року). Характеризується запровадженням детальної регламентації процедур і способів збирання доказів (огляд, освідування, обшук, виїмка в будинках, допит, очна ставка, негласне спостереження) та збереження речових доказів, а також активізацією наукових досліджень з тактики збирання доказів і рекомендацій щодо поводження з ними;

– становлення та розвиток інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення за радянської доби (кінець 1922 року – кінець 1960 року). Вирізняється: розширенням прав органів дізнання та слідства; звуженням прав на захист; запровадженням такого способу збирання доказів, як

допит експерта; наданням права слідчому на власний розсуд обирати способи збирання доказів, залежно від обставин справи та з певними винятками (зобов'язувався: пред'явити обвинувачення обвинуваченому, допитати обвинуваченого й скласти обвинувальний висновок); формуванням наукових теорій з тактики проведення процесуальних дій, які були спрямовані на збір фактичних даних;

– розвиток інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення за нового часу радянської доби (кінець 1960 року – кінець 1991 року). Характеризується: чітким визначенням у законодавстві поняття доказів, їх джерел; правом уповноважених на розслідування осіб вимагати від підприємств, установ, організацій, посадових осіб і громадян пред'явлення предметів і документів, які можуть встановити необхідні в справі фактичні дані, а також вимагати проведення ревізій; окремим провадженням у справах про злочини неповнолітніх; зародженням поняття «криміналістичне забезпечення» без чіткого підходу до його визначення; формуванням елементів криміналістичного забезпечення (криміналістична тактика, техніка й методика), які були спрямовані, зокрема, на збір фактичних даних на стадії досудового розслідування;

– розвиток інституту збирання доказів, його узгодження з новим законодавством за часів незалежної України, розроблення нових і вдосконалення наявних засобів криміналістичної тактики й техніки, урахування зазначених положень під час методики розслідування окремих видів (груп) злочинів (кінець 1991 року – початок 2012 року). Характеризується: запровадженням таких способів збирання доказів як відтворення обстановки й обставин події, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, зняття інформації з каналів зв'язку, одержання зразків для експертного дослідження, ексгумація трупа; застосуванням судами практики ЄСПЛ як джерела права під час постановлення рішень і поодиноким застосуванням такої практики в процесі досудового розслідування; запровадженням інституту збирання доказів під час міжнародного співробітництва; розробленням нових тактичних прийомів,

операцій, комбінацій та ефективних організаційних, науково-технічних засобів задля ефективного збирання та отримання фактичних даних тощо;

– удосконалення інституту збирання доказів та його криміналістичного забезпечення відповідно до міжнародних і європейських стандартів (початок 2012 року й донині). Вирізняється: новим підходом до визначення поняття доказу; нормативним закріпленням переліку джерел доказів; запровадженням нормативних положень, що зобов'язують застосовувати практику ЄСПЛ під час не лише судового провадження, а й досудового розслідування (зокрема і процесу збирання доказів); нормативним закріпленням та розширенням переліку способів збирання доказів, передусім для сторони обвинувачення (чіткий перелік слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій); удосконалення інституту збирання доказів під час міжнародного співробітництва (посилюється взаємодія з міжнародними та європейськими інституціями); активним поширенням криміналістичного забезпечення на весь процес кримінального провадження; процесом узгодження засобів, методів, прийомів криміналістичного забезпечення з європейськими й міжнародними стандартами.

1.2. Поняття та зміст криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в змагальному кримінальному процесі

Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження можна висвітлити через дослідження процесу доказування та його елемента – збирання доказів з кримінальної процесуальної сторони, а вже потім і власне криміналістичного забезпечення збирання доказів із криміналістичної позиції. Цей підхід дає змогу об'єктивно висвітлити результати дослідження.

Збирання доказів є першим, важливим складником у забезпеченні процесу доказування в кримінальному провадженні. Його зміст полягає в пошуку

фактичних даних, які дають змогу встановити обставини кримінального правопорушення та забезпечити об'єктивність у досягненні завдань кримінального провадження. З огляду на викладене вище, поняття «збирання доказів» має бути однозначним з метою його правильного тлумачення та застосування сторонами кримінального провадження. Проблематика має як кримінальний процесуальний аспект (дотримання вимог кримінальної процесуальної форми), так і криміналістичний аспект (практична реалізація поставлених завдань).

Щодо змісту процесу доказування в кримінальному провадженні досі тривають наукові дискусії.

М. А. Погорецький виокремив три основні наукові концепції, якими представлена теорія кримінального процесуального доказування. Найпоширенішою серед них є концепція, що полягає в розумінні доказування як кримінальної процесуальної діяльності зі збирання, перевірки й оцінки доказів (М. М. Михеєнко та ін.). З-поміж інших слід виокремити такі: теоретична концепція кримінального процесуального доказування (В. П. Гмирко), наукова концепція кримінального процесуального доказування та ін. [328, с. 66–68]. Привертає увагу авторська концепція кримінального процесуального доказування М. А. Погорецького, яка ґрунтується на формі (типі, моделі) вітчизняного кримінального процесу, яка впроваджена чинним КПК України, а також на трьох класичних кримінальних процесуальних функціях (обвинувачення; захист; судовий розгляд і вирішення справи (здійснення правосуддя)). Учений виокремив два зовнішні структурні елементи кримінального процесуального доказування: 1) отримання доказів; 2) використання доказів [328, с. 70]. М. А. Погорецький роз'яснює, що отримання окремого процесуального доказу – це не одномоментний акт, не пасивна діяльність, а активна цілеспрямована пізнавально-практична й розумова діяльність суб'єктів доказування, яка складається з окремих взаємозалежних і взаємовпливових елементів: а) пошуку, виявлення (встановлення), а за необхідності – вилучення фактичних даних та їх джерел; б) перевірки, оцінки

фактичних даних та їх джерел, їх процесуального оформлення (закріплення) і власне надання фактичним даним та їх джерелам уповноваженими суб'єктами кримінального процесу значення певного доказу в кримінальному провадженні [329, с. 311].

У нових наукових дослідженнях М. А. Погорецький вивчає питання впливу класичної доктрини на вчення про електронні докази, що є перспективним і пропонує формалізувати «критеріальну матрицю» придатності на основі тріади належності, допустимості та достовірності/достатності з цифровими індикаторами первинності артефакту, автентичності й відтворюваності метаданих та безперервності ланцюга збереження [326, с. 80].

В. І. Фаринник, розглядаючи проблему формування доказів і доказування в кримінальному судочинстві України, як елемент доказування виокремлює збирання доказів. На його думку, структуру збирання доказів у процесуальних джерелах слід розглядати як урегульовану КПК України діяльність уповноважених суб'єктів, що передбачає виконання пошукових, пізнавальних, посвідчувальних, правозабезпечувальних заходів [527, с. 56].

М. Є. Шумило наголошує на необхідності осучаснення концепції доказування у кримінальному процесі. Наявне у КПК України визначення доказування як збирання, перевірка та оцінка доказів спрощує його зміст. За його межами залишається логічна, психологічна, семантична комунікаційна складові частини такого виду діяльності. Водночас спотворюється природа доказів у кримінальному провадженні. Для професіоналів зрозуміло, що збираються не докази, а відомості про сліди вчиненого соціально протиправного і суспільно небезпечного діяння. Вони за припущенням органів досудового розслідування лише можуть бути фактичною основою майбутніх судових доказів [586, с. 149].

Крім цього, О. І. Гвоздік та О. С. Старенький зауважують, що збирання доказів у кримінальному провадженні й оцінка їхньої належності передбачає «вписування» останніх у контекст гіпотетичної картини розвитку розслідуваних подій, з позиції якої визначається їх значущість для проведення слідчих заходів і доказових процедур. Збирання доказів учені розглядають у контексті

дослідження проблематики формування доказової бази в кримінальному провадженні як один з його важливих елементів [47, с. 59–61].

Проаналізувавши наукові погляди щодо концепцій доказування в кримінальному провадженні, зауваживши про дискусійність змісту процесів збирання та формування доказів, безпосередньо розглянемо елемент доказування – збирання доказів.

У ч. 1 ст. 93 КПК України закріплено, що «збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим, представником юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому цим Кодексом» [233]. У п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України визначено сторони кримінального провадження. З боку обвинувачення це: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України. З боку захисту це: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв’язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [233]. З метою забезпечення лаконічності викладу матеріалу наукового дослідження на позначення всіх уповноважених суб’єктів сторони обвинувачення, які відповідно до КПК України мають схожі повноваження зі збирання доказів, далі будемо використовувати узагальнене поняття – ***уповноважена особа***. Водночас якщо під час дослідження поставатиме необхідність у принциповому виокремленні якогось із зазначених суб’єктів, з огляду на його компетенцію щодо збирання доказів, у такому випадку будемо зазначати кожного з них окремо.

У ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України визначено загальні засади збирання доказів. Водночас зміст такого поняття не роз’яснено в цьому правовому акті й інших джерелах кримінального процесуального законодавства. Також доводиться

констатувати, що єдиної думки вчених із цього питання в науковій літературі не сформовано. Саме тому в роботі буде зосереджено увагу на визначенні поняття «збирання доказів» з кримінальної процесуальної позиції, адже це допоможе окреслити й криміналістичне забезпечення цього процесу.

Розгляд проблематики доцільно розпочати з тлумачення змісту понять «збирання» та «доказ» як у джерелах кримінального процесуального законодавства, так і наукових працях.

Загалом у КПК України термін «збирання» в різних формах, а також у словосполученні з терміном «доказ» трапляється близько п'ятнадцяти разів. Щоправда, зміст цих термінів не роз'яснено.

В Академічному тлумачному словнику української мови визначено, що «збирання – дія за значенням збирати і збиратися» [443]. Відповідно до тлумачення терміна «збирати», це: «1. Складати що-небудь докупи, в одне місце… складати… та брати з собою, поміщати куди-небудь те, що складається з кількох або багатьох предметів… 2. Скликати, зганяти, зводити докупи (людей, тварин), скликаючи людей в одне місце, проводити засідання, раду… об'єднувати кого-, що-небудь… 3. Зосереджувати, скупчувати кого-, що-небудь в одному місці… 4. Поступово приєднувати, складати що-небудь одне до одного, частину до частини… 5. Брати що-небудь з різних місць, від різних осіб тощо… 6. Відбирати потрібні предмети з-поміж інших… 7. Зриваючи або піднімаючи з землі, набирати чого-небудь у якійсь кількості… 8. Підбирати що-небудь розкидане, розсипане… 9. Брати що-небудь, охоплюючи цілком…» [443].

Викладене тлумачення терміна «збирати» свідчить, що наведені значення в певних аспектах характеризують поняття «збирання доказів» стосовно кримінального провадження та його нормативно-правової регламентації (ст. 20, 22, 42, 64–1, 91, 93, 223, 474, 621 КПК України).

Доцільно навести приклади, які переконують у правильності зазначеного вище тлумачення «збирання» стосовно доказів. Згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України, «сторона обвинувачення здійснює збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій» [233]. Оскільки обшук (ст. 234 КПК України) є слідчою

(розшуковою) дією, яка досліджувалася у попередніх напрацюваннях [46], то можемо зазначити, що одним з її завдань є відшукання знаряддя кримінального правопорушення (його частин), яке надалі уповноважена особа вилучає та упаковує в спеціальний пакет, що має обліковий номер і зберігається при матеріалах кримінальної справи, або в спеціально обладнаних приміщеннях, сейфах чи металевих шафах [369]. Також у процесі обшуку уповноважені особи вимушені відбирати ті предмети, які вони відшукають з-поміж інших, що не становлять інтересу для досудового розслідування. Такі предмети можуть знаходитися будь-де в обшукуваному об'єкті: на підлозі квартири, у тумбах, шафах, сейфах, під ліжком, за настінними картинами, у дворі будинку тощо. Такі дії проводять для того, щоб довести в суді, що цей предмет (знаряддя) було, зокрема, доказом вчинення кримінального правопорушення. Тобто збирання доказів охоплює дії з «відшукання» об'єкта.

За змістом до «збирання доказів» належить діяльність з їх «об'єднання». Пояснимо цю тезу на прикладі такої слідчої (розшукової) дії, як одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 9 ст. 224 КПК України), що проводять для з'ясування причин розбіжностей у показаннях раніше допитаних осіб. Таких осіб уповноважені особи збирають разом в одному визначеному місці, яким може бути службовий кабінет, спеціально призначене приміщення для допиту, визначена місцевість тощо, після чого безпосередньо проводять цю слідчу (розшукову) дію, застосовуючи спеціально розроблені тактичні прийоми та їх комплекси. У процесі безпосереднього проведення такої слідчої (розшукової) дії уповноважені особи отримують показання таких осіб з метою їх об'єднання: в єдину доказову базу в кримінальному провадженні (кримінальний процесуальний аспект); побудови й конкретизації версій, уточнення загального плану розслідування за криміналістичних засобів його реалізації (криміналістичний аспект). Також відбувається оцінка отриманих показань допитаних осіб задля формування надійної доказової бази й виявлення нових джерел доказів для реалізації завдань кримінального провадження (праксеологічний аспект).

Терміном «доказ», відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, позначають: «1. незаперечний довід або факт, який підтверджує істинність чого-небудь; підтвердження… 2. Предмет або обставину, які свідчать про чию-небудь провину… речові докази…» [440]. Тлумачення цього терміна може бути взято за основу в нашому дослідженні. Конкретизуючи таке його значення стосовно розглядуваної проблематики, слід додати про формування конкретних доводів після збирання фактичних даних під час досудового розслідування, зважаючи на які уповноважена особа оцінює його з позицій корисності задля здобуття інших даних у справі й достатності для доведення вини особи, яку підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення, чи навпаки – її спростування. Також тлумаченням поняття «доказ» охоплено як конкретний предмет (речові докази), так й умови, обставини, які свідчать про певні факти в кримінальному провадженні (наприклад, механізм вчинення кримінального правопорушення).

Розглянемо зміст поняття «збирання доказів» у працях вітчизняних учених.

Свого часу науковці В. Т. Нор, М. М. Михеєнко та В. П. Шибіко визначали збирання доказів як урегульовану КПК України діяльність слідчого, прокурора, судді й суду з виявлення та фіксації в процесуальних документах і додатках до них матеріальних й ідеальних слідів злочину або іншої події як доказової інформації [285, с. 117]. Протягом тривалого часу, у період чинності Кримінально-процесуального кодексу України 1960 року, таке визначення брали за основу, однак оновлення кримінального процесуального законодавства стимулювало розвиток нових наукових досліджень.

Колектив авторів навчального посібника «Докази та доказування у кримінальному провадженні» (Р. І. Благута та інші) тлумачать збирання доказів як передбачені законом процесуальні дії слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, які спрямовані на виявлення, витребування й отримання доказів. Після чого додають, що «збиранням доказів у кримінальному процесі потрібно розуміти сукупність дій, спрямованих на пошук, виявлення, витребування, прийняття,

одержання та процесуальне закріплення доказової інформації з дотримання встановленої законом процесуальної форми, а також забезпечення збереження доказів та їх процесуальних джерел до вирішення кримінального провадження по суті» [92, с. 79-80].

У межах наукової дискусії спробуємо уточнити деякі аспекти запропонованого визначення. Зокрема, прослідковується певна суперечність у твердженнях авторів, адже в дефініції поняття зазначено, що «збирання доказів – це сукупність дій, спрямованих на виявлення, витребування й отримання доказів», а після цього вчені розширюють досліджуване поняття іншими його складниками: «пошук, прийняття, одержання та процесуальне закріплення, збереження». Крім цього, формування конструкції «збирання доказів – це… докази», є некоректним з позицій визначення дефініцій термінів (однозначність, системність, відсутність синонімів, точність і мотивованість) [248, с. 77].

Слід додати, що відповідно до норм КПК України, крім зазначених суб'єктів (слідчого, прокурора, слідчого судді, суду), збирати докази в кримінальному провадженні уповноважені також: дізнавач (п. 4-1, 19 ч. 1 ст. 3; ст. 40-1; ч. 1-2 ст. 93); керівник органу дізнання (п. 7-1, 19 ч. 1 ст. 3; ст. 39-1; ч. 1–2 ст. 93); керівник органу досудового розслідування (п. 8, 19 ч. 1 ст. 3; ст. 39; ч. 1, 2 ст. 93); детектив (ст. 38 КПК України); співробітники оперативного підрозділу (ч. 2 ст. 41); підозрюваний (п. 19 ч. 1 ст. 3; ч. 1, 3 ст. 42; ч. 1, 3 ст. 93); обвинувачений (п. 19 ч. 1 ст. 3; ч. 2, 3 ст. 42; ч. 1, 3 ст. 93); засуджений (п. 19 ч. 1 ст. 3; ч. 2, 3 ст. 43; ч. 1, 3 ст. 93); виправданий (п. 19 ч. 1 ст. 3; ч. 1, 3 ст. 43; ч. 1, 3 ст. 93); особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування (п. 19 ч. 1 ст. 3; ч. 1, 3 ст. 93; ст. 290–293; ст. 498, 499; ст. 506); захисник (п. 19 ч. 1 ст. 3; ст. 45–54; ч. 1, 3 ст. 93); законний представник (п. 19 ч. 1 ст. 3; ст. 44; ст. 59; ч. 1, 3 ст. 93); потерпілий (п. 19 ч. 1 ст. 3; ст. 55–58; ч. 1, 3 ст. 93); представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження в порядку, передбаченому КПК України (п. 19 ч. 1 ст. 3; ст. 64-1; ч. 1, 3 ст. 93).

На думку Н. М. Обрізан, збирання доказів – це діяльність суб'єктів кримінального процесу з виявлення (пошуку), отримання, фіксації, вилучення та збереження доказів за допомогою способів, у порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законом [304, с. 21]. Не цілком слушним видається таке тлумачення поняття, адже воно передбачає, що цю діяльність проводять суб'єкти кримінального процесу, тобто державні органи та посадові особи, які ведуть кримінальний процес або залучаються до нього, вступають між собою у процесуальні правовідносини, набуваючи процесуальних прав і виконуючи процесуальні обов'язки [84, с. 6]. Ними, зокрема, є заявник, поняті, перекладач, секретар судового засідання, судовий розпорядник та ін. [494; 532], а згідно зі ст. 93 КПК України вони не уповноважені збирати докази. Отже, зміст сполучення термінів «суб'єкт кримінального процесу» є занадто широким для поняття «збирання доказів», адже охоплює і тих суб'єктів, які не уповноважені проводити таку діяльність.

В. В. Назаров зауважує, що збиранням доказів є врегульована кримінальним процесуальним законом діяльність сторони обвинувачення щодо виявлення та фіксації в процесуальних документах і додатках до них матеріальних й ідеальних слідів кримінального правопорушення або іншої події як доказової інформації, а також діяльність сторони захисту, потерпілого щодо здійснення дій, які здатні забезпечити надання до суду належних і допустимих доказів» [296, с. 196–197]. До визначення вченого слід додати такого уповноваженого суб'єкта на збирання доказів, як представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження (ч. 1 ст. 93 КПК України).

Слід уточнити формулювання в цьому визначенні під час збирання доказів: «фіксації в процесуальних документах і додатках до них матеріальних і ідеальних слідів…». Матеріальні сліди – це відображення механізму події та її результатів на об'єктах матеріального світу [221, с. 138]. Такими слідами, зокрема, можуть бути знаряддя та засоби вчинення кримінального правопорушення (ніж, сокира, зброя, транспортний засіб). Ідеальними слідами є сліди у свідомості людини, що становлять специфічну форму вищого рівня

психічного, цілеспрямованого, активного, вибіркового відображення, здійснюваного в чуттєво-раціональній формі, унаслідок якого формується відносно адекватний, суб'єктивно-об'єктивний «відбиток» – уявний образ у пам'яті людини, що ґрунтується на раніше сприйнятій інформації, є формою збереження відповідної інформації [162, с. 177–178]. Тобто зафіксувати в процесуальних документах і додатках до них можна ідеальні сліди й інформацію про матеріальні сліди, а також окремі матеріальні сліди в додатках до процесуальних документів.

О. В. Капліна зазначає, що збирання доказів є складною комплексною діяльністю суб'єктів доказування з їх виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку [182, с. 223]. Цілком слушно вчена акцентує на складності та комплексності діяльності зі збирання доказів.

На думку М. М. Сербіна, «збирання доказів» є елементом доказування, змістом якого є здійснення уповноваженим (компетентним) державним органом пошукових, пізнавальних, посвідчувальних і правозабезпечувальних дій з метою сприйняття інформації, що міститься в слідах кримінального правопорушення, її вилучення та закріплення в матеріалах кримінального провадження [421, с. 43]. Слід уточнити запропоновану дефініцію. Твердження «збирання доказів… здійснюється уповноваженим (компетентним) державним органом)», з одного боку, є доволі широким, адже КПК України визначає конкретних суб'єктів, які уповноважені проводити таку діяльність. З другого боку, не охоплює діяльність зі збирання доказів сторони захисту. Зокрема, захисник у кримінальному провадженні здійснює незалежну професійну діяльність щодо захисту, представництва та надання інших видів правової допомоги клієнту (п. 2 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року) [344], не належить до уповноваженого (компетентного) державного органу. Це стосується і потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, підозрюваного, які, у визначених законодавством межах також мають право збирати докази в кримінальному провадженні.

О. П. Метелев вважає, що збирання доказів – це пізнавальна діяльність слідчого, прокурора, слідчого судді, яка полягає в знаходженні, сприйнятті та фіксації в установленому законом порядку відомостей, які мають значення для кримінального провадження [276, с. 178]. Однак визначення автора теж не враховує повноваження окремих суб'єктів, окреслених у ст. 93 КПК України.

На думку В. М. Тертишника, збирання доказів полягає в пошуку та виявленні джерел і носіїв доказової інформації, отриманні (вилученні – щодо речових доказів), а також закріпленні (фіксації) у передбаченій законом процесуальній формі фактичних даних [504, с. 238]. Слід додати, що «вилучення» носіїв доказової інформації стосується не лише речових доказів, а й, наприклад, документів. Також деталізації потребує термін «отримання», зокрема щодо речових доказів. Адже, згідно з ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України, як сторона обвинувачення, так і сторона захисту уповноважені отримувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій, службових та фізичних осіб речей, документів (їх копій), відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок [233]. Крім цього, вилучати можна не лише речові докази, а й документи, якщо вони не були видані уповноваженій особі за вимогою, наприклад, під час проведення обшуку.

Отже, вивчення цих, а також інших позицій учених (Ю. М. Грошевий [72]) засвідчує, що кожен з дослідників обґрунтовує власне тлумачення поняття «збирання доказів», і кожне з них потребує уваги.

У численних варіантах тлумачення поняття «збирання доказів» науковці до його змісту включають різні елементи, які відображають процес діяльності уповноважених суб'єктів. Проаналізувавши різні погляди, провівши власні дослідження, можна підсумувати, що йдеться про такі елементи збирання доказів, як: «пошук», «виявлення», «знаходження», «пізнання», «сприйняття», «вилучення», «витребування», «отримання», «фіксація», «закріплення», «збереження», «посвідчення», «правозабезпечення».

Розглянемо ці елементи детальніше, причому одразу визначатимемо те тлумачення, яке корелюється з тематикою нашого дослідження:

– пошук – це «1. Шукання, розшукування чого-небудь //… Спеціально організоване розшукування кого-, чого-небудь з метою врятування… Пошук даних…» [37, с. 1099];

– виявлення – це «дія за знач. виявляти», що означає: «…3. Шукаючи, знаходити. // Викривати кого-, що-небудь. // Перевіривши що-небудь, установлювати якийсь факт» [37, с. 163].

На думку Ю. О. Байдеріної, виявлення доказів полягає в пошуку та відшукуванні слідів, об’єктів матеріального світу (речей та документів), які містять доказову інформацію і надалі можуть бути використані для вирішення кримінального провадження по суті [12, с. 270–271]. Водночас слушно стверджує С. О. Ковальчук, що такий підхід є неточним, адже звужує зміст поняття. Дослідник обґрунтував це тим, що за такого підходу не враховано можливість встановлення за допомогою пошукових дій осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження [192, с. 104];

– знаходження – це «1. Шукаючи, виявляти кого-, що-небудь десь… 2. Одержувати, мати, здобувати кого-, що-небудь… 3. Придумувати, розмірковуючи над чим-небудь… 4. Зустрічати, заставати кого-, що-небудь десь. // Заставати, виявляти кого-, що-небудь в якомусь положенні, стані. 5. Помічати, бачити у комусь, чомусь що-небудь» [37, с. 469];

– пізнання – це «1. Дія за знач. пізнати… 2. Відображення в свідомості людини явищ реальної дійсності, їхньої сутності» [37, с. 971]. Пізнати – це «1. Осягати розумом явища об’єктивної дійсності, одержувати істинне уявлення про кого-, що-небудь… 2. Виявляти, бачити, впізнавати в кому-, чому-небудь кого-небудь знайомого або щось знайоме. // Розпізнавати кого-, що-небудь за якимись ознаками, прикметами» [37]. Науковці посилену увагу спрямовують на пізнавальну функцію під час збирання доказів. На стадії збирання доказів відбувається виявлення доказової інформації, її передання, накопичення. Залежно від застосованого методу пізнання змінюються і шляхи подання інформації, а також коло та роль тих факторів, які визначають можливість і

ступінь її перекручення під час передання. Різні методи пізнання відіграють різну роль у цьому процесі [165]. Видається слушною думка В. Г. Гончаренка, що «пізнання становить діяльність, метою якої є одержання істинного знання про будь-який об'єкт, незалежно від рівня завдань, які стоять перед тим, хто пізнає, і від ступеня загальності одержаних у результаті пізнання знань» [58, с. 4];

– сприймання – це: «1. Дія за знач. сприймати… 2. Процес відображення мозком предметів і явищ об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття…» [37, с. 1377], а сприймати – це: «1. Відображаючи у своїй свідомості предмети і явища об'єктивного світу, що діють у даний момент на органи чуття, ставитися до чого-небудь, реагувати на щось певним чином. // Осягати розумом сенс чого-небудь, осмислювати щось. // Визначати смисл, сенс і т. ін. чого-небудь зором, слухом тощо. // Реагувати на які-небудь сигнали, звуки і т. ін. (про спеціальну апаратуру)» [37, с. 1377]. Цей елемент свідчить про те, що кожна уповноважена особа, яка, наприклад, сприймає речовий доказ, відображає його у своїй свідомості та реагує на це в певний спосіб;

– вилучення – це: «дія за знач. вилучити», а вилучити означає: «1. Вибирати, видаляти що-небудь звідкись, зі складу чогось і т. ін. // Забирати що- небудь у когось, конфіскувати…» [37, с. 140]. В. В. Вапнярчук зауважує, що вилучення, яке завжди передбачає можливість його примусового здійснення, не є обов'язковим атрибутом сприйняття (отримання) доказової інформації, адже окремі доказові відомості за своєю природою не можуть бути вилучені, а лише переходять до суб'єкта доказування за волею джерела доказової інформації (наприклад, давання показань свідком, потерпілим, подання висновку експерта тощо) [30, с. 218]. Тобто вилучення як елемент доказування не є постійним;

– витребування – це: «дія за знач. витребувати», а витребувати – це «1. Одержати що-небудь на вимогу. 2. Запропонувати кому-небудь прибути або з'явитися кудись; викликати листом і т. ін.» [37, с. 157]. Витребування полягає в зверненні з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження [232, с. 198]. Таке твердження і корелюється з ч. 2, 3 ст. 93 КПК України;

– отримання – це «дія за знач. отримати», а отримати – «…те саме, що одержувати» [37, с. 867]. Одержувати – це «дія за знач. одержати», а одержати означає: «1. Брати, приймати те, що надсилається, надається, вручається і т. ін.; отримувати… 2. Приймати для виконання. 3. Здобувати, діставати що-небудь певними зусиллями, якимись діями і т. ін…» [37, с. 827];

– фіксація – це «дія та її результат за знач. фіксувати й фіксуватися», а фіксувати – «1. Встановлювати, закріплювати що-небудь у певному положенні… 2. Відзначаючи, вирізняти, закріплювати що-небудь у свідомості, в пам'яті, у викладі тощо. // Відображати, закріплювати за допомогою запису, малюнка, фотографії тощо… 4. Записувати, реєструвати. 5. Визначати, встановлювати що-небудь…» [37, с. 1535]. Фіксацію доказів визначають як відображення їх змісту, а результат відображення повинен давати максимально повне уявлення про об'єкт, адекватно передавати ті його властивості й ознаки, які, власне, і роблять його доказом [433, с. 20];

– закріплення – це «дія за знач. закріпити», а закріпити – це: «1. Використовуючи яке-небудь кріплення, робити стійким, нерухомим. // Міцно приєднувати, прив'язувати до чого-небудь… 2. Зміцнювати, утверджувати на довгий час, робити тривалим, постійно діючим…» [37, с. 399];

– збереження – це «дія і стан за знач. зберегти», а зберегти – це «1. Оберігаючи, тримати цілим, не давати пропасти, зникнути… 2. Тримати що-небудь у певних умовах, оберігаючи від псування, руйнування. // Дбаючи, тримати що-небудь у доброму стані, намагатися залишити незмінним… Тримати що-небудь у пам'яті, пам'ятати. 3. Залишати що-небудь для когось; приберігати» [37, с. 440]. Водночас збереження є елементом збирання доказів лише до настання дії інших елементів процесу доказування (перевірка та дослідження доказів);

– посвідчення – це: «1. Дія за знач. посвідчувати…», а посвідчувати означає: «1. Будучи свідком чого-небудь або добре обізнаною у якійсь справі людиною, підтверджувати істинність, правильність чого-небудь; свідчити. // Підтверджувати що-небудь поглядом, стверджувальним рухом голови тощо. //

Підписом або печаткою завіряти який-небудь документ, надаючи йому чинності. 2. Бути, служити свідченням чого-небудь, доказом істинності, правильності чогось…» [37, с. 1075]. Посвідчувальна діяльність означає надання всій одержаній інформації спеціальних, передбачених законом форм (протокол, постанова тощо) [154]. Слушно зауважили В. В. Король і В. М. Мельник, посвідчувальна діяльність становить сукупність дій, спрямованих на фіксування, тобто закріплення проведених процесуальних дій у встановленому законом порядку. Матеріальним результатом такої діяльності є протокол або фіксування проведення певної слідчої (розшукової) дії за допомогою технічних засобів на носії інформації [206, с. 150]. Водночас положення КПК України засвідчують, що будь-які способи збирання доказів, які передбачені КПК України, мають бути зафіксовані у відповідному документі чи на визначеному технічному носієві;

– правозабезпечення. Тлумачні словники не дають визначення цього поняття, а лише двох його складових – «право» і «забезпечення». Право – це: «1. Законодавство; здійснювана державою форма законодавства, залежна від соціального устрою країни… 2. Система встановлених або санкціонованих державою загальнообов’язкових правил (норм) поведінки, що виражають волю панівного класу (в експлуататорському суспільстві) або всього народу (в соціалістичному суспільстві)…» [443, с. 434]. Забезпечувати – це: «…2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось…» [443]. Правозабезпечувальна функція, влучно зауважив І. Я. Дюрягін, полягає в тому, що застосування норм права має забезпечувати реалізацію нормативних правил та їх справжнє втілення у фактичну поведінку суб’єктів [343, с. 13]. Зі сторони проведення такої діяльності суб’єктами досудового розслідування, В. П. Півненко зазначив, що вона є примусово-правовою та реалізується з використанням встановлених законом правових засобів, які становлять сукупність повноважень, форм і методів діяльності кожного владного суб’єкта досудового розслідування [323, с. 202]. Тобто з викладеного випливає, що правозабезпечувальна діяльність полягає в тому, що сторони кримінального провадження під час збирання доказів дотримуються правових норм. З цього

приводу доходимо висновку, що збирання доказів відбувається не лише відповідно до норм правових актів, а й рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду і з огляду на практику Європейського суду з прав людини [104, с. 99], про що детальніше буде зазначено в підрозділі 1.3 роботи.

Здійснений аналіз дає підстави стверджувати, що під час формулювання визначення «збирання доказів сторонами кримінального провадження»: 1) доцільно застосовувати такий його елемент, як «знаходження», який охоплює терміни «пошук», «виявлення», «отримання», «одержання» та які деякі науковці визначають як самостійні елементи процесу збирання доказів, використовують поряд із терміном «знаходження»; 2) між такими термінами, як «фіксація» та «закріплення», що є синонімами [438], доцільно використовувати як елемент діяльності зі збирання доказів саме «фіксацію», адже це поняття є ширшим за змістом.

Отже, поняття «збирання доказів» може охоплювати такі елементи: пізнання, знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження та фіксацію.

Оскільки збирання доказів здійснюють різні суб’єкти, які мають різні права й обов’язки, не всі з них, що визначені в ст. 93 КПК України, уповноважені здійснювати вилучення та фіксацію доказів, а також збереження окремих видів доказів. Тому такі дії можуть проводити окремі уповноважені особи, якими є: прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання, детектив, співробітники оперативного підрозділу (ч. 2 ст. 41 КПК України).

Підсумовуючи викладене, доходимо висновку, що збирання доказів сторонами кримінального провадження передбачає пізнавальну діяльність уповноважених на це суб’єктів, яка полягає у знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження, відповідно до нормативно-правових актів, рішень

Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду та з огляду на практику Європейського суду з прав людини.

Як кримінальний процесуальний аспект (дотримання вимог кримінальної процесуальної форми), так і криміналістичний аспект (практична реалізація поставлених завдань є невід'ємними та взаємодоповнюваними складниками під час тлумачення поняття «збирання доказів» у контексті діяльності сторін кримінального провадження. Це засвідчують і результати опитування: слідчих (96,7 %), дізнавачів (94,8 %), прокурорів (99 %), захисників (95 %), суддів (100 %) і викладачів закладів вищої освіти (100 %) (додаток А).

Слід зауважити, що коли йдеться про криміналістичний аспект збирання доказів, то маємо на увазі криміналістичне забезпечення цього процесу, яке є невід'ємним складником доказування.

Щодо важливості як криміналістичного аспекту, так і кримінального процесуального процесу збирання доказів та їх взаємозв'язку слушно зауважила Ю. В. Терещенко на прикладі слідчих (розшукових) дій як способів збирання доказів. Вона стверджувала, що слідчі (розшукові) дії мають подвійну сутність. З одного боку, це кримінально-процесуальна форма (підстави, порядок їх проведення та оформлення), а з другого – криміналістичний (тактичний) зміст дії, її спрямованість на збирання доказів. Надання переваги одному з аспектів слідчих (розшукових) дій може поставити під сумнів отримані під час проведення їх результати [51, с. 48–49].

З метою проведення об'єктивного висвітлення проблематики визначимо дефініції понять «криміналістичне забезпечення».

Наразі в науці немає єдиної думки щодо визначення поняття «криміналістичне забезпечення». Тому його дослідження слід розпочати з вивчення тлумачних та енциклопедичних словників української мови. Відповідно до дефініції Великої української юридичної енциклопедії, криміналістичне забезпечення – це «процес створення та надання наукових та апробованих судово-слідчою практикою засобів (техніко-криміналістичних, організаційно-тактичних, методико-криміналістичних, інформаційних,

попереджувально- профілактичних), що використовують працівники органів кримінальної юстиції на основі отриманих ними знань і вмінь, відповідно до загальних засад та завдань кримінального провадження з метою протидії злочинам» [35, с. 284]. Водночас слід констатувати, що тлумачення цього терміна потребує перегляду, оскільки застосовані такі його складники, як: «слідчо-судова практика» (наразі є практика різних суб'єктів, зокрема й оперативних співробітників, детективів, дізнавачів); злочин (відповідно до ст. 12 КК України, застосовується поняття «кримінальне правопорушення», що охоплює як злочини, так і кримінальні проступки); наявність таких видів судово-слідчих засобів: «техніко-криміналістичні, організаційно-тактичні, методико-криміналістичні, інформаційні, попереджувально-профілактичні» – є дискусійним.

Тому вважаємо за доцільне розглянути поняття «забезпечення» та «криміналістика» з метою формулювання актуального на цьому етапі розвитку науки і практики визначення.

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, термін «забезпечувати означає: «1. Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах. // Надавати кому-небудь достатні матеріальні засоби до існування. 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось…» [443, с. 18].

Криміналістика, згідно з тлумаченням В. Ю. Шепітька за змістом «Юридичної енциклопедії», – це самостійна галузь наукового знання; наука про закономірності злочинної діяльності та її відображення в джерелах інформації, які слугують основою для розроблення засобів, прийомів і методів збирання дослідження, оцінки та використання доказів із метою розкриття, розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам… Криміналістику можна розглядати в трьох аспектах: як науку, як навчальний курс і як практичну діяльність у боротьбі із злочинністю [35, с. 428]. Очевидно, що в нашому випадку поняття «криміналістика» потрібно розглядати передусім у контексті практичної діяльності. З огляду на тлумачення цих двох понять, можна зазначити, що

криміналістичне забезпечення спрямоване на задоволення потреб практичної діяльності уповноважених осіб, надаючи їм у достатній кількості певні засоби, методи, пропонуючи прийоми та створюючи надійні умови для успішної їх діяльності з виконання завдань кримінального провадження.

Криміналістика є тією наукою, яка виконує забезпечувальну функцію в кримінальному провадженні та є «праксеологією кримінального процесу» [385, с. 191].

Зосередимо увагу також на тлумаченні поняття «криміналістичне забезпечення» сучасними науковцями в контексті досліджуваної ними проблематики.

І. І. Дановська зазначає, що криміналістичне забезпечення – це результат розвитку криміналістичної науки, цільова діяльність уповноважених на її здійснення згідно із законом органів і посадових осіб, яка полягає у всебічному вивченні потреб практики й розробленні на основі одержаних результатів ефективних і допустимих засобів, методів їх вирішення та реалізації заходів з їх упровадження в практику розслідування злочинів [77, с. 42].

О. О. Гришаков, досліджуючи криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері охорони здоров’я, зазначив, що криміналістичне забезпечення можна визначити як систему розроблення та впровадження в практику розслідування злочинів криміналістичних рекомендацій (алгоритмів), техніко-криміналістичних засобів й інформаційних технологій з метою оптимізації та підвищення ефективності виявлення, розслідування і попередження злочинів у сфері охорони здоров’я [69, с. 40].

На думку В. А. Журавля, криміналістичне забезпечення є системою науково-технічних, організаційно-тактичних і методико-криміналістичних засобів, розроблених та впроваджених задля ефективного виконання діяльності органами кримінальної юстиції із запобігання злочинам, оптимізації їх розслідування і судового розгляду, здійснюваних на підставі наукових знань про закономірності виникнення, збирання, дослідження, оцінки та використання доказів, що виявляються в процесі кримінального провадження цієї категорії

злочинів [157, с. 18]. Слід зауважити, що В. А. Журавель розширює відповідне поняття не лише на етап досудового розслідування, а й на етап судового розгляду, що видається слушним. Адже застосування криміналістичних знань також спостерігається і в судовому провадженні, що виявляється, зокрема, в умінні прокурора висвітлити докази кримінального провадження (їх черговість, зосередження уваги на чомусь тощо) і переконанні судді у винесенні справедливого, очікуваного ним рішення.

З цього приводу вважаємо доцільним додати, що 2004 року О. І. Чучукало захистила дисертаційне дослідження «Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України», де авторка обґрунтувала, що криміналістичне забезпечення доказування на судовому слідстві є діяльністю зі створення належних умов для отримання та сприйняття суддями криміналістичних знань і придбання відповідних вмінь і навичок із застосування в процесі доказування криміналістичних засобів, методів і прийомів з метою всебічного, повного й об’єктивного розгляду справ у суді [568, с. 111–112].

Ж. В. Удовенко пропонує визначати криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві як самостійну, ефективну, специфічну діяльність відповідних суб’єктів зі створення необхідних умов під час отримання шляхом криміналістичної освіти криміналістичних знань і використання криміналістичної техніки в передбаченій законом діяльності суб’єктів процесу доказування на досудовому слідстві зі збирання, дослідження, перевірки й оцінки фактичних даних (доказів) і застосування їх з метою встановлення істини в кримінальній справі [521, с. 113]. Вивчення дефініції авторки дає підстави стверджувати, що вона зводить криміналістичне забезпечення лише до криміналістичної техніки, що не відповідає всім завданням, які вирішує наука криміналістика, адже охоплює питання як криміналістичної тактики, так і криміналістичної методики.

З. М. Топорецька вважає, що криміналістичним забезпеченням доказування в кримінальному провадженні є задоволення потреб процесу

збирання, перевірки й оцінки доказів для встановлення предмета доказування технічними засобами, тактичними прийомами та методами криміналістики під час досудового розслідування і судового розгляду кримінального правопорушення, проведення процесуальних дій, прийняття процесуальних рішень у кримінальному процесі [515, с. 139].

Слушною видається думка Ю. М. Чорноус, яка визначає криміналістичне забезпечення як створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики й криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики та спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування і попередження злочинів [554, с. 149–155].

Тож деякі вчені виокремлюють такі складові криміналістичного забезпечення: техніко-криміналістичні, організаційно-тактичні, методико-криміналістичні, інформаційні, попереджувально-профілактичні. Інші звужують це поняття лише до техніко-криміналістичного забезпечення. На наше переконання, такі думки є неточними. Адже в цьому питанні слушною є позиція таких учених, як В. А. Журавель, З. М. Топорецька та Ю. М. Чорноус. Вони у своїх роботах зауважують на таких складниках криміналістичного забезпечення, як: криміналістична техніка, криміналістична тактика і криміналістична методика. Такої точки зору притримуємося і ми у межах представленого наукового дослідження [120; 128; 129; 140; 562; 564].

Доцільність такого підходу засвідчує насамперед тлумачення системи науки криміналістики. Найчисельніша група вчених є прихильниками класичної чотириелементної побудови системи науки криміналістики: 1) загальна теорія криміналістики; 2) криміналістична техніка; 3) криміналістична тактика; 4) криміналістична методика [215, с. 41]. Своєю чергою, оскільки криміналістичне забезпечення спрямовано на виконання практичних завдань уповноважених суб’єктів під час розслідування та профілактики кримінальних правопорушень, то тільки криміналістична техніка, тактика й методика безпосередньо сприяє їх реалізації. Загальна теорія криміналістики спрямована

на задоволення потреб криміналістики як науки, тому вона і не є безпосереднім складником криміналістичного забезпечення, а підґрунтям цієї наукової та практичної категорії. Водночас її знання сприяють опануванню знань з інших складників криміналістики, що і є власне елементами криміналістичного забезпечення. По-друге, заходи інформаційного забезпечення, які ще розглядає криміналістична або кримінальна реєстрація, належать до техніко-криміналістичного забезпечення (криміналістична техніка), про що свідчать наукові погляди різних криміналістичних наукових шкіл (Одеської юридичної академії, Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Національної академії внутрішніх справ) [221, с. 232–238; 215, с. 353–372]. Попереджувально-профілактичний складник криміналістичного забезпечення змістовно належить до криміналістичної методики [215 с. 576; 224].

З огляду на висвітлені думки науковців, можемо зауважити, що криміналістичним забезпеченням є задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб’єктів як зі сторони обвинувачення, так і сторони захисту (передбачені в кримінальному процесуальному законодавстві), розробляючи і надаючи їм у достатній кількості криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби з метою виконання ними завдань кримінального провадження.

Такі криміналістичні рекомендації, методи, прийоми та засоби охоплені криміналістичною технікою, тактикою і методикою.

Визначивши поняття «криміналістичне забезпечення» та «збирання доказів», можемо зазначити, що криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження – це діяльність, яка полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб’єктів у здійсненні ними пізнавальної діяльності, яка виявляється в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб: слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання, прокурора та інших) фактичних даних, що мають значення для

кримінального провадження. Таке визначення схвалюють 78,8 % викладачів із відповідної спеціальності закладів вищої освіти (додаток А).

Крім цього, слід зауважити, що збирання доказів здійснюють відповідно до засад кримінального провадження, які закріплено в главі 2 КПК України. Водночас вважаємо за доцільно виокремити таку ключову з них, як змагальність, що є умовною назвою, адже ст. 22 КПК України визначає її назву так: «Змагальність сторін та свобода в поданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості». Акцентування уваги на цій засаді пов'язано ще й з тим, що реалізація змагальності надасть «оцінку» зібраній доказовій базі сторонами кримінального провадження. Також можна буде виокремити позитивний досвід і з'ясувати недоліки в збиранні доказової інформації сторонами кримінального провадження.

Загальний зміст цього принципу визначено в ст. 22 КПК України й означає, що кримінальне провадження здійснюють на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Крім цього, сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України [233]. Відповідні положення цього правового акта, на перший погляд, висвітлюють лише кримінальний процесуальний аспект засади змагальності кримінального провадження. Водночас їх тлумачення є ширшим та охоплює і криміналістичну площину цього принципу [133], яка виявляється в тому, що: 1) як сторона обвинувачення, так і сторона захисту може мати власні версії під час кримінального провадження, які можуть бути як схожими, так і відмінними; 2) результат збирання фактичних даних залежить від умілої реалізації способів збирання доказів обома сторонами, використання даних криміналістичної техніки, криміналістичної тактики, а також знань з криміналістичної методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень. Ці три елементи криміналістичного забезпечення (тактика,

техніка, методика) сприяють ефективній практичній діяльності уповноважених осіб з метою розкриття кримінальних правопорушень. Унікальність цих елементів полягає в тому, що їх можна розглядати як у науковому, так і практичному змісті, що полягає як у створенні наукового підґрунтя застосовуваних прийомів, засобів та методів, так і формуванні практичних рекомендацій щодо їх застосування [553, с. 71].

Л. Р. Грицаєнко зазначає, що змагальність – це така побудова судочинства на основі визначення протилежних функцій обвинувачення та захисту, виконання їх різними органами й особами, які відокремлені від суду та наділені рівними правами для відстоювання своїх тверджень, а незалежному суду належить керівництво судовим процесом, активне дослідження обставин справи та вирішення її по суті [68, с. 190].

І. Зубач та І. Цилюрик зауважують, що наразі поширеною є така наукова думка, що принципом змагальності слід вважати такий стан судочинства, який забезпечує два основні елементи під час його здійснення: чіткий розподіл повноважень між сторонами та процесуальна рівність сторін під час розгляду, які вони реалізують перед незалежним і неупередженим судом [168, с. 133].

Своєю чергою В. М. Тертишник визначає змагальність як побудову процесу, за якою зацікавлені сторони, підозрюваний, сторони обвинувачення та захисту, потерпілий і представник юридичної особи, стосовно якої здійснюють провадження, мають рівні можливості для пошуку істини й обстоювання своїх тверджень та інтересів спростування чи тверджень інших учасників процесу або оскарження дій, рішень чи тверджень іншої сторони, функція обвинувачення та захисту відокремлені від правосуддя і розслідування, підозрюваний та обвинувачений можуть здійснювати свій захист як самостійно, маючи всі права щодо представлення та дослідження доказів, так і за допомогою захисника, правосуддя здійснює суд із дотриманням принципу гласності й інших засад судочинства [505, с. 71]. Водночас вбачаємо доцільним висловити уточнення, адже твердження: «функція обвинувачення… відокремлена від правосуддя і розслідування» потребує пояснення. Зрозуміло, що не для всіх суб’єктів, які

представляють сторону обвинувачення, притаманна функція розслідування. Вона належить окремим уповноваженим особам (слідчий (ст. 40 КПК України), дізнавач (ст. 40-1 КПК України), керівник органу досудового розслідування (ст. 39 КПК України), керівник органу дізнання (ст. 39-1 КПК України), прокурор (ст. 36 КПК України), детектив (ст. 38 КПК України), що випливає з їх повноважень.

Аналіз ст. 22 КПК України засвідчує, що засада змагальності в кримінальному провадженні охоплює певні елементи. І. Зубач та І. Цилюрик визначають їх так: 1) наявність сторони обвинувачення та сторони захисту; 2) наявність закріплених процесуальних засобів діяльності сторони обвинувачення та сторони захисту; 3) наявність і чітке відокремлення функцій державного обвинувачення, захисту й судового розгляду та наявність суду [168, с. 133]. Однак третій елемент, визначений авторами, не може охоплювати поряд із функціями державного обвинувачення, захисту й судового розгляду, ще й наявність суду, адже функція судового розгляду вже передбачає в собі наявність суду. Суд і реалізація функції правосуддя є окремим елементом у діяльності суб'єкта, який створює необхідні умови для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання процесуальних обов'язків (ч. 6 ст. 22 КПК України).

Відповідно до змісту ст. 22 КПК України, його дія поширюється лише на сторони кримінального провадження і суд. Водночас з ч. 1 ст. 93 та ст. 64-1 КПК України випливає, що такий суб'єкт як представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, уповноважений збирати докази та є учасником кримінального провадження (п. 25 ч. 1 ст. 3 КПК України), але не є стороною кримінального провадження (п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України). Тому засада змагальності не поширюється на цей суб'єкт, що викликає питання про необхідність нормативно-правового врегулювання цього аспекту. Переконані, що такий суб'єкт може бути стороною кримінального провадження, з огляду на те, що він, як й інші суб'єкти сторони кримінального провадження,

уповноважений збирати докази. Тож у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України доцільно внести відповідні зміни.

Проаналізувавши ст. 22 КПК України та праці вчених, можемо виокремити такі елементи змагальності: 1) наявність сторін кримінального провадження (сторона обвинувачення та сторона захисту); 2) можливість обстоювання кожною стороною своїх правових позицій, які можуть бути як схожими, так і відмінними; 3) реалізація способів збирання доказів, що передбачені кримінальним процесуальним законодавством України; 4) рівність прав сторін кримінального провадження на збирання та подання суду фактичних даних, що можуть бути доказами; 5) неможливість покладання під час кримінального провадження функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду на один і той самий орган чи службову особу; 6) чітке розмежування прав й обов'язків сторін кримінального провадження; 7) забезпечення судом умов для реалізації сторонами їхніх процесуальних прав і виконання ними процесуальних обов'язків.

Крім цього, з огляду на нинішнє законодавство України, уповноважені особи у своїй діяльності повинні керуватися Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколами до неї, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, а також практикою ЄСПЛ, що стосується рішень як проти України, так і проти інших держав [560, с. 97], тому вважаємо за необхідне розглянути рішення ЄСПЛ, які тлумачать засаду «змагальність кримінального процесу».

Значну частину тлумачень ЄСПЛ засади змагальності стосується саме діяльності національного суду. Наприклад, у рішенні ЄСПЛ за справою «Джеват Сойлас проти Туреччини» від 23 вересня 2014 року (заява № 17362/03) суд зауважив, що «право на судовий розгляд за принципом змагальності означає в кримінальній справі, що сторонам обвинувачення і захисту має бути надана можливість ознайомитися із зауваженнями та доказами наданими іншою стороною, і відповісти на них» [461].

З цього приводу Ю. І. Кицан зауважив, що практика ЄСПЛ не визначає доцільність розширення сфери дії цього принципу на стадію досудового розслідування кримінального провадження, а також не йдеться і про цю стадію в ч. 1 ст. 6, п. «b», «c» та «d» ч. 3 ст. 6 Конвенції [185, с. 119]. Ми не поділяємо таку думку. Оскільки ЄСПЛ у своїх рішеннях, зокрема у справі «Шабельник проти України» від 19 лютого 2009 року (заява № 16404/03), зауважував, що «хоча основна мета ст. 6 Конвенції стосовно розгляду кримінальних справ полягає в забезпеченні справедливого судового розгляду судом, це не означає, що ця стаття не стосується досудового провадження» [478]. Після цього ЄСПЛ додав, що «вимоги цієї статті (зокрема п. 3) Конвенції можуть також бути застосовними ще до того, як справу направлено на розгляд суду, якщо – і тією мірою, якою – недотримання таких вимог на самому початку може серйозно позначитися на справедливості судового розгляду. Спосіб застосування п. 1 і п. 3(c) ст. 6 на етапі досудового слідства залежить від особливостей відповідного провадження та обставин конкретної справи» [478].

У рішенні ЄСПЛ за справою «Жогло проти України» (заява № 17988/02 від 24 квітня 2008 року) було, зокрема, окреслено застосування цього принципу під час досудового розслідування. ЄСПЛ зауважив, що «…за деяких обставин необхідність посилання на показання, дані на стадії досудового слідства може бути виправданою. Якщо обвинуваченому було надано відповідну й належну можливість заперечувати такі показання – або під час їх надання, або на пізнішому етапі, – прийнятність їх як доказів не суперечить вимогам пунктів 1 та 3 (d) ст. 6» [462]. З цього приводу В. В. Гвоздюк зазначив, що підозрюваний на етапі досудового розслідування має право спростувати показання, надані проти нього свідками. Після чого навів приклади, що слідчий чи прокурор можуть оголосити показання свідків підозрюваному, а він своєю чергою може їх спростувати, також можна провести одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб. Крім цього, він уточнив, що здебільшого таке право підозрюваний використовує на етапі судового провадження, але якщо на цьому етапі не вдалося забезпечити присутність свідків й органи державної влади

доклали для цього всіх зусиль, можна використати в обґрунтуванні обвинувачення показання, отримані на етапі досудового розслідування, але в тому випадку, якщо: 1) було дотримано таке право на цьому етапі; 2) коли такі показання свідків, які сторона захисту не мала можливості спростувати, не відіграли виключної або вирішальної ролі в обґрунтуванні обвинувального вироку [48, с. 27–28].

Засада змагальності, слушно зауважив В. О. Гринюк, поширює свою дію лише на сторони кримінального провадження, які наділені повноваженнями щодо отримання доказів та їх використання для обґрунтування своїх процесуальних рішень [67, с. 182].

Більшість науковців переконані, що принцип змагальності на досудовому етапі, зокрема і процес збирання доказів, між сторонами кримінального провадження належно не гарантовано. Наприклад, В. Г. Гончаренко, В. Т. Нор і М. Є. Шумило стверджують, що закріплене в ч. 3 ст. 93 КПК України право сторони захисту збирати докази шляхом витребування та отримання від органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок тощо в більшості випадків його реалізації належно не забезпечене примусом виконання [234].

В. О. Гринюк теж акцентував на незабезпеченні рівності сторін у процесі досудового розслідування та висвітлив такі ознаки отримання доказів стороною обвинувачення: 1) наявність владних повноважень на отримання доказів; 2) дії, спрямовані на отримання доказів, мають активний діяльнісний характер; 3) на сторону обвинувачення покладено обов’язок збирання доказів у досудовому розслідуванні; 4) можуть супроводжуватися тимчасовим обмеженням конституційних прав і свобод людини й громадянина; 5) в окремих випадках є можливість застосування заходів примусу. Також учений констатував відсутність таких рис у сторони захисту [67, с. 183].

Крім цього, перевага сторони обвинувачення над стороною захисту полягає в тому, що остання також частково позбавлена права здійснювати допит

свідка під час досудового розслідування. За загальним правилом, допит свідка під час досудового розслідування може здійснювати лише сторона обвинувачення. Своєю чергою сторона захисту має право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їхньою згодою лише пояснення, які, відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, не є джерелом доказів. Таке право є умовним, адже залежить від волі опитуваних осіб і, на відміну від аналогічного права сторони обвинувачення, нічим не гарантоване [147, с. 172].

З огляду на такі факти, М. Г. Щербаковський та Л. П. Щербаковська пропонують закріпити на законодавчому рівні процесуальну процедуру, аналогічну процедурі проведення слідчих (розшукових) дій. Вони аргументують, що така процедура дасть змогу гарантувати допустимість отриманих захисником доказів. Зокрема, необхідно дозволити захиснику виявляти, вилучати, оглядати предмети і документи, отримувати відомості від осіб та процесуально оформлювати це протоколом за аналогією до слідчих (розшукових) дій, який підписуватимуть захисник, усі учасники й посвідчуватимуть печаткою захисника [588, с. 329]. Водночас з цього приводу слушною є думка В. В. Бажанюка, який акцентував на відмінності завдань сторін у кримінальному провадженні. На його переконання, унаслідок наділення сторони захисту правом проведення процесуальних дій (виявлення, вилучення, проведення огляду предметів і документів тощо) у неї з’явиться можливість діяти на випередження та першою заволодівати об’єктами експертного дослідження з негативними перспективами для сторони обвинувачення. Також учений додав, що не виключеною є і можливість фактичного блокування досудового розслідування, а тому вбачається неприйнятним надання права стороні захисту самостійно проводити фактично паралельні слідчі (розшукові) дії, зокрема й самостійно проводити експертизу [11, с. 142].

Якщо керуватися позицією прихильників передбачення в КПК України норм, які регулюватимуть способи збору доказів захисниками, що аналогічні уповноваженим суб’єктам сторони обвинувачення, то слушно зазначити і про забезпечення цього принципу щодо криміналістичного забезпечення збирання

доказів. Уповноважені особи сторони обвинувачення, які мають повноваження проводити слідчі (розшукові) дії, негласні (розшукові) дії, заходи забезпечення кримінального провадження та інші процесуальні дії, мають відповідні криміналістичні знання. Криміналістичні знання існують у двох формах: фундаментальні (становлять зміст загальної теорії криміналістики й окремих криміналістичних теорій та вчень) і прикладні (мають форму наукових методичних рекомендацій практиці, криміналістичних прийомів, тактичних комбінацій, техніко-криміналістичних операцій та процедур, криміналістичних методик розслідування злочинів, техніко-криміналістичних засобів і технологій) [173, с. 221]. Тобто якщо розширити повноваження захисників щодо збору доказів, у такому випадку постане питання наявності в них знань з криміналістичного забезпечення збирання доказів, а також відповідних умінь і навичок, яких наразі в них немає на належному рівні. У цьому також має бути забезпечено рівність як елемент розглядуваного принципу змагальності, з огляду на логіку таких науковців.

Безумовно, таке розширення повноважень захисників обтяжить процес кримінального провадження, адже захисникам потрібно буде залучати відповідних спеціалістів, що зможуть вилучати певні види слідової інформації, які вони не уповноважені збирати, адже не мають таких знань. Вирішити питання щодо їх підготовки, аналогічної до слідчих, дізнавачів, детективів і прокурорів, на цьому етапі розвитку науки та практики, суспільних реалій майже неможливо. Крім того, це не відповідатиме реалізації принципу змагальності, призведе до змішування функцій, суперечитиме як вітчизняній [23; 270; 483], так і зарубіжній практиці [307, с. 43–47; 435 с. 81–100; 448 с. 65–90]. Про це зазначили й опитані практики: слідчі – 98,1 %, дізнавачі – 97,1 %, прокурори – 100 %, захисники – 72,8 %, судді – 100 %, викладачі з відповідної спеціальності закладів вищої освіти – 100 % (додатки).

Отже, урегульовуючи й удосконалюючи процесуальну рівність сторін кримінального провадження щодо збирання доказів під час досудового розслідування, потрібно одразу прогнозувати наслідки надання рівнозначних

повноважень стороні захисту, які є в окремих суб'єктів сторони обвинувачення. Очевидно, що наділення такими повноваженнями окремих суб'єктів сторони захисту (захисників) призведе до порушення загальної концепції кримінального провадження та змішування функцій, що перетворить сторону захисту на так званий суб'єкт розслідування, що є недоцільним. Таке питання висвітлювалося на сторінках наукових публікацій [563, с. 51–58].

На перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення наділені ширшими повноваженнями щодо збирання доказів, ніж захисник (слідчі – 94,4 %, дізнавачі – 98,6 %, прокурори – 99,5 %, захисники – 100 %, судді – 97,6 %, викладачі з відповідної спеціальності закладів вищої освіти – 92,9 %) (додатки). Однак слід зауважити, що саме уповноважені особи сторони обвинувачення можуть реалізовувати функцію примусу. Своєю чергою сторона захисту може її реалізувати лише через окремих суб'єктів сторони обвинувачення (ініціювання проведення процесуальних дій) та в окремих випадках слідчого судді. Ненадання примусових функцій окремим суб'єктам сторони захисту «компенсується» уже під час судового розгляду, де сторона захисту може представити свої фактичні дані суду, вказувати на помилки досудового розслідування та реалізовувати інші функції (слідчі – 98,7 %, дізнавачі – 95,7 %, прокурори – 100 %, захисники – 96,7 %, судді – 100 %, викладачі з відповідної спеціальності закладів вищої освіти – 100 % (додатки).

Тому сутність принципу змагальності кримінального процесу під час збирання доказів сторонами кримінального провадження виявляється в їхніх рівних правах на знаходження та витребування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

1.3. Правові основи криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Будь-яка діяльність уповноважених суб’єктів має відбуватися відповідно до правових актів держави, у якій вони провадять свою діяльність. З огляду на тематику нашого дослідження, її доцільно розглядати у двох аспектах: кримінальному процесуальному (правова основа збирання доказів) і криміналістичному (правова основа криміналістичного забезпечення).

Спершу зосередимо увагу на кримінальний процесуальний аспект, який виявляється в нормативно-правовому регулюванні діяльності сторін кримінального провадження під час збирання доказів. Передусім доречно зазначити з матеріалу попереднього підрозділу роботи, що відповідно до ч. 1 ст. 93 КПК України збирати докази уповноважені: представник юридичної особи, щодо якої здійснюють провадження, і сторони кримінального провадження. Такими сторонами з боку обвинувачення є: слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України; з боку захисту: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв’язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники [233].

Якщо окремі суб’єкти з боку обвинувачення: потерпілий, його представник (не включаючи захисника) та законний представник у випадках, установлених КПК України, й окремі суб’єкти з боку захисту: підозрюваний, особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв’язку з її смертю, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи, щодо якої здійснюють

провадження, у порядку, передбаченому КПК України, – мають однакові повноваження щодо збору доказів, про що свідчить ч. 3 ст. 93 КПК України, то окремі суб'єкти з боку обвинувачення, так звані уповноважені особи (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор) (ч. 2 ст. 93, ст. 38 КПК України), і такий суб'єкт з боку захисту, як захисник (ч. 3 ст. 93 КПК України, Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), мають ширші повноваження.

З огляду на це, у контексті нашого підрозділу зосередимо увагу на уповноважених особах зі сторони обвинувачення, які працюють у правоохоронних органах, або державних органах спеціального призначення з правоохоронними функціями.

Відповідно до ч. 2 ст. 18 Конституції України, «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України» [202]. У розрізі нашої тематики це засвідчує, що правоохоронні органи під час збирання доказів у кримінальному провадженні зобов'язані дотримуватися норм усіх чинних правових актів, які регламентують їхню діяльність. Проте остаточні рішення ЄСПЛ дають підстави констатувати (за 2020 рік прийнято 86 рішень, з яких у 82 справах (95,3 % випадків) виявлено принаймні одне порушення Конвенції [404]; 2021 року – 197 рішень, з яких у 194 (98,5 %) встановлено щонайменше одне порушення прав людини згідно з Конвенцією [597]; за 2022 рік – 144 рішення, з яких у 141 рішенні (97,8 %) визнано щонайменше одне порушення прав людини за Конвенцією) [431], що, на жаль, трапляються випадки порушення кримінального процесуального законодавства правоохоронними органами під час збирання доказів.

У науці правовою основою організації та діяльності органів публічної влади вважають систему нормативних актів, що визначають функції, компетенцію, форми й методи діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування, а також їх структурних підрозділів [274, с. 174].

З огляду на це, у розрізі досліджуваної тематики слід зазначити, що всі факти й обставини, які пов'язані з подією кримінального правопорушення, встановлюють відповідно до норм кримінального процесуального законодавства України, серед яких особливе місце відведено КПК України. Саме цей нормативно-правовий акт визначає вимоги до доказів у кримінальному провадженні. Такими є фактичні дані, отримані в передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя та суд встановлюють наявність чи відсутність фактів й обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [233].

Доказування є певною системою, що охоплює: предмет доказування; суб'єкти доказування; засоби доказування; процес доказування [504, с. 237]. Цей процес доказування, відповідно до КПК України й на думку більшості науковців, передбачає такі елементи: збирання, перевірку й оцінку доказів [506; 532]. Кожна з цих частин процесу доказування супроводжується висуненням, побудовою та перевіркою слідчих версій, уявним моделюванням події кримінального правопорушення та процесів відображення його в зовнішньому середовищі, динаміки слідоутворення, перевіркою висунутих версій та оптимізацією подальшого евристичного пошуку й дослідження доказової інформації [506, с. 146].

Збирання доказів сторонами кримінального провадження передбачає пізнавальну діяльність уповноважених на це суб'єктів, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження, відповідно до нормативно-правових актів, рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду та з огляду на практику Європейського суду з прав людини.

Оскільки ми зосереджуємо увагу на збиранні доказів уповноваженими особами, що працюють у правоохоронних органах нашої держави, то відповідно до ч. 1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 року такими органами є органи

прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи й установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції [350]. Також такі завдання можуть здійснювати й державні органи спеціального призначення з правоохоронними функціями (Служба безпеки України) [380].

Водночас не всі органи з правоохоронними функціями та їх посадові особи уповноважені збирати докази в кримінальному провадженні. Не в усіх органах з правоохоронними функціями є органи досудового розслідування та дізнання, які уповноважені проводити досудове розслідування та збирати докази вчиненого кримінального правопорушення (наприклад, Військова служба правопорядку у Збройних Силах України, органи рибоохорони, державної лісової охорони тощо). Проте вони уповноважені сприяти в межах компетенції таким цільовим органам у виконанні покладених на них законодавством обов’язків [131, с. 96].

Також слід зауважити, що якщо в органах з правоохоронними функціями є орган досудового розслідування та дізнання, то він уповноважений збирати докази не тільки безпосередньо, а доручати окремі свої повноваження оперативним підрозділам (ст. 41 КПК України) [131].

Загальні положення діяльності уповноважених осіб зі збору доказів визначено в ст. 29–32 Конституції України. Основний Закон не закріплює способів збору доказів чи порядок їх проведення, а через закріплення прав, свобод й обов’язків людини та громадянина визначає правові межі проведення діяльності уповноваженими особами, що і виявляється, зокрема, у зборі доказів. Наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 30 Конституції України, «не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше, як за вмотивованим рішенням суду» [202]. Тобто таке твердження засвідчує, що, збираючи фактичні дані під час проведення обшуку чи огляду, які є слідчими (розшуковими) діями відповідно до КПК України

(ст. 233–237), уповноважена особа зобов'язана дотримуватися ч. 1 ст. 30 Конституції України. Також, до прикладу, відповідно до ст. 31 Конституції України, кожному гарантовано таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції, проте винятки можуть бути встановлені лише судом у випадках, передбачених законом, з метою запобігти злочинові чи з'ясувати істину під час розслідування кримінальної справи, якщо іншими способами одержати інформацію неможливо [202]. Ця стаття Конституції України в контексті дослідження безпосередньо дає підстави стверджувати, що під час збирання фактичних даних уповноваженими особами, зокрема шляхом проведення тимчасового доступу до речей і документів, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж, електронних інформаційних систем можна вилучити інформацію про вхідні/вихідні дзвінки, SMS-повідомлення, листи осіб тощо. Водночас це можна здійснити лише у випадках, передбачених законом, як визначає ст. 31 Конституції України. Конкретні ж випадки можуть бути визначені законами України, що становлять систему кримінального процесуального законодавства України.

Крім Конституції України, яка визначає загальні положення діяльності уповноважених осіб зі збору доказів, другою сходинкою в ієрархії за юридичною силою нормативно-правових актів є міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана ВРУ.

Слушно зосередити увагу на одному з них, а саме на Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року та протоколах до неї. Цей міжнародний договір регулює основоположні права і свободи людини, регламентує функціонування ЄСПЛ. Діяльність цього органу сприяє формуванню його практики (рішення ЄСПЛ та ухвали Європейської комісії з прав людини, що постановлені як проти України, так і проти інших держав), яку мають застосовувати уповноважені органи під час доказування, як наслідок – збирання доказів у кримінальному провадженні, про що свідчить аналіз кримінального процесуального законодавства України (ч. 2 ст. 8, ч. 5 ст. 9 КПК України, Закон України «Про виконання рішень та застосування практики

Європейського суду з прав людини» від 23 березня 2006 року тощо), причому такий підхід поділяють учені [516; 560, с. 95-101; 27]. Саме в рішеннях ЄСПЛ й ухвалах колишньої Європейської комісії з прав людини містяться конкретні позиції щодо законності дій органів з правоохоронними функціями під час збору доказів у кримінальному провадженні. Одними з таких рішень є: «Кайя проти Туреччини» (заява № 22729/93) від 19 лютого 1998 року [605], «Яґер проти Нідерландів» від 14 березня 2000 року (заява № 39195/98) [604], «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) від 21 липня 2011 року [469], «Геращенко проти України» (заява № 20602/05) від 7 лютого 2014 року [459], «Кадура та Смалій проти України» від 24 квітня 2021 року (заяви № 42753/14 та № 43860/14) [463] тощо.

Важливо, що використання практики ЄСПЛ як способів збирання доказів уповноваженими особами органів з правоохоронними функціями, відповідно до позицій ЄСПЛ, що викладені в його рішеннях, під час проведення слідчих (розшукових) дій сприяє недопущенню порушень прав і свобод людини. Це забезпечує допустимість отриманих доказів у кримінальному провадженні, а також сприяє підвищенню рівня професіоналізму й іміджу правоохоронців [50, с. 100].

Крім такого роду міжнародних договорів, збирання доказів здійснюють і шляхом реалізації міжнародного співробітництва з іншими країнами. Наприклад, «Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах» від 22 липня 1998 року охоплює такі форми співробітництва, що стосуються збору доказів: а) отримання показань або заяв осіб; б) встановлення місцезнаходження чи ідентифікація осіб або предметів; в) здійснення розшуку і вилучення тощо [91]. «Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 24 травня 1993 року охоплює обсяг правової допомоги: щодо підготовки, пересилання та вручення документів; виконання обшуку; вилучення та видачі речових доказів; проведення експертизи; огляду; допиту сторін, свідків, експертів, підозрюваних,

обвинувачених і підсудних; виконання інших процесуальних дій [88]. «Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах» від 17 грудня 1997 року визначає таку форму допомоги, яка полягає у: «1) визначенні місцезнаходження осіб і предметів та їх ідентифікації; 2) врученні документів, зокрема документів, у яких міститься запит про виклик осіб; 3) наданні інформації, документів, зокрема документів про судимість, інших записів, судових документів й інших офіційних документів; 4) тимчасовій передачі рухомого майна, зокрема речових доказів; 5) одержанні доказів, показань, заяв або пояснень осіб; 6) обшуку та накладенні арешту на майно; 7) наданні можливості затриманим та іншим особам давати показання, представляти докази або надавати іншу допомогу в розслідуванні; 8) вжитті заходів щодо визначення місцезнаходження, арешту, конфіскації доходів, одержаних злочинним шляхом; 8) іншій допомозі, сумісній із завданнями цього договору» [89].

Безпосереднє регулювання питань збирання доказів сторонами кримінального провадження відбувається спеціальними законами, які й мають вищу юридичну силу над іншими законами. Таким спеціальним законом є КПК України, який передбачає: перелік способів збору доказів; перелік суб’єктів, які уповноважені їх збирати; повноваження суб’єктів з їх збору; загальні засади кримінального провадження, відповідно до яких повинні діяти уповноважені суб’єкти під час збору доказів; визначення поняття доказів, належність і допустимість під час визнання відомостей доказами тощо.

Важливу роль відіграють і закони України, які безпосередньо не регламентують процес збирання доказів у кримінальному провадженні, проте частково стосуються цього питання.

Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року регулює питання оперативної роботи правоохоронних органів. Завданням такої діяльності є «пошук і фіксація фактичних даних про протиправні діяння окремих осіб та груп, відповідальність за які передбачена Кримінальним кодексом України, розвідувально-підривну діяльність

спеціальних служб іноземних держав й організацій з метою припинення правопорушень та в інтересах кримінального судочинства, а також отримання інформації в інтересах безпеки громадян, суспільства і держави» [375]. Відповідно до ч. 2 ст. 99 КПК України, матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб та груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням вимог Закону України «Про оперативно-розшукову діяльність», є документами й можуть бути використані в кримінальному провадженні як докази [233]. Тобто зібрані фактичні дані в межах оперативно-розшукових справ, які відповідають вимогам КПК України, можуть бути доказами в кримінальному провадженні.

Також слід акцентувати й на профільних законах, які регламентують діяльність правоохоронних органів. Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 року, поліція: а) вживає заходів щодо припинення виявлених кримінальних правопорушень; б) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень у межах визначеної підслідності; в) здійснює заходи із запобігання, виявлення, припинення та розкриття кіберзлочинів проти об’єктів критичної інфраструктури; г) здійснює оперативно-розшукову діяльність відповідно до закону; д) сприяє Державній прикордонній службі України у виявленні каналів незаконного перетинання державного кордону, переміщення зброї, боєприпасів, вибухових речовин і разом із відповідними правоохоронними органами ліквідовує такі канали; е) здійснює збирання біометричних даних осіб, зокрема шляхом дактилоскопіювання, у випадках, передбачених КПК України тощо [374].

У ст. 16 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» від 14 жовтня 2014 року визначено, що цей орган: а) здійснює досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також проводить досудове розслідування інших кримінальних правопорушень у випадках, визначених законом; б) здійснює оперативно-розшукові заходи з метою попередження, виявлення, припинення та розкриття кримінальних правопорушень, віднесених законом до його підслідності, а також

в оперативно-розшукових справах, витребуваних від інших правоохоронних органів; в) уживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів і збору доказів їх необґрунтованості [373].

Стаття 6 Закону України «Про Державне бюро розслідувань» від 12 листопада 2015 року визначає, що Державне бюро розслідувань: а) припиняє і розкриває кримінальні правопорушення, розслідування яких віднесено до компетенції Державного бюро розслідувань; б) здійснює оперативно-розшукову діяльність і досудове розслідування кримінальних правопорушень, віднесених до його підслідності, на підставах і в порядку, встановлених законом; в) уживає заходів щодо виявлення необґрунтованих активів і збору доказів їх необґрунтованості в порядку та в межах компетенції, визначених законодавством тощо [349].

Викладене вище засвідчує, що визначені повноваження означених правоохоронних органів спрямовані на збирання доказів. На це вказують такі формулювання: «здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень», «розкриття кіберзлочинів», «збирання біометричних даних осіб»; «уживання заходів зі збору доказів щодо необґрунтованості активів»; «проведення оперативно-розшукової діяльності», адже їх матеріали, що є документами, у певних випадках можуть бути доказами в кримінальному провадженні. Водночас їх збір відбувається лише в межах кримінального провадження та в спосіб, що передбачений КПК України. Такими способами для сторони обвинувачення, відповідно до ч. 2 ст. 93 КПК України, є: 1) проведення слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій; 2) витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок; 3) проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України [233].

Уповноважені особи під час доказування теж повинні дотримуватися як рішень Конституційного Суду України, так і постанов Верховного Суду, які

стосуються питань збирання доказів. Відмінність полягає лише в тому, що рішення Конституційного

Суду України є обов'язковими до виконання на території України, тобто поширюють свою дію на всіх осіб, що проживають в Україні, а висновки щодо застосування норм права, викладені в постановах Верховного Суду є обов'язковими для тих суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права [383]. У складі Верховного Суду діє такий колегіальний орган, як Пленум Верховного Суду, до повноважень якого, зокрема, належать такі завдання: надає висновки щодо проєктів законодавчих актів, які стосуються судоустрою, судочинства, статусу суддів, виконання судових рішень та інших питань, пов'язаних із функціонуванням системи судоустрою України; з метою забезпечення однакового застосування норм права під час вирішення окремих категорій справ узагальнює практику застосування матеріального та процесуального законів, систематизує і забезпечує оприлюднення правових позицій Верховного Суду з посиланням на судові рішення, у яких вони були сформульовані; за результатами аналізу судової статистики та узагальнення судової практики надає роз'яснення рекомендаційного характеру з питань застосування законодавства під час вирішення судових справ тощо [383].

Діють і відомчі правові акти, що стосуються питання збору доказів у кримінальному провадженні. Зокрема, це Інструкція з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами НПУ в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні, затверджена наказом МВС України від 7 липня 2017 року № 575. Цей правовий документ закріплює положення, які відображають конкретний механізм збору, оцінки та дослідження доказів під час проведення досудового розслідування кримінальних правопорушень (наприклад, під час проведення огляду місця події). Уповноважені особи в процесі проведення цієї слідчої (розшукової) дії: збирають загублені, викинуті правопорушником знаряддя учиненого діяння, інших предметів; фотографують, здійснюють звуко- чи відеозапис, складають

плани та схеми, виготовляють графічні зображення оглянутого місця чи окремих речей; фіксують, здійснюють вилучення та пакування матеріальних об’єктів, які несуть на собі слідову інформацію вчиненого правопорушення тощо [360].

Положення, які стосуються діяльності зі збирання доказів у кримінальному провадженні, здебільшого закріплюють у відомчих правових актах у розділах «Завдання», «Повноваження», «Функції» певного підрозділу органу з правоохоронними функціями. Наприклад, такі положення наявні у відомчих правових актах: наказах НПУ «Про затвердження Положення про Департамент кіберполіції Національної поліції України» від 10 листопада 2015 року № 85; «Про затвердження Положення про Департамент внутрішньої безпеки Національної поліції України» від 9 листопада 2015 року № 83; «Про затвердження Положення про Департамент карного розшуку Національної поліції України» від 14 листопада 2015 року № 90; «Про затвердження Положення про Департамент стратегічних розслідувань Національної поліції України» від 23 жовтня 2019 року № 1077 [152].

З огляду на викладене вище, кримінальне процесуальне законодавство України, яке регулює питання збирання доказів у кримінальному провадженні, охоплює положення Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов’язковість яких надана Верховною Радою України (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 1950 року та протоколи до неї, інші договори про взаємну правову допомогу між Україною та конкретними державами), КПК України й інших законів України.

Поняття «інші закони України» необхідно тлумачити з огляду на позицію, що була викладена в окремій думці суддею Конституційного Суду України М. Д. Савенком у справі за № 12-рп/1998 від 9 липня 1998 року. Тобто, якщо керуватися лексичним значенням слова «закон», то можна дійти висновку, що це лише закони (сукупність законів), які прийняв відповідний уповноважений орган – Верховна Рада України. Тому термін «інші закони України» необхідно тлумачити лише як сукупність законів, прийнятих Верховною Радою України [405; 412, с. 244–252].

Підсумовуючи, доцільно зазначити, що збирання доказів регламентується не лише кримінальним процесуальним законодавством України, а й рішеннями Конституційного Суду України, постановами Пленуму Верховного Суду, практикою ЄСПЛ і відомчими правовими актами профільних міністерств, центральних органів виконавчої влади й інших органів державної влади, що мають правоохоронну функцію.

Аналіз засвідчує, що відомчі правові акти: а) констатують й окреслюють коло повноважень, функцій та завдань уповноважених суб'єктів зі збору доказів у кримінальному провадженні; б) вказують на механізм збору доказів. Проте способи та порядок збирання доказів визначено в КПК України. У зв'язку з цим правовими основами збирання доказів є не тільки кримінальне процесуальне законодавство України, а й відомчі правові акти.

Правовими основами збирання доказів уповноваженими особами сторони обвинувачення в кримінальному провадженні є система правових актів і сукупність рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду, а також практика ЄСПЛ, які визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання уповноважених суб'єктів під час проведення досудового розслідування.

У діяльності захисника дотримання правових засад під час реалізації своїх функцій є доволі важливим. Практичні дані засвідчують наявність випадків зловживань під час кримінального провадження і з його сторони, про що свідчить щорічна статистична звітність Кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів (за 2020 рік було прийнято 33 рішення про припинення прав на заняття адвокатською діяльністю [484], за 2021 рік – 58 рішень [485], за 2022 рік – 10 рішень [486]). Отже, діяльність сторони захисту в кримінальному провадженні має відбуватися з дотриманням правових засад.

Повноваження захисника є схожими до всіх суб'єктів сторони захисту в кримінальному провадженні, водночас спеціальні закони надають йому певні переваги в зборі доказів (наприклад, відповідь на адвокатський запит має бути надана протягом п'яти днів з моменту його отримання [344]).

Згідно з ч. 1 ст. 45 КПК України, «захисником є адвокат, який здійснює захист підозрюваного, особи, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, обвинуваченого, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачається застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також особи, стосовно якої передбачається розгляд питання про видачу іноземній державі (екстрадицію)» [233].

У своїй діяльності захисник керується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він проводить, крім процесуальних прав, запровадження яких проводить лише підозрюваний, обвинувачений і не може бути доручено захиснику з моменту надання документів слідчому, прокурору, слідчому судді, суду [313, с. 144].

Слід зазначити і про профільний Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI, який регулює діяльність адвокатури, адже, згідно зі ст. 45 КПК України, «захисником є адвокат…». Стаття 3 цього Закону визначає, що «правовою основою діяльності адвокатури України є Конституція України, цей Закон, інші законодавчі акти України» [344]. Також під час проведення своєї діяльності в кримінальному провадженні захисник керується і кримінальним процесуальним законодавством України, яке складається з відповідних положень Конституції України, міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, КПК України й інших законів України [233]. У нормах розглядуваних законів також визначено такі складники, а саме: «інші закони» та «інші законодавчі акти». Їх потрібно теж тлумачити в контексті позиції, яку було викладено в окремій думці суддею Конституційного Суду України М. Д. Савенком у справі за № 12-рп/1998 від 9 липня 1998 року, тобто як закони чи сукупність законів, які прийняла ВРУ.

Слушною видається думка В. О. Григорука, що іншими законами України, які стосуються діяльності захисника, можуть бути ті закони, які визначають

правові засади організації та діяльності адвокатури й ведення адвокатської діяльності в Україні, а також інші закони, які регулюють різні сфери суспільного життя чи визначають статус особи, передбачають перелік кримінальних правопорушень тощо, трапляються під час роботи захисника щодо захисту осіб, визначених КПК України в кримінальному провадженні (Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року та протоколи до неї, Закон України «Про безоплатну правову допомогу» від 2 червня 2011 року, Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року тощо) [66, с. 97].

Проаналізувавши положення Конституції України (ст. 151-2), КПК України (ст. 8, 9), законів України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року (ст. 13), «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 березня 2006 року, слід зауважити, що діяльність захисника регламентована і положеннями рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду й окремими положеннями практики Європейського суду з прав людини.

Також діяльність захисника регулюють відомчі правові акти, якими є підзаконні нормативні акти (указ, інструкція, нормативний наказ тощо), що видають у межах компетенції певного органу виконавчої влади (міністерства, комітету, відомства), які містять вторинні (похідні) норми, що конкретизують первинні норми, їх приймають на цій підставі, спрямовані на їх виконання [430]. Такими актами в розрізі нашої тематики, зокрема, є: постанова Кабінету Міністрів України № 465 «Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу» від 17 вересня 2014 року [321], наказ Міністерства юстиції України № 386/5 «Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі» від 25 лютого 2014 року [368], рішення З’їзду адвокатів України «Правила адвокатської етики» від 9 липня 2017 року [341], рішення З’їзду адвокатів України «Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури» від 17 листопада 2012 року [332] тощо.

Отже, правовими основами збирання доказів захисником у кримінальному провадженні є система правових актів і сукупність рішень Конституційного Суду України, постанов Пленуму Верховного Суду, а також практика ЄСПЛ, які визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання адвоката під час захисту й надання правової допомоги клієнту.

Розглянемо криміналістичний аспект цього питання, визначивши правову основу криміналістичного забезпечення в контексті досліджуваної проблематики.

У підрозділі 1.2 роботи ми дійшли висновку, що криміналістичним забезпеченням є задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб'єктів (регламентованих у кримінальному процесуальному законодавстві), розробляючи та надаючи їм у достатній кількості криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби з метою виконання ними завдань кримінального провадження. Також ми поділяємо думку вчених з приводу трьох складників криміналістичного забезпечення: криміналістична техніка (техніко-криміналістичне забезпечення), криміналістична тактика і криміналістична методика.

З огляду на це, використовуючи метод індукції, висвітлимо правову основу криміналістичного забезпечення через тлумачення правових основ його складників. Увагу зосередимо не на всіх суб'єктах сторін кримінального провадження, адже окремі з них (потерпілий, підозрюваний, їх законні представники) не цілком користуються засобами криміналістичного забезпечення через відсутність необхідних знань і не мають усіх можливостей, а на уповноважених особах (сторона обвинувачення) і захиснику.

На цьому етапі дослідження розглянемо тлумачення понять таких його складників (криміналістична техніка, тактика й методика), які поширені в науці криміналістики. Зміст терміна «правова основа» висвітлено вище в цьому підрозділі, тож посилимо його тлумаченням не лише з наукової позиції, а й з лінгвістичної. Відповідно до визначення, яке містить академічний тлумачний

словник, термін «право» в розрізі нашої тематики – це «система встановлених, або санкціонованих державою загальнообов'язкових правил (норм) поведінки…», а «основи» – «провідні принципи, правила, якими хто-небудь постійно керується в житті, діяльності…» [2].

Криміналістична техніка (техніко-криміналістичне забезпечення). Термін «криміналістична техніка» має два основні значення. У широкому значенні це розділ або частина криміналістики, у вузькому – певна сукупність, система науково-технічних засобів, прийомів і методів, які використовують під час розслідування, судового розгляду та запобігання злочинам [223, с. 37; 124, с. 133].

У цьому випадку зважатимемо на зміст вузького значення цього терміна [124, с. 133]. Уповноважені особи під час розслідування кримінальних правопорушень постійно використовують технічні засоби, адже це спрощує їм роботу, а також допомагає формувати якісну доказову базу шляхом вилучення слідової інформації за їх допомогою.

Застосування цих засобів відбувається відповідно до їхніх внутрішніх інструкцій виробника, стандартів, а також правових актів.

У кримінальному процесуальному законодавстві немає спеціальної норми, що містила б чітке визначення правових засад застосування криміналістичної техніки [215, с. 91]. Проте в окремих його положеннях безпосередньо передбачено можливість і регламентовано порядок використання науково-технічних засобів у різних випадках, у деяких із них встановлено обов'язковість використання певного виду технічних засобів [223, с. 47].

Зазначимо і про норми КПК України, у яких передбачено можливість і порядок застосування технічних засобів. У п. 2 ч. 1 ст. 103 КПК України зазначено, що процесуальні дії під час кримінального провадження можуть фіксувати на носії інформації, на якому за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії. У ст. 104 КПК України передбачено вимоги оформлення протоколу, зокрема ті відомості в ньому, які було зафіксовано за допомогою технічних засобів. Зауважено, що якщо за допомогою технічних

засобів фіксують допит, текст показань можуть не вносити до відповідного протоколу за умови, що жоден з учасників процесуальної дії не наполягає на цьому. У такому разі в протоколі зазначають, що показання зафіксовані на носії інформації, який додають до нього. У ст. 105 КПК України передбачено види та вимоги до оформлення додатків до протоколу, зокрема такими додатками можуть бути: стенограма, аудіо-, відеозапис процесуальної дії; фототаблиці, схеми, зліпки, носії комп'ютерних даних й інші матеріали, які пояснюють зміст протоколу [233].

Загалом КПК України передбачає чимало норм, які визначають питання техніко-криміналістичного забезпечення на етапі як досудового розслідування, так і судового провадження. Деякі з них: ч. 5 ст. 27; ч. 2, 6 ст. 100; п. 2 ч. 1 ст. 103; ч. 2, 3 ст. 104; п. 3, 4 ч. 2 ст. 105; ст. 107; ч. 7 ст. 223; ч. 5 ст. 224; ч. 3 ст. 232; ст. 236–242; ст. 245-1; ч. 2 ст. 252; ст. 343; абзац 4 ч. 2 ст. 520 КПК України тощо.

З огляду на те, що криміналістичне забезпечення в межах нашої тематики розглядаємо одночасно зі збиранням доказів сторонами кримінального провадження, зосередимо увагу саме на етапі досудового розслідування, під час якого і відбувається такий процес.

Слушною є думка, що техніко-криміналістичні засоби, прийоми й методи можуть застосовувати лише тоді, коли для цього є правові підстави. Їх використовують, якщо це безпосередньо передбачено в законі, рекомендовано законом або не суперечить закону [124, с. 133; 221, с. 102].

Уповноважені особи, застосовуючи технічні засоби, під час розслідування та запобігання кримінальним правопорушенням, звертаються не лише до норм КПК України, а й загалом до кримінального процесуального законодавства, що і охоплює інші закони України, а також до норм відомчих правових актів, що мають як обов'язковий, так і рекомендаційний характер.

До інших законів, які частково регулюють питання техніко-криміналістичного забезпечення можна віднести профільні закони. Наприклад, у ч. 1 ст. 40 Закону України «Про Національну поліцію» передбачено, що поліція для виконання покладених на неї завдань і здійснення повноважень, визначених

законом, може застосовувати такі технічні прилади, технічні засоби та спеціалізоване програмне забезпечення: 1) фото- і відеотехніку, зокрема техніку, що працює в автоматичному режимі, технічні прилади й технічні засоби з виявлення та/або фіксації правопорушень; 2) технічні прилади і технічні засоби з виявлення радіаційних, хімічних, біологічних та ядерних загроз; 3) безпілотні літальні апарати та спеціальні технічні засоби протидії їх застосуванню; 4) спеціальні технічні засоби перевірки на наявність стану алкогольного сп'яніння; 5) спеціалізоване програмне забезпечення для здійснення аналітичної обробки фото- і відеоінформації, зокрема для встановлення осіб та номерних знаків транспортних засобів [374]. У п. 12 та 19 ч. 1 ст. 24 Закону України «Про Службу безпеки України» закріплено, що СБУ «зобов'язана подавати наявними силами і засобами, в тому числі і технічними, допомогу органам Національної поліції, іншим правоохоронним органам у боротьбі із вчиненням кримінальних правопорушень, а також здійснювати функцію технічного регулювання у сфері спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» [380]. В абзаці 3 п. 3 ч. 1 ст. 17 Закону України «Про Національне антикорупційне бюро України» зазначено, що НАБУ в порядку, визначеному законодавством, має безпосередній, зокрема автоматизований, доступ до автоматизованих інформаційних і довідкових систем, реєстрів та банків даних, держателем (адміністратором) яких є державні органи або органи місцевого самоврядування, користується державними, зокрема урядовими, засобами зв'язку і комунікацій, мережами спеціального зв'язку й іншими технічними засобами [373] тощо.

Крім таких профільних законів, це питання можуть регулювати і спеціальні закони України: «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року (регулювання питання судово-експертної діяльності) [382],«Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року (зокрема, для одержання інформації заборонено застосовувати технічні засоби, психотропні, хімічні й інші речовини, які пригнічують волю або завдають шкоди здоров'ю людей та навколишньому середовищу (абзац 16 ст. 9)) [375], «Про контррозвідувальну

діяльність» від 26 грудня 2002 року (розвідувальні органи уповноважені виявляти, фіксувати й документувати гласно та негласно розвідувальні, терористичні й інші посягання на державну безпеку України, вести їх оперативний облік, здійснювати візуальне спостереження в громадських місцях із застосуванням фото-, кіно- й відеозйомки, оптичних і радіоприладів, інших технічних засобів (п. 2 ч. 2 ст. 7) тощо) [372], «Про розвідку» від 17 вересня 2020 року (зокрема, розвідувальні органи можуть створювати, закуповувати, програмувати, модернізувати, пристосовувати й застосовувати технічні засоби розвідки (п. 20, ч. 1 ст. 12)) [379] тощо.

Зосередимо увагу й на відомчих правових актах, які обов'язкові до застосування. Вони можуть поширювати юридичний вплив як на всіх уповноважених осіб, правоохоронних органів, так і до кожного окремо, залежно від конкретного органу, який його прийняв та на кого спрямовано його дію. З огляду на те, що їх чимало, зазначимо лише окремі з них: постанова КМУ «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв'язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» від 22 вересня 2016 року № 669 [79], наказ СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23 грудня 2020 року № 383 [359], накази МВС України «Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні» від 7 липня 2017 року № 575 [360], «Про затвердження Норм належності криміналістичної техніки, науково-технічних засобів та обладнання для забезпечення діяльності експертних підрозділів» від 26 жовтня 2012 року № 967 [364], «Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» від 18 грудня 2018 року № 1026 [361] тощо.

Відомчі акти рекомендаційного характеру приймає керівництво територіальних органів, підрозділів, відділів, вони спрямовані на визначення

порядку використання технічних засобів у певній ситуації, з огляду на попередній практичний досвід.

Крім цього, слушною видається думка А. В. Полтавського щодо впровадження в діяльність підрозділів, які забезпечують огляд (дослідження) місця події, передусім порядку розпізнавання (виявлення), запису (фіксації), збору (вилучення), транспортування та зберігання предметів, що мають потенційну судову значущість, систем управління якістю відповідно до вимог міжнародного стандарту ISO/IEC 17020 з подальшою регламентацією обов'язковості застосування вимог міжнародного стандарту ISO 21043-2:2018 в практичній діяльності підрозділів, що забезпечують огляд (дослідження) місця події [333, с. 344–345]. Наразі стандарти з регулювання таких питань лише набувають поширення в Україні. Проте слід зазначити, що згідно зі ст. 23 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року національні стандарти та кодекси усталеної практики застосовують на добровільних засадах, крім випадків, якщо обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами. Також відповідно до ст. 21 цього Закону «міжнародні та регіональні стандарти, кодекси усталеної практики та зміни до них приймаються як національні стандарти, кодекси усталеної практики та зміни до них національним органом стандартизації» [381]. Отже, з огляду на те, що викладені вище стандарти не передбачені в правових актах уповноважених на це органів, національні стандарти мають рекомендаційний характер для уповноважених осіб.

Щодо правових основ техніко-криміналістичного забезпечення захисника доцільно зазначити, що в КПК України не передбачено прямого права чи обов'язку застосування захисником технічних засобів. Водночас він може їх використовувати на основі прав підозрюваного, обвинуваченого (ч. 4 ст. 46 КПК України). У п. 11 ч. 3 ст. 42 КПК України передбачено, що підозрюваний, обвинувачений має право застосовувати, дотримуючись вимог КПК України, технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь. Слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити застосовування

технічних засобів під час проведення окремої процесуальної дії чи на певній стадії кримінального провадження з метою нерозголошення відомостей, які містять таємницю, охоронювану законом, чи стосуються інтимного життя особи, про що виносять (постановляють) умотивовану постанову (ухвалу) [124, с. 133; 233].

Надання безпосереднього права на застосування технічних засобів захисником у кримінальному провадженні передбачено в п. 8 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», де зазначено, що він уповноважений «застосовувати технічні засоби, у тому числі для копіювання матеріалів справи, в якій адвокат здійснює захист, представництво або надає інші види правової допомоги, фіксувати процесуальні дії, в яких він бере участь, а також хід судового засідання в порядку, передбаченому законом» [124, с. 133; 344].

Неврегульованим лишається питання відомчих правових актів Ради адвокатів України чи З'їзду адвокатів України, які регулювали б питання застосування технічних засобів під час збирання фактичних даних [124, с. 134].

Загалом аналіз правових актів України засвідчує, що уповноважені особи правоохоронних органів мають ширші повноваження, а також значний арсенал технічних засобів під час збирання доказів, порівняно із захисником. Водночас це випливає з їх функцій, які спрямовані на встановлення всіх обставин кримінального правопорушення, а функції захисника спрямовані на захист підозрюваного, обвинуваченого, підсудного тощо. Крім цього, задля забезпечення рівності в кримінальному провадженні сторін обвинувачення та захисту захиснику надано право клопотати про проведення процесуальних дій уповноваженими особами, у процесі яких вони теж можуть застосовувати ті технічні засоби, які вказав у клопотанні захисник (ч. 4 ст. 46 та п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України), однак з того арсеналу, що знаходиться на балансі такого органу і є сертифікованим [124, с. 134].

Ми поділяємо підхід учених, які зауважують, що пропозиції щодо необхідності законодавчого закріплення повного переліку всіх науково-

технічних засобів, прийомів і методів, які можуть бути використані під час розслідування кримінальних правопорушень, не знаходять свого втілення у зв'язку з неможливістю передбачити законом весь спектр прийомів і засобів роботи з доказовою інформацією через постійне розширення і вдосконалення [215, с. 92].

Рішення Конституційного Суду України, які тлумачать норми законів України чи інших правових актів, що регулюють питання застосування технічних засобів уповноважених суб'єктів, теж є правовою основою.

У рішеннях Пленуму Верховного Суду також передбачено регулювання питань техніко-криміналістичного забезпечення. Наприклад, відповідно до абзацу 2 п. 12 постанови Пленуму Верховного Суду № 8 «Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві» від 24 жовтня 2008 року, «застосування захисником науково-технічних засобів полягає в проведенні ним під час допиту підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, свідка, при пред'явленні особи для впізнання, відтворенні обстановки й обставин події, інших слідчих дій, а також під час судового розгляду справи звуко-, відеозапису тощо» [357].

Остаточні рішення ЄСПЛ теж висвітлюють питання техніко-криміналістичного забезпечення, однак лише в тих випадках, коли відбувається порушення їх застосування, що як наслідок порушує лише норми Конвенції.

Правовими основами техніко-криміналістичного забезпечення є сукупність усіх видів правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які регулюють питання застосування науково-технічних засобів у процесі кримінального провадження.

Тактико-криміналістичне забезпечення. Криміналістична тактика – це система наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування і судового розгляду, які розробляють на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих (розшукових) дій та судових дій, спрямованих на збирання і дослідження доказів,

встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочину [233, с. 216]. Тож це наукові положення та рекомендації, які закономірно не відображено в правових актах держави, а ґрунтуються на системній практичній діяльності уповноважених суб'єктів.

З цього приводу слушною видається думка В. Ю. Шепітька, що в кримінальному процесуальному законі не можуть міститися тактичні прийоми, які є засобами криміналістичної тактики, оскільки: по-перше, тактичний прийом ґрунтується на процесуальних нормах і не повинен суперечити їм; по-друге, процесуальна норма не може бути тактичним прийомом тому, що вона має розпорядчий або обов'язковий характер у певних межах; по-третє, тактичний прийом є гнучкішим, його застосування визначене ситуаційною зумовленістю, яку законодавець у деталях передбачити не може, а може прописати тільки загальний процесуальний порядок; по-четверте, тактичний прийом не може бути застосований в усіх випадках: лише за певних умов, обставин, відповідних ситуацій його застосування буде оптимальним [580, с. 42].

До засобів криміналістичної тактики належать: тактичний прийом, криміналістична рекомендація, тактика слідчої (розшукової) дії, тактична комбінація, тактична операція. Тактичний прийом є основним елементом криміналістичної тактики [215, с. 376-377, 382].

Загальними вимогами (критеріями допустимості) тактичних прийомів є: а) законність (за характером, змістом і цілеспрямованістю тактичні прийоми цілком мають відповідати духу й букві закону); б) етичність (тактичні прийоми не можуть містити елементів неправдивої інформації, уведення особи в оману, вчинення такого впливу на психіку людини, що тягне за собою негативні наслідки); в) науковість (наукова обґрунтованість передбачає: науковість прийому за джерелом його походження; відповідність прийому сучасному стану розвитку науки; можливість наукового прогнозування результатів використання прийому); г) вибірковість (ідеться про здатність виконувати тактичне завдання в певних ситуаціях; д) пізнавальна цінність. Метою тактичного прийому є одержання фактичних даних, які можуть бути доказами (виявлення слідів чи

знарядь кримінального правопорушення, одержання показань від підозрюваного, свідків, встановлення особи, що вчинила кримінальне правопорушення, тощо) [580, с. 39–51].

Тактичні аспекти збирання фактичних даних, що згодом можуть бути доказами, висвітлено і в практиці ЄСПЛ. Таку позицію обстоює В. В. Гвоздюк, і вона видається цілком обґрунтованою. Він зауважив, що в рішеннях ЄСПЛ висвітлено: кримінальні процесуальні аспекти (вимоги до проведення процесуальних дій; відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції), які є імперативними, оскільки ЄСПЛ чітко стверджує про недотримання чи дотримання норм Конвенції та її протоколів; криміналістичні аспекти (передбачають механізм, спосіб виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідової інформації; містять вказівку на доцільнішу тактичну поведінку суб’єктів на проведення досудового розслідування в певних ситуаціях), що є рекомендаційними, оскільки ЄСПЛ не стверджує про вчинення саме в такий спосіб, а дає право виконати це слідчому за умови вжиття ним усіх можливих заходів під час проведення розслідування. Проте виявлені ЄСПЛ недоліки в процесі досудового розслідування (криміналістичні аспекти) в сукупності можуть призвести до неефективності досудового розслідування та порушити норми Конвенції [51, с. 189].

Переважна більшість науковців і практиків вважають, що тактика захисту в кримінальному провадженні є системою наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій про засоби, методи та прийоми пізнання, а також перевірки, оцінки й використання доказової інформації в кримінальному провадженні, що використовують професійні захисники (адвокати) з метою забезпечення успішного виконання професійних завдань [250, с. 117]. З цього приводу слушно доповнити, що вона теж вирішує питання оптимальної поведінки захисника під час збирання фактичних даних, які згодом можуть бути доказами. Наприклад, захисник вирішує питання щодо черговості збору фактичних даних, обирає певного спеціаліста серед інших з метою отримання висновку чи роз’яснення йому питань з галузей різних наук в усній формі,

вирішує питання щодо подання клопотання уповноваженій особі про проведення обраної ним процесуальної дії з певним колом учасників тощо.

Доходимо висновку, що правовою основою тактико-криміналістичного забезпечення є сукупність усіх видів правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, на які орієнтуються уповноважені суб'єкти під час розроблення та застосування засобів криміналістичної тактики з метою недопущення їх порушення, досягаючи завдань кримінального провадження.

Методико-криміналістичне забезпечення. Криміналістична методика (з позицій сторони обвинувачення) – це система наукових положень і розроблюваних на їх основі рекомендацій щодо організації та здійснення розслідування і запобігання окремим видам злочинів [298, с. 187].

Загалом поняття криміналістичної методики розслідування можна розглядати в таких значеннях: 1) як розділ науки криміналістики (теоретичний аспект); 2) як система принципів, методів і засобів із розслідування певної категорії злочинів, адаптованих і застосовуваних у розкритті конкретного злочину (практичний аспект) [221, с. 347]. У контексті нашої тематики акцентуватимемо на практичному аспекті роботи, водночас таке визначення присвоєно уповноваженим особам, які проводять досудове розслідування.

У системі криміналістичних знань криміналістична методика є рівнем, який об'єднує положення криміналістичної техніки і криміналістичної тактики в їх переломленні до умов розслідування певного виду кримінального правопорушення [223, с. 3]. Безумовно, криміналістична методика використовує положення криміналістичної техніки й тактики та узагальнює конкретні тактичні прийоми, а також прийоми з використання технічних засобів під час розслідування чи профілактики конкретного виду, зокрема за певної ситуації.

Якщо йдеться про криміналістичну методику захисту, то слід зауважити, що на цьому етапі вона знаходиться лише на етапі становлення. Деякі вчені визначають її як систему взаємопов'язаних способів і засобів, які використовують під час проведення адвокатом-захисником цілеспрямованих дій

у певній послідовності з метою найефективнішого вирішення поставлених перед ним завдань, але завдань захисту, відмінних від завдань обвинувачення, причому не тільки на стадії розслідування, а й на судових стадіях процесу [33].

Тому правовою основою методико-криміналістичного забезпечення буде сукупність усіх видів правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які містять основні аспекти техніко- й тактико-криміналістичного забезпечення під час організації та здійснення розслідування, запобігання окремим видам кримінальних правопорушень та їх груп, а також організації та здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого, засудженого й інших суб'єктів, визначених у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Правові засади окреслених складників криміналістичного забезпечення (техніко-, тактико- й методико-) застосовують комплексної та системної дослідницької уваги.

Висновки до розділу 1

Дослідження генези криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження крізь призму формування наук кримінального процесу та криміналістики засвідчило, що інститут збирання доказів і його криміналістичне забезпечення пройшли чималий шлях становлення та формування. Загалом, з огляду на розвиток зазначених наук, виокремлено такі періоди криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, як *донауковий* (до н. е. – середина XIX ст.) і *науковий* (кінець XIX ст. – донині).

Донауковий період характеризується виникненням знань зі збирання окремих видів фактичних даних, що були доказами вчинення протиправних дій у таких країнах Стародавнього світу, як Вавилонія, Стародавня Індія, Стародавній Рим, Стародавня Греція тощо (до н.е. – V ст.), а також країн Європи (Німеччина, Франція, Польща, Київська Русь тощо) – (V ст. н. е. – кінець

XIII ст.). Цей період ознаменований розвитком криміналістичного забезпечення збирання доказів і на північно-західних та північно-східних територіях сучасної України, які в той час знаходилися під протекторатом інших держав і державно-політичних утворень (початок XIV – до середини XIX ст.).

На теренах України розвиток інституту збирання доказів та його криміналістичне забезпечення розпочалося з часів Київської Русі.

Науковий період вирізняється запровадженням детальної регламентації процедур та способів збирання доказів (огляд, освідування, обшук, допит, відтворення обстановки й обставин події, пред'явлення осіб і предметів для впізнання, одержання зразків для експертного дослідження тощо), які щоразу удосконалювали відповідно до викликів часу. Поряд із цим відбувалося активне розроблення тактичних прийомів, комбінацій, операцій проведення таких способів збирання фактичних даних; упроваджували нові засоби, які надавали можливість вилучати й досліджувати слідову інформацію; формували методики розслідування кримінальних правопорушень, що містили рекомендації зі збирання фактичних даних.

Процес збирання доказів охоплює два аспекти: кримінальний процесуальний (дотримання вимог кримінальної процесуальної форми) і криміналістичний (практична реалізація поставлених завдань). Криміналістичний аспект процесу збирання доказів полягає, зокрема у контексті нашого дослідження, у його криміналістичному забезпеченні.

Криміналістичним забезпеченням є задоволення потреб практичної діяльності уповноважених осіб (визначені в кримінальному процесуальному законодавстві), розробляючи та надаючи їм у достатній кількості криміналістичні рекомендації, методи, прийоми, засоби з метою виконання ними завдань кримінального провадження.

Під час збирання доказів сторонами кримінального провадження важливо дотримуватися засади змагальності, яка полягає, зокрема, у рівності сторін під час збирання ними доказів.

Висвітлено проблемне питання, яке полягає в тому, що, на перший погляд, сторона обвинувачення наділена ширшими повноваженнями щодо збирання доказів. Однак саме уповноважені особи сторони обвинувачення можуть застосовувати функцію примусу. Своєю чергою сторона захисту може її реалізувати лише через окремих суб'єктів сторони обвинувачення (ініціювання проведення процесуальних дій) та в окремих випадках через слідчого суддю. Ненадання примусових функцій окремим суб'єктам сторони захисту «компенсується» уже під час судового розгляду, де сторона захисту може представити свої фактичні дані суду, вказувати на помилки досудового розслідування та реалізовувати інші функції.

Сутність принципу змагальності кримінального процесу під час збирання доказів сторонами кримінального провадження виявляється в їхніх рівних правах на знаходження та витребування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Правові основи криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплюють два аспекти: кримінальний процесуальний (правова основа збирання доказів сторонами кримінального провадження) і криміналістичний (правова основа криміналістичного забезпечення).

Збирання доказів сторонами кримінального провадження регламентоване не лише кримінальним процесуальним законодавством України (сукупність законів України), а й рішеннями Конституційного Суду України, постановами Пленуму Верховного Суду, практикою ЄСПЛ і відомчими правовими актами профільних міністерств, центральних органів виконавчої влади й інших уповноважених органів.

Встановлено, що відомчі правові акти: а) констатують та окреслюють коло повноважень, функцій і завдань уповноважених суб'єктів зі збору доказів у кримінальному провадженні; б) вказують на механізм збору доказів тощо. Проте власне способи та порядок збирання доказів визначено в КПК України.

Правовим підґрунтям збирання доказів сторонами кримінального провадження є система правових актів і сукупність рішень Конституційного

Суду України, постанов Верховного Суду, а також практика Європейського суду з прав людини, які визначають способи, порядок, механізм збору фактичних даних, а також повноваження, функції та завдання уповноважених на це суб'єктів під час їх пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб – слідчого, дізнавача, керівника органу досудового розслідування, керівника органу дізнання, прокурора та інших) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Правова основа криміналістичного забезпечення об'єднує правове підґрунтя трьох її складників: 1) криміналістичної техніки (техніко-криміналістичного забезпечення); 2) криміналістичної тактики; 3) криміналістичної методики.

Правовим підґрунтям техніко-криміналістичного забезпечення є сукупність усіх видів правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які регулюють питання застосування науково-технічних засобів у процесі кримінального провадження.

Правовою основою тактико-криміналістичного забезпечення є сукупність усіх видів правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, на які орієнтуються уповноважені суб'єкти під час розроблення та застосування засобів криміналістичної тактики з метою недопущення їх порушення, досягаючи завдань кримінального провадження.

Правовою основою методико-криміналістичного забезпечення є сукупність усіх видів правових актів і рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та Європейського суду з прав людини, які охоплюють основні аспекти техніко- й тактико-криміналістичного забезпечення під час організації та здійснення розслідування, запобігання окремим видам кримінальних правопорушень та їх групам, а також організації та здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого, засудженого й інших суб'єктів, визначених у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України.

РОЗДІЛ 2
ЗМІСТ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

2.1. Техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Невпинний розвиток технологій із запровадженням нових технічних засобів, які використовують злочинці, сприяє швидкому вдосконаленню та адаптації технічних засобів і правоохоронними органами, які уповноважені: 1) збирати слідову інформацію, що може стати доказовою (мікрорівень); 2) загалом розслідувати кримінальні правопорушення (макрорівень) задля виконання завдань кримінального провадження.

Слушно зауважили В. В. Копча та Н. В. Копча, що для отримання інформації, яка засвідчувала б причиново-наслідковий зв’язок матеріальних слідів з подією правопорушення, необхідно виявити такі матеріальні сліди в навколишньому середовищі, зафіксувати їх, вилучити й дослідити. Ці завдання реалізують шляхом проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій із застосуванням науково-технічних засобів і методів [203, с. 10].

Розроблення і застосування таких технічних засобів вивчає розділ криміналістики – криміналістична техніка, який почав формуватися ще наприкінці XIX – на початку XX ст. і з того часу продовжує активно розвиватися. Такий процес пов’язують з науково-технічним прогресом і розвитком окремих наук, зокрема й криміналістики та окремих її галузей [4, с. 35].

Розгляд у підрозділі 1.3 правової основи техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження сприяв виокремленню тих правових актів, якими керується як сторона обвинувачення, так і сторона захисту під час збирання доказів. Саме на це ми будемо орієнтуватися під час ґрунтовного дослідження основ техніко-

криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в цьому підрозділі.

Слід зазначити, що в науці використовують паралельно два поняття – «техніко-криміналістичне забезпечення» і «криміналістична техніка». Поняття «техніко-криміналістичне забезпечення» використовують у поєднанні з певним об'єктом чи діяльністю (певним процесом), наприклад: «техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування вбивств» [312], «техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку» [501], «техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування підрозділами експертної служби МВС України» [319] тощо, а поняття «криміналістична техніка» використовують як назву розділу криміналістики, тобто як основу, складову криміналістичної науки [214, с. 100–221; 219, с. 41–213; 222 с. 113–262;]. Тому, з одного боку, ці поняття є синонімічними, а з іншого – поняття «криміналістична техніка» застосовують переважно в науці, яке охоплює всі ті елементи цілісного змісту поняття, що вивчає криміналістична техніка (відповідно до її тлумачення як наукового поняття), а техніко-криміналістичне забезпечення в більшості випадків пов'язують з певним процесом, наприклад, діяльністю уповноважених суб'єктів (тобто існує в практичній площині). Тому в представленому дослідженні доцільно застосовувати таку конструкцію: «криміналістична техніка – це система *чогось*…», а «техніко-криміналістичне забезпечення… (*назва процесу*) – це діяльність *когось* …».

Попри чималу кількість визначень криміналістичної техніки, учені її змістом охоплюють синонімічні терміни або ті, які не суттєво відрізняються. На наше переконання, слушним є таке визначення криміналістичної техніки: «це розділ криміналістики, який є системою наукових положень і принципів розроблення та застосування науково-технічних засобів, техніко-криміналістичних прийомів і методів, спрямованих на підвищення ефективності розкриття, розслідування, судового розгляду й запобігання злочинам» [224,

с. 37]. Слід використовувати замість терміна «злочин» термін «кримінальне правопорушення», з огляду на зміни кримінального та кримінального процесуального законодавства України й нинішню редакцію ст. 12 КК України.

Завданнями криміналістичної техніки є розроблення технічних засобів і методів, що забезпечують уведення в систему доказів нових джерел криміналістично значущої інформації; встановлення механізму утворення матеріальних слідів і причиново-наслідкових зв'язків з подією правопорушення; оброблення та використання криміналістично значущої інформації для розслідування і попередження кримінальних правопорушень; виявлення й вилучення з матеріального середовища матеріальних слідів кримінального правопорушення; розроблення прийомів і технічних засобів оцінки та подання криміналістично значущої інформації в правоохоронній діяльності; встановлення властивостей, станів, групової належності й індивідуальної тотожності об'єктів-джерел інформації [203, с. 11].

Зазначимо і про поняття «техніко-криміналістичне забезпечення». Визначимо його за допомогою лінгвістичного та наукового тлумачення. Відповідно до дефініції, що міститься в Академічному тлумачному словнику української мови, термін «техніка» має три значення: «1. Сукупність засобів і знарядь праці, що застосовуються в суспільному виробництві та призначені для створення матеріальних цінностей… 2. Сукупність машин, механізмів, механічних пристроїв, апаратів… 3. Сукупність прийомів, навиків, що застосовуються в певній діяльності…» [442, с. 104]. Тож це поняття застосовують разом з поняттям «криміналістика» в значенні практичної діяльності [35, с. 428], на змісті якого акцентовано в підрозділі 1.2, а отже, термін «техніка» в цьому випадку слід застосовувати в усіх трьох значеннях. Термін «забезпечувати» в контексті досліджуваної тематики застосовують у двох значеннях: «1. Постачаючи щось у достатній кількості, задовольняти кого-, що-небудь у якихось потребах… 2. Створювати надійні умови для здійснення чого-небудь; гарантувати щось…» [443, с. 18]. Тому техніко-криміналістичне забезпечення – це сукупність засобів, знарядь, система прийомів і рекомендацій

їх застосування, які відповідають потребам діяльності уповноважених суб'єктів і створюють умови для ефективного проведення досудового розслідування, судового провадження та запобігання кримінальним правопорушенням.

У роботі було зауважено, що поняття «техніко-криміналістичне забезпечення» застосовують поряд із певним об'єктом чи процесом (у значенні діяльності). Наприклад, учені у своїх наукових дослідженнях визначають такі поняття:

– техніко-криміналістичне забезпечення кримінального провадження – це «система законодавчо регламентованих і науково обґрунтованих технічних, методологічних, організаційних та інформаційних можливостей спеціально уповноважених на те суб'єктів розкриття і розслідування злочинів, що реалізуються з метою виявлення, фіксації, вилучення та дослідження криміналістично значущої слідової інформації про злочин» [186, с. 79–81];

– техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів – це «складова криміналістичного забезпечення, що полягає у створенні наукового підґрунтя застосовуваних методів, засобів, прийомів діяльності щодо залучення до виконання практичних завдань спеціальних знань і технічних засобів, розроблення відповідних криміналістичних рекомендацій» [553, с. 318]. Елементами техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів є: власне криміналістична техніка й діяльність, пов'язана з її вдосконаленням, з розробленням рекомендацій та методик її застосування; організація застосування криміналістичної техніки в процесі розслідування злочинів; підготовка суб'єктів застосування криміналістичної техніки (експертів, спеціалістів-криміналістів, слідчих та інших); правове регулювання застосування криміналістичної техніки [203, с. 17];

– техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування є комплексним поняттям, що передбачає: а) сукупність техніко-криміналістичних засобів і прийомів їх застосування, а також діяльність певних суб'єктів щодо створення належних для практичного використання зазначених засобів; б) систему наукових положень, спрямованих на реалізацію практичних завдань

із застосування криміналістичної техніки в діяльності органів досудового розслідування» [318, с. 225];

– техніко-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності – це «система науково-теоретичних, кримінально-процесуальних положень і техніко-криміналістичних засобів, а також технологій їх застосування з метою ефективного розслідування, швидкого розкриття та попередження злочинів» [315, с. 175];

– техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування вбивств – це «науково-дослідна, навчально-методична, організаційна та інформаційна діяльність з розроблення, упровадження та практичного застосування технічних засобів, технологій, прийомів, способів і методів у практичну діяльність усіх учасників досудового розслідування вбивств через набуття та вдосконалення професійних знань і навичок суб'єктами їх застосування, і як система правових, наукових, організаційних та дидактичних заходів з розроблення, упровадження та практичного застосування науково-технічних засобів і наукових методів суб'єктами досудового розслідування для якомога ефективнішого виконання завдань, що стоять перед ними» [312, с. 204].

Дослідження тлумачень цих понять засвідчує їх дискусійність, проте вони не є безпосереднім об'єктом нашого дослідження, а їх розгляд за принципом «від загального до конкретного» сприяє визначенню досліджуваного нами поняття «техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

Формулюючи визначення цього поняття, будемо орієнтуватися на здійснений аналіз і зміст досліджених нами понять у підрозділі 1.2: «збирання доказів», «криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», «техніко-криміналістичне забезпечення».

Отже, техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження має два значення: 1) сукупність засобів і знарядь, які призначені для знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних,

які мають значення для кримінального провадження; 2) діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, упровадження та використання засобів, знарядь, прийомів і рекомендацій щодо їх застосування, а також створення сприятливих умов під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Проаналізувавши низку джерел криміналістичних наукових шкіл України [215; 219; 222; 223; 225], ми виявили, що науковці здебільшого розглядають техніко-криміналістичне забезпечення зі сторони обвинувачення, а саме окремих її уповноважених осіб. Водночас, з огляду на генезу розвитку наукових уявлень про застосування криміналістичних знань адвокатами, що передбачає п'ять етапів: 1) зародження адвокатури в Україні в період польсько-литовської доби (XIV–XVI ст.); 2) адвокатура в період XVII ст.; 3) адвокатура в період судової реформи 1864 року; 4) адвокатура в радянський період (з 1917 року до 90-х років XX ст.); 5) сучасна адвокатура (90-ті роки XX століття і донині) [21, с. 111]), слушною видається думка вчених [170; 197; 427] про існування і техніко-криміналістичного забезпечення адвокатської діяльності, що активно стало розвиватися після прийняття КПК України.

З огляду на викладене вище, у контексті нашого дослідження техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження можна поділити на два основні напрями: 1) техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення; 2) техніко-криміналістичне забезпечення стороною захисту. Водночас техніко-криміналістичне забезпечення стосується не лише уповноважених осіб та адвокатів, які перебувають у процесуальному статусі захисника, а й інших осіб сторони обвинувачення і захисту, про що свідчать положення кримінального процесуального законодавства. Відповідно до п. 11 ч. 3 ст. 42, п. 3 ст. 43, п. 5 ст. 44, п. 12 ч. 1 ст. 56, ч. 4 ст. 58, ч. 2 ст. 59 КПК України, зі сторони обвинувачення: потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого, а також з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений,

виправданий, засуджений, а також їхні законні представники – уповноважені застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких вони беруть участь [233].

Тому насамперед зосередимо увагу на техніко-криміналістичному забезпеченні сторони обвинувачення, що сприяє збиранню різної криміналістично значущої, переважно слідової інформації. Безумовно, зміст техніко-криміналістичного забезпечення уповноважених осіб (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) є ширшим, аніж в інших осіб сторони обвинувачення (потерпілий, представник потерпілого, законний представник потерпілого), адже це випливає з їхніх повноважень, що закріплені як у КПК України, так і в спеціальних профільних законах відповідних органів з правоохоронними функціями (закони України: «Про Національну поліцію» [374], «Про Національне антикорупційне бюро України» [373], «Про державне бюро розслідувань» [349], «Про Службу безпеки України» [380] тощо). Тому уповноважені особи посідають центральне місце серед усіх суб’єктів сторони обвинувачення в криміналістичній техніці.

У підрозділі 1.3 було зауважено на відсутності окремої спеціальної норми, яка визначала б правові засади техніко-криміналістичного забезпечення, а також наведено перелік статей КПК України, спеціальних профільних законів відповідних органів з правоохоронними функціями й окремо положення відомчих правових актів, які стосуються цього питання, тому в цьому підрозділі доцільно розглянути тлумачення основного змісту техніко-криміналістичного забезпечення уповноважених осіб.

Визначальне місце в техніко-криміналістичному забезпеченні посідають техніко-криміналістичні засоби, які ще називають засобами криміналістичної техніки й техніко-криміналістичними методами.

Слушно зауважив В. Ю. Шепітько, що на сучасному етапі техніко-криміналістичний напрям діяльності органів досудового розслідування пов’язаний з розробленням і впровадженням новітніх науково-технічних засобів, технічних прийомів, інформаційних технологій. Створення і пропонування

такого «продукту» й визначає прагматичну спрямованість для криміналістики (наука для практики) [584, с. 14].

Криміналістичні засоби й методи збирання доказів розраховані на те, щоб згодом перетворювати кількісні та якісні характеристики слідів у стан, доступний для сприйняття людиною. Наприклад, за допомогою ультрафіолетового освітлювача виявляють невидимі сліди біологічного походження (крові, сперми, сечі, слини тощо), а засоби вимірювання (термометр, манометр, лінійка, ваги тощо) дають змогу точно виявити та зафіксувати температуру, тиск, розмір, масу об’єктів та їхні ознаки [203, с. 13–14].

Техніко-криміналістичні засоби – це науково обумовлені, перевірені експериментально й на практиці, ефективні технічні засоби, які використовують суб’єкти кримінальної процесуальної, експертної, оперативно-розшукової та адміністративної діяльності [215, с. 93].

Усі засоби криміналістичної техніки, що утворюють її прикладну частину, призначені для збирання (виявлення, фіксації, вилучення) доказів або для їх попереднього й експертного дослідження. Тому їх структуру традиційно формують не за метою застосування криміналістичних засобів (хоча й така класифікація є), а за галузями технічних і природничих наук та знань, які в цьому процесі задіяні [387, с. 11]. Задля збирання доказів використовують широкий арсенал науково-технічних засобів, запозичених із різних природничих і технічних наук, а також спеціально розроблених наукою криміналістикою приладів та методів [215, с. 93]. Одразу зауважимо, що кримінальне процесуальне законодавство застосовує термін «технічний засіб», а в науці криміналістиці широкого вжитку набув термін «науково-технічний засіб». З огляду на етимологію термінів, поняття «технічний засіб» є ширшим, ніж «науково-технічний засіб», оскільки не кожен технічний засіб є науково-технічним засобом, проте кожен науково-технічний засіб є технічним засобом.

Науково-технічними засобами, слушно зауважив О А. Кравченко, є засоби, спеціально створені або пристосовані для виконання завдань кримінального провадження, виконати які без наукових знань майже неможливо. За цих

обставин науково-технічний засіб є однією з матеріальних форм утілення наукового знання, а отже, використання саме цього терміна є доречним [210, с. 227].

Ключові завдання, які виконують із застосуванням техніко-криміналістичних засобів, є такі: 1) виявлення, фіксація, вилучення та дослідження різних слідів й об'єктів; 2) фіксація процесуальних дій та оперативно-розшукових заходів; 3) обробка і використання інформації слідів під час розслідування кримінальних правопорушень; 4) ведення різних криміналістичних обліків; 5) накопичення інформації, яка міститься в слідах кримінальних правопорушень, і створення на їхній основі реєстраційно-інформаційних й інформаційно-пошукових систем; 6) профілактика причин та умов учинення кримінальних правопорушень; 7) наукова організація праці уповноважених осіб, експертів, спеціалістів; 8) попереднє та експертне дослідження різних об'єктів [387, с. 13].

Застосування як технічних, так і науково-технічних засобів супроводжується певними вимогами (принципами), якими є:

– правомірність або законність (наявність у законі необхідних правових підстав застосування науково-технічних засобів);

– науковість або наукова обґрунтованість (гарантування достовірності, точності, надійності й відтворюваності одержуваних результатів);

– економічність (якщо ті самі дані можна отримати за допомогою різноманітних науково-технічних засобів, доцільно використовувати ті з них, застосування яких пов'язано з найменшими витратами коштів, сил і часу);

– збереженість досліджуваного об'єкта (сторони кримінального провадження можуть використовувати лише ті засоби й методи, що не спричиняють зміни його зовнішнього вигляду, а знищення – і поготів);

– ефективність (можуть бути застосовані лише ті науково-технічні засоби, за допомогою яких удається досить швидко одержати об'єктивну й повну інформацію, необхідну для встановлення істини в кримінальному провадженні);

– наявність суб'єкта, що уповноважений на це законом [219, с. 47–50];

– безпека (неприпустимо використовувати науково-технічні засоби, які можуть бути загрозою для життя або здоров'я учасників кримінального провадження) [408, с. 135].

Використання технічних і науково-технічних засобів значно підвищує результативність сприйняття уповноваженими особами інформації про обставини вчинення кримінального правопорушення; забезпечує точну фіксацію об'єктів, фактів й обставин, а також накопичення, обробку та видачу необхідної інформації, полегшує її вивчення; сприяє встановленню точних характеристик об'єктів пізнання [16, с. 89].

Науково-технічні засоби можуть застосовувати окремо або в комплектах. Спеціальні комплекти науково-технічних засобів розроблено у вигляді слідчих валіз, портфелів, оперативних сумок тощо [224, с. 53]. Слідчою валізою називають комплект техніко-криміналістичних та інших засобів (приладів, інструментів, матеріалів) для роботи з доказами під час проведення огляду й інших слідчих (розшукових) дій [159, с. 6].

Слідчі набори переважно трапляються трьох типів: універсальні (призначені для виконання різноманітних завдань), спеціалізовані (для роботи інспектора-криміналіста, судового експерта, спеціаліста-вибухотехніка) і набори зі змінним умістом (формуються одразу перед проведенням визначеної процесуальної дії) [217, с. 36].

За результатами проведеного опитування встановлено, що 87,5 % слідчих НПУ та 91,9 % дізнавачів НПУ на практиці часто використовують універсальні слідчі валізи (додатки А, Г). Вона містить такі групи науково-технічних засобів: а) вимірювальне приладдя (лінійка масштабна (довідкова); лінійка візирна; розсувний трикутник із транспортиром; рулетка велика 10-метрова; рулетка мала 2-метрова тощо); б) пошукове приладдя (набір деталей, з яких збирається щуп для щільного ґрунту та щуп для пошуку в сипких та рідких середовищах; щуп для м'яких меблів і невеликих місткостей із сипкими, грузлими речовинами й рідинами; магнітний шукач (підіймач) тощо); в) засоби для виявлення невидимих і слабко видимих слідів (лупи 3,5х та 7х; акумуляторний електричний

ліхтар «ФКА-10», йодна трубка у футлярі, набір дактилоскопічних порошків тощо); г) засоби для дактилоскопіювання трупів і живих осіб (друкарська фарба в тюбику, платівка скляна для нанесення фарби, дактилоскопічний валик тощо); д) засоби фіксації та вилучення слідів (силіконові пасти в тубах одноразового використання (пасти «К», «У.4»), каталізатори до силіконових паст у скляних флаконах із крапельницею, пластмасова платівка й металева лопатка для приготування силіконового компаунду та ін.); е) папка з креслярським приладдям; ж) інструменти (ножиці, пасатижі комбіновані, ніж складаний, викрутка, алмазний склоріз, пінцет) [223, с. 54–55].

Сучасні науково-технічні засоби за функціональним призначенням можуть бути процесуальними (засоби фотографування, відеозапису тощо), організаційними (персональна комп’ютерна техніка, яка допомагає слідчому складати проєкти кримінально-процесуальних документів) й організаційно-процесуальними (автоматизована система документообігу суду, Єдиний реєстр досудових розслідувань) [16, с. 92].

У контексті нашої тематики слід зазначити, що використання науково технічних засобів уповноваженими особами в процесі збирання доказів відбувається в межах певної процесуальної дії. У такому випадку застосовують процесуальні науково-технічні засоби.

Крім викладеного вище, доцільно акцентувати й на пересувних криміналістичних лабораторіях, які відіграють важливу роль під час збирання слідової інформації.

Пересувна криміналістична лабораторія – це автомобіль спеціального призначення (переважно мікроавтобус) із розміщеним у його кузові комплексом приладів й апаратів, різними криміналістичними комплектами для провадження попередніх досліджень на місці події. Такі автомобілі комплектують сучасними засобами комп’ютерної техніки, фото-, відеозйомки, додаткового освітлення для роботи в темний час доби, сучасного зв’язку, спеціалізованим криміналістичним інструментарієм тощо [227, с. 40]. Ключовими завданнями, які виконує пересувна криміналістична лабораторія, є: 1) використання її приміщення для

провадження процесуальних дій за допомогою техніко-криміналістичних методів, фіксація їх перебігу та результатів; 2) своєчасне транспортування науково-технічних засобів до місця провадження слідчої (розшукової) дії; 3) проведення попередніх досліджень предметів, документів, слідів; 4) забезпечення виїзду учасників слідчої (розшукової) дії на місце її проведення [217, с. 39].

Зосередимо увагу й на методах техніко-криміналістичного забезпечення. Їх визначають як «сукупність способів, засобів і прийомів, за допомогою яких відбувається розширення пізнавальних можливостей та здійснюється дослідження речових джерел на предмет виявлення інформації, яка має певне процесуальне або доказове значення, і широко використовуються в практичній діяльності слідчого, оперативного працівника й експерта» [277].

Ключовою ознакою криміналістичного методу є власне науково-технічний засіб, а також об’єктивні закономірності науки й техніки, на базі яких сконструйовані різноманітні прилади та пристрої для здійснення різних видів практичної діяльності уповноважених осіб та експертів. Значну частину криміналістичної техніки запозичено з різних галузей науки і техніки, вона є загальною, тому методи використання її в криміналістиці схожі на використання в материнських галузях [218, с. 23].

У криміналістиці поширеною є класифікація методів техніко-криміналістичного забезпечення за їх цільовим призначенням. Зокрема, методи збирання криміналістичної інформації за допомогою науково-технічних засобів поділяють на: а) методи «польової» криміналістики (використовують уповноважені суб’єкти для виявлення, фіксації та попереднього дослідження матеріальних джерел інформації); б) методи «лабораторної» криміналістики, які використовують експерти в процесі провадження судових експертиз і попередніх досліджень за завданням органу досудового розслідування, прокурора чи суду [219, с. 70–71].

До методів польової криміналістики належать: 1) органолептичні методи (за їх допомогою (слух, дотик, зір тощо) відбувається пізнання суб’єктами

процесуальної діяльності будь-яких інформаційних джерел); 2) методи вимірювання (сукупність способів використання засобів вимірювальної техніки та принципів вимірювань для створення вимірювальної інформації, їх поділяють на органолептичні вимірювальні й інструментальні вимірювальні (контактні, безконтактні, комбіновані методи вимірювання)); 3) фотографічні (сукупність правил і рекомендацій щодо вибору фотографічних засобів, умов зйомки й обробки отриманих зображень для одержання фотографічних знімків). Лабораторних методів виокремлюють чимало (хімічні методи дослідження, біологічні, полярографічні, кібернетичні, хроматографічні, фізичні, методи спектрального та адсорбційного аналізу, методи дослідження в рентгенівських променях, ультрафіолетових, інфрачервоних променях, методи люмінесцентного аналізу) [215, с. 100–102].

Викладене вище засвідчує, що під час збирання доказів уповноваженими особами застосовують техніко-криміналістичні методи як під час безпосереднього збору слідової інформації (переважно методи польової криміналістики), так й опосередковано, за допомогою експертів в умовах лабораторної криміналістики, доручаючи їм дослідження певних речових чи електронних доказів. Щодо останнього аспекту, М.А. Погорецький наголошує на необхідності формування єдиної концепції «доказової доброчесності», яка б поєднувала класичні підходи до законності та належності доказів із сучасними вимогами цифрової автентичності та технічної прозорості. По-друге, необхідним є посилення судового контролю за цифровими втручаннями та алгоритмічними процесами, включно з обов’язковою оцінкою пропорційності та обґрунтованості втручань. По-третє, доцільно гармонізувати національні стандарти із практикою ЄСПЛ, технічними протоколами ENFSI та підходами Суду ЄС щодо транскордонних електронних доказів, які у своїй сутності відповідають концептуальним висновкам. По-четверте, потребує вдосконалення нормативна база щодо оперативно-розшукової діяльності, з урахуванням сучасних цифрових ризиків. Нарешті, подальший розвиток доктрини має супроводжуватися підвищенням рівня технічної експертизи

слідчих, прокурорів і суддів у сфері цифрових доказів, що виступає необхідною передумовою забезпечення справедливого суду в умовах технологічної трансформації [330, с. 50].

Слід зазначити й про техніко-криміналістичне забезпечення сторони захисту. З положень кримінального процесуального законодавства (п. 11 ч. 3 ст. 42, ч. 3 ст. 43, ч. 5 ст. 44 КПК України, п. 8 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») випливає, що адвокат як захисник у кримінальному провадженні має такі самі повноваження щодо використання засобів криміналістичної техніки, як й інші представники сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, їхні законні представники). Зазначене зумовлено тим, що захисники під час кримінального провадження користуються правами підозрюваного чи обвинуваченого, з огляду й на права адвоката, що визначені в Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [117, с. 271]. Проте емпіричні дослідження засвідчили, що в більшості випадків у цьому питанні перевагу надають захиснику, адже він є професійним учасником кримінального провадження та має відповідні знання в кримінальному провадженні.

Оскільки правове підґрунтя техніко-криміналістичного забезпечення сторони захисту висвітлено в підрозділі 1.3, одразу перейдемо до висвітлення змісту техніко-криміналістичного забезпечення сторони захисту.

Ми поділяємо думку О. Г. Яновської, що законними засобами захисту є ті, які застосовують відповідно до закону та найкраще сприяють правосуддю, зміцненню законності й охороні прав особи. Застосування захистом аморальних і протизаконних засобів не можна виправдати жодною благородною метою. Дослідниця навела як приклад ст. 22 Правил адвокатської етики, що забороняє адвокату приймати доручення, якщо результат, якого бажає клієнт, або засоби його досягнення, на яких клієнт наполягає, є протиправними. У такому випадку адвокат повинен повідомити клієнта про неприпустимість застосування таких засобів і вказати на альтернативні законні шляхи досягнення такого самого або схожого результату. У випадку неузгодження позицій адвоката та клієнта щодо

використання протиправних засобів адвокат має відмовитися від укладання з клієнтом угоди або достроково розірвати таку угоду [595, с. 100–101].

О. В. Бишевець слушно зауважила, що застосування адвокатами-захисниками техніко-криміналістичних засобів у кримінальному провадженні відрізняється від їх застосування уповноваженими особами такими особливостями [22, с. 130–131; 124, с. 134]:

а) альтернативний характер. У положеннях чинного законодавства України немає норми, що зобов'язує адвоката-захисника самостійно застосувати засоби криміналістичної техніки в кримінальних провадженнях. Водночас ст. 42–44 КПК України та ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» надають йому право застосовувати з додержанням вимог закону технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь. Тобто доцільність їх застосування визначається на його власний розсуд;

б) обмеженість за обсягом. Оскільки застосування техніко-криміналістичних засобів здійснюють адвокати-захисники як гарантія дотримання уповноваженими особами прав і законних інтересів підозрюваного чи обвинуваченого під час процесуальних дій, то в більшості випадків в адвокатів-захисників постає потреба користуватися аудіо-,відеотехнікою (наприклад, для фотографування місця проведення слідчого огляду чи окремих об'єктів, що були виявлені під час проведення обшуку);

в) опосередкованість. З огляду на те, що процесуальна функція адвоката-захисника – захищати особу від підозри чи пред'явленого їй обвинувачення, то самостійно жодних слідчих (розшукових) дій адвокат-захисник не проводить, а лише бере в них участь задля забезпечення дотримання прав і законних інтересів особи, яку він захищає [22, с. 130–131; 124, с. 134].

Адвокат-захисник, користуючись правом свого підзахисного або правом потерпілого, може застосовувати технічні засоби під час проведення процесуальних дій, якщо слідчий, прокурор не виніс постанову, а слідчий суддя та суд – ухвалу про заборону застосування технічних засобів. Проте

законодавець акцентує, що застосування технічних засобів має відбуватися з додержанням вимог КПК України [207, с. 118].

Також слід зауважити, що у своїй практичній діяльності захисник застосовує як технічні, так і науково-технічні засоби. Технічними засобами можуть бути: засоби аудіо-, фото- й відео фіксації, за допомогою яких захисник фіксує фактичні дані, що можуть стати доказами в кримінальному провадженні та виправдати підозрюваного. Науково-технічні засоби уповноважені застосовувати відповідні спеціалісти, які мають спеціальні знання (уповноважені особи, спеціалісти (ст. 71 КПК України), експерти), яких може залучити захисник шляхом подання клопотання слідчому, дізнавачу, прокурору, слідчому судді чи суду. Наприклад, науково-технічними засобами можуть бути: дактилоскопічні прилади й набори до них, прилади для виявлення невидимих слідів, прилади для фотографування слідів від частин вогнепальної зброї на кулях і гільзах, пошукові прилади, комп’ютерні програми для складання композиційних портретів за методом «словесного портрета» конкретної особи, прилади для виявлення підроблених документів, порівняльні мікроскопи тощо [124, с. 134; 269, с. 55].

В умовах сьогодення адвокатська діяльність не буде успішною без обізнаності захисників щодо можливостей техніко-криміналістичних засобів для виявлення, фіксації та вилучення інформації про обставини кримінального правопорушення. Адвокати-захисники часто відчувають необхідність з’ясувати особливості застосування слідчими техніко-криміналістичних засобів у процесі проведення окремих слідчих (розшукових) дій, передусім під час слідчих оглядів та обшуків. Протоколи таких слідчих (розшукових) дій містять найбільший обсяг доказової інформації, яка в згодом стає основою для обвинувального акта [22, с. 131]. Вилучене під час зазначених процесуальних дій уповноважені особи направляють експертові для проведення певного виду судової експертизи. Результати таких експертиз (висновки експерта) також є джерелом доказів у кримінальному провадженні (ч. 2 ст. 84 КПК України). Задля того щоб належно оцінити висновки судових експертиз, які містяться в матеріалах кримінальних

проваджень, захиснику потрібно знати види й завдання експертних досліджень, розумітися на методиках їх проведення на тому рівні, що дасть змогу оцінити повноту, усебічність й об'єктивність проведеної експертизи, а за необхідності – спростувати її результати, обґрунтувати клопотання про призначення повторної експертизи [22, с. 131]. У Реєстрі методик проведення судових експертиз налічується 1360 методик [394], проте їх зміст є закритим для загального користування, що, на наш погляд, є неправильним. Слід забезпечити доступ до методик проведення судових експертиз для сторін кримінального провадження, що гарантуватиме принцип змагальності. Про необхідність володіння спеціальними знаннями (види судових експертиз, які завдання вони виконують, методики їх проведення, застосовувані науково-технічні засоби) в обсязі, достатньому для оцінки висновків експерта чи спеціаліста, зауважили 66,1 % захисників (додаток А), що додатково підтверджує актуальність означеного питання в сучасних умовах.

Отже, техніко-криміналістичне забезпечення є важливим елементом криміналістичного забезпечення, що сприяє ефективному проведенню досудового розслідування уповноваженими суб'єктами та здійсненню захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого й інших осіб, визначених КПК України захисником у кримінальному провадженні, і безпосередньо – у процесі збирання доказів.

2.2. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

У першому розділі наукового дослідження було зауважено, що криміналістична тактика є складником криміналістичного забезпечення, а тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження є складником криміналістичного забезпечення діяльності зі збирання доказів у кримінальному провадженні.

Термін «тактика» для потреб науки криміналістики було запозичено з військової сфери, де її визначають як складник воєнного мистецтва, що охоплює теорію і практику підготовки та ведення бою, а також способи і прийоми, обрані для ведення бою [439, с. 497].

Повне висвітлення тематики тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження зумовлює визначення основних історичних передумов виникнення та формування криміналістичної тактики в сучасному вигляді, її фундаментальних наукових положень.

Криміналістична тактика є інтелектуальним ядром криміналістики. Вона, як і криміналістика загалом, проходить у своєму розвитку певні етапи, що пов'язані зі зміною предмета дослідження, постановкою нових завдань, а також удосконаленням арсеналу наявних криміналістичних засобів і створення нових [576, с. 5–16].

Становлення та розвиток криміналістичної тактики має два основні періоди:

1. Донауковий (з давніх часів до кінця XIX ст.), який охоплює: 1) виникнення елементів криміналістичної тактики (з давніх часів до 30-х років XIX ст.); 2) формування теоретичних передумов відповідної галузі криміналістичного знання (30-ті роки XIX ст. – кінець XIX ст.).

2. Науковий (кінець XIX ст. – донині), який складається з двох періодів і підперіодів: 1) становлення криміналістичної тактики: (а) формування криміналістичної тактики як підсистеми криміналістики (кінець XIX ст. – 30-ті роки XX ст.); б) становлення криміналістичної тактики як самостійного розділу науки криміналістики (30–80-ті роки XX ст.)); 2) функціонування криміналістичної тактики в межах зрілої науки (80-ті роки XX ст. – донині) [282, с. 97].

Перш ніж визначити зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, доцільно висвітлити зміст криміналістичної тактики як його фундаментальної основи.

Однозначного тлумачення поняття криміналістичної тактики досі не сформульовано. Його трактують по-різному, зважаючи на наукові школи в Україні, водночас спільною є наукова концепція, що криміналістична тактика є розділом науки криміналістики та системою наукових положень, що виконують низку завдань кримінального провадження. Також криміналістичну тактику розглядають у контексті практичної реалізації її наукових положень у кримінальному провадженні.

Розглянемо поняття «криміналістична тактика» в контексті напрацювань представників наукових шкіл України, що спеціалізуються на підготовці кадрів, які використовують знання з криміналістики у своїй роботі. Традиційним є погляд на трактування поняття «криміналістична тактика» у трьох значеннях: як розділу науки криміналістики, частини навчальної дисципліни, так і практичної діяльності. У контексті нашого дослідження зосередимо увагу саме на визначенні цього поняття як розділу науки криміналістики, що є ширшим та охоплює вужче (конкретизоване) поняття з позицій як навчальної дисципліни, так і практичної діяльності. Крім цього, під час висвітлення окремих положень у представленій будемо тлумачити це поняття в розумінні як суто практичної діяльності.

Науковці Національної академії внутрішніх справ доводять, що криміналістична тактика – це розділ науки криміналістики, що охоплює систему наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації та планування досудового розслідування та судового розгляду, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, прийомів проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, збирання та оцінку доказів [215, с. 374].

Наукова школа Дніпровського університету внутрішніх справ визначає криміналістичну тактику самостійним розділом криміналістики, що є системою наукових положень, на основі яких відповідно до кримінального процесуального

законодавства й на базі інших загальних і спеціальних наук, а також з огляду на практику кримінального судочинства розробляють рекомендації, які забезпечують оптимальні шляхи досягнення завдань досудового слідства й судового розгляду в провадженнях з кримінальних правопорушень [219, с. 216].

Учені Харківського національного університету внутрішніх справ доходять висновку, що криміналістична тактика є розділом криміналістики, який вивчає закономірності вибору та застосування прийомів виконання окремих (проміжних) завдань розслідування злочинів і розробляє на підставі встановлених закономірностей та використання даних інших наук теоретичні положення і практичні рекомендації щодо планування розслідування й проведення окремих слідчих дій [222, с. 266].

Наукова школа Одеської юридичної академії визначає криміналістичну тактику як розділ криміналістики, у якому вивчають закономірності поведінки злочинця, механізму утворення та збереження слідів різного типу й походження, раціональної діяльності суб’єктів кримінального провадження з метою оптимального виконання проміжних (локальних) завдань розслідування та успішного проведення окремих слідчих дій або їх комплексів [221, с. 239–240].

Під егідою В. Ю. Шепітька представники наукової школи Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого вважають, що криміналістична тактика – це порівняно самостійна частина науки криміналістики, яка є системою наукових положень і рекомендацій щодо організації та планування досудового розслідування та судового розгляду, що розробляють на основі визначення оптимальної лінії поведінки осіб, прийомів провадження слідчих (розшукових) і судових дій, спрямованих на збирання та дослідження доказів і встановлення обставин, що сприяли вчиненню злочинів [223, с. 216].

Учені Київського національного університету імені Тараса Шевченка визначають криміналістичну тактику як розділ науки криміналістики, що становить систему наукових положень і рекомендацій, розроблених криміналістичною наукою, щодо використання тактичних прийомів слідчим,

прокурором і захисником для здійснення ними тактичного впливу на психіку об'єкта такого впливу, спрямованого на подолання протидії, яку чинить цей об'єкт (прямої, прихованої, потенційної, уявної тощо), або на спонукання його до певних дій в їхніх інтересах (за відсутності явної протидії), з метою ефективного виконання завдань кримінального судочинства [228, с. 15].

Окреслені позиції знаних наукових шкіл України щодо визначення поняття «криміналістична тактика» є обґрунтованими й актуальними в межах певного проміжку часу й наявних суспільно-правових реалій. Однак вимоги часу обумовлюють необхідність їх перегляду та доповнення.

Аргументами для цього є такі:

а) криміналістична тактика спрямована на досягнення завдань не лише досудового слідства, а й досудового розслідування, що охоплює як форму досудового слідства, так і дізнання (п. 4, 5, 6 ч. 1 ст. 3 КПК України);

б) криміналістичну тактику застосовують не лише під час досудового розслідування та судового розгляду, а й судового провадження, що «поглинає» стадію судового розгляду. Відповідно до п. 24 ч. 1 ст. 3 КПК України, судове провадження – це кримінальне провадження в суді першої інстанції, яке охоплює підготовче судове провадження, судовий розгляд та ухвалення і проголошення судового рішення, провадження з перегляду судових рішень в апеляційному, касаційному порядку, а також за нововиявленими або виключними обставинами [233]. Очевидним є те, що застосування криміналістичної тактики окремими суб'єктами сторін кримінального провадження (наприклад, прокурором, захисником) відбувається і під час підготовчого судового провадження, під час провадження з перегляду судових рішень в апеляційній та касаційній інстанціях та під час судового розгляду за нововиявленими або виключними обставинами. Наприклад, розглянемо підготовче судове провадження. Відповідно до ч. 2 ст. 315 КПК України, з метою підготовки до судового розгляду суд: з'ясовує питання про склад осіб, які братимуть участь у судовому розгляді; встановлює, у відкритому чи закритому судовому засіданні необхідно здійснювати судовий розгляд; визначає дату та місце проведення судового розгляду; розглядає

клопотання учасників судового провадження з питань: витребування певних речей чи документів; здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту; здійснення судового розгляду в закритому судовому засіданні [233]. Наприклад, під час вирішення питання суддею чи колегією суддів щодо здійснення судового виклику певних осіб до суду для допиту як захисник, так і прокурор використовують засоби криміналістичної тактики з метою доведення судді чи колегії суддів важливості виклику певних осіб для допиту, адже вони намагаються підтвердити свою версію події кримінального правопорушення, яка може в кожного з них різнитися. Застосування криміналістичної тактики безпосередньо під час підготовчого судового розгляду висвітлено в роботі І. І. Когутича [194, с. 118, 131];

в) криміналістичну тактику застосовують під час розслідування не лише злочинів, а й кримінальних проступків (ст. 12 КК України);

г) застосування криміналістичної тактики відбувається під час не слідчих дій, а слідчих (розшукових) дій (глава 20 КПК України);

д) криміналістичну тактику застосовують не лише під час реалізації слідчих (розшукових) дій, а загалом кримінальних процесуальних дій уповноважених суб’єктів (наприклад, під час тимчасового доступу до речей та документів [245; 423, с. 113–119], повідомлення про підозру тощо);

е) криміналістична тактика безпосередньо не вивчає «закономірності поведінки злочинця», це предмет дослідження кримінології, адже вона є соціально-правовою наукою про сутність та форми злочинних виявів, причини й умови їх виникнення та генези, осіб, які вчиняють злочини, жертв протиправних посягань, а також заходи та засоби запобігання злочинам і протидії злочинності [239, с. 11–12, 99–116]. Водночас, оскільки криміналістична тактика є розділом науки криміналістики, яка є синтетичною [217], тобто запозичує знання з інших наук, то криміналістична тактика формується завдяки запозиченню, зокрема, знань із кримінології;

ж) використання засобів криміналістичної тактики не зводиться лише до таких суб’єктів, як слідчий, прокурор і захисник.

Їх використовують і дізнавач, і керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, детектив, працівник оперативного підрозділу, слідчий суддя, суддя та ін.;

и) недоцільно застосовувати в змісті визначення «криміналістична тактика» разом з такими складниками: «встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні», «збирання» та «оцінка» доказів, оскільки відповідно до ч. 2 ст. 91 КПК України «доказування полягає у збиранні, перевірці та оцінці доказів» [233]. Тобто достатньо лише твердження: «встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні».

З огляду на зазначене, доходимо висновку, що криміналістична тактика – це один із розділів науки криміналістики, що становить систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з планування та організації кримінального провадження задля визначення оптимальної лінії поведінки певних суб’єктів з проведення кримінальних процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні з метою виконання завдань кримінального провадження.

У такому визначенні «певними суб’єктами» передусім є слідчий, прокурор, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, детектив, працівник оперативного підрозділу, слідчий суддя, суддя та захисник. У контексті нашого дослідження, з огляду на ст. 93 КПК України (у якій визначено, що суб’єкти сторони обвинувачення та сторони захисту уповноважені/наділені правом на збір доказів), не виключаємо, що знання з криміналістичної тактики можуть мати й інші особи сторін кримінального провадження, тож вони теж підпадають під зміст поняття «певні суб’єкти». Такими є: зі сторони обвинувачення: потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України; окремі суб’єкти з боку захисту: підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного

чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи (не включаючи захисника), щодо якої здійснюють провадження, у порядку, передбаченому КПК України. Водночас їх відсоток є незначним, про що свідчать результати опитування слідчих НПУ, з яких 4,2 % зауважили, що такі особи зі сторони обвинувачення та захисту брали участь, дізнавачів НПУ – 7,6 %, прокурорів – 23,6 %, серед викладачів закладів вищої освіти – 8,2 % (додатки).

Кримінальними процесуальними діями в цьому визначенні слід вважати дії, що спрямовані на виконання завдань кримінального провадження на різних стадіях кримінального процесу, проведення яких забезпечене силами, засобами кримінального провадження на підставах і в порядку, передбачених кримінальним процесуальним законодавством [284, с. 221].

У контексті криміналістичної тактики обвинувачення з боку лише уповноважених осіб (прокурор, слідчий, дізнавач та інші) під час досудового розслідування зміст загального поняття «криміналістична тактика» докорінно не зміниться, конкретизувати його видається недоцільним. Відмінність полягатиме лише в тому, що збирати докази уповноважені особи зобов’язані, адже відповідно до положень КПК України та профільних законів, що регулюють їхню діяльність, держава покладає на них такий обов’язок, а інші особи сторін кримінального провадження, крім захисника, мають лише право це робити (тобто від їх волевиявлення залежить процес особистого збору слідової інформації, що може бути доказовою). Звісно, не можна стверджувати, що уповноважені особи зобов’язані використовувати знання криміналістичної тактики, адже обов’язок їх застосовувати не закріплений у законі. Водночас їх ігнорування може призвести до неефективності досудового розслідування, як наслідок – невиконання завдань кримінального провадження, про що зазначають 99,4 % опитаних слідчих НПУ, 98,6 % дізнавачів НПУ, 100 % прокурорів і 100 % викладачів закладів вищої освіти (додатки).

Доцільно зауважити, що в структурі криміналістичної тактики виокремлюють два підрозділи (такий підхід обстоює більшість учених): перший

– охоплює загальні положення (поняття, завдання, джерела, систему та принципи криміналістичної тактики; особливості взаємодії органів досудового розслідування з іншими правоохоронними підрозділами, порядок залучення спеціалістів і використання їхніх спеціальних знань у кримінальному провадженні, особливості взаємодії з громадськістю; вчення про криміналістичну версію, організацію та планування розслідування), а другий – містить положення щодо тактики проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій під час кримінального провадження, що охоплює весь тактичний комплекс можливого їх здійснення [215, с. 375].

Одним з елементів доказування є збирання доказів. Слушною видається думка вчених (О. О Бондаренко, Г. І. Глобенко, Т. Г. Фоміна, Р. П. Чича, О. О. Юхно та інші), що поняття «збирання доказів» є умовним, адже готових доказів у природі не існує, а тому суб’єкт доказування в процесі проведення процесуальних дій (слідчих (розшукових) дій, негласних (слідчих) розшукових дій тощо) збирає слідову інформацію та фіксує її у відповідних процесуальних актах, формуючи докази [93, с. 35; 299].

На підставі аналізу підходів учених до визначення поняття «криміналістична тактика» і запропонованого авторського його тлумачення доходимо висновку, що криміналістичну тактику застосовують уповноважені суб’єкти під час встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні. Це означає, що досягнути їм такого всебічного результату допомагають засоби криміналістичної тактики.

Засобами криміналістичної тактики є:

– тактичний прийом – основний елемент криміналістичної тактики, який є способом здійснення процесуальної дії, спрямований на досягнення її конкретної мети, ґрунтується на психологічному механізмі його реалізації, найраціональніший та найефективніший у певних ситуаціях [578];

– криміналістична (тактична) рекомендація (науково обґрунтована та перевірена практикою порада щодо обрання та застосування засобів, прийомів і форм поведінки) [217, с. 133];

– тактична комбінація (упорядкована сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених тактичних прийомів, що мають цільову спрямованість у процесі їх реалізації) [217, с. 133];

– тактична операція (комплекс слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, які проводять за узгодженим планом і спрямовані на виконання конкретного завдання під час розслідування [215, с. 377]);

– тактика слідчих (розшукових) дій, судових дій, оперативно-розшукових дій та інших процесуальних дій. У контексті нашої тематики зосередимо увагу на тактиці слідчих (розшукових) дій, що є системою наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації, планування та доцільності застосування окремих слідчих (розшукових) дій, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять окремі слідчі (розшукові) дії, а також прийоми проведення таких процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, отримання (збирання) доказів і перевірку вже отриманих доказів [51, с. 57].

Також слушно зауважити про відмінність тактичної операції та тактичної комбінації. Слушно стверджує В. Ю. Шепітько, що тактична комбінація можлива лише в межах однієї слідчої (судової) дії і не передбачає поєднання з тактичними прийомами іншої процесуальної дії, тому її потрібно розглядати як синонім тактичних прийомів. Своєю чергою тактична операція передбачає поєднання однойменних і різнойменних слідчих (розшукових) дій, оперативно-розшукових, організаційних та інших заходів, спрямованих на виконання проміжного завдання розслідування в конкретній слідчій ситуації [579, с. 183].

Крім цього, доцільно висвітлити і критерії розмежування окреслених засобів криміналістичної тактики, які запропонував В. М. Шевчук (зосередимо увагу на них лише в контексті стадії досудового розслідування):

а) система завдань (тактична комбінація, спрямована на забезпечення вдалого виконання конкретного завдання певної слідчої (розшукової) дії (наприклад, викриття неправди під час проведення допиту), а тактична операція спрямована на успішне розв'язання локального, проміжного тактичного завдання, реалізувати який в інший спосіб або недоцільно, або взагалі неможливо) [573, с. 360];

б) сутність і зміст (слушним тлумаченням цього є зазначена думка В. Ю. Шепітька) [579, с. 183];

в) суб'єктний склад учасників (тактичну комбінацію реалізують зусиллями одного слідчого, прокурора (рідше двох), а в організації та проведенні тактичної операції беруть участь, окрім слідчого, прокурора, співробітники оперативних і технічних підрозділів правоохоронних органів, спеціалісти, представники громадськості тощо);

г) функціональне призначення (тактичну операцію необхідно розглядати як засіб організації конкретного акту розслідування з метою впливу на слідчу ситуацію для її зміни в сприятливому напрямі, а тактичну комбінацію – як засіб організації конкретної слідчої (розшукової) дії);

д) складність компонентів структури (у тактичній операції компонентами є різнопорядкові тактичні засоби (слідчі (розшукові) та інші процесуальні дії), а структура тактичної комбінації охоплює систему однопорядкових засобів, тактичних прийомів у межах однієї слідчої (розшукової) дії;

е) складність організації (тактична операція є формою взаємодії уповноважених осіб та інших органів, використання знань спеціалістів, за допомогою яких застосовують засоби й методи різноманітних природних і технічних наук; тобто з позицій організації тактичні операції становлять складніший комплекс, ніж тактичні комбінації);

ж) масштабність і тривалість провадження (тактичні комбінації мають локальний характер, обмежується місцем провадження слідчої (розшукової) дії, а тактичні операції масштабніші, наприклад, розшук, може бути як місцевим, так і державним) [573, с. 360].

Визначивши поняття «криміналістична тактика» й засоби криміналістичної тактики, доцільно деталізувати висвітлення такого елементу доказування, як «збирання доказів», особливості його взаємозв'язку з криміналістикою як наукою і практичною діяльністю.

Якщо розглядати поняття «збирання доказів» як елемент доказування та зважати лише на порядок збирання доказів, що прописаний в КПК України, тоді йдеться тільки про кримінальну процесуальну його площину, а якщо звертаємося до його реалізації уповноваженими суб'єктами крізь призму криміналістичної тактики, прослідковується криміналістичний аспект. У цьому й полягає дуальність досліджуваного питання, яке ми детально розглянемо в цьому розділі.

Передусім проаналізуємо процес збирання доказів з позицій окремих суб'єктів сторони обвинувачення, тобто уповноважених осіб.

Відповідно до положень КПК України, уповноважені особи збирають докази за допомогою таких кримінальних процесуальних дій, по суті – способів реалізації:

І. Окремі заходи забезпечення кримінального провадження (тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159–166), тимчасове вилучення майна, речей та документів (ст. 167–169, 298-3, 568), арешт майна (ст. 170–175, 568), затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207–213, 298-2)).

ІІ. Слідчі (розшукові) дії (допит, зокрема під час досудового розслідування в судовому засіданні, у режимі відеоконференції та за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 224–227, 232, 490, 567), пред'явлення для впізнання особи, речей і трупа (ст. 228–232), обшук (ст. 233–236), огляд місця події, місцевості, приміщення, речей, документів і комп'ютерних даних, трупа, зокрема трупа, що пов'язаний з ексгумацією (ст. 214, 237–239), слідчий експеримент (ст. 240), освідування особи

(ст. 241), проведення експертизи (ст. 242, 244), отримання зразків для експертизи (ст. 245), зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1, 298-1), відібрання пояснення (ч. 3, ст. 214, ст. 300), направлення запиту спеціалісту з метою отримання його висновку (ст. 300), медичне освідування (ч. 3, ст. 214, ст. 300).

III. Негласні слідчі (розшукові) дії (втручання у приватне спілкування: аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263, 265), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264); інші види негласних слідчих (розшукових) дій: обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267), установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270), контроль за вчиненням злочину (ст. 271), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274), використання конфіденційного співробітництва (ст. 275)).

IV. Інші процесуальні дії (запит на витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей (ч. 2 ст. 93 КПК України)).

Якщо розглядати зазначені процесуальні дії в криміналістичній площині, то доцільно скористатися вже розробленою в науці концепцією поділу слідчих (розшукових) дій, залежно від прийомів отримання інформації, яку можна застосувати до процесуальних дій, що спрямовані на збір слідової інформації:

I. Вербальні процесуальні дії (ті, унаслідок проведення яких одержують інформацію зі слів особи [532]): допит, зокрема під час досудового розслідування в судовому засіданні, у режимі відеоконференції та за запитом компетентного

органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції (ст. 224–227, 232, 490, 567 КПК України), відібрання пояснення (ч. 3 ст. 214, ст. 300).

II. Невербальні (ті, за результатами проведення яких уповноважена особа одержує інформацію, що міститься в об’єктах матеріального світу й відображається в предметно-просторових характеристиках, таких як форма, колір, розмір, кількість, обсяг тощо [223, с. 280]): тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 159–166 КПК України), тимчасове вилучення майна, речей та документів (ст. 167–169, 298-3, 568 КПК України), арешт майна (ст. 170–175, 568 КПК України), затримання особи без ухвали слідчого судді, суду (ст. 207–213, 298-2 КПК України), огляд місця події, трупа, зокрема трупа, що пов’язаний з ексгумацією (ст. 214, 237–239 КПК України), освідування особи (ст. 241 КПК України), проведення експертизи (ст. 242, 244 КПК України), отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1, 298-1 КПК України), направлення запиту спеціалісту з метою отримання його висновку (ст. 300 КПК України); медичне освідування (ч. 3 ст. 214, ст. 300 КПК України); аудіо-, відеоконтроль особи (ст. 260 КПК України), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (ст. 261, 262 КПК України), зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263, 265 КПК України), зняття інформації з електронних інформаційних систем (ст. 264 КПК України); обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу) (ст. 268 КПК України), спостереження за особою, річчю або місцем (ст. 269 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України), аудіо-, відеоконтроль місця (ст. 270 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України); запит на витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування,

підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей (ч. 2 ст. 93 КПК України).

III. Нонвербальні (змішані) (ті, унаслідок проведення яких інформацію отримують як зі слів осіб, так і таку, що знаходиться на об'єктах матеріального світу [532]): пред'явлення для впізнання особи, речей та трупа (ст. 228–232 КПК України); слідчий експеримент (ст. 240 КПК України); контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України); виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України); використання конфіденційного співробітництва (ст. 275 КПК України).

Отже, коли йдеться про криміналістичну площину в контексті досліджуваної тематики, то збирати криміналістично значущу інформацію можна за допомогою: вербальних, невербальних і нонвербальних процесуальних дій.

Не можемо оминути увагою і один з нових напрямів розвитку криміналістичної тактики – криміналістичну тактику, з огляду на практику ЄСПЛ. Цей напрям дослідили Ю. М. Чорноус і В. В. Гвоздюк 2021 року [561, с. 38–47], він ще знаходиться на етапі становлення, проте є доволі обґрунтованим і безпосередньо відображає питання збору доказів у кримінальному провадженні, але в поєднанні з практикою Європейського суду з прав людини.

У своєму дослідженні В. В. Гвоздюк дійшов висновку, що висвітлені в рішеннях ЄСПЛ кримінально-процесуальні аспекти (відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції та її протоколів; вимоги до проведення процесуальних дій) є імперативними, оскільки ЄСПЛ констатує недотримання чи дотримання норм Конвенції та її протоколів. Передбачені в рішеннях ЄСПЛ криміналістичні аспекти (передбачають спосіб, механізм виявлення, фіксації та вилучення (отримання) слідової інформації; містять вказівку на доцільну тактичну поведінку суб'єктів на проведення досудового розслідування в певних ситуаціях) є рекомендаційними, адже ЄСПЛ не стверджує про вчинення саме в такий спосіб,

а дає право виконати це слідчому за умови вжиття ним усіх можливих заходів під час проведення розслідування. Водночас виявлені ЄСПЛ недоліки в процесі досудового розслідування (криміналістичні аспекти) в сукупності можуть призвести до неефективності досудового розслідування і порушити норми Конвенції та її протоколів [51, с. 189].

Практика ЄСПЛ формує новий напрям розвитку криміналістичної тактики в сучасних умовах. Дотримання її під час збору доказів як з кримінального процесуального аспекту, так і з позицій криміналістичного забезпечення сприятиме підвищенню ефективності досудового розслідування та загалом виконання завдань кримінального провадження його сторонами (як обвинувачення, так і захисту).

В умовах сьогодення активним є процес руйнування стереотипу про те, що криміналістичну тактику розробляють і вдосконалюють виключно для слідчого [250, с. 112], ідеться загалом про уповноважених осіб сторони обвинувачення. Свідчать про це напрацювання на рівні наукових статей та поодиноких монографічних досліджень [14; 335], які обґрунтовують існування тактики захисту в кримінальному провадженні. Адже з метою забезпечення ефективного захисту в кримінальному провадженні процес збирання доказів забезпечують засобами криміналістичної тактики [139, с. 160]. На підставі проведеного анкетування захисників встановлено, що 79,4 % з них застосовують знання з криміналістичної тактики (засоби криміналістичної тактики) під час усього кримінального провадження, 16,1 % – під час лише судового провадження, 4,4 % – лише під час досудового розслідування (додаток А).

Слід зазначити і про суб’єктів сторони захисту в кримінальному провадженні, які теж використовують засоби криміналістичної тактики (знання з криміналістичної тактики) задля захисту свого клієнта (підозрюваного, обвинуваченого, підсудного) у кримінальному провадженні.

З огляду на принцип змагальності в кримінальному провадженні, протилежні сторони мають здебільшого різний процесуальний інтерес у справі, а тому для його досягнення тактиці однієї сторони повинна протистояти тактика

іншої сторони, зокрема тактиці сторони обвинувачення в кримінальному провадженні – тактика захисту [139, с. 161; 225].

Безумовно, центральне місце як суб'єкта збирання доказів зі сторони захисту посідає захисник, адже він: по-перше, зобов'язаний здійснювати захист підозрюваного, обвинуваченого, засудженого тощо згідно зі ст. 45 та 47 КПК України; по-друге, він наділений ширшими повноваженнями щодо збору доказів, аніж інші суб'єкти сторони захисту, що випливає з положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року № 5076-VI (наприклад, у контексті надання відповідної інформації, копії документів протягом лише п'яти робочих днів з моменту одержання адвокатського запиту (ст. 24 цього Закону) [344]). Також слід зауважити і про професійність адвоката-захисника, адже він володіє юридичними знаннями в галузі кримінального процесуального права, що не стосується всіх осіб із числа інших суб'єктів сторони захисту [139, с. 162]. Хоча 17,2 % суб'єктів зі сторони захисту, не включаючи захисника, теж мають такі знання, про що свідчить результат анкетування захисників, і це слід ураховувати. Тому в роботі посилену увагу зосередимо саме на захиснику (додаток А).

Ефективність й успішність захисту в кримінальному судочинстві залежить не лише від ефективності чинного законодавства в країні, а й безпосередньо від професійних знань, умінь і навичок адвоката, його особистісних рис і здібностей. Уміння ефективно здійснювати свою функцію в кримінальному провадженні, виконувати поставлені завдання, зокрема й там, де процесуальний закон не спроможний передбачити і врахувати всі особливості конкретних кримінальних проваджень, встановлювати психологічно комфортні, довірливі стосунки з підзахисним й іншими суб'єктами кримінального провадження, контролювати власні емоції, ефективно вирішувати конфлікти, уникати суперечок – це тактичний аспект діяльності сторони захисту в кримінальному провадженні [124, с. 135; 139, с. 162; 251, с. 156].

Виконуючи функції захисту, адвокат використовує тактичні прийоми як напрацьовані криміналістикою, у незмінному їх вигляді, або пристосовані до

особливостей цього виду професійної діяльності, так і специфічні (стали надбанням адвокатської практики, їх застосовує виключно захисник-адвокат). До загальних тактичних прийомів захисту належать способи реагування захисника на прогалини розслідування та судового розгляду, на порушення слідчим і судом процесуального законодавства, обґрунтування недопустимості певного доказу, способи ухилення від психологічних пасток слідчого. До конкретніших належать прийоми допиту підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, потерпілого, свідка, експерта, способи, які використовує захисник під час окремих слідчих (розшукових) дій, заявлення клопотань, ознайомлення з матеріалами справи, прийняття рішення про участь або неучасть у певній процесуальній дії. Специфічними є і способи та прийоми самостійного збирання захисником доказів у кримінальній справі, зокрема запитування та одержання документів чи їх копій від громадян і юридичних осіб, отримання письмових висновків фахівців з питань, що потребують спеціальних знань, опитування громадян, а також їх подання органу, у провадженні якого знаходиться справа. Усі дії захисника мають відповідати вимогам законності, допустимості, вибірковості й етичності [60; 124, с. 135; 139, с. 162].

Перш ніж визначити зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту, необхідно з’ясувати значення загального поняття – тактики захисту. Нині чималою є кількість визначень поняття «тактика захисту» [56; 336]. На думку Т. В. Варфоломеєвої, тактикою захисту є створені на основі досягнень науки й досвіду адвокатської діяльності рекомендації з розроблення оптимального варіанту правової позиції захисту і його реалізації в конкретних умовах, а також найефективніші способи здійснення адвокатом дій щодо захисту прав і законних інтересів громадян [31, с. 48; 139, с. 162].

Вузьке визначення поняття «тактика захисту» (практичний аспект) надає О. В. Ткач, яка зауважує, що це правильність і своєчасність вибору способів (тактичних прийомів) засобів захисту та кваліфіковане їх застосування, які в конкретних умовах провадження у справі найефективніше сприяють досягненню

мети, що поставлена перед захисником кримінальним процесуальним законодавством [139, с. 162; 172, с. 103–107].

Тактику захисту О. В. Острогляд та Я. О. Береський визначають як систему розроблюваних на основі сучасних досягнень науки кримінального процесу та криміналістики, а також загальнонаукових положень й адвокатської практики тактичних прийомів діяльності захисника, рекомендацій з їхнього застосування, а також планування їх застосування в процесі конкретної захисної ситуації з метою доведення обставин, що виправдовують чи пом'якшують вину підзахисного, забезпечують його права та свободи в усіх стадіях кримінального процесу [139, с. 162–163; 311, с. 134].

Я. О. Іваницький зазначає, що тактикою захисту є «підсистема криміналістичної тактики, що охоплює сукупність теоретичних наукових положень і розроблюваних на їхній основі практичних рекомендацій щодо організації та планування суб'єктами сторони захисту (крім законних представників) вчинюваних ними окремих діянь у межах кримінального провадження, спрямованих на досягнення бажаного результату» [139, с. 163; 172, с. 106].

В. М. Тертишник і Ю. С. Шемшученко вважають, що тактика захисту – це «система заснованих на кримінально-процесуальному законі правил, методів і прийомів виконання функції захисту, які забезпечують отримання необхідної системи доказів та прийняття бажаних стороні захисту рішень» [139, с. 163; 507, с. 191].

На думку О. М. Лисака, тактика захисту становить систему наукових положень і розроблених на їх основі рекомендацій про засоби, методи та прийоми пізнання, а також перевірки, оцінки й використання доказової інформації в кримінальному провадженні, що використовують професійні захисники (адвокати) з метою забезпечення успішного виконання їх професійних завдань [139, с. 163; 251, с. 158].

Ми не цілком поділяємо деякі ознаки таких визначень, зокрема:

– з огляду на п. 5 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», захист адвоката (у кримінальному провадженні – захисника) полягає не лише в забезпеченні захисту прав і законних інтересів особи, а і її свобод;

– кримінальне процесуальне законодавство не може ставити мету перед захисником, воно лише окреслює межі його діяльності, визначаючи функції, права, обов'язки тощо (наприклад, ст. 45–54 КПК України);

– діяльність захисника не зводиться лише до подання, дослідження та використання доказової інформації, вона спрямована і на її збирання (ст. 93 КПК України);

– правила, методи та прийоми тактики захисту не можуть ґрунтуватися лише на кримінальному процесуальному законі, адже вони керуються і законами логіки, психології тощо [20, с. 131; 139, с. 163];

– недоцільно визначати в змісті поняття як суб'єкта «професійний захисник (адвокат)», адже якщо особа є адвокатом і перебуває у статусі захисника в кримінальному провадженні, то професійність її підтверджує наявність свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю та посвідчення адвоката [139, с. 163];

– некоректно обмежувати поняття «тактика захисту» лише одним суб'єктом її застосування – захисником, хоч він і посідає центральне місце серед усіх суб'єктів сторони захисту, адже відповідно до ст. 42, 43, 44 КПК України підозрюваний, обвинувачений, засуджений, виправданий та їх законні представники вправі себе захищати самостійно і не є винятком те, що вони можуть володіти тактикою захисту [139, с. 163].

Отже, тактику захисту в кримінальному провадженні можна визначити як один із напрямів криміналістичної тактики, що охоплює сукупність теоретичних наукових положень і розроблюваних на їхній основі практичних рекомендацій з планування та організації суб'єктами сторони захисту тих дій у кримінальному провадженні, які спрямовані на доказування з метою захисту особистих чи іншої особи прав, свобод й інтересів [139, с. 163].

З огляду на те, що тактика захисту є одним із напрямів криміналістичної тактики, то її засобами є: тактичний прийом, тактична рекомендація, тактична комбінація, тактична операція, тактика слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій [139, с. 163].

Проте доцільно зауважити, що якщо тактичні прийоми, рекомендації, комбінації захисники чи окремі особи з числа інших суб'єктів сторони захисту безпосередньо застосовують під час збирання доказів, то застосування тактичних операцій та використання тактики слідчих (розшукових) дій чи інших процесуальних дій (які сторона захисту не вправі самостійно здійснювати), захисники чи окремі особи з числа інших суб'єктів сторони захисту здійснюють опосередковано через слідчого, дізнавача, прокурора. З кримінальної процесуальної позиції, керуючись п. 12 ч. 3 ст. 42 і ст. 220 КПК України, сторона захисту подає клопотання про проведення певних процесуальних дій до слідчого, дізнавача, прокурора, які зобов'язані його розглянути в строк не довше ніж три дні з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. У разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання виносять умотивовану постанову, копію якої вручають особі, що заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилають їй [233]. Водночас з тактичного аспекту сторона захисту не може зобов'язати слідчого, дізнавача, прокурора провести, використовуючи саме такі тактичні операції чи саме таку тактику слідчої (розшукової) дії, процесуальні дії, а лише аргументувати необхідність цього. І слідчий, і дізнавач, і прокурор особисто приймають рішення, керуючись внутрішнім переконанням, щодо використання таких засобів криміналістичної тактики [124, с. 135; 139, с. 164]. Результати анкетування захисників засвідчують, що у відсотковому відношенні такі відмови трапляються в 77,2 % випадків (додаток А). Це ще раз доводить необхідність володіння знаннями криміналістичної тактики захисниками.

Підсумовуючи, можна зазначити, що збирання доказів безпосередньо пов'язано з криміналістичною тактикою, який забезпечує її постійний розвиток

із запровадженням нових кримінальних процесуальних способів збирання криміналістично значущої інформації.

Зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту полягає в розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій застосування тактико-криміналістичних засобів. Такі тактико-криміналістичні засоби застосовує стороною захисту як безпосередньо (самостійно), так й опосередковано (через уповноважених осіб – слідчого, дізнавача, прокурора, детектива та ін.) [139, с. 164].

2.3. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Криміналістична методика є завершальним розділом науки криміналістики, про що зазначено в роботах учених-криміналістів [216, с. 423; 219, с. 398; 221, с. 347]. В іншій площині методико-криміналістичне забезпечення є одним з елементів криміналістичного забезпечення. Цей елемент враховує складники двох попередньо розглянутих елементів системи криміналістичного забезпечення (техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного), так і має самостійне значення та зміст.

Криміналістична методика є актуальним напрямом дослідження в криміналістиці, що зумовлено низкою причин. З цього приводу слушною видається позиція В. В. Тіщенка, який запропонував такий їх перелік: 1) унаслідок зміни суспільно-економічних відносин з’явилися нові види кримінальних правопорушень поширеними є організовані злочинні формування, зріс рівень професійної та рецидивної злочинності, що зумовило необхідність наукового розроблення нових і суттєвого оновлення наявних окремих методик розслідування; 2) теоретичні основи криміналістичної методики протягом тривалого часу комплексно не розробляли, що зумовлено накопиченням, осмисленням, опрацюванням та адаптацією знань зі сфери філософії, кібернетики, теорії управління і теорії інформації, праксеології, інших

природничих і гуманітарних наук, що зумовило розширення, оновлення, перегляд та систематизацію понятійного апарату цього розділу криміналістики; 3) наявні методики мали різну, інколи недостатньо продуману структуру, що позначалося і на їх змісті, сприйнятті, теоретичному осмисленні й ефективності практичного застосування [512, с. 176].

Криміналістична методика як елемент криміналістичного забезпечення тісно пов'язана із загальною теорією криміналістики, криміналістичною технікою і тактикою. Слід зазначити, що криміналістична техніка досліджує прийоми застосування технічних засобів у загальному вигляді, не акцентуючи на конкретному кримінальному правопорушенні. Виявлення слідів, типових для певних видів кримінальних правопорушень, визначення їхніх особливостей, надання рекомендацій щодо практичного застосування – ці завдання виконує криміналістична методика, що встановлює, які саме сліди й інші речові докази, елементи матеріальної обстановки притаманні певним кримінальним правопорушенням, обирає відповідні прийоми та розробляє практичні рекомендації щодо їх застосування під час розслідування певного виду кримінального правопорушення [215, с. 568–569].

Криміналістична методика також тісно пов'язана з криміналістичною тактикою, що вивчає систему прийомів планування та організації розслідування, підготовки і провадження процесуальних дій. Криміналістична тактика розглядає загальні прийоми планування, підготовки та проведення обшуку, допиту, огляду й інших процесуальних дій, а також тактичних операцій і комбінацій, не вдаючись в особливості, які притаманні проведенню цих дій під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень [254, с. 7–8].

Крім цього, криміналістична методика під час розроблення відповідних рекомендацій використовує: кримінальні процесуальні, кримінологічні та кримінально-правові дані. Інформаційними джерелами криміналістичної методики є: наукові положення теорії криміналістики, дані інших наук, норми правових актів, а також результати узагальненого досвіду уповноважених органів (органів досудового розслідування, суду, прокуратури тощо) [224, с. 5].

Рекомендації, які містяться в завершальному розділі криміналістики, не є механічним поєднанням положень криміналістичної техніки й тактики, а становлять якісно новий засіб для виконання завдань розслідування на основі пристосування цих положень до конкретних умов виявлення, збирання, дослідження, оцінки і використання доказової інформації під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень або їх групи [219, с. 399]. З огляду на це, криміналістична методика утворює порівняно самостійний розділ криміналістичної науки, що можна розглядати як її підсистему [572, с. 252].

У наукових і навчально-методичних працях використовують поняття «криміналістична методика», а також «методико-криміналістичне забезпечення». Їх зміст характеризується наявністю спільних ознак, проте ці поняття не є синонімами. Поняття «криміналістична методика» розглядають у кількох значеннях: як частину науки криміналістики, складник навчальної дисципліни «Криміналістика» та систему рекомендацій для реалізації на практиці під час розслідування певних видів кримінальних правопорушень. Власне методико-криміналістичне забезпечення пов’язують із практичною складовою, реалізацією поставлених завдань, зокрема діяльністю слідчого й інших уповноважених суб’єктів щодо застосування наукових положень криміналістичної методики під час реалізації завдань кримінального провадження. Таке «маневрування» необхідно для правильного тлумачення і використання термінів. Тому поняття «методико-криміналістичне забезпечення» застосовують завжди з якимось процесом. Наприклад, поняття: «методико-криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру» [558, с. 367–385], «методико-криміналістичне забезпечення слідчої діяльності» [217, с. 176], «методико-криміналістичне забезпечення процесу розслідування», методико-криміналістичне забезпечення профілактики кримінальних правопорушень», «методико-криміналістичне забезпечення судового розгляду» [572, с. 247].

Слушно зауважити, що більшість науковців розглядають криміналістичну методику зі сторони уповноважених суб’єктів, переважно слідчого [24, с. 251–

511; 216, с. 423; 217, с. 269–464; 219, с. 398; 221, с. 347]. Основні поняття цього розділу криміналістики формують на основі діяльності слідчого, що видається дискусійним. Унаслідок розвитку криміналістики як науки вона починає виконувати нові поставлені перед нею завдання, тому ми не вважаємо, що суб'єктами криміналістичної методики є лише слідчий чи інші співробітники правоохоронних органів. До реалізації професійних завдань у сфері криміналістичної методики залучають, зокрема, й адвокатів-захисників, що буде висвітлено далі за змістом роботи.

Сучасні наукові дослідження з криміналістичної методики, слушно зауважив Б. В. Щур, слід здійснювати за такими напрямами: а) подальше формування методологічних засад криміналістичної методики (її загальних положень, тобто концептуальних підходів, принципів, функцій, структури тощо); б) пропонування окремих засобів криміналістичної методики (методів, приймів, технологій, рекомендацій тощо); в) створення окремих криміналістичних методик (щодо категорій, видів, підвидів злочинів і кримінальних проступків); г) розроблення криміналістичних методик щодо різних видів діяльності (слідчої, судової, прокурорської, адвокатської) тощо [590, с. 25]. З огляду на це, одним із завдань нашої роботи є визначення методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, причому предметом дослідження охопимо діяльність як сторони обвинувачення, так і сторони захисту.

Якщо розглядати поняття «збирання доказів» як елемент доказування і зважати лише на порядок збирання доказів, який прописано в КПК України, буде йтися лише про кримінальну процесуальну його площину. Водночас, якщо розглядати його реалізацію уповноваженими суб'єктами крізь призму криміналістичної методики, то прослідковується криміналістичний аспект. У цьому і полягає дуальність досліджуваного питання, яке ми детально і розглянемо в цьому розділі.

З огляду на викладене, спершу визначимо, методико-криміналістичне забезпечення сторони обвинувачення.

Передусім зауважимо: 1) криміналістична методика охоплює складники змісту криміналістичної техніки й тактики; 2) у підрозділах 2.1 та 2.2 роботи доведено, що уповноважені особи (прокурор, слідчий, дізнавач та інші) посідають центральне місце під час застосування засобів і методів криміналістичної техніки та засобів криміналістичної тактики; у методико-криміналістичному забезпеченні збирання доказів стороною обвинувачення теж вирішальну роль відіграють уповноважені особи, з огляду на ті самі аргументи, що викладені в попередніх підрозділах роботи. Зокрема, це: а) обов'язок здійснення уповноваженими особами досудового розслідування з метою встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, як наслідок – виконання завдань кримінального провадження; б) володіння ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних, аніж інші учасники сторони обвинувачення; в) професійність тощо.

У зв'язку з цим, спершу висвітлимо зміст методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів уповноваженими особами (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.).

Протягом останніх десяти років було захищено чимало дисертаційних досліджень з цього напряму як рівня доктора наук, так і доктора філософії з галузі знань – 081 «Право» або ж кандидата юридичних наук, серед яких: «Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків» (В. О. Малярова, 2014) [265], «Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби» (В. В. Давиденко, 2015) [75], «Методика розслідування катувань» (В. Г. Озар, 2016) [308], «Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту» (І. І. Колеснік, 2017) [196], «Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи» (В. С. Перлін, 2018) [317], «Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом» (А. І. Довгань, 2019) [86], «Методика розслідування втручань в діяльність судового експерта» (О. О. Посашков, 2020) [337], «Основи методики розслідування ухилень від

сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (М. В. Беззубенко, 2021) [17], «Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей» (Г. Ю. Нікітіна-Дудікова, 2022) [302], «Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги» (В. М. Шевців, 2023) [570] тощо. Результати вивчення змісту перелічених та інших наукових праць засвідчують, що вони висвітлюють ключовий елемент криміналістичної методики за способом її спрямованості – «збирання доказів», проте у конкретному виді кримінального правопорушення або в кримінальних правопорушеннях, з розподілом їх за окремими криміналістично значущими ознаками, що мають значення під час досудового розслідування.

Основні поняття розділу криміналістики «Криміналістична методика» формують у контексті діяльності уповноважених суб'єктів правоохоронних органів, переважно слідчого. Тому частина науковців застосовує поняття «криміналістична методика» як синонім поняття «методика розслідування окремих видів злочинів», що є не цілком коректним, адже сучасні наукові дослідження свідчать і про наявність криміналістичних методик судді, слідчого судді [297; 572, с. 250], адвоката–захисника [18, с. 260–264; 273, с. 135–140;] тощо. Тому зміст поняття «криміналістична методика», висвітлений у таких наукових працях, доцільно поширювати лише на уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та ін.).

Отже, криміналістичну методику визначають як «завершальний розділ науки криміналістики, що становить систему наукових положень і сформованих на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності слідчого й інших компетентних суб'єктів з розслідування та попередження окремих видів кримінальних правопорушень» [215, с. 569].

Криміналістичну методику як розділ криміналістики поділяють на дві частини: 1) концептуальні (теоретичні, загальні) положення; 2) методики розслідування окремих видів або груп кримінальних правопорушень (окремі, приватні криміналістичні методики) [219, с. 399–400].

З огляду на тематику нашого дослідження, у загальному значенні вона спрямована на виконання завдань цих двох частин криміналістичної методики. Проте метою цього підрозділу є висвітлення теоретичних положень методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження.

Праксеологічний аспект криміналістичної методики полягає в розробленні науково обґрунтованих методичних положень і рекомендацій для ефективного розкриття та розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень [221, с. 348].

Методико-криміналістичні рекомендації, розроблені криміналістикою, є важливим інструментарієм уповноважених осіб, вони стають своєрідним алгоритмом дій у типових слідчих ситуаціях, застосування яких спрямовано на підвищення ефективності й результативності процесу кримінального провадження [617, с. 108–113].

Деякі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень мають рекомендаційний характер для осіб, які уповноважені проводити досудове розслідування та судовий розгляд, спрямовані на підвищення ефективності й оптимізацію процесу кримінального провадження [572, с. 253].

У контексті підвищення ефективності розслідування доцільно окреслити окремі позиції тлумачення ЄСПЛ, які були структурно висвітлені В. В. Гвоздюком. Зокрема, ЄСПЛ тлумачить «ефективність розслідування» у своїх рішеннях, що стосується і методичного забезпечення розслідування, так [51, с. 190–191]:

– «характер і межі розгляду, що відповідають мінімальному критерію ефективності розслідування, залежать від обставин справи. Їх оцінюють на

підставі всіх фактів і з урахуванням практичних реалій слідчої роботи. Не уявляється можливим звести різноманітність ситуацій, які можуть статися, до простого переліку слідчих дій та інших спрощених критеріїв» [474];

– «ефективне розслідування передбачає своєчасність і відсутність непотрібних затримок» [470];

– «розслідування не буде ефективним, доки всі докази не будуть детально вивчені, а висновки не будуть обґрунтовані» [467];

– «для того щоб розслідування обставин смерті було ефективним, держава повинна вживати всіх необхідних і доступних заходів для отримання відповідних доказів, незалежно від того, чи знаходяться вони на території держави, яка проводить розслідування» [609];

– «позитивний обов’язок держави за ст. 2 Конвенції вимагає існування ефективної незалежної судової системи… Вона має передбачати порядок незалежного та неупередженого офіційного розслідування, здатного встановити причину тілесних ушкоджень і визначити винних осіб з метою їх покарання» [457].

З огляду на викладене вище, незабезпечення ефективності досудового розслідування, яке охоплює як кримінальний процесуальний аспект, так і криміналістичний, може призвести до порушення Конвенції [198], що є недопустимим з погляду забезпечення законності та верховенства права.

Підвищення ефективності та результативності процесу кримінального провадження відбувається, зокрема, і завдяки правильному (відповідно до правових норм та криміналістичних рекомендацій) збору фактичних даних, адже від цього залежить головне – чи буде їх визнано доказом під час судового провадження.

Тож можна виокремити тезу, що збирання доказів є наскрізним елементом серед завдань криміналістичної методики, адже від правильного їх збору залежать ефективність і результативність кримінального провадження в кожному кримінальному правопорушенні. Криміналістична методика відіграє

важливу роль у забезпеченні процесу ефективності досудового розслідування, що в діяльнісному аспекті і втілюється під час збирання доказів.

На діяльність зі збирання доказів впливають і принципи криміналістичної методики. До системи принципів криміналістичної методики належать: 1. Загальні принципи (визначають зміст, систему та значення розділу загалом): а) дотримання законності; б) цілісність криміналістичної методики; в) єдність теорії та практики; г) самостійність криміналістичної методики. 2. Спеціальні принципи (охоплюють основні положення побудови методик розслідування окремих видів і груп кримінальних правопорушень): а) конкретність методик розслідування; б) етапність методик розслідування; в) науковість методик розслідування; г) структурна єдність методик розслідування; д) планова основа методик розслідування; е) принцип поєднання слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів; ж) ситуаційність і багатоваріантність методик розслідування [219, с. 402-403].

Значною є кількість класифікацій криміналістичних методик. Їх виокремлення допомагає практичним працівникам правоохоронних органів належно виконувати свої функції, ефективно організовувати діяльність щодо збирання доказів.

С. С. Чернявський вважає, що предметом пізнання в методиці розслідування є закономірності, які об’єднують певні види кримінальних правопорушень, що побудовані за кримінально-правовою ознакою, в основі якої є об’єкт злочинного посягання, або групи кримінальних правопорушень, виокремлені за іншими, криміналістично значущими ознаками (елементи механізму вчинення кримінального правопорушення або їх ознаки [547, с. 272].

Оптимальною видається вже наявна в науці основна чотирирівнева класифікація криміналістичних методик:

І. Видові криміналістичні методики, тобто за видами кримінальних правопорушень, які представлені в Особливій частині КК України [215, с. 574].

ІІ. Внутрішньовидові криміналістичні методики – виокремлені в межах одного виду (групи) кримінальних правопорушень за будь-якими

криміналістично вагомими або за кваліфікуючими ознаками (наприклад: за способом вчинення кримінального правопорушення – методика розслідування кишенькових крадіжок; за способом і місцем вчинення кримінального правопорушення – методика розслідування квартирних крадіжок) [153, с. 43].

III. Міжвидові (групові, комплексні) криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень – відображені рекомендації з розслідування комплексів взаємопов'язаних кримінально протиправних дій, об'єднаних на підставі одночасного врахування кримінально-правових і криміналістичних критеріїв. Спільність цих виявів зумовлена тим, що дії охоплені єдиним умислом організаторів, підбурювачів, пособників і виконавців, спільною метою й мотивами, загальним механізмом реалізації злочинного задуму тощо. Наприклад, ідеться про єдиний ланцюг злочинної поведінки, зокрема про технологію злочинного збагачення, або злочинної діяльності [215, с. 574–575].

IV. Позавидові методики – їх виокремлюють за криміналістично значущими ознаками, які мають значення під час розслідування кримінальних правопорушень (за такими ознаками, як: місце вчинення кримінального правопорушення; характеристика особи кримінального правопорушення; проміжок часу, що минув з моменту вчинення кримінального правопорушення; кількість слідчих, що беруть участь у розслідуванні [514, с. 117].

Слушною є думка В. А. Журавля, що найістотнішими ознаками окремих криміналістичних методик (на стадії досудового розслідування) є такі: а) їх основу становлять комплекси упорядкованих прийомів, методів, засобів і рекомендацій типізованого характеру, що відображаються в різних рівнях їх упорядкування (базові, родові, міжродові, видові, підвидові, комплексні та інші методики); б) окрема криміналістична методика є науковою абстрактною категорією (інформаційна модель пізнавальної спрямованості, у якій відображаються типові відомості про кримінальне правопорушення, процес його розслідування); в) відомості в криміналістичній методиці можуть бути викладені в описовому та формалізованому вигляді як відповідні програми розслідування,

алгоритмічні схеми дій тощо; г) сферами реалізації криміналістичних методик є розслідування кримінальних правопорушень різної категорії; д) кінцевою метою методики розслідування кримінальних правопорушень є виявлення, збирання, оцінка і використання доказів [572, с. 251].

Тому й важливо визначати збирання доказів одним із значущих завдань криміналістичної методики. Правильне виконання цього процесу не лише в кримінальному процесуальному, а й криміналістичному аспектах сприяє здобуттю належних і допустимих доказів, що забезпечує результативність досудового розслідування та кримінального провадження загалом.

Структура методики розслідування окремих видів (груп) кримінальних правопорушень охоплює такі елементи: криміналістична характеристика кримінального правопорушення; обставини, які підлягають з'ясуванню під час розслідування кримінального правопорушення; типові ситуації та дії уповноважених осіб на початковому етапі розслідування; особливості початкового етапу розслідування; наступний етап розслідування і тактика окремих процесуальних дій; профілактична діяльність уповноважених осіб під час розслідування кримінальних правопорушень [155; 220, с. 374; 553, с. 404].

Криміналістичну характеристику й обставини, що підлягають з'ясуванню, слушно зауважує В. А. Журавель, слід розрізняти як різні за змістом і функціональним спрямованням самостійні структурні елементи методики розслідування окремих видів кримінальних правопорушень, які не конкурують один з одним і призначені для виконання різнопланових завдань розслідування [155, с. 183].

Важливе місце в криміналістичній методиці посідає саме такий її елемент, як криміналістична характеристика. Нині є чимало підходів щодо визначення її поняття та елементів. Водночас ми поділяємо традиційну її структуру, яка охоплює такі основні елементи: а) характеристику предмета злочинного посягання; б) типові способи вчинення кримінального правопорушення; в) характеристику особи підозрюваного; г) характеристику особи потерпілого;

д) мотив і мету вчинення кримінального правопорушення; е) типову «слідову картину» події [215, с. 580].

Розроблена в науці криміналістична характеристика певних кримінальних правопорушень дає змогу уповноваженим особам дібрати ті засоби криміналістичної тактики, методи й засоби криміналістичної техніки, які необхідні для ефективного збирання фактичних даних, як наслідок – успішного завершення досудового розслідування (встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні).

Застосування засобів криміналістичної тактики, методів і засобів криміналістичної техніки за конкретних умов (наприклад, під час розслідування певного виду кримінального правопорушення, або інші умови, з огляду на окреслену вище класифікацію криміналістичних методик), ураховуючи загальні положення криміналістичної методики, під час збирання фактичних даних у комплексі й утворюють зміст методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів.

Цікавою є думка В. М. Шевчука, який стверджує, що методико-криміналістичні рекомендації та формалізована форма їх викладення набувають ознак технологічності розслідування кримінальних правопорушень. У такому значенні окрему криміналістичну методику розглядають як своєрідну технологію збирання, оцінки й використання доказової інформації на досудовому розслідуванні або як технологію виявлення, розслідування та профілактики певних видів і груп кримінальних правопорушень [572, с. 253]. Криміналістичною технологією є «система теоретичних положень щодо основоположних засад практичної реалізації послідовних процесів в експертній та слідчій діяльності, що втілюється в системі загальнотеоретичних положень криміналістики, а також загальних положень криміналістичної техніки й експертних досліджень, криміналістичної тактики та криміналістичної методики» [231].

У криміналістичній методиці розглядають початковий і наступний етапи розслідування кримінальних правопорушень [513, с. 176; 558, с. 381].

Початковий етап розслідування розпочинається з моменту внесення інформації про кримінальне правопорушення в ЄРДР і триває до моменту висунення принаймні одній особі законної та обґрунтованої підозри у вчиненні кримінального правопорушення [417, с. 417].

З огляду на положення кримінального процесуального законодавства, розпочинати досудове розслідування до внесення відомостей до ЄРДР заборонено, що передбачено ч. 3 ст. 214 КПК України. Проте в цій частині статті КПК України закріплено, що в невідкладних випадках до внесення відомостей до ЄРДР може бути проведено огляд місця події (відомості вносять невідкладно після завершення огляду), а для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку може бути: 1) відібрано пояснення; 2) проведено медичне освідування; 3) отримано висновок спеціаліста і знято показання технічних приладів та технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису; 4) вилучено знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду чи огляду речей [233]. Також є певні особливості у випадку виявлення ознак кримінального правопорушення на морському та/чи річковому судні.

На початковому етапі розслідування обов'язковими для виконання є такі завдання: встановлення відсутності/наявності події кримінального правопорушення (місце, час, спосіб й інші обставини); встановлення складу визначеного кримінального правопорушення (спосіб, час, місце, мета/мотив, повторність, вчинення групою осіб/організованою групою та інші обставини); встановлення фактичних даних, що вказують на конкретну особу, яка могла вчинити кримінальне правопорушення (мотив і мета вчинення особою кримінального правопорушення, форма вини тощо); забезпечення здійснення кримінального провадження [417, с. 417].

Початковий етап досудового розслідування характеризується застосуванням таких прийомів, за допомогою яких можна встановити:

просторово-часові зв’язки між окремими слідами кримінального правопорушення та обставинами події; ідентифікаційні й ситуаційні властивості слідів, їхню доказову цінність; причини відсутності або наявності слідів як фактів, що суперечать природному перебігу аналогічних подій (негативні обставини) [290, с. 108–114]. Тому слушним є твердження О. Пчеліної, що цей етап розслідування виконує завдання, спрямовані не лише на встановлення особи правопорушника, а й на збір достатньої доказової бази про її причетність до вчинення одного чи декількох кримінальних правопорушень, про її злочинні зв’язки тощо [389, с. 169].

З огляду на положення чинного кримінального процесуального законодавства України, такий етап розслідування розпочинається після вручення особі повідомлення про підозру та закінчується після вчинення прокурором дій, що передбачені ч. 2 ст. 283 КПК України. Ними є: закриття кримінального провадження; звернення до суду з клопотанням про звільнення особи від кримінальної відповідальності; звернення до суду з обвинувальним актом, клопотанням про застосування примусових заходів медичного або виховного характеру [233].

Під час цього етапу сторона обвинувачення теж може збирати доказову інформацію, наприклад, допитувати підозрюваного, додатково допитати потерпілого, провести обшук тощо.

Відмінність у збиранні доказів між цими етапами полягає в тому, що під час початкового етапу уповноважені суб’єкти збирають усі ті фактичні дані, щоб встановити всі обставини, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні і які будуть достатніми (на переконання уповноважених суб’єктів) для повідомлення особі/особам про підозру у вчиненні одного чи декількох кримінальних правопорушень. Наступний етап характеризується збором тих фактичних даних, які були зібрані за таких умов: під час допиту підозрюваного, додаткового допиту потерпілого та/чи свідків чи допиту нових свідків (які не були відомі на початковому етапі уповноваженим суб’єктам). Тобто на наступному етапі фактичні дані здобувають шляхом допиту особи в

процесуальному статусі підозрюваного; якщо було під час цього допиту встановлено якісь нові обставини, які не відомі уповноваженим суб'єктам, то вони можуть знову провести необхідні процесуальні дії щодо збирання доказів. Якщо під час наступного етапу буде встановлено нові обставини, які впливатимуть на пред'явлення обвинувачення, у такому випадку уповноважені суб'єкти зобов'язані змінити повідомлення про підозру, керуючись ст. 278 і 279 КПК України.

Розглянувши методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів уповноваженими особами, що є суб'єктами зі сторони обвинувачення, слушно продовжити розгляд методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів іншими особами сторони обвинувачення (потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України).

Аналіз КПК України засвідчує, що уповноважені особи (прокурор, слідчий, дізнавач та інші) *зобов'язані* збирати докази в кримінальному провадженні, адже це випливає з їхніх функцій, а інші особи сторони обвинувачення *мають лише право* збирати докази. Тому володіти знаннями з криміналістичної методики не є для останніх обов'язковим, проте це не означає, що вони не можуть володіти відповідними знаннями. Адже анкетування слідчих і дізнавачів НПУ, прокурорів, викладачів закладів вищої освіти, що викладають на кафедрах, які пов'язані з предметом нашого дослідження, дає підстави стверджувати, що в слідчих під час практичної діяльності зустрічалися такі особи (потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України) зі сторони обвинувачення, які володіли знаннями з криміналістичної методики, – 3,6 %, у дізнавачів – 5,7 %, у прокурорів – 3,1 %, у викладачів – 2,4 %. Такий відсоток є незначним, але привертає дослідну увагу (додатки). Водночас постає інше питання: чи можуть вони самостійно реалізувати такі знання, як роблять це уповноважені особи (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.).

Аналіз кримінального процесуального законодавства України засвідчує, що потерпілий, його представник і законний представник не можуть самостійно

та цілком реалізувати набуті знання з криміналістичної методики, адже не мають як відповідних повноважень, так й інструментарію (науково-технічних засобів). Проте вони це можуть здійснити опосередковано через уповноважених осіб, наприклад слідчого. У процесуальному порядку це можна реалізувати двома шляхами: 1) під час подання клопотання на проведення певної процесуальної дії чи дій, у якому можна буде описати методичні рекомендації проведення певного комплексу дій задля встановлення певних обставин справи; 2) під час подання запиту уповноваженій особі довідкового характеру (у якому описують усі методичні рекомендації).

Водночас уповноважена особа самостійно приймає рішення, чи скористатися їй методичними рекомендаціями, що запропоновані потерпілим, його представником чи законним представником. Адже уповноважена особа є тим суб'єктом, який відповідно до своїх повноважень, що передбачені нормативно-правовими актами, організовує та проводить досудове розслідування.

З'ясувавши зміст методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення, слід перейти до розгляду методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту, а саме – захисником.

У попередніх підрозділах роботи було визначено, що захисник посідає центральне місце серед інших учасників сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники), з огляду на такі фактори: зобов'язаний здійснювати захист осіб, передбачених КПК України (підозрюваний, обвинувачений, засуджений тощо); володіє ширшими повноваженнями щодо збору доказів; професійність.

Я. О. Береський слушно зауважив, що «оскільки змінилися завдання кримінального судочинства, відповідно, перед криміналістикою постала

необхідність розроблення положень, направлених на скасування незаконного й необґрунтованого обвинувачення» [18, с. 260]. Тобто акцент учених змістився на проблематику й необхідність наукового розроблення криміналістичного забезпечення сторони захисту в кримінальному провадженні.

Також слушною є думка Я. О. Іваницького, що в більшості визначень криміналістичної методики відповідні теоретичні положення та практичні рекомендації спрямовані на розкриття, розслідування і запобігання (попередження) злочинів. Проте зазначене, на його погляд, не відповідає сучасному розвитку науки криміналістики, адже видається цілком правильним і таким, що заслуговує на підтримку, твердження про те, що криміналістика, з огляду на її завдання та призначення, своїми науково-практичними рекомендаціями зобов'язана однаково сприяти реалізації трьох кримінальних процесуальних функцій: обвинувачення, захисту й вирішення кримінальної справи. Тому криміналістична методика, як і криміналістична тактика, на його думку, «належить» не лише слідчим, а й іншим учасникам кримінального провадження, серед яких він виокремлює і адвоката-захисника [124, с. 136; 170, с. 135–136]. Водночас слушно зауважили В. К. Матвійчук та А. В. Закревський, що методику діяльності слідчого, яка детально розроблена криміналістикою, не можна механічно переносити у сферу діяльності інших осіб, зокрема захисника. У цьому й полягає необхідність розроблення оптимальних методичних прийомів діяльності кожного учасника процесу розслідування [273, с. 135]. З цього приводу Я. О. Береський також зазначив, що знання захисником методики захисту й використання відповідних прийомів у процесі його здійснення підвищує ефективність діяльності, підвищує якість і результативність захисту. Проте якщо прокурор, слідчий, суддя мають відповідну підготовку з криміналістичної методики, то захисник не завжди може застосовувати криміналістичні рекомендації в незмінному вигляді через специфіку його діяльності [18, с. 260; 124, с. 136–137].

Про сучасний розвиток криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником, зокрема методико-криміналістичного забезпечення, свідчать і назви

силабусів навчальних дисциплін і спеціальних курсів, що викладають у закладах вищої освіти: «Криміналістичне забезпечення діяльності адвоката» [230], «Діяльність адвоката-захисника у кримінальному провадженні» [82], «Адвокат у кримінальному провадженні» [1] тощо. Також у межах організації безоплатної правничої допомоги (правнича допомога, гарантована державою, яку повністю або частково надають за рахунок коштів державного бюджету, місцевих бюджетів та інших джерел [345]), уповноважені суб'єкти на її надання розробляють відповідні методичні рекомендації для адвокатів-захисників: «Стандарти надання безоплатної вторинної допомоги у кримінальному процесі», «Вступ адвоката у справу: початкові дії», «Дії захисника при затриманні особи за підозрою у вчиненні кримінального правопорушення», «Дії захисника у кримінальному провадженні щодо застосування примусових заходів медичного характеру», [124, с. 124; 278], «Арешт. В'язниця» [103].

За результатами проведеного анкетування слідчих і дізнавачів НПУ, прокурорів, викладачів закладів вищої освіти щодо володіння захисниками знаннями з криміналістичної методики було встановлено, що слідчі під час практичної діяльності виявили 56,4 % захисників, які володіли знаннями з криміналістичної методики, дізнавачі – 48,1 %, прокурори – 63,1 % (додатки).

Натомість не лише захисники володіють методикою захисту, а й інші особи сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники). На підставі анкетування слідчих і дізнавачів Національної поліції України, прокурорів, захисників, викладачів закладів вищої освіти встановлено, що в межах практичної діяльності слідчим траплялося 4,7 % осіб сторони захисту (не включаючи захисника), які володіли знаннями з криміналістичної методики, дізнавачам – 6,2 %, прокурорам – 9,2 %, захисникам – 8,3 %, викладачам – 5,9 % таких осіб (додатки). Отже, незначна частина осіб зі сторони захисту, крім захисника, володіють знаннями з криміналістичної методики, уміють їх застосовувати.

Необхідно висвітлити й наукові думки вчених, які визначають методико-криміналістичне забезпечення в контексті свого дослідження, що сприятиме формуванню авторського підходу до визначення поняття «методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту».

Автори (Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та інші) підручника «Криміналістика. Академічний курс» методику захисту визначають як підсистему криміналістичної методики, комплекс типізованих порад з організації захисту, вибору й застосування в певній послідовності, з огляду на конкретні обставини, засобів і прийомів, спрямованих на оптимальне здійснення захисту загалом і в конкретній справі зокрема [124, с. 136; 225, с. 370].

На думку В. К. Матвійчук і А. В. Закревського, методику захисту в кримінальних справах на судовому слідстві та в судових дебатах у суді першої інстанції визначають як систему правил і прийомів роботи захисника, застосування яких ґрунтується на принципі законності, що обов'язкові до виконання адвокатом з метою максимально успішного досягнення завдань захисту в цих стадіях судового розгляду [273, с. 139].

Я. О. Береський зауважує, що методика захисту є сукупністю (системою) правил і прийомів, які використовує адвокат з метою успішного виконання покладених на нього завдань, ефективного та якісного здійснення захисту в кримінальних справах, представництва інтересів потерпілого, цивільного позивача й відповідача [18, с. 263].

Я. О. Іваницький, досліджуючи тему «Закономірності адвокатської діяльності як складової предмета криміналістики», дійшов висновку, що методика професійного захисту – це «підсистема криміналістичної методики, що охоплює сукупність теоретичних наукових положень і положень адвокатської практики, а також розроблених на їх основі практичних рекомендацій щодо раціональної організації та здійснення захисту адвокатом-захисником у межах кримінального провадження за окремими категоріями (видами) кримінальних правопорушень» [170, с. 140–141]. Саме цей учений розробив окремі методики захисту в кримінальному провадженні («Методика професійного захисту у кримінальних

провадженнях про умисне вбивство» [171, с. 210–214], «Методика професійного захисту у кримінальних провадженнях про крадіжки» [170, с. 157–172]).

Розглянуті визначення не цілком відображають сутність загального поняття «методика захисту», адже, по-перше, були запропоновані конкретно в межах певного дослідження, а по-друге, науковці звужують зазначене поняття за суб'єктом застосування такої методики захисту лише адвоката-захисника.

Під час формулювання авторської дефініції поняття «методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту» звертатимемося і до змісту понять, що були визначені в попередніх підрозділах роботи.

Отже, методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту – це система наукових положень і розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності суб'єктів сторони захисту під час знаходження, сприйняття, витребування фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті), що мають значення для кримінального провадження з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів визначених кримінальним процесуальним законодавством осіб у кримінальному провадженні.

Тому слушно зауважив В. М. Шевчук, що криміналістика має розробляти практичні методико-криміналістичні рекомендації не лише для суб'єктів досудового розслідування, а й для судового розгляду кримінальних проваджень, адресованих судді (суду), прокурору, захиснику, які включені в об'єктно-предметну сферу криміналістичної методики [572, с. 255].

Підсумовуючи викладене, зазначимо, що поняття «окремі криміналістичні методики розслідування злочинів чи кримінальних правопорушень» не є синонімом поняття «криміналістична методика», це лише один з напрямів криміналістичної методики за її видами. Нині наявні не лише окремі криміналістичні методики розслідування кримінальних правопорушень, а й окремі криміналістичні методики захисту в кримінальних провадженнях. Такі

криміналістичні методики теж можна поділити за: видами кримінальних правопорушень, що містяться в Особливій частині КК України; внутрішньовидові криміналістичні методики (за окремими криміналістично значущими ознаками в межах однієї групи (виду) кримінальних правопорушень) тощо. Їх поділ сприяє забезпеченню реалізації ефективного захисту прав, свобод і законних інтересів визначених кримінальним процесуальним законодавством осіб.

Висновки до розділу 2

У контексті нашого дослідження виокремлено: 1) техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення; 2) техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту.

Техніко-криміналістичне забезпечення поширюється не лише на уповноважених осіб й адвокатів, які перебувають у процесуальному статусі захисника, а і на інших осіб сторони обвинувачення та захисту, про що свідчать положення кримінального процесуального законодавства.

Важливу роль у техніко-криміналістичному забезпеченні збирання доказів стороною обвинувачення посідають уповноважені особи, що випливає з їх повноважень, процесуального становища в кримінальному провадженні та вимог до рівня професійної підготовки і кваліфікації. У техніко-криміналістичному забезпеченні збирання доказів стороною захисту центральне місце відведено захиснику, що також випливає з його повноважень, процесуального становища в кримінальному провадженні, а також професійного рівня та кваліфікації (захисником може бути лише адвокат).

Відмінність техніко-криміналістичного забезпечення уповноважених осіб від техніко-криміналістичного забезпечення захисника полягає у:

1) процедурі застосування технічних засобів. Уповноважені особи зобов’язані застосовувати як безпосередньо, так й опосередковано технічні й науково-технічні засоби. Водночас захисники уповноважені застосовувати

безпосередньо лише технічні засоби, а опосередковано – як технічні, так і науково-технічні засоби. Вимог до застосування безпосередньо захисниками в межах своїх повноважень технічних засобів немає, а застосувати науково-технічні засоби вони можуть лише опосередковано шляхом подання клопотання прокурору, слідчому, дізнавачу, слідчому судді, суду з вимогою провести уповноваженими особами певну процесуальну дію із застосуванням науково-технічних засобів, або залучити експерта чи спеціаліста в конкретному кримінальному провадженні, який і застосовуватиме безпосередньо науково-технічні засоби під час збирання доказів;

2) видах безпосереднього застосування технічних засобів. Уповноважені особи зобов'язані застосовувати безпосередньо ті технічні засоби, які є сертифікованими, знаходиться на балансі того органу, у якому вони працюють, а якщо йдеться про науково-технічні засоби, то їх має бути ще й спеціально розроблено саме для реалізації завдань кримінального провадження. Захисники уповноважені безпосередньо застосовувати лише технічні засоби, проте слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд мають право заборонити їх застосовування під час проведення окремої процесуальної дії, відповідно до вимог КПК України.

Зміст тактико-криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження полягає у: 1) розробленні наукових засад і криміналістичних рекомендацій, які формуються в тактико-криміналістичні засоби; 2) розробленні доцільного порядку й визначенні сприятливих умов застосування таких тактико-криміналістичних засобів.

Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплює тактику сторони обвинувачення (тактику обвинувачення) і тактику сторони захисту (тактику захисту).

Серед суб'єктів сторони обвинувачення в тактико-криміналістичному забезпеченні збирання доказів центральне місце посідають уповноважені особи (прокурор, слідчий, дізнавач та інші), з огляду на такі фактори: обов'язок здійснення досудового розслідування з метою встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, як наслідок – виконання

завдань кримінального провадження; володіння ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; професійність.

Серед суб'єктів сторони захисту в тактико-криміналістичному забезпеченні збирання доказів вирішальну роль відіграють захисники, з огляду на такі позиції: обов'язок здійснення захисту прав, свобод й інтересів клієнта; наділення ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; професійність.

Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження складається з методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення та методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту.

Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів за суб'єктами, які реалізують свої повноваження, можна поділити на здійснюване: 1) уповноваженими особами (прокурор, слідчий, дізнавач та інші) як основними суб'єктами сторони обвинувачення; 2) захисником як основним суб'єктом зі сторони захисту; 3) іншими особами сторони обвинувачення та захисту, що визначені в п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України.

Переважна більшість визначень, які стосуються криміналістичної методики, висвітлюють зміст криміналістичної методики лише окремих суб'єктів кримінального провадження, а саме тих осіб, які уповноважені проводити досудове розслідування.

Застосування засобів криміналістичної тактики, методів і засобів криміналістичної техніки за конкретних умов (наприклад, під час розслідування певного виду кримінального правопорушення, під час розслідування кримінальних правопорушень, з огляду на інші криміналістично значущі ознаки, або під час забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваних під час розслідування певного виду кримінального правопорушення), з огляду на загальні положення криміналістичної методики, під час збирання фактичних даних у комплексі формують основний зміст методико-криміналістичного забезпечення збирання доказів.

РОЗДІЛ 3
СТАНДАРТИ КРИМІНАЛІСТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНАМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

3.1. Поняття та зміст міжнародних, європейських і національних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Останніми роками кримінальну процесуальну та криміналістичну науки поповнюють терміном «стандарт». Про це свідчать як наукові праці вчених (статті, дисертаційні роботи, монографії тощо), так і навчальні матеріали закладів вищої освіти (навчальні посібники, лекції, навчальні програми тощо). Поширення терміна «стандарт» у межах предмета дослідження робіт кримінального процесуального та криміналістичного спрямування засвідчує його актуальність. Водночас навіть під час дослідження одного й того самого об’єкта, поєднаного з терміном «стандарт», у колах науковців виникають дискусії щодо правильності його визначення [148, с. 365].

Якщо обирати загальний період з часу проголошення незалежності України [377], то з 24 серпня 1991 року (діяв КПК України від 1960 року) до 13 квітня 2012 року (прийнято новий КПК України) загалом було захищено чотири дисертаційні роботи, з яких одна – докторська («Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика» (В. С. Маляренко, 2005) [264] і три дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук («Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів» (С. О. Заїка, 2006) [160], «Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів» (Т. В. Садова, 2009) [415], «Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України» (Д. В. Сімонович, 2011) [428]).

З 13 квітня 2012 року й донині загалом було захищено десять дисертаційних робіт, з яких дві – на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук («Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень» (Н. В. Глинська, 2015) [53], «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» (Г. Р. Крет, 2020) [212]) і вісім дисертацій на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук («Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів» (Т. М. Юденко, 2012) [591], «Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів» (С. М. Меркулов, 2014) [275], «Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» у кримінальному провадженні» (А. С. Степаненко, 2017) [290], «Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України» (О. І. Коровайко, 2017) [205], «Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти)» (І. М. Одинцова, 2017) [307], «Стандарти доказування у кримінальному провадженні» (Х. Р. Слюсарчук, 2017) [446], «Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду» (Т. В. Волошанівська, 2019) [43], «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів» (Т. В. Бабчинська, 2020) [10]).

Автори цих наукових робіт зробили вагомий внесок у розвиток кримінальної процесуальної та криміналістичної наук, «пов’язуючи» досліджену тематику з поняттям «стандартів» відповідно до предмета дослідження. Водночас досі ще не було досліджено поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», що є одним із завдань цього наукового дослідження. Вказана проблематика була висвітлена у межах низки наукових публікацій автора [142; 143].

Для ґрунтовного дослідження вважаємо за необхідне здійснити передусім лінгвістичне тлумачення поняття «стандарти», а також: розглянути положення

нормативно-правових актів України, які визначають це поняття, і висвітлити погляди науковців, які пов'язують його з проблематикою власного предмета дослідження [138, с. 366].

Відповідно до дефініції, яку містить Академічний тлумачний словник української мови, «стандарт – це: 1. Прийнятий тип виробів, що відповідає певним вимогам своєю якістю, хімічним складом, фізичними властивостями, розміром, вагою і т. ін… / Загальноприйнятий взірець у мові… / Єдина типова форма організації, проведення, здійснення чого-небудь… 2. Щось позбавлене індивідуальних особливостей, своєрідності, оригінальності; шаблон, трафарет…» [441, с. 916]. У Юридичній енциклопедії визначено, що стандарт – це «документ, що встановлює для загального і багаторазового застосування правила, загальні принципи або характеристики, які стосуються діяльності чи її результатів, з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній галузі» [592, с. 614]. Таке значення стосується процесу стандартизації в Україні, тобто «діяльності, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [138, с. 366; 381].

З огляду на тематику нашого дослідження, що пов'язана з процесом знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження [130, с. 83], поняття «стандарт» доцільно застосовувати як у значенні «шаблон, трафарет», так і в значенні, що міститься в Юридичній енциклопедії.

На семантичному рівні, слушно зауважує В. П. Гмирко, з'ясовано, що з поняттям «стандарт» пов'язують своєрідний, акцептований суспільством або певним професійним середовищем нормативний «об'єкт віднесення», з яким зіставляють певні «виготовленості» чи «організованості» в якнайширшому розумінні або тлумаченні [57, с. 176].

Дефініцію «стандарт» передбачено і на законодавчому рівні. Зокрема, у п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року засвідчено, що стандарт – це «нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального і неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [381]. Тут доречно зазначити сферу дії закону: «регулює відносини, пов'язані з діяльністю у сфері стандартизації та застосуванням її результатів», а стандартизація – це «діяльність, що полягає в установленні положень для загального та неодноразового використання щодо наявних чи потенційних завдань і спрямована на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [381]. Тобто його застосовують до всіх сфер суспільного життя, проте він не є нормативно-правовим, тобто загальнообов'язковим. Такого характеру він набуде лише після його закріплення в правовому акті (ст. 23 Закон України «Про стандартизацію»). Водночас зміст поняття «стандарт», що використане в законі, можна застосовувати і в контексті нашого дослідження. Наприклад, привертає увагу міжнародний стандарт ISO 21043, прийнятий Технічним комітетом стандартизації «Судова експертиза» (ТК 192). Розроблені його частини (ISO 21043-1:2018 та ISO 21043-2:2018), які затверджені національним органом стандартизації (державним підприємством «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості») [138].

Розглянемо стандарт ДСТУ ISO 21043-1:2021 «Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення понять». Його зміст полягає у вирішенні питань термінологічної сумісності, забезпечуваності єдиного підходу до виявляння, фіксування, вилучання, транспортування слідової інформації (речових доказів), узгодження технологій, методик, методів тощо під час роботи з об'єктами (предметами) потенційної судової значущості під час розслідування транскордонної злочинності; наданні експертним лабораторіям різних юрисдикцій підтримки внаслідок катастрофічної події, коли вичерпуються

можливості однієї юрисдикції, тощо [98]. Своєю чергою стандарт ДСТУ ISO 21043-2:2021 «Виявляння, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об’єктів» визначає вимоги до криміналістичного процесу, акцентуючи на виявлянні, фіксуванні, вилучанні, транспортуванні та зберіганні об’єктів потенційної криміналістичної значущості. Він містить вимоги до оцінювання та досліджування місць подій, а також його застосовують до діяльності, що відбувається в межах приміщення. Стандарт містить вимоги до якості. Його не застосовують до процедур відновлення даних із цифрових носіїв інформації [99], адже настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів закріплено в ДСТУ ISO/IEC 27037:2017 [100]. Водночас носій даних може надати додаткові об’єкти криміналістичної значущості (наприклад, сліди пальців або ДНК) [99]. Аналіз ДСТУ ISO 21043-2:2021 засвідчує, що він «регламентує дії під час оглядання (дослідження) місця події від першого реагування на повідомлення про інцидент до закінчення оглядання місця події, транспортування вилученої слідової інформації до підрозділів досудового слідства (або одразу до установ судової експертизи), її зберігання до відправлення до установ судової експертизи для проведення експертних досліджень» [334, с. 96].

Згадка про «стандарт» є і в ст. 567 КПК України «Допит за запитом компетентного органу іноземної держави шляхом проведення відео- або телефонної конференції». У частині 2 цієї статті зазначено, що «допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод» [233].

Очевидно, що законодавець поняттям «загальновизнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод» позначає як європейські, так і міжнародні стандарти забезпечення прав людини й основоположних свобод, що має відмінності від тлумачення поняття стандартів у Законі України

«Про стандартизацію». З цього приводу слушною є думка Д. В. Сімоновича про критерії розмежування міжнародних і європейських стандартів з прав людини в кримінальному процесі (є синонімічними викладеним вище поняттям), а саме: 1) дія міжнародних стандартів з прав людини поширюється на всю світову спільноту, тому їх автоматично вважають загальновизнаними, а дія європейських стандартів – лише на держави – учасниці Ради Європи, тож загальновизнаними їх вважають з моменту ратифікації; 2) міжнародні стандарти з прав людини приймає Генеральна Асамблея Організації Об'єднаних Націй, а європейські стандарти з прав людини – Рада Європи; 3) міжнародні стандарти є результатом пошуку якісно нових правових, організаційних і політичних засобів забезпечення основних прав і свобод людини світовою спільнотою, а європейські стандарти закріплюють та розвивають міжнародні стандарти з прав людини [429, с. 408–409].

Також зазначимо і твердження В. В. Гвоздюка, що «оскільки Європейський суд з прав людини уповноважений тлумачити норми Європейської конвенції з прав людини, протоколи до неї, а відповідні рішення є прецедентами для нашої держави, то ті позиції Європейського суду з прав людини, які він висвітлює у своїх рішеннях, за змістом також можна вважати європейськими стандартами» [51, с. 196–197].

Розглянемо праці науковців щодо тлумачення поняття «стандарт», поєднані з предметом їх дослідження в кримінальній процесуальній та криміналістичній науках, що сприятиме визначенню авторського поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

1. Перший етап (з 24 серпня 1991 року до 13 квітня 2012 року). Зародження в кримінальній процесуальній та криміналістичній науках таких понять, як «міжнародні стандарти», «європейські стандарти», «національні стандарти».

У період після здобуття незалежності України, ще 2004 року, була захищена докторська дисертаційна робота В. Т. Маляренка «Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія,

історія і практика», у якій хоч і не було надано авторської дефініції «стандарт», «європейський стандарт» у контексті предмета дослідження, проте зазначено, що саме потрібно вважати європейськими стандартами, орієнтуючись на кримінальне процесуальне законодавство України. Зокрема, автор зауважив, що ті положення (право на життя; право на свободу й особисту недоторканність; право на справедливий і відкритий розгляд справи впродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом; право на повагу до приватного та сімейного життя, до житла і до таємниці кореспонденції; право на ефективний засіб правового захисту; презумпція невинуватості; право на апеляцію), які передбачені в Загальній декларації прав людини 1948 року [158], Конвенції про захист прав людини і основних свобод 1950 року [198], Європейській конвенції про взаємну допомогу у кримінальних справах 1959 року [148], Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року [288] та інших міжнародно-правових актах, називають «європейськими стандартами прав людини», «європейськими стандартами демократії» чи узагальнено «європейські стандарти». Крім цього, було ще тоді представлено концепцію перебудови кримінального процесу України, що передбачало, зокрема, і пропозицію внести зміни до ст. 2 КПК України від 1960 року «Завдання кримінального судочинства» [264, с. 35–44].

У дисертаційному дослідженні «Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів» С. О. Заїка зосередив увагу на визначенні поняття «європейські стандарти прав людини», де дійшов висновку, що це «зафіксовані в юридичних актах і документах європейських міжнародних організацій (чи їх органів) принципи та норми стосовно змісту й обсягу прав та свобод людини, призначені слугувати обов’язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики» [160, с. 64]. Також автор зазначив, що стандарти здійснення судочинства встановлюють певні мінімальні вимоги, дотримуватися яких повинні всі держави. Застосування європейських стандартів, що передбачені в міжнародно-правових документах у галузі здійснення судочинства загалом і щодо строків у

кримінальному процесі зокрема, передбачає наявність розуміння та знання їх положень, правильне застосування практики ЄСПЛ [160, с. 64].

Т. В. Садова в дисертаційному дослідженні доходить висновку, що міжнародні стандарти прав людини встановлено в низці міжнародних документів, які ратифіковані різними країнами. Основні гарантії прав людини задекларовано в Загальній декларації прав людини та створених на її основі регіональних документах, таких як: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Американська конвенція з прав людини, Африканська хартія з прав людини і народів, а також в інших міжнародних договорах, з яких понад 150 ратифіковані Україною. Авторка зосереджує увагу на основних міжнародних стандартах щодо проведення освідування та одержання зразків для порівняльного дослідження згідно з міжнародними документами. Такими вона вважає: «заборону на вчинення (або невчинення) особами, які беруть участь у зазначених слідчих діях будь-яких дій, що потягнули за собою приниження честі й гідності освідуваної особи або особи, у якої відбирають зразки, і завдали шкоди її здоров'ю» [415, с. 37, 102].

Проаналізувавши досвід Сполучених Штатів Америки й Великої Британії, у контексті механізму реалізації органами дізнання та досудового слідства повноважень щодо обмеження права учасників кримінального провадження на свободу й особисту недоторканність, Т. В. Садова виявила чимало спільних рис у правових нормах цих країн і України, що свідчить про впевнене входження нашої держави до кола провідних демократичних країн. Водночас учена зауважила, що на цьому шляху є ще чимало можливостей для вдосконалення української системи кримінально-процесуальних норм шляхом їх адаптації до європейських і світових стандартів [415, с. 66], що частково вже здійснено, з огляду на прийняття КПК України 2012 року, який містить положення про змагальність сторін у процесі кримінального провадження, а також окрему згадку про застосування практики ЄСПЛ тощо.

Цікавими є наукові публікації Ю. М. Чорноус. Слід зазначити про наукові статті «Міжнародні стандарти провадження досудового слідства» (2006) [556,

с. 143–147], «Забезпечення європейських стандартів прав і свобод людини у кримінальному судочинстві України» (2008) [548, с. 72–79], у яких авторка в контексті виокремлення міжнародних і європейських стандартів визначила й стандарти національні, державні, які мають ґрунтуватися на найкращих світових досягненнях.

Розглянемо й монографічне дослідження В. П. Гмирка «Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація». Визначаючи поняття «стандарт», науковець окреслив низку притаманних йому характеристик. На думку автора, стандарт є продуктом упорядкувальної діяльності в конкретній галузі матеріального виробництва (виникає як результат усвідомлення суспільної потреби в пошуку оптимального засобу задоволення потреб, які постійно виникають і змінюються; він розрахований на ситуації масового вжитку, тому має загальноприйняте й однакове значення і не створюється під ситуацію на кшталт «тут і тепер»; він є офіційно встановленою компетентним органом нормою, яка визначає сукупність вимог та критеріїв, яким має відповідати певний повторюваний об’єкт конкретної діяльності (призначення: слугувати засобом оцінювальної діяльності); його призначення: допомагати усувати невизначеність в оцінюванні придатності чи непридатності певного виготовленого конкретного продукту, досягати мети свого створення; він не є певною константою, адже може змінюватися з плином часу, виникненням нових продукційних можливостей, спрямованих на задоволення нових потреб споживачів; він фіксує образ реально досяжної, точної, конкретизованої та матеріалізованої мети, тобто продукту певної діяльності [57, с. 179].

Цікавою дисертаційною роботою видається і праця Д. В. Сімоновича «Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України», автор якої наводить аргументи щодо розмежування таких понять, як «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти».

Розмежовуючи ці поняття, слід, на переконання дослідника, ураховувати, що європейські конвенційні норми в галузі прав людини ґрунтуються на концепції, відповідно до якої державні інститути повинні виконувати свої функції в інтересах окремих людей, що мають право користуватися особистою незалежністю в усіх випадках, крім тих, коли йдеться про вищі інтереси суспільства. Поняття «європейські стандарти із захисту прав людини» має охоплювати правові норми таких документів: Конвенції 1950 року, Європейської конвенції щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню, Європейської соціальної хартії, Європейської хартії місцевого самоврядування, Рамкової конвенції про захист національних меншин тощо. Крім правових норм конвенцій та угод, ухвалених державами в межах Ради Європи, Організації з безпеки й співробітництва в Європі й інших організацій, європейський захист прав людини передбачає безпосередній судовий захист, що здійснює ЄСПЛ, рішення якого мають ураховувати держави – учасниці Ради Європи [428, с. 32].

2. Другий етап (з 13 квітня 2012 року і донині). Розвиток таких основних понять, як «міжнародні стандарти», «європейські стандарти», «національні стандарти», а також зародження та поширення інших понять, що містили термін «стандарт» (наприклад, стандарти доказування, стандарти доброякісності кримінальних процесуальних рішень, стандарти досудового розслідування тощо).

Провівши дослідження на тему «Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів», Т. М. Юденко зазначила, що в сучасних умовах національне кримінальне законодавство доволі чітко та послідовно враховує міжнародні стандарти у сфері протидії торгівлі людьми, захисту дітей від торгівлі й експлуатації. Вітчизняна доктрина та суб’єкти правотворчості постійно працюють для усунення наявних прогалин і вдосконалення кримінально-правових заборон. Проте потенційні можливості щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України є невичерпними [591, с. 56]. У роботі вона також акцентувала на міжнародних

стандартах як на сукупності міжнародних правових актів, що стосувалися предмета її дослідження, тобто провадження у справах про торгівлю людьми.

Не оминув увагою визначення понять «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти» і С. М. Меркулов під час дослідження тематики «Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів». У своїй роботі автор визначив відмінності цих понять і зазначив, що європейські стандарти є видом міжнародних стандартів. Також слід зауважити, що С. М. Меркулов виокремив низку європейських стандартів із Конвенції 1950 року (презумпція невинуватості; право обвинуваченого на захист; забезпечення створенням умов (надання часу й можливості) обвинуваченому, необхідних для підготовки свого захисту, зобов'язання негайно й детально поінформувати про характер і причини обвинувачення, висунутого проти неї, тощо) [275, с. 21–40].

На дослідженні «стандартів» у межах своєї роботи зосередила увагу й Н. В. Глинська, що обрала собі за мету вирішити наукову проблему щодо створення концептуальних засад визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень. Учена дійшла висновку, що основними чи базовими положеннями, які характеризують стандарт у будь-якій сфері, є такі: нормативний характер; відповідність запитам сучасного суспільства; стандарт є єдиним для всіх об'єктів, на які він розрахований, що, однак, не виключає його диференціювання залежно від специфіки об'єкта стандартизації та різноманітність засобів його досягнення; стандарт визначає сукупність вимог і критеріїв, яким має відповідати певний повторюваний об'єкт конкретної діяльності, водночас стандарт є еталоном, який може бути елементом зіставлення з ним інших схожих об'єктів, тому він має своїм призначенням слугувати засобом оцінювальної діяльності; стандарт виконує еталонну та критеріально-оцінювальну функцію; реальність, досяжність стандарту [53, с. 109].

Ґрунтовним видається дослідження А. С. Степаненка «Стандарт доказування "поза розумним сумнівом" в кримінальному провадженні», який

дослідив поняття «стандарт доказування», визначивши його як «критерій (поріг) прийняття рішення для суб'єктів прийняття рішень, через встановлення певної міри, ступеня доведеності (переконання/впевненості суб'єктів прийняття рішень), досягнувши якої, факт є встановленим» [490, с. 19]. Також автор дійшов висновку, що в кримінальному провадженні можливе застосування як кримінальних стандартів доказування, так і цивільних (такі, досягнення яких необхідне для винесення остаточного судового рішення, і ті, які можна визнати проміжними). Крім цього, А. С. Степаненко запропонував власну класифікацію стандартів доказування залежно від: 1) галузі застосування; 2) правового характеру рішення, що приймають у кримінальному провадженні; 3) ступеня вимогливості; 4) суб'єктів прийняття рішень; 5) стадії кримінального провадження [490, с. 30–31].

Зауважимо і про дисертаційне дослідження О. І. Коровайка «Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України». У роботі автор увагу зосередив на тлумаченні поняття «міжнародні стандарти», а також частково на понятті «європейські стандарти». За результатами дослідження було: визначено поняття «міжнародні стандарти кримінального судочинства»; сформовано наукове розуміння реалізації судом міжнародних стандартів здійснення правосуддя як умови забезпечення ним основних прав, свобод і законних інтересів людини та гарантії їх захисту; виокремлено як самостійне явище правової дійсності механізм реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства як динамічна система взаємопов'язаних правових процесів, дій, заходів і суб'єктів кримінального судочинства, що реалізують ці стандарти в судовому провадженні; зауважив, що суд (судді) є основними суб'єктами реалізації міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні та запропонував виокремлювати дві форми реалізації судом міжнародних стандартів у судовому провадженні: 1) активну, коли наявне використання (застосування), виконання вимог міжнародних стандартів: 2) пасивну – передбачає лише дотримання норм міжнародних стандартів у судовому провадженні тощо [205, с. 9–11].

У дисертаційній роботі І. М. Одинцова на основі методологічних основ пізнання, процесуальних засад судочинства, з огляду на вітчизняний досвід реформ і європейських стандартів правосуддя, аналізувала актуальні теоретичні та прикладні проблеми ефективності інституту захисту в кримінальному процесі. У роботі акцентовано на європейських стандартах, авторка зауважує, що їх, зокрема, розробляє Європейський суд з прав людини. Також учена вважає стандартами й резолюції Комітету Міністрів Ради Європи. Вона запропонувала дефініції таких понять, як «міжнародні стандарти в галузі захисту», «європейські стандарти в галузі захисту» [307, с. 97–98].

Доцільно зазначити і про дисертаційне дослідження Х. Р. Слюсарчук на тему «Стандарти доказування у кримінальному провадженні». На її думку, стандарти доказування не є суто юридичною категорією, оскільки він «наповнений» не лише «доказовим», тобто процесуальним аспектом діяльності суб’єктів кримінального провадження, а й охоплює низку інших аспектів (психологічний, морально-етичний, емоційний, вольовий, антропологічний тощо). За результатами дослідження авторка: визначила поняття «стандарти доказування в кримінальному провадженні»; обґрунтувала що стандарти доказування в кримінальному провадженні є узагальненням і водночас основою всіх правил доказування на відповідному етапі їхнього застосування під час кримінального провадження; встановила, що стандарти доказування можна розглядати у двох значеннях – широкому і вузькому; засвідчила, що формалізований характер положень вітчизняного доказового права не дозволяє цілком реалізувати стандарти доказування у вітчизняному кримінальному провадженні в їхньому автентичному значенні тощо [446, с. 23–25, 43].

Привертає увагу й дисертаційне дослідження Т. В. Волошанівської «Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду». Авторка, зокрема, проаналізувала рішення ЄСПЛ, на підставі чого дійшла висновку, що забезпечення обвинуваченому права на захист є засадою не лише вітчизняного кримінального провадження, а й ознакою, за якою ЄСПЛ визначає, чи є певний

судовий розгляд справедливим, а отже, її можна вважати засадою кримінального провадження, встановленою на рівні європейського стандарту, що випливає зі змісту Конвенції 1950 року. Крім цього, учена виокремила систему сформульованих ЄСПЛ стандартів (критеріїв) ефективності здійснення права на захист [43, с. 201, 203].

Проте в роботі використано загалом два поняття – «європейські стандарти» та «міжнародні стандарти», які рівноцінно застосовує авторка як синонімічні, однак ми не поділяємо такий підхід, що буде аргументовано далі за змістом роботи.

Так, 2020 року було захищено дисертаційне дослідження Т. В. Бабчинської «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів», де авторка послуговувалася поняттями «європейські стандарти» й «міжнародні стандарти», використовуючи їх як синоніми, що видається дискусійним. Учена визначила систему міжнародних стандартів за критерієм фундаментальних правомочностей сторони захисту щодо спростування підозри, обвинувачення, без забезпечення яких неможливо досягнути справедливого судочинства. Виокремлено такі групи міжнародних стандартів: стандарти реалізації права на інформацію про характер і причини підозри, обвинувачення; стандарти реалізації права на самозахист; стандарти реалізації права на професійний захист; стандарти можливостей підготовки захисту [10, с. 3].

Фундаментальним дослідженням, що вирішує питання стандартів, зокрема міжнародних, є дисертація «Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи» Г. Р. Крет. Загалом авторка висвітлює поняття «міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України» та всі ті елементи, які воно охоплює. У роботі акцентовано, що система стандартів доказування передбачає як стандарти доказаності («достатня підстава», «обґрунтована підозра» і «поза розумним сумнівом»), а також інші стандарти доказування, що ґрунтуються на понятті кримінального процесуального доказування та забезпечують

формування достатньої сукупності належних, допустимих і достовірних доказів [212, с. 389]. Крім цього, вона зауважила, що стандарти доказування тісно пов'язані з внутрішнім переконанням суб'єктів доказування: вони формують у суб'єкта доказування впевненість у доведеності всіх обставин кримінального провадження, які підлягають встановленню для прийняття відповідного процесуального рішення, за допомогою належних, допустимих і достовірних доказів і рівень внутрішнього переконання щодо їх достатності, необхідний для ухвалення цього рішення [212, с. 65].

Тож ми поділяємо думку Н. В. Глинської, що, з огляду на специфіку правової сфери під час формулювання певних стандартів, видається доцільним говорити не про один зразок, модель чи шаблон, у якому зведено всі нормативи, а про певну сукупність норм, вимог, правил, яким має відповідати певне явище для виконання ним свого функціонального призначення [53, с. 109]. Тому в контексті нашого дослідження правильно зазначати стандарти, тобто стандарт у множині.

Привертають увагу й наукові статті сучасних дослідників, у яких ідеться про міжнародні, європейські, національні стандарти в контексті різних проблем розслідування кримінальних правопорушень. Це роботи Ю. М. Чорноус, Г. Ю. Нікітної-Дудікової, Н. С. Моргун та ін. [303, с. 182–190; 610, с. 219–224; 611, с. 9–19; 612, с. 385–404].

Здійснений аналіз наукових досліджень засвідчує, що:

– учені у своїх працях переважно аналізували такі ключові поняття, як «міжнародні стандарти» та «європейські стандарти», на основі запозичення кращого іноземного досвіду та врахування вітчизняної правозастосовної практики, формуючи поняття «національні стандарти», які є похідними від терміна «стандарт»;

– термін «стандарт» можна поширювати й на уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших), і на захисника як на суб'єктів, які збирають докази;

– становлення та розвиток поняття «стандарт» у науках кримінального процесу та криміналістики на теренах незалежної України можна поділити на два етапи: 1) з 24 серпня 1991 року до 13 квітня 2012 року; 2) з 13 квітня 2012 року й донині.

Слушно зауважити, що сторони кримінального провадження під час збирання доказів зобов'язані дотримуватися міжнародних договорів, які ратифіковані Україною, адже вони становлять кримінальне процесуальне законодавство України (ч. 2 ст. 1 КПК України).

Доцільно зазначила Г. Р. Крет: «незалежно від рівня закріплення стандартів (регіонального або універсального), вони за своєю природою є міжнародними» [212, с. 22]. Такі міжнародні стандарти за дією в просторі поділяють на універсальні (діють у всьому світі) і регіональні (діють у певному регіоні світу) стандарти [289]. До регіональних стандартів належать: європейські, американські й африканські стандарти [3, с. 14]. У межах нашого дослідження увагу буде зосереджено саме на європейських стандартах як на регіональних [121, с. 129].

Сторони кримінального провадження під час збирання доказів зобов'язані у своїй діяльності дотримуватися таких міжнародно-правових актів: 1) охоплюють норми та принципи міжнародних універсальних стандартів: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року [288], Звід принципів захисту всіх осіб, що підпадають затриманню або арешту в будь-якій формі, від 9 грудня 1988 року [166], Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх від 29 листопада 1985 року [291] тощо; 2) включають норми та принципи міжнародних регіональних стандартів, тобто європейських стандартів: Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 року, Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 року, Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року тощо [138, с. 367].

Крім викладених вище міжнародно-правових актів, доцільно виокремити ще й таку групу актів, які регулюють питання взаємодопомоги в кримінальних справах, норми та принципи яких можна назвати міждержавними стандартами, що належать до регіональних стандартів, адже стосуються тільки тих держав, які підписали такий договір («Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах» від 24 травня 1993 року [88], «Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу в кримінальних справах» від 22 липня 1998 року [91], «Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу в кримінальних справах» від 17 грудня 1997 року [89; 138, с. 367], «Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини в цивільних, сімейних і кримінальних справах» від 7 липня 1993 року [87], «Договір між Україною і Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних справах» від 22 листопада 1995 року [90]). Водночас такі стандарти стосуються лише уповноважених осіб, адже лише на них законом покладено обов’язок доказування в кримінальному провадженні.

Отже, на міжнародному рівні закріплено основоположні стандарти щодо збирання доказів. Водночас на національному рівні країни вирішують питання щодо врахування міжнародних стандартів шляхом ратифікації положень міжнародно-правових актів і прийняття окремих законів [612, с. 401–402].

Права і свободи людини закріплено й на *національному рівні*. Ідеться, зокрема, про Конституцію України як «Основний Закон держави, що об’єднує групу норм вищої юридичної сили, які закріплюють основи державного ладу, основні права, свободи й обов’язки людини і громадянина, систему та принципи організації державної влади, територіальну організацію держави, органи місцевого самоврядування» [201]. Саме цей нормативно-правовий акт і слугує національним стандартом у контексті досліджуваної нами тематики, адже на основі Конституції України приймають й інші нормативно-правові акти, які повинні їй відповідати.

Окремо слід зауважити і про національні судові інституції, які можуть формувати *національні стандарти* криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження. Таким судом є Верховний Суд, що є найвищим судом у системі судоустрою України. Висновки щодо застосування норм права, викладені в його постановах, є обов'язковими для тих суб'єктів владних повноважень, які застосовують у своїй діяльності нормативно-правовий акт, що містить відповідну норму права (ч. 5 ст. 13 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») [383].

Тому, з огляду на тематику нашого дослідження, що пов'язана з процесом «знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження і фіксації фактичних даних, які мають значення в кримінальному провадженні» [130, с. 83], поняття «стандарт» доцільно застосовувати як у значенні «загальновизнаних стандартів забезпечення прав людини і основоположних свобод», що передбачене в ст. 567 КПК України, так і в значенні, яке міститься в п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію».

У контексті ст. 93 КПК України «Збирання доказів» слід зазначити, що ці два значення можуть стосуватися всіх сторін кримінального провадження. Проте це залежить від кола повноважень кожного суб'єкта зі сторони кримінального провадження.

Тож поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» охоплює такі окремі поняття: «стандарти», «криміналістичне забезпечення», «збирання доказів», «сторони кримінального провадження». Надавши визначення кожного з них у попередніх підрозділах роботи, можна сформувати авторську дефініцію поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

Отже, стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження (праксеологічний аспект) – це діяльність, яка полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб

практичної діяльності відповідних суб'єктів у здійсненні пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з огляду на: 1) норми та принципи правових актів України, а також принципи окремих національних і міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною; 2) нормативні документи, що ґрунтуються на консенсусі, прийняті визнаним органом, який встановлює для загального й неодноразового [381] (п. 20 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію») використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності зі збирання доказів, і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості.

3.2. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Після здобуття Україною незалежності невпинним є процес її розбудови як правової, соціальної та демократичної держави, що виявляється у спробі органів державної влади забезпечити як правові, так і практичні гарантії забезпечення прав і свобод людини, зокрема в кримінальній процесуальній сфері. З огляду на це, наша країна свого часу прийняла низку міжнародно-правових актів, норми та принципи яких переважна більшість вчених у глобальному значенні називає міжнародними стандартами, адже вони, укорінившись у наше національне законодавство, мають нормативно-правовий характер [121, с. 128].

Якщо аналізувати кримінальну процесуальну площину, то міжнародні стандарти посідають чільне місце, оскільки рівень дотримання прав і свобод людини є одним із мірил, що дає змогу визначити правомірність застосування певної процесуальної дії в кримінальному провадженні, з аксіологічного аспекту [424]. Саме під час збирання доказів і виникають ситуації, за яких сторони кримінального провадження повинні враховувати міжнародні стандарти, не допускаючи порушень прав і свобод людини (кримінальний процесуальний

аспект), і виконавши всю заплановану ними процедуру відповідно до криміналістичних рекомендацій (криміналістичний аспект) [121, с. 128].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «стандарт визначено так: 1. Норма, зразок, мірило…», а «міжнародний – 1. Стос. до відносин між народами і країнами. 2. Який існує між народами, поширюється на них. 3. У якому беруть участь представники різних країн, народів…» [36, с. 671, 1383; 121, с. 129]. Словник міжнародно-правових термінів передбачає тільки визначення «стандарти міжнародні», що означає: «1. Міжнар.-прав. норми і принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права у тих чи ін. сферах міждерж. співробітництва. 2. Док-ти Міжнародної організації з питань стандартизації (ІСО), які встановлюють норми і вимоги у сфері готової продукції масового в-ва, напівфабрикатів і сировини…» [121, с. 129]. Друге значення, яке висвітлено в словнику міжнародно-правових термінів, корелюється з поняттям «міжнародний стандарт», що передбачене в п. 10 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року («стандарт, прийнятий міжнародною організацією зі стандартизації і доступний для широкого кола користувачів» [381]). Також слід зазначити, що до повноважень національного органу стандартизації (державне підприємство «Український науково-дослідний і навчальний центр проблем стандартизації, сертифікації та якості») належить вжиття заходів щодо гармонізації національних стандартів і кодексів усталеної практики з відповідними міжнародними й регіональними стандартами, а також кодексами усталеної практики. Своєю чергою в ст. 23 цього Закону закріплено, що такі стандарти «застосовуються на добровільній основі, крім випадків, якщо обов'язковість їх застосування встановлена нормативно-правовими актами» [121, с. 129; 381].

У попередньому підрозділі роботи ми дійшли висновку, що поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» має два основні аспекти, що дає змогу їх розподілити так: 1. За рівнем забезпечення прав і свобод людини (національні, міжнародні (універсальні та регіональні (європейські й міждержавні)), які є

загальнообов'язковими. 2. За дією в просторі в значенні Закону України «Про стандартизацію» (національні, міжнародні, регіональні (європейські та міждержавні)), що є рекомендованими.

У цьому підрозділі зосередимо увагу на міжнародних стандартах криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, з огляду на рівень забезпечення прав і свобод людини. Це зумовлено трьома ключовими аргументами:

1. Нині науковці розглядають поняття «міжнародні стандарти» в кримінальній процесуальній та криміналістичній науці в контексті забезпечення прав і свобод людини.

2. Відповідно до ч. 2 ст. 3 Конституції України, «утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави».

3. Нині міжнародні стандарти в значенні Закону України «Про стандартизацію», які визначають процес збирання доказів (ISO 21043-1:2021, ISO 21043-2:2021, ISO/IEC 27037:2017), мають рекомендаційний характер. Тому головне значення мають міжнародні стандарти в контексті забезпечення прав і свобод людини, які й будуть у центрі нашої дослідної уваги, однак з криміналістичного аспекту важливим є і вивчення міжнародних стандартів у контексті Закону України «Про стандартизацію».

Передусім проаналізуємо наукове тлумачення загального поняття «міжнародні стандарти захисту прав і свобод людини».

Коли йдеться про міжнародні правові стандарти, то Статут ООН є першим багатостороннім міжнародним договором, який заклав підвалини для позитивного розвитку співпраці між державами, зокрема у сфері прав людини [509, с. 329].

Міжнародне право в галузі прав людини встановлює мінімальні стандарти, які становлять спільний вияв свідомості людства й відображає спільне бачення людського світу [618].

Міжнародно-правові стандарти з прав людини П. М. Рабінович і М. І. Хавронюк визначають як закріплені в міжнародно-правових актах та інших

міжнародно-правових документах принципи (зразки, еталони), що є орієнтиром діяльності держав-учасниць, які ратифікували міжнародний договір [392]. Згодом П. М. Рабінович здійснив ґрунтовне дослідження міжнародних стандартів прав людини й запропонував нове його визначення, а саме: закріплені в міжнародних актах і документах, текстуально уніфіковані й функціонально універсальні (для певних міжнародних об'єднань держав) принципи та норми, які за посередництвом вельми абстрактних, здебільшого оцінних, термінопонять фіксують мінімально необхідний або бажаний зміст і/чи обсяг прав людини, зумовлювані досягнутим рівнем соціального розвитку та його динамікою, а також встановлюють позитивні обов'язки держав щодо їх забезпечення, охорони й захисту та передбачають за їх порушення санкції політико-юридичного або політичного характеру [391, с. 24].

В. Г. Буткевич засвідчує, що міжнародними стандартами прав людини є регламентовані в конкретній сфері життєдіяльності її права та свободи, які визначають, у який спосіб загальновизнані норми міжнародного права можуть бути застосовані, які зобов'язання держави можуть чи мають брати на себе для забезпечення прав людини та якими міжнародними гарантіями підкріплені ці права і свободи [287, с. 208].

Своєю чергою Т. А. Плугатар визначає міжнародно-правові стандарти через поняття найпрогресивніших міжнародно-правових принципів і норм, які визначають зміст та обсяг права, а також зобов'язання держав і форми співробітництва між державами щодо забезпечення права в межах національного правопорядку та в міжнародних відносинах [325, с. 77].

В. Г. Дрозд стверджує, що міжнародно-правовими стандартами захисту прав і свобод людини слід вважати закріплені в загальновизнаних нормативних актах вихідні положення, якими встановлені основні й невід'ємні права та свободи людини, захист яких є обов'язком держави, що ратифікувала відповідний міжнародний договір. Також учена додає, що трактування цього поняття здебільшого є умовним, оскільки нині у світі прийнято значну кількість міжнародних договорів, які ратифіковані не всіма державами або ж ратифіковані

частково. Водночас вони чинять суттєвий вплив на формування національного законодавства [96, с. 291].

Розглядаючи міжнародні правові стандарти крізь онтогносеологічну та функціональну площини, С. М. Ляхівненко зауважує, що: а) ними передусім слід вважати єдині принципи та норми щодо поведінки суб'єктів права як в універсальних, так і в регіональних правових актах; б) вони відображають найкращі правові досягнення міжнародного права та співробітництва держав – членів універсальних і регіональних міжнародних міжурядових організацій; в) такі стандарти є оптимальними юридичними вимогами стосовно правових систем держав-учасниць міжнародного співтовариства; г) є основою для узгодження міжнародного й національного права; д) вони мають обов'язковий характер для держав – учасниць міжнародних договорів, що містять такі правові стандарти; е) об'єктивізуються через основні джерела міжнародного права; ж) фіксуються у відповідних джерелах права у вигляді принципів і норм права [262, с. 667].

Проаналізувавши визначення науковців, можна стверджувати, що міжнародні стандарти захисту прав і свобод людини охоплюють норми та принципи, які закріплюють основоположні права й свободи людини.

Слід розглянути наукове тлумачення поняття «міжнародні стандарти» у кримінальній процесуальній та криміналістичній науках, що сприятиме формуванню авторського визначення поняття «міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

Слушно зазначає В. Г. Дрозд, що міжнародно-правові стандарти кримінального провадження мають важливе значення не лише для теорії права, а й для правозастосування. По-перше, обговорюючи та приймаючи рішення на основі таких стандартів, державні органи та посадові особи реалізують конституційні положення про застосування міжнародних договорів, які є частиною національного законодавства. По-друге, застосування загальновизнаних міжнародних стандартів у сфері захисту прав і свобод людини

є свідченням формування нового правового режиму, у якому права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. По-третє, формування судових позицій, що ґрунтуються на міжнародно-правових стандартах захисту прав і свобод людини, сприяє зміцненню довіри з боку громадян в очікуванні кардинальних змін у цій сфері [96, с. 279].

Саме людина, зауважила Ю. В. Циганюк, є головним елементом використання міжнародних стандартів прав людини в кримінальному процесі України, а охорона та захист її прав і свобод – причина реалізації міжнародних стандартів захисту прав людини в кримінальному процесі [536, с. 302].

На думку Т. В. Садової, поняття «міжнародні стандарти» визначає як загальновизнані і закріплені нормами міжнародного права мінімальні взірці забезпечення прав людини, дотримання та розвиток яких має стати головним обов’язком держави, яка називає себе правовою [121, с. 129; 414, с. 209].

В. Г. Уваров стверджує, що поняття «загальновизнані міжнародно-правові стандарти» слід розуміти як закріплені в міжнародно-правових актах норми та принципи, які є обов’язковими або рекомендованими для держав-членів, що ратифікували міжнародні договори, і якими вони зобов’язані керуватися у своїй правотворчій діяльності під час удосконалення національного законодавства. Автор стверджує, що це й відповідні стандарти, які є обов’язковими для дотримання в законотворчій діяльності під час удосконалення національного законодавства [518, с. 7].

У розрізі тематики свого дослідження І. М. Одинцова зазначає, що міжнародні стандарти в галузі захисту – система загальновизнаних міжнародною спільнотою правил, дефініцій, приписів, принципів, правових позицій і прецедентів, які через ратифікацію державами отримують юрисдикцію правових норм та імплементуються до системи норм права, що діють на території суверенної держави [121, с. 129; 307, с. 67].

М. Г. Моторигіна стверджує, що загальновизнані принципи міжнародного права у сфері кримінального судочинства – це історично зумовлені та міжнародно визнані основоположні засади, відображені в міжнародно-правових

актах (договорах, статутах, деклараціях тощо), які є обов'язковими або рекомендаційними для імплементації чи дотримання і застосування в національних правових системах держав-учасниць [294, с. 69].

Учений О. І. Коровайко міжнародними стандартами кримінального судочинства вважає «закріплені в міжнародно-правових актах відповідні мінімальні вимоги (правила, норми, настанови, характеристики тощо) до діяльності чи її результатів у галузі судочинства, ухвалені з метою досягнення оптимального ступеня впорядкованості суспільних відносин у цій галузі, охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінальних процесуальних правовідносин» [121, с. 129; 205, с. 62].

Т. В. Бабчинська, досліджуючи тематику «Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів», визначила, що міжнародні стандарти реалізації права на захист – це закріплені в міжнародно-правових актах і прецедентній практиці міжнародних судових установ принципи, норми та рекомендації, які закріплюють стандартизовані правила поведінки учасників кримінального провадження щодо забезпечення суб'єктам права на захист можливостей для спростування твердження про причетність особи до вчинення кримінального правопорушення або вчинення особою кримінального правопорушення, іншого суспільно небезпечного діяння, передбаченого законом про кримінальну відповідальність» [9, с. 335; 121, с. 129].

В. Г. Дрозд зазначає, що міжнародно-правові стандарти кримінального судочинства – це закріплені в загальновизнаних нормативних актах вихідні положення (норми-принципи), які є обов'язковими для виконання державами, що ратифікували відповідний міжнародний договір.

На думку Ю. В. Циганюк, міжнародні стандарти прав людини в кримінальному процесі України слід визначати як імплементовані в систему кримінального процесуального законодавства норми міжнародних договорів, що ратифіковані Верховною Радою України, які визначають правовий статус особи в кримінальних процесуальних правовідносинах і вимоги, що пред'являють до

кримінально-процесуальних механізмів, які мають забезпечити охорону прав і свобод громадян у кримінальному провадженні.

Ці дефініції сформулювали вчені в контексті власного предмета дослідження, тому вони й мають певні відмінності в ознаках, водночас, якщо зважати на кримінальне процесуальне та криміналістичне спрямування дослідження, то в їх змісті: 1) чітко зазначено, що поняття «міжнародні стандарти» має ключовий елемент – наявність норм і принципів правових актів, що були прийняті міжнародною організацією та визнані певними державами чи прийняті державами між собою (охоплюють норми та принципи, спрямовані на забезпечення прав і свобод людини); або 2) невиразно прослідковується згадка про забезпечення прав і свобод людини, які закріплені в міжнародно-правових актах . Крім цього, слушною видається позиція Т. В. Бабчинської, що зміст поняття «міжнародні стандарти» охоплює не лише ті положення, які закріплені в міжнародно-правових актах, а й ті, що викладені в рішеннях міжнародних судових установ [10, с. 45]. Доцільно враховувати й думку М. Г. Моторигіної, яка зауважила, що стандарт може міститися в договорі, який не ратифікований Україною, проте сприйматися міжнародною спільнотою саме як міжнародно-правовий стандарт, до якого необхідно прагнути державі [121, ч. 129; 293, с. 72].

Обґрунтованою видається дефініція поняття «міжнародний стандарт» В. В. Гвоздюка, який доводить, що міжнародний стандарт – це міжнародно-правові норми та принципи, які закріплюють стандартизовані правила поведінки суб’єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав і свобод людини, визначених нормативно-правовими актами міжнародних організацій, які визнала значна кількість держав світу, незалежно від їх територіального розташування [51, с. 192]. Вона відображає всі ключові ознаки цього поняття та є цілком влучною.

У межах нашого дослідження, з огляду на наявність у тематиці кримінального процесуального та криміналістичного аспектів, слід зазначити про те, що міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження спрямовані як на забезпечення

дотримання основоположних прав і свобод людини, так і на недопущення їх порушення.

Міжнародні стандарти в контексті забезпечення прав людини й основоположних свобод за дією в просторі поділяють на універсальні (діють у всьому світі) і регіональні (діють у певному регіоні земної кулі) стандарти [121, ст. 129; 289]. До регіональних стандартів відносять європейські, американські й африканські стандарти. О. А. Альонкіна зазначає, що європейська система забезпечення прав людини ґрунтується на діяльності Ради Європи та має основою Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (на підставі цього акта діє ЄСПЛ) і Європейську соціальну хартію 1961 року; американська система забезпечення прав людини має основою норми Американської конвенція про права людини 1969 року, яка містить значний обсяг прав і свобод (завдяки цьому міжнародному правовому акту було створено Міжамериканський суд з прав людини і Міжамериканську комісію з прав людини); основою африканської системи забезпечення прав людини є Африканська хартія прав людини і народів 1981 року (вона запровадила створення Комісії з прав людини і прав народів, завданням якої є формулювання порад щодо законодавчого забезпечення певних прав і свобод) [3, с. 14]. У межах нашого дослідження слід зосередити увагу саме на європейських стандартах як на регіональних.

З огляду на закріплені законодавством права й обов’язки суб’єктів сторони обвинувачення та сторони захисту в кримінальному провадженні, на завдання кримінального провадження (ст. 2 КПК України), а також на систему кримінального процесуального законодавства, слід зауважити, що всі суб’єкти сторін кримінального провадження повинні під час збирання доказів дотримуватися таких міжнародно-правових актів: 1) охоплюють норми та принципи міжнародних універсальних стандартів: Міжнародний пакт про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 року, Звід принципів захисту всіх осіб, що підпадають затриманню або арешту в будь-якій формі, від 9 грудня 1988 року, Мінімальні стандартні правила Організації Об’єднаних Націй, що

стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх, від 29 листопада 1985 року тощо; 2) об'єднують норми та принципи міжнародних регіональних стандартів, тобто європейських стандартів: Європейська конвенція з прав людини від 4 листопада 1950 року, Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 року, Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року тощо [121, с. 130].

Ураховуючи зазначене, слід акцентувати, що Г. Р. Крет влучно виокремила конвенційний та інституційний механізми формування міжнародних стандартів доказування. Конвенційний механізм їх формування утворюють положення міжнародно-правових актів, які закріплюють міжнародні стандарти прав людини у сфері здійснення кримінального судочинства: право на справедливий судовий розгляд, право на свободу й особисту недоторканність, заборону катування, право на повагу до особистого та сімейного життя, житла і таємницю листування тощо. Інституційний механізм формування міжнародних стандартів доказування утворює практика міжнародних судових інституцій, які створені та функціонують на основі міжнародних договорів [213, с. 114].

З цього приводу слушно окремо зауважити про міжнародні судові установи, практика діяльності яких безпосередньо пов'язана з криміналістичним забезпеченням збирання доказів сторонами кримінального провадження (Міжнародний кримінальний суд, принципи діяльності якого, на думку більшості вчених, є міжнародними універсальними стандартами, і ЄСПЛ, практика якого є міжнародними регіональними стандартами, тобто європейськими стандартами) [121, с. 130].

Міжнародний кримінальний суд – це постійно діюча, незалежна від ООН, універсальна міжнародна організація, що має притягати до кримінальної відповідальності винних у вчиненні міжнародних злочинів фізичних осіб. Суд діє відповідно до установчого документа – Римського статуту МКС від 17 липня 1998 року [338]. Згідно зі ст. 4 цього міжнародного договору, він «може здійснювати свої функції і повноваження, як це передбачено в цьому Статуті, на

території будь-якої держави-учасниці та, за спеціальною угодою, на території будь-якої іншої держави», а згідно зі ст. 5, юрисдикція МКС поширюється на найтяжчі злочини, які викликають занепокоєння міжнародної спільноти: (а) злочини геноциду; б) злочини проти людяності; в) воєнні злочини; г) злочин агресії) [121, с. 130; 395].

Слід зазначити, що 20 січня 2000 року Україна підписала Римський статут МКС, однак протягом тривалого часу не ратифікувала його. Водночас наша держава визнала його юрисдикцію ad hoc (ч. 3 ст. 12 Римського статуту МКС). Загалом Україна подала дві заяви до МКС. Перша стосувалася подій, які відбулися в Україні в період з 21 листопада 2013 року до 22 лютого 2014 року, а друга стосувалася продовження вчинення злочинів у період з 20 лютого 2014 року.

Аналіз цих двох заяв дав Офісу Прокурора всі підстави стверджувати про вчинення воєнних злочинів і злочинів проти людяності [121, с. 130; 164]. Наприкінці лютого 2022 року Генеральний прокурор МКС Ібрагім Хан виступив із заявою, що МКС буде розслідувати злочини, учинені російською армією в Україні. Одразу після цього понад 30 країн – підписантів Римського статуту подали позови до МКС з проханням провести розслідування злочинів РФ в Україні [121, с. 130; 451].

Слушно зауважує Г. Р. Крет, що «міжнародні стандарти доказування мають узгоджуватися з міжнародними стандартами прав людини» [211]. Наприклад, у ст. 21 Римського статуту МКС передбачено низку інструментів, які Генеральний прокурор МКС уповноважений застосовувати під час доказування (власні правила та процедури доказування, принципи й норми міжнародних договорів, загальні принципи права національних законів правових систем світу). У ч. 3 ст. 21 цього договору закріплено, що застосування і тлумачення права відповідно до цієї статті повинно відповідати міжнародно визнаним правам людини та не допускати жодного несприятливого розрізнення за ознаками гендера, як це визначено в п. 3 ст. 7, віку, раси, кольору шкіри, мови, релігії або віросповідання, політичних чи інших переконань, національного,

етнічного або соціального походження, майнового стану, народження або за іншими ознаками [121, с. 130; 395].

Офіс Прокурора МКС збирає необхідні докази з різних надійних джерел у незалежний, неупереджений та об'єктивний спосіб. Розслідування може тривати стільки часу, скільки потрібно для збору необхідних доказів. Коли зібрано достатньо доказів для встановлення кримінальної відповідальності конкретної особи, прокурор звертається до судді Палати попереднього слідства з проханням видати повістку або ордер на арешт. Держави несуть відповідальність за виконання ордерів на арешт, виданих трибуналами МКС. Держави-учасниці Римського статуту мають юридичне зобов'язання повністю співпрацювати з МКС. Інші держави можуть бути запрошені до співпраці з МКС і можуть зробити це на добровільних засадах [167, с. 32].

Водночас у сучасних умовах важливим видається питання не лише забезпечення належної процесуальної процедури збирання доказів Офісом Прокурора МКС, а й криміналістичного аспекту збирання ним доказів. Зокрема, Ю. М. Чорноус зауважила, що нині значущим є формування криміналістичної методики розслідування та судового розгляду Міжнародним кримінальним судом справ про міжнародні воєнні злочини, що пропонуватиме найефективніші методи й засоби діяльності відповідно до міжнародних стандартів, ураховуватиме питання техніко-криміналістичного, тактико-криміналістичного, методико-криміналістичного забезпечення. Така криміналістична методика має сформувати своєрідний «алгоритм» щодо основ розслідування та судового розгляду справ про міжнародні воєнні злочини МКС, ураховуючи високі міжнародні стандарти та ефективний досвід провідних держав [550, с. 220–221].

Загалом аналіз Римського статуту МКС дає підстави вважати, що принципи доказування, які сформовані МКС, є міжнародними стандартами для тих країн, які ратифікували цей договір. Зазначене засвідчує ч. 1 ст. 12 Римського статуту МКС, яка передбачає, що держава, яка стає учасницею цього міжнародного договору, визнає тим самим юрисдикцію МКС стосовно злочинів, зазначених у ст. 5 цього договору, а також і ч. 1 ст. 105 Римського статуту МКС,

що закріплює таке: «з дотриманням умов, які держава могла зазначити на підставі пп. 1(b) ст. 103, покарання у виді позбавлення волі є обов'язковим для держав-учасниць, які за жодних обставин не можуть змінювати його» [121, с. 131; 395].

Співпраця з МКС в Україні в межах кримінальної процесуальної діяльності відбувається відповідно до розділу IX-2 «Особливості співробітництва з Міжнародним кримінальним судом». Відповідно до ч. 2 ст. 617 КПК України, таке співробітництво здійснюється в порядку, визначеному КПК України та Римським статутом МКС, з огляду на особливості, передбачені розділом IX-2 КПК України. Таке співробітництво полягає в тому, що Офіс Генерального прокурора: розглядає прохання МКС та організовує їх виконання; звертається до МКС з проханням про перегляд рішення Прокурора МКС не розпочинати розслідування або кримінальне переслідування та може подавати зауваження з цього питання; організовує прийом-передачу осіб до МКС на виконання прохання про арешт і передачу, а також про тимчасову передачу; забезпечує зберігання доказів і захист інформації на прохання МКС; направляє докази до МКС тощо. Міністерство юстиції України: організовує виконання на території України вироків та інших рішень МКС; організовує прийом-передачу осіб, стосовно яких винесено вирок МКС, для відбування покарання; організовує переклад документів, що надійшли від МКС, якщо вони не складені державною мовою, тощо [233].

Нині в наближенні до міжнародних стандартів МКС відбулися серйозні зміни. Законом України «Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього» від 21 серпня 2024 року було ратифіковано Римський статут Міжнародного кримінального суду (Римський статут), укладений 17 липня 1998 року в м. Римі [378].

Сторони кримінального провадження під час збирання доказів можуть зважати на рішення МКС [121, с. 131], а нині у зв'язку з ратифікацією Римського статуту МКС це є обов'язковим, адже в ньому висвітлено його позиції як результат тлумачення тих міжнародно-правових актів, учасником яких є

Україна. За результатами своєї діяльності МКС формує відповідні принципи доказування, які повинні враховувати сторони кримінального провадження.

Наприклад, Офіс Генерального прокурора спільно з провідними національними експертами з міжнародного гуманітарного права розробив та представив методичні рекомендації «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина» [481].

Щодо практики ЄСПЛ ситуація інша, оскільки 17 липня 1997 року Україна ратифікувала Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, що була підписана 4 листопада 1950 року, чим відповідно до ст. 19 цього міжнародно-правового акта визнала юрисдикцію ЄСПЛ. Крім цього, визнання позицій ЄСПЛ правовими на території нашої держави сприяло прийняттю таких ключових правових актів, як Закон України «Про виконання рішень та застосування практики ЄСПЛ» від 23 грудня 2006 року, де в ст. 17 зазначено, що суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод та практику ЄСПЛ як джерело права, так і КПК України, де в ст. 8 і 9 визначено, що принцип верховенства права та законності застосовують з урахуванням практики ЄСПЛ. Тому практика ЄСПЛ і слугує для України європейським стандартом у кримінальному провадженні, зокрема під час збирання доказів.

Тож слід зазначити, що сторони кримінального провадження під час збирання доказів повинні дотримуватися міжнародних стандартів у контексті прав і свобод людини [596]. Увагу в цьому питанні слід спрямовувати саме на уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших) як суб’єкти сторони обвинувачення та захисника як ключового суб’єкта сторони захисту, адже на законодавчому рівні вони мають обов’язок збирати докази, виконуючи свою кримінальну процесуальну функцію.

Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплюють кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти. У кримінальному процесуальному аспекті такі стандарти полягають у тому, що збирання доказів здійснюють лише

в порядку, передбаченому КПК України (зокрема, з огляду на кримінальне процесуальне законодавство). Тобто відбувається чітке дотримання кримінальної процесуальної форми. У криміналістичному аспекті збирання доказів відбувається із застосуванням як того технічного забезпечення, яке передбачене правовими актами України, так і того тактичного й методико-криміналістичного забезпечення, що відповідає міжнародним стандартам забезпечення прав і свобод людини.

3.3. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Правовідносини між державами вже давно вийшли на міжнародний рівень, що вирізняється розгалуженою системою унормування правил різних сфер суспільного життя. Водночас найважливішими правилами, які унормовані на такому рівні, є права та свободи людини, що досі є найвищою цінністю у світі. Вони відображені в міжнародних правових договорах, яких держави-учасниці зобов’язані дотримуватися. Норми та принципи таких міжнародно-правових договорів переважна більшість учених вважає міжнародними та/чи європейськими стандартами [108, с. 175].

У попередніх підрозділах ми дійшли висновку, що міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження мають два основні аспекти, що дає змогу їх розподілити:

1. За рівнем забезпечення прав і свобод людини (мають загальнообов’язковий характер для сторін кримінального провадження), що поділяються на національні та міжнародні стандарти. Міжнародні стандарти охоплюють: міжнародні універсальні стандарти й міжнародні регіональні стандарти, а останні поділяються на європейські стандарти та міждержавні стандарти (суб’єктами використання яких є лише уповноважені особи (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.).

2. За дією в просторі в значенні Закону України «Про стандартизацію» (мають рекомендаційний характер для сторін кримінального провадження): 1) національні стандарти; 2) міжнародні стандарти; 3) регіональні стандарти, які поділяють на європейські й міждержавні стандарти.

У цьому підрозділі розглянемо саме європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження, зважаючи на географічне розташування нашої країни, а також преамбулу Конституції України від 28 червня 1996 року, де визначено, що Україна обрала європейський та євроатлантичний курс [202].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначено, що «стандарт – це норма, зразок, мірило…», а «європейський – стосовно до народів і держав Західної Європи // Відомий усій Європі…» [36, с. 380, 1383].

Також ці терміни закріплено й на законодавчому рівні. Відповідно до п. 20 ст. 1 Закону України «Про стандартизацію» від 5 червня 2014 року, «стандарт – нормативний документ, заснований на консенсусі, прийнятий визнаним органом, що встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності чи її результатів, спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості в певній сфері» [381], а в п. 1 ст. 1 цього правового акта закріплено, що «європейський стандарт – регіональний стандарт, прийнятий європейською організацією стандартизації» [381]. У ст. 567 КПК України наявна лише одна згадка і лише про термін «стандарт», а саме: «допит шляхом відео- або телефонної конференції виконується у порядку, передбаченому процесуальним законом запитуючої сторони у тій мірі, в якій такий порядок не суперечить засадам кримінального процесуального законодавства України та загальновизнаним стандартам забезпечення прав людини і основоположних свобод» [233]. Зазначене свідчить, що законодавець поняття «загальновизнані стандарти забезпечення прав людини і основоположних свобод» розуміє як європейські, так і міжнародні стандарти забезпечення прав людини й основоположних свобод. Зважаючи на це, в контексті нашого дослідження застосовуватимемо термін «європейські

стандарти» у значенні, що «стосується до народів і держав Європи в контексті забезпечення прав людини й основоположних свобод». Крім цього, у преамбулі Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року передбачено, що цей закон регулює відносини, зокрема «з упровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини…» [346].

З огляду на зміст європейських стандартів, що визначений у Законі України «Про стандартизацію», слід зауважити, що наразі таких стандартів, які урегульовували б процес стандартизації збирання криміналістично значущої інформації, ще не розроблено. Якщо знову ж таки розглянути такі стандарти, як ISO 21043-1:2021 «Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення понять» та ISO 21043-2:2021 «Виявляння, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об’єктів», що затверджені національним органом стандартизації України, то вони є не європейськими, а міжнародними. Водночас, якби Україна була країною – членом Європейського Союзу, то цей стандарт передусім мав би затвердити Європейський комітет зі стандартизації, а вже потім національний орган стандартизації України, і він був би для нас європейським стандартом і мав би такий вигляд: ДСТУ EN ISO 21043-1:2021.

Дослідження цих стандартів буде висвітлено в контексті забезпечення прав і свобод людини, адже ключовим аргументом слугує загальнообов’язковий їх характер для сторін кримінального провадження.

Слушно проаналізувати й наукове тлумачення поняття «європейські стандарти» різними вченими.

Зокрема, Д. В. Сімонович європейськими стандартами забезпечення прав людини в кримінальному процесі розуміє «положення, що відображають загальні принципи і практику забезпечення прав людини, встановлені Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод і протоколами Ради Європи до неї, а також ухваленими на її основі рішеннями ЄСПЛ, що є

судовими прецедентами та є обов'язковими для виконання національними компетентними органами під час кримінального судочинства» [428, с. 175–176].

Л. М. Лобойко вважає, що європейськими стандартами дотримання прав людини у галузі кримінального судочинства слід розуміти встановлені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод загальні положення щодо дотримання прав людини, а також ухвалені на її основі рішення ЄСПЛ, які стосуються застосування національними компетентними органами Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод під час провадження в конкретних кримінальних справах [255, с. 7].

На думку М. І. Скригонюка, європейськими стандартами кримінального судочинства є «встановлені законодавством Європи та проголошені в міжнародних документах прогресивні вимоги (принципи, орієнтири) щодо кримінально-процесуальної діяльності» [434, с. 63–64].

Загальне визначення європейських стандартів прав і свобод людини пропонує К. В. Степаненко, зауважуючи, що це «сформульовані в міжнародних актах, ратифікованих країнами – членами Ради Європи та інших європейських організацій, вимоги до мінімального рівня реалізації прав і свобод людини у внутрішньодержавній правозастосовній практиці, що забезпечується міждержавним контрольним механізмом» [491, с. 55]. У дисертаційному дослідженні на тему «Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів», С. О. Заїка також акцентував на визначенні загального поняття «європейські стандарти прав людини», де дійшов висновку, що це «зафіксовані в юридичних актах і документах європейських міжнародних організацій (чи їх органів) принципи та норми стосовно змісту й обсягу прав і свобод людини, призначені слугувати обов'язковими або рекомендаційними настановами для відповідної внутрішньодержавної юридичної практики» [160, с. 64].

Виокремивши право на захист з усіх інших закріплених у нормах міжнародних договорів, І. М. Одинцова зазначила, що європейські стандарти в галузі захисту – це «система загальновизнаних європейською спільнотою та

сформульованих дефініцій, приписів, принципів, норм, правових позицій і прецедентів, які, будучи початково викладеними в окремих конвенціях, резолюціях, рекомендаціях чи інших правових актах або в правових позиціях та прецедентних рішеннях ЄСПЛ, отримують юридичне визнання законодавчим органом держави та включаються через механізми ратифікації, імплементації, інкорпорації чи інші засоби гармонізації та офіційного доктринального тлумачення до системи діючих на території держави правових норм» [307, с. 68].

Не вдаючись до дискусії щодо визначення всіх ознак у цих поняттях, оскільки це не є нашим завданням, детально розглянемо позицію В. В. Гвоздюка. Він у контексті свого дослідження тактики проведення слідчих розшукових дій з урахуванням практики ЄСПЛ зауважив, що європейським стандартом є правові норми та принципи, що закріплюють стандартизовані правила поведінки суб'єктів міжнародного права з метою забезпечення захисту й дотримання прав і свобод людини, прийнятих міжнародною регіональною організацією та визнаних країнами Європи [51, с. 193].

Зважаючи на лінгвістичне та наукове тлумачення поняття «європейський стандарт», аналіз цього поняття у нормативно-правових актах, сформульоване визначення поняття «криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», слід зазначити, що європейськими стандартами криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження є норми та принципи міжнародних правових актів та позиції міжнародних судових установ (поширюють юридичну силу і юрисдикцію на країни Європи), які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення, сприяють розробленню криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб'єктів у здійсненні пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Посилену увагу в цьому дослідженні щодо суб'єктів сторін кримінального провадження ми будемо спрямовувати саме на:

1) уповноважених осіб, що посідають центральне місце серед суб'єктів сторони обвинувачення, з огляду на: а) наявність обов'язку здійснення досудового розслідування з метою встановлення всіх обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, як наслідок – виконання завдань кримінального провадження; б) володіння ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних, аніж інші учасники сторони обвинувачення; в) професійність;

2) захисників, що посідають центральне місце серед суб'єктів сторони захисту, з огляду на: а) обов'язок здійснення захисту прав, свобод й інтересів клієнта; б) володіння ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; в) професійність.

Попри те, що під час кримінального провадження функції уповноважених осіб і захисника різняться, разом вони повинні дотримуватися таких правових актів, норми та принципи яких і є європейськими стандартами, серед них: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року [198], Європейська конвенція щодо запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню від 26 листопада 1987 року [149], Європейська соціальна хартія від 3 травня 1996 року [150] тощо [108, с. 178].

Детальніше проаналізуємо положення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (Конвенції), що була ратифікована Україною в липні 1997 року. Цей міжнародний договір закріплює у формі європейських стандартів такі права та свободи людини, як: право на життя; заборона катування; право на свободу й особисту недоторканність; право на справедливий суд; жодного покарання без закону; право на ефективний засіб юридичного захисту; заборона дискримінації; відступ від зобов'язань під час надзвичайної ситуації тощо [198]. Слушно зауважив С. М. Меркулов: «Усі особи, які перебувають на території України постійно або тимчасово, наділені правами, що закріплені в Конвенції, а

тому можуть вимагати застосування положень цього міжнародного документа під час кримінального судочинства» [275, с. 21].

Відповідно до ст. 19 та 32 цього міжнародного договору, задля дотримання державами-учасницями зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї було створено ЄСПЛ, який поширює свою юрисдикцію на всі питання тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї, що подані до нього згідно з вимогами цього договору [135, с. 101; 198].

ЄСПЛ – це «судовий орган Ради Європи, створений для забезпечення дотримання державами-членами Ради Європи їхніх зобов'язань за Конвенцією та протоколами до неї. Основне завдання ЄСПЛ – тлумачення і застосування Конвенції та протоколів до неї» [135, с. 101; 183, с. 18].

Вагоме зрушення в розвитку кримінальної процесуальної та криміналістичної наук крізь призму практики ЄСПЛ в Україні відбулося завдяки двом ключовим етапам. Перший передбачав прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 грудня 2006 року. У ст. 17 цього правового акта визначено, що «суди застосовують під час розгляду справ Конвенцію та практику ЄСПЛ як джерело права» [346]. Другий передбачав прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року (КПК України). У ч. 2 ст. 8 Кодексу засвідчено, що «принцип верховенства права в кримінальному провадженні застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини», а в ч. 5 ст. 9 – що «кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики Європейського суду з прав людини» [135, с. 102; 233].

У своєму рішенні «Щодо відновлення виборчих прав громадянина Мельниченка М. І. у зв'язку з набранням статусу остаточного рішення Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2004 року» Верховний Суд України зауважив, що «рішення Європейського суду з прав людини, якими надаються тлумачення та практика застосування положень Конвенції, є формою прецедентного права, що розширює нормативний обсяг Конвенції, встановлюючи нові загальнообов'язкові правила» [589].

Саме тому сторони кримінального провадження під час збирання доказів повинні дотримуватися практики ЄСПЛ [111; 112; 125].

Згідно з абзацом 5 ст. 1 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», практика ЄСПЛ – це практика Європейського суду з прав людини та Європейської комісії з прав людини [346] (діяла до 31 жовтня 1999 року та розглядала заяви будь-якої особи про порушення державами їхнього права, визначеного Конвенцією). Проте таке тлумачення цього терміна пропонують саме для зазначеного правового акта, тобто як його слід розуміти в тексті цього Закону. Таке визначення загалом для законодавства України є нерозкритим і неповним, що зумовлює неоднозначність його трактування [52, с. 59]. Тому слушним є підхід, що термін «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві слід використовувати як набутий досвід ЄСПЛ і Європейської комісії з прав людини, що полягає в прийнятих ним рішеннях та ухвалах по суті розглянутих справ [52, с. 59]. Водночас ми поділяємо думку В. Є. Мігашка, який зауважив, що українські судді, застосовуючи норми Конвенції, мають ураховувати практику ЄСПЛ як щодо України, так і сформовану в процесі розгляду скарг, поданих проти інших держав (причому й ту практику, яка була сформована у справах, розглянутих і до приєднання України до Конвенції). Тільки такий підхід допоможе уникнути вчинення нових порушень Конвенції в Україні [286, с. 187]. За аналогією такий підхід застосовують і під час збирання доказів уповноваженими особами на етапі досудового розслідування [135, с. 102].

З метою забезпечення ефективного проведення досудового розслідування в кримінальному провадженні процес збирання доказів забезпечують засобами криміналістики, що належать до її системи (техніко-, тактико- й методико-криміналістичні засоби).

Техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження передбачає два значення: 1) сукупність засобів і знарядь, які призначені для знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб

(прокурора, слідчого, дізнавача та інших) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; 2) діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, упровадження та використання засобів, знарядь, прийомів і рекомендацій їх застосування, а також створення сприятливих умов під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження має такі аспекти: 1) у вузькому значенні воно є елементом тактико-криміналістичного забезпечення кримінального провадження, тобто криміналістичної тактики; 2) у широкому – складається з тактики обвинувачення і тактики захисту (детальніше розглянуто в другому розділі роботи).

Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження становить систему наукових положень, які ґрунтуються на даних криміналістичної методики та розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності суб'єктів сторони обвинувачення і захисту під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших) фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті), що мають значення для кримінального провадження з метою виконання завдань кримінального провадження.

З огляду на викладене вище, розглянемо передусім окремі рішення ЄСПЛ, які сприяють формуванню європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів уповноваженими особами.

Відповідно до ч. 5 ст. 38 КПК України, орган досудового розслідування зобов'язаний застосовувати всі передбачені законом заходи для забезпечення

ефективності досудового розслідування» [233]. У своїх рішеннях ЄСПЛ «ефективність розслідування» тлумачить так:

– «ефективне розслідування передбачає своєчасність і відсутність непотрібних затримок» [466; 470; 477];

– «будь-який недолік у розслідуванні, що підриває його здатність установити причину смерті або осіб, відповідальних за неї, може призвести до висновку, що вимог Конвенції не було дотримано» [476; 601];

– «розслідування не буде ефективним, доки всі докази не будуть детально вивчені, а висновки не будуть обґрунтовані» [467; 479; 608];

– «яким би не був спосіб розслідування, доступні засоби юридичного захисту в їх сукупності повинні бути здатними привести до встановлення фактів, притягнення до відповідальності винних осіб і забезпечення відповідного відшкодування. Будь-який недолік розслідування, який перешкоджатиме його здатності встановити причину смерті або осіб, що несуть за неї відповідальність, може призвести до констатації недотримання вимог Конвенції [464; 470; 477];

– «ЄСПЛ акцентує на важливості вжиття належних заходів щодо збереження доказів й обстановки місця події» [599];

– «розслідування також має бути ефективним у тому сенсі, що воно має бути здатне привести до встановлення та покарання винних» [600; 603];

– «Органи влади повинні вжити всіх заходів для отримання доказів у справі. Недоліки в розслідуванні, які підривають його здатність установити причину смерті або винних осіб, можуть суперечити такому стандарту» [465; 468; 607];

Такі розроблені європейські стандарти, що спрямовані на збирання доказів (у криміналістичному аспекті), гарантують уповноваженим особам дотримання ч. 5 ст. 38 КПК України в контексті забезпечення ефективності досудового розслідування, оскільки незабезпечення ефективності розслідування в контексті практики Європейського суду з прав людини призводить до порушення прав та свобод людини, що передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

Обґрунтовуючи позицію щодо необхідності використання практики ЄСПЛ уповноваженими особами під час збирання доказів (криміналістичний аспект), проаналізуємо рішення ЄСПЛ «Кайя проти Туреччини», заява № 22729/93 від 19 лютого 1998 року. Заявник у скарзі стверджував, що його брат був убитий співробітниками сил безпеки і було проведено належне розслідування обставин його загибелі. У матеріалах справи засвідчено, що заявник та уряд Туреччини представили різні пояснення обставин позбавлення життя А. Кайя. Заявник зауважував, що його брат був беззбройний, коли солдати сил безпеки Туреччини застрелили його, а потім підклали до його тіла автомат системи Калашникова. Уряд засвідчував, що в той день солдати зазнали обстрілу з боку членів Робітничої партії Курдистану. Тому солдати були змушені відстрілюватися. Після бою на місці події було виявлено тіло убитого А. Кайя, поряд з яким знаходився автомат [605].

Проаналізувавши це рішення ЄСПЛ, можна виокремити такі основні недоліки розслідування, на яких зосередив увагу суд:

– прокурор не взяв показань у солдатів на місці події та не перевірив наявність стріляних гільз, що мали свідчити про стрілянину, яку, імовірно, вели обидві сторони;

– прокурор не перевірив наявність стріляних гільз, які могли б бути виявлені біля трупа;

– прокурор беззастережно повірив в інформацію, надану співробітниками сил безпеки;

– прокурор не перевірив наявності слідів пороху на руках чи одязі загиблого та/чи не провів дактилоскопічного дослідження слідів рук на зброї;

– прокурор настільки швидко передав тіло загиблого жителям села, що унеможливило проведення будь-яких подальших додаткових досліджень, зокрема куль, які залишилися в тілі;

– прокурор прийняв рішення про правомірність дій солдатів, не отримавши результатів балістичної експертизи;

– звіт щодо судово-медичної експертизи загиблого був неточним за кількома суттєвими позиціями, зокрема в ньому бракує висновків про фактичну кількість куль, які уразили убитого, і про орієнтовну оцінку відстані, з якої було здійснено постріли цими кулями. Це є суттєвим недоліком у роботі прокурора й лікаря;

– ні лікар, ні прокурор не наполягали на тому, щоб тіло вбитого було доставлено гелікоптером у безпечніше місце, задля того щоб мати можливість провести ретельніше обстеження тіла вбитого, його одягу та кульових поранень [135, с. 104; 605].

З огляду на такі недоліки, В. В. Гвоздюк пропонує виокремити позиції ЄСПЛ, які допоможуть уповноваженим особам під час збирання доказів: взяти показання на місці події в представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину; під час огляду місця події спрямувати зусилля на збирання слідової інформації, щоб відтворити подію та перевірити показання представників військових формувань чи правоохоронних органів держави, які вбили людину; перевірити наявність гільз, що можуть свідчити про запеклу стрілянину, яку, імовірно, вели дві сторони; перевірити наявність слідів пороху на руках чи одязі загиблого та провести дактилоскопічне дослідження його слідів рук на зброї; не передавати труп убитої особи після її візуального огляду на місці події її родичам чи іншим особам без проведення додаткових досліджень тіла; у разі неможливості провести додаткові дослідження тіла вбитого з кульовими пораненнями та його одягу на місці події, труп потрібно доставити в безпечніше місце для ретельного обстеження; провести комплексну судово-медичну та судово-балістичну експертизи, надати вичерпну кількість запитань експертам щодо з’ясування обставин смерті вбитого та відтворення загалом обставин події, що відбулася, тощо [49, с. 112–113; 135, с. 105].

Крім викладеного вище, проаналізувавши низку рішень ЄСПЛ, що постановлені проти різних держав, можна виокремити такі його позиції, які свідчать про порушення європейських стандартів уповноваженими особами:

– ЄСПЛ повторює свої висновки про порушення прав заявника на захист на стадії досудового розгляду у зв'язку з тим, що неповнолітнього допитували без його опікуна, не надавши достатньо інформації про його право на допомогу юридичного представника або про право зберігати мовчання. Суд зауважує, що зізнання заявника, здобуте за таких обставин, стало вирішальним аргументом обвинувачення, що істотно послабило перспективи його захисту в суді [471];

– Суд вважає, що ненадання достатньої інформації про право заявника порадитися з адвокатом-захисником до допиту в поліції, передусім з огляду на те, що він на той час був неповнолітнім і під час допиту не отримав допомоги з боку свого опікуна, є порушенням прав на захист. Також Суд доходить висновку, що ні заявник, ні його батько, який діяв від імені заявника, від права заявника мати захисника до його допиту в чіткій і недвозначній формі не відмовлялися [471];

– ЄСПЛ зауважив, що під час встановлення обсягу запропонованого обшуку національний суд посилався на таке формулювання, як «підроблені документи», а також «засоби та знаряддя для підроблення документів». Національний суд не вказав жодних деталей, навіть попри те, що міг це зробити з огляду на предмет доказування кримінального провадження, що стосувався документів, які належали колишньому чоловіку заявниці або були пов'язані з ним, а також стверджуваного підроблення документів [455];

– «Щодо способу втручання, то обшук проводили за відсутності заявниці, унаслідок чого виникла необхідність зламати двері її квартири. Сторони не можуть дійти згоди щодо питання, чи була заявниця заздалегідь попереджена про обшук, чи ні. Суд вважає, що саме органи влади повинні були належно встановити, чи було заявницю заздалегідь попереджено про обшук. Проте ЄСПЛ не було надано переконливих документів на підтвердження цього факту. У зв'язку з цим ЄСПЛ зазначає, що показання працівників міліції не можуть мати суто об'єктивний характер, які підтверджували б, що працівники міліції зателефонували заявниці перед тим, як увійти до квартири, надаючи їй

можливість запобігти пошкодженню свого майна та взяти участь у слідчій дії» [455];

– «Хоч дозвіл на здійснення обшуків у помешканнях був сформульований доволі широко, рішення про обшуки було обмежене розпорядженням здійснити обшуки та вилучення, які були необхідними для пошуку доказів у вчиненні махінацій, у певних місцях, де могли бути знайдені окремі документи та відповідна доказова інформація щодо шахрайства, стосовно якого була наявна підозра, зокрема в офісі заявників. Отже, службовці та посадові особи поліції почувалися наділеними ширшими повноваженнями» [453];

– «У постанові про дозвіл на обшук не було встановлено межі обшуку… працівники міліції вилучили низку речей, які навіть не належали до категорії розшукуваних речей: мобільні телефони, скриня з готівкою, картина та ікона – навряд чи відповідали обсягу обшуку, дозвіл на проведення якого було надано постановою суду, і стосувалися кримінального провадження щодо підроблення посвідчення водія… У зв’язку з цим ЄСПЛ зауважує, що поняті та представник житлово-експлуатаційної організації, запрошені міліцією для участі в проведенні обшуку, не пересвідчилися в правильності внесення до списку протоколу про проведення обшуку всіх вилучених речей, а також у тому, чи відповідали вилучені речі обсягу обшуку, визначеному в постанові про дозвіл на обшук» [455];

– «Огляд здійснювали на підставі письмової згоди, наданої заявником працівникам міліції… згідно з наявними документами зазначений дозвіл був підписаний заявником у другій половині дня 18 липня 2005 року… упродовж цього строку заявника тримали під вартою у відділенні міліції, що не підтверджено документально, він зазнав жорстокого поводження з боку міліції… Також вбачається, що заявника було доправлено для участі в огляді під пильним наглядом кількох працівників міліції, яких заявник вважав винними у жорстокому поводженні з ним, упродовж усієї процедури він залишався в наручниках. Отже, працівники міліції отримали дозвіл заявника на огляд його

житла за обставин, у яких не було процесуальних гарантій, що захищають його здатність висловлювати свою справжню думку…» [456];

– не було проведено судове дослідження на місці злочину, не складено звіт про те, чи були жертви вбиті на цьому місці або як їх туди було доставлено. Крім цього, не проведено розслідування щодо способу, яким жертв було доставлено з м. Елазиг до м. Тунчелі, адже цей шлях довжиною 130 км передбачав зупинки на державних контрольно-пропускних пунктах. ЄСПЛ зазначив, що в документах розслідування не засвідчено жодної спроби перевірити записи охорони чи взяти показання в можливих свідків у м. Язиконак, де було знайдено машину [607].

Отже, обмежуючись викладеними позиціями ЄСПЛ з окремих його рішень, вивчивши їх, уповноважені особи будуть уникати таких порушень і діяти в такий спосіб:

– проводитимуть допит неповнолітньої особи лише за участю законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря [233], а підозрюваного – у присутності захисника;

– надаватимуть достатньо часу неповнолітньому підозрюваному на приватну розмову з адвокатом-захисником до початку його допиту;

– забезпечуватимуть відмову неповнолітнього-підозрюваного від захисника так, щоб вона була обґрунтованою, відбувалася за наявності законного представника, була чітко засвідченою, а також була зрозуміло донесена та роз’яснена як неповнолітньому підозрюваному, так і його законному представнику, які чітко розумітимуть усі наслідки такої відмови;

– оформлюватимуть клопотання на проведення обшуку так, щоб передбачити в ньому чітке формулювання розшукуваних речей та документів;

– належно повідомлятимуть особу про проведення в її житлі чи іншому володінні обшуку за її відсутності;

– належно оформлюватимуть повідомлення особі про проведення в її житлі чи іншому володінні обшуку за її відсутності, що дасть змогу доказати цей факт у суді;

– забезпечуватимуть вилучення під час обшуку лише тих речей і документів, що передбачені ухвалою суду, не виходячи за її межі;

– отримуватимуть дозвіл на огляд приміщення житла чи іншого володіння особи за обставин, у яких буде гарантовано її процесуальні права, які захищають її здатність висловлювати власну думку;

– проводитимуть належний огляд трупа на місці його виявлення із з'ясуванням точних обставин щодо вбивства людини (чи відбулося вбивство на місці виявлення трупа, чи в іншому місці) тощо.

Отже, такі позиції ЄСПЛ додатково забезпечують дотримання процесуальних процедур, що спрямовані на збирання фактичних даних, а також сприяють формуванню уповноваженими особами криміналістичних рекомендацій зі збирання криміналістично значущої інформації. Проведення обшуку згідно із суворим дотриманням кримінального процесуального законодавства та криміналістичних рекомендацій було предметом дослідження у публікаціях минулих років О. Л. Дульського [110; 134; 136; 141; 145]), а також порушувалися питання проведення допиту [144].

З цього приводу слушною видається думка В. В. Гвоздюка, що в рішеннях ЄСПЛ висвітлено організаційно-тактичні аспекти досудового розслідування, спрямовані на збирання доказів. Аналізуючи матеріали кримінальної справи й інші відомості, ЄСПЛ виносить своє рішення шляхом тлумачення, яке охоплює інформацію про оцінку обставин справи («The Court's assessment»). Саме в частині оцінки обставин справи містяться конкретні позиції ЄСПЛ стосовно доцільності: проведення слідчих (розшукових) дій; вилучення певної слідової інформації; відібрання зразків для експертизи; отримання показань саме на місці події; вилучення слідової інформації з подальшою метою забезпечення відтворення обстановки й обставин події задля перевірки наданих показань; допиту широкого кола свідків тощо. Саме такі рішення створюють підґрунтя для формування європейських стандартів тактики проведення слідчих (розшукових) дій і визначають зміст діяльності зі збирання доказів [51, с. 212; 135, с. 105].

Слід акцентувати й на рішеннях ЄСПЛ, які сприяють формуванню європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником.

О. Р. Балацька, проаналізувавши рішення ЄСПЛ, слушно відносить до гарантій участі адвоката-захисника в кримінальному провадженні, зокрема: принцип раннього забезпечення правовою допомогою; реалізацію права на вільний вибір захисника; принцип ефективності захисту; обов'язки уповноважених осіб (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор) щодо надання інформації особам про право на доступ до правничої допомоги; обмеження щодо відмови особи від правничої допомоги; достатній час для підготовки захисту; конфіденційність спілкування з адвокатом; доступ до заходів і послуг, пов'язаних із кваліфікованою правничою допомогою, та ін. [13, с. 11].

ЄСПЛ щодо діяльності сторони захисту у своїх рішеннях у справах «Перич проти Хорватії» від 27 березня 2008 року та «Домбо Бехеєр проти Нідерландів» від 27 жовтня 1993 року, підтвердив право захисника самостійно збирати докази й висловив доволі чітку позицію, яку можна, узагальнюючи, висвітлити так: «сторони кримінального провадження мають право подавати суду свої докази, а сторона захисту повинна мати право збирати й подавати докази на тих самих умовах, що й сторона обвинувачення» [307, с. 78; 472, с. 18–19].

Зауважимо і про ефективність захисту в розумінні практики ЄСПЛ. У своїх рішеннях ЄСПЛ зазначив:

– викладену в ст. 13 Конвенції вимогу щодо «ефективного засобу правового захисту» слід тлумачити як таку, що має на увазі настільки ефективний засіб захисту, наскільки це можливо з огляду на притаманні конкретному контексту обмеження можливостей для оскарження [606];

– засіб правового захисту відповідно до ст. 13 Конвенції повинен бути ефективним на практиці, як і в теорії, у тому значенні, що користуванню засобами захисту не мають чинити перешкод діями або бездіяльністю органів влади держави [452; 454];

– «За Конвенцією поняття ефективного засобу юридичного захисту вимагає здатності такого засобу не допустити здійснення заходів, які суперечать Конвенції і наслідки яких можуть бути незворотними. Порушення відповідних положень Конвенції матиме місце в разі, якщо такі заходи виконуються до того, як національні органи визначили, чи відповідають вони Конвенції, хоч при цьому Договірні держави користуються певною свободою розсуду в обранні способу, у який вони забезпечуватимуть виконання своїх зобов'язань за цим положенням» [475];

– стаття 13 Конвенції вимагає існування ефективних засобів захисту лише щодо тих скарг, які є обґрунтованими у значенні Конвенції, тобто які a priori порушують серйозні проблеми поваги до прав, нею гарантованих [458].

Загалом проаналізовані рішення ЄСПЛ дають підстави визначити такі принципи ефективного захисту в кримінальному провадженні, що впливає на ефективність процесу збирання доказів стороною захисту: доступ до адвоката-захисника; право на особисте спілкування з адвокатом-захисником; право на отримання інформації про провадження; право на захист від самообвинувачення; право на захист від необґрунтованого затримання; право на захист від тортур і нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження або покарання.

Особливість доказової діяльності сторони захисту полягає в тому, що, надаючи їй повноваження щодо збирання та дослідження доказів, закон додатково гарантує ефективність застосування доказового права у вигляді презумпції невинуватості, закріпленої в ст. 62 Конституції України. Ця презумпція полегшує та спрощує захист. Адже захист не повинен доводити невинуватість обвинуваченого, а лише збирати докази, які ставлять під сумнів висновки сторони обвинувачення [307, с. 79].

Аналіз рішень ЄСПЛ, що постановлені як проти України, так і проти інших держав, засвідчує, що позиції ЄСПЛ спрямовані передусім на висвітлення тих порушень прав і свобод людини, яких припустилися уповноважені суб'єкти правоохоронних органів. Водночас трапляються і поодинокі випадки

акцентування ЄСПЛ на захиснику. Наприклад, в окремих рішеннях ЄСПЛ зазначив:

– «Той факт, що кожен із двох інших захисників, які представляли заявника, бачив його лише один раз і тільки під час допиту та що до допиту ніхто з них із заявником не бачився, найімовірніше, свідчить про символічний характер їхніх послуг. ЄСПЛ вважає, що спосіб, у який захисника усунули від участі у справі, й підстави, якими було пояснено це рішення, а також у зв'язку зі стверджуваною відсутністю юридичних підстав для такого заходу, викликають сумніви щодо справедливості провадження у цій справі загалом» [480];

– держава не може нести відповідальність за вчинки чи рішення захисника обвинуваченого, адже проведення захисту є питанням відносин між підзахисним і захисником, якого або призначають для надання юридичної допомоги, або ж його роботу оплачують на приватних засадах. Проте якщо захисник не надав ефективного захисту особі за відповідною процедурою, то відповідно до ч. 3 ст. 6 Конвенції національні органи влади зобов'язані втрутитися [460];

– ані буква, ані дух ст. 6 Конвенції не перешкоджають особі добровільно відмовитися – у відкритий чи мовчазний спосіб – від права щодо гарантії справедливого судового розгляду. Водночас щоб така відмова відповідала вимогам Конвенцій, вона має бути виражена у недвозначній формі й супроводжуватися мінімальними гарантіями, співмірними з важливістю такої відмови. Тому в цій справі не можна посилатися на формуляр, у якому викладено права заявника й зазначено, що його поінформували про право на відмову давати показання [473].

Під час збирання доказів захисником надзвичайно корисним буде володіння знаннями з тих позицій ЄСПЛ, які спрямовані на висвітлення порушень уповноваженими особами (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор) на проведення досудового розслідування, адже в такому випадку за аналогією захисники зможуть ними апелювати під час судового провадження, привертаючи увагу до певних порушень сторони обвинувачення.

Висновки до розділу 3

Стандартами криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження (практичний аспект) слід вважати діяльність, яка полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності відповідних суб'єктів у здійсненні ними пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з огляду на: 1) норми та принципи правових актів України, а також принципи окремих національних і міжнародних судових інституцій, юрисдикція яких визнана Україною; 2) нормативні документи, що ґрунтуються на консенсусі, прийняті визнаним органом, який встановлює для загального й неодноразового використання правила, настанови або характеристики щодо діяльності зі збирання доказів, і спрямований на досягнення оптимального ступеня впорядкованості.

Розглянуто різні підходи до виокремлення та класифікації стандартів криміналістичного забезпечення кримінального провадження, виокремлено їх три основні групи – міжнародні, європейські, національні.

Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплюють кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти. Об'єднавчим фактором кримінального процесуального та криміналістичного аспектів процесу збирання доказів сторонами кримінального провадження є саме міжнародні стандарти забезпечення основоположних прав і свобод людини, проте вони виявляються по-різному. У кримінальній процесуальній формі такі стандарти визначають конкретні вимоги у формі норм і принципів, що передбачені міжнародно-правовими договорами, ратифікованими Україною, яких зобов'язані

дотримуватися всі суб’єкти сторін кримінального провадження під час збирання доказів. Їх порушення призводить до порушення кримінального процесуального законодавства України. У кримінальному процесуальному аспекті суб’єкти сторін кримінального провадження застосовують такі стандарти на етапі проведення збирання фактичних даних. У криміналістичному аспекті такі стандарти є ключовою вимогою під час формування засобів криміналістичного забезпечення (засобів техніко-, тактико-, методико-криміналістичного забезпечення), наприклад, під час розроблення нового технічного приладу, пристосованого для збирання криміналістично значущої інформації, формування нових тактичних прийомів, комбінацій, операцій тощо.

Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження мають два аспекти: 1) норми та принципи міжнародних правових актів і позиції міжнародних судових установ (поширюють юридичну силу та юрисдикцію на країни Європи), які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення та сприяють розробленню криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб’єктів (прокурора, слідчого, дізнавача та інших) у здійсненні ними пізнавальної діяльності; 2) стандарти, прийняті європейською організацією зі стандартизації, які є рекомендаційними та доступними для широкого кола користувачів, – під час виявлення, витребовування, отримання, закріплення, збереження у встановленому порядку криміналістично значущої інформації.

Міжнародною судовою установою, яка формує європейські стандарти зі збирання доказів у країнах Європи, зокрема в Україні, є Європейський суд з прав людини. Розвиток таких європейських стандартів відбувся завдяки трьом ключовим етапам в Україні: 1) ратифікація Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 17 липня 1997 року; 2) прийняття Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав

людини» від 23 грудня 2006 року; 3) прийняття Кримінального процесуального кодексу України від 13 квітня 2012 року.

Розроблені європейські стандарти, спрямовані на збирання доказів (у криміналістичному аспекті), гарантують уповноваженим особам (прокурору, слідчому, дізнавачу та іншим) дотримання ч. 5 ст. 38 КПК України в контексті забезпечення ефективності досудового розслідування, оскільки незабезпечення ефективності розслідування в контексті практики ЄСПЛ призводить до порушення прав та свобод людини, що передбачені Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод.

РОЗДІЛ 4
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ОБВИНУВАЧЕННЯ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

4.1. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій

Слідчі (розшукові) дії є основними способами збирання стороною обвинувачення криміналістично значущої інформації в кримінальному провадженні, яка за умов, передбачених КПК України, набуває доказового значення [105, с. 77].

Одним із ключових елементів збирання доказів стороною обвинувачення є суб'єкти такої сторони кримінального провадження. Суб'єктами збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій є:

1. Уповноважені службові особи органів державної влади (а) слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання, прокурор (наділені відповідно до кримінального процесуального законодавства України повноваженнями проводити безпосередньо такі окремі процесуальні дії); б) оперативні співробітники оперативних підрозділів уповноважених органів (наділені відповідно до кримінального процесуального законодавства України повноваженнями проводити безпосередньо такі окремі процесуальні дії лише за письмовим дорученням уповноважених суб'єктів, що передбачені в ч. 1 ст. 41 КПК України)).

2. Інші особи, наділені таким правом відповідно до КПК України (потерпілий, його представник і законний представник, які уповноважені ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій).

Ініціювання потерпілого, його представника та/чи законного представника в проведенні слідчих (розшукових) дій полягає в тому, що вони мають право

подати клопотання про виконання будь-яких процесуальних дій слідчому, дізнавачу, прокурору, які зобов'язані їх розглянути в строк не довше ніж три дні з моменту подання і задовольнити за наявності відповідних підстав. Про результат розгляду клопотання повідомляють ту особу, яка його заявила. У разі повної або часткової відмови в задоволенні клопотання виносять умотивовану постанову, копію якої вручають особі, яка заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об'єктивних причин – надсилають їй [233].

З огляду на те, що потерпілий, його представник та/чи законний представник наділені правом лише ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій, водночас уповноважені особи наділені державою обов'язком безпосередньо проводити такі процесуальні дії, тож детальну увагу в цьому розділі зосередимо саме на останніх.

Проведення слідчих (розшукових) дій відбувається відповідно до положень кримінального процесуального законодавства України, де центральне місце посідає КПК України. Водночас ефективність проведення слідчих (розшукових) дій залежить не лише від їх законодавчого регламентування, а й від володіння уповноваженими особами криміналістичними та психологічними знаннями (з огляду на тісні зв'язки криміналістичної тактики із психологією). Тому слідчі (розшукові) дії можна характеризувати з позиції кримінальної процесуальної, криміналістичної та психологічної наук [137]. Такі три складові всебічно характеризують слідчі (розшукові) дії як способи збирання доказів під час проведення досудового розслідування.

З огляду на окреслені аспекти, які характеризують слідчі (розшукові) дії, детально їх проаналізуємо. Насамперед розпочнемо з криміналістичної характеристики слідчих (розшукових) дій, що обумовлено змінами суспільного життя та розвитком науково-технічного прогресу [105, с. 77].

Відповідно до ст. 223 КПК України, слідчі (розшукові) дії – це ті дії, які спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні (нормативно-правове визначення) [233].

Криміналістичну характеристику проведення слідчих (розшукових) дій слід здійснити крізь призму науки криміналістики, а психологічну – психології. Слідчий під час проведення слідчих (розшукових) дій може залучати знання з криміналістичної та психологічної наук [105, с. 77]. Криміналістичний та психологічний аспекти виявляються вже під час проведення уповноваженими особами (прокурором, слідчим, дізнавачем та іншими) першої слідчої (розшукової) дії, а не на початку досудового розслідування, адже відповідно до ч. 3 ст. 214 КПК України до внесення відомостей в Єдиний реєстр досудових розслідувань може бути проведено огляд місця події (відомості вносять невідкладно після завершення огляду), а для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку може бути знято показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- та кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису (ст. 245-1 КПК України) [105, с. 77–78; 233].

Аналізуючи криміналістичну характеристику проведення слідчих (розшукових) дій уповноваженими особами, слід зазначити, що вона ґрунтується на використанні даних науки криміналістики, яка охоплює загальну теорію криміналістики, криміналістичну техніку, криміналістичну тактику та криміналістичну методику [306, с. 181]. Тобто уповноважені особи під час реалізації своїх повноважень, які полягають, зокрема, у проведенні слідчих (розшукових) дій, мають володіти знаннями з криміналістичної науки. Водночас, якщо розглядати слідчі (розшукові) дії в праксеологічному аспекті, то передусім використовують дані з практичних розділів криміналістики, що формують криміналістичний інструментарій, який своєю чергою є складником системи криміналістичного забезпечення [105, с. 78].

Слушно зауважує Ю. М. Чорноус, що криміналістичне забезпечення – це створення умов готовності й реалізації методів, засобів, прийомів криміналістичної техніки, криміналістичної тактики та криміналістичної методики, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики і спрямовані на виконання завдань розкриття, розслідування та попередження

кримінальних правопорушень [558, с. 385]. З цього приводу Ю. М. Мирошниченко влучно доповнив, що метою криміналістичного забезпечення є створення умов для позитивно-результативного здійснення уповноваженими органами своїх функцій у кожній конкретній ситуації [105, с. 78; 281, с. 264].

Щодо криміналістичної техніки можемо засвідчити, що уповноважені особи під час розслідування кримінальних правопорушень постійно використовують технічні засоби, адже це спрощує їхню роботу, допомагає формувати якісну доказову базу шляхом збирання криміналістично значущої інформації за їх допомогою. Такі технічні засоби під час проведення слідчих (розшукових) дій можна застосовувати як в обов'язковому порядку (вимога КПК України), так і добровільному (за рішенням уповноважених осіб). Наприклад, під час проведення обшуку житла чи іншого володіння особи на підставі ухвали слідчого судді цю слідчу (розшукову) дію в обов'язковому порядку фіксують за допомогою аудіо- та відеозапису (ч. 10 ст. 236 КПК України), а під час проведення допиту особи – застосування фотозйомки, аудіо- та/або відеозапису може відбуватися лише за рішенням уповноваженої особи, зокрема слідчого (ч. 5 ст. 224 КПК України) [105, с. 78; 233].

Увагу привертають ті технічні засоби, які використовують під час проведення огляду місця події, адже від умілого добору уповноваженими особами чи за їх вказівкою іншою уповноваженою особою таких засобів і наявності навичок з користування ними залежить кількість виявленої та якісно упакованої слідової інформації. Наприклад, задля виявлення об'єктів біологічного походження здійснюють огляд місць їх можливого знаходження в кососпрямованому світлі за допомогою джерела ультрафіолетового світла із застосуванням деяких реактивів (пляму крові можна виявити, обробивши її край реактивом Воскобойнікова: позитивною реакцією є поява синього забарвлення). Пошуки в землі трупів людей та тварин і їхніх частин здійснюють спеціально розробленими приладами: один із них, проникаючи трубчастим щупом у ґрунт, уловлює зміни концентрації сірководню, яка підвищується в разі наближення до

трупа; другий дає змогу за допомогою електрощупа встановлювати електропровідність ґрунту, яка зростає в разі наближення до трупа. Такі пошукові засоби доволі надійні, проте вони ефективні лише тоді, коли є інформація про обмежену ділянку місцевості, де приховано труп [221, с. 107–108]. Останніми роками злочинність активно поширюється й у віртуальному світі, тому уповноважені особи проводять, зокрема, огляд вебсторінок, за результатом якого складають протокол. Вони застосовують різні технічні засоби. Наприклад, учені з Великої Британії розробили автоматичний резонатор (argumentation-based reasoner (ABR)), який може допомогти судовому експерту, уповноваженим особам й інспектору-криміналісту під час аналізу доказів та алгоритмів дій злочинця. Такий резонатор може сприяти уповноваженим особам під час розслідування, а саме: слугує для аналізу доказів, які зібрані в кіберпросторі, що допомагає уповноваженим особам визначати, хто вчинив, наприклад, кібератаку [105, с. 78; 616, с. 1–2] (детальніше ці питання висвітлено в підрозділі 2.1 роботи).

Стосовно тактичної складової криміналістичного забезпечення в контексті нашого дослідження доцільно зауважити, що тактика слідчих (розшукових) дій – це система наукових положень і розроблених на їх підставі практичних рекомендацій з організації, планування та доцільності застосування окремих слідчих (розшукових) дій, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які проводять окремі слідчі (розшукові) дії, а також прийоми проведення таких процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні, отримання (збирання) доказів і перевірку вже отриманих доказів [51, с. 57; 105, с. 78–79]. Наприклад, під час проведення:

– допиту криміналістичними рекомендаціями в межах етапу вільної розповіді малолітнього потерпілого необхідно створити безпечну атмосферу доброзичливого ставлення до потерпілого та виявити зацікавленість у розмові; якнайчастіше звертатися до дитини на ім’я, говорити повільно, чітко, спокійним голосом, використовувати просту, зрозумілу мову; підтримувати зоровий

контакт, але без надмірного, безперервного спостереження; бути готовим розповісти про себе, висвітлити певні випадки з особистого життя для налагодження ближчого контакту з дитиною; переривати розповідь можна лише у випадку крайньої необхідності [301, с. 79]. Під час вибору тактики допиту слід зважати на те, що не тільки один і той самий тактичний прийом може бути реалізований різними засобами, а й самі засоби (предмети, документи, інші носії інформації) можуть бути використані в різних формах [65, с. 74]. Наприклад, у процесі допиту уповноважені особи можуть постати перед опором неповнолітнього допитуваного. Задля подолання цього опору вони можуть застосовувати різноманітні прийоми психологічного впливу, а саме: використання психологічних особливостей особистості неповнолітнього допитуваного; використання ефекту раптовості; створення стану емоційної напруженості; вільна розповідь; можливість використання легенди; максимальна деталізація показань; поєднання пришвидшеного й уповільненого темпів допиту; послідовність пред’явлення доказів; пред’явлення контрдоказів [184, с. 66]. Побудова психологічного контакту – надзвичайно складний і глибокий процес [78, с. 20], тому слід зауважити, що застосовувані тактичні прийоми, доцільність вибору яких є криміналістичною рекомендацією, під час допиту як до потерпілого, так і до підозрюваного – мають відповідати критеріям допустимості, одним із головних серед яких є принцип законності [50, с. 95–102; 105, с. 79].

– під час обшуку у житлі чи іншому володінні особи уповноважені особи застосовують тактичну комбінацію «забезпечення умов проведення слідчої (розшукової) дії та керування діями її учасників», що передбачає застосування тактичних прийомів управлінського спрямування, які мають на меті забезпечення ефективної взаємодії із залученими до кримінального провадження особами й тактичних прийомів організаційно-технічного змісту, що забезпечують оптимальні зовнішні умови та необхідні організаційно-технічні засоби діяльності з метою ефективного проведення слідчої (розшукової) дії [300]. Попри різні види обшуку, вони мають спільні (загальні) тактичні засади,

які застосовують під час здійснення цієї слідчої (розшукової) дії: несподіваність (для обшукуваного), черговість і логічність обшуку, спрямованість, застосування етики та психології, вжиття техніко-криміналістичних засобів, методів і допомоги спеціалістів, використання допомоги співробітників оперативних підрозділів та інформації, одержаної оперативним шляхом, тощо [105, с. 79; 310, с. 198];

– під час огляду місця події уповноважені особи активно застосовують різного роду тактичні прийоми. Наприклад, тактичний прийом «моделювання події, що відбулася» полягає в уявному відтворенні події, що надає можливість виявити нові факти й певні невідповідності. За умови відображення події злочину уявна модель повинна збігатися з інформацією, яку виявлено на місці події. Проте якщо між ними виникають суперечності й невідповідності, то ситуацію огляду ще на початку визначено неправильно [223, с. 310]. Здійснення пізнання уповноваженими особами на початковому етапі проведення огляду місця події, а саме до виїзду ними на місце події, на підставі отриманої інформації передбачає осмислення тактично правильного варіанту проведення цієї слідчої (розшукової) дії, пошук, відбір і вилучення слідової інформації, а також встановлення інших обставин у справі, що допомагає їм у розслідуванні кримінального провадження задля подальшого встановлення об’єктивної істини [51, с. 110; 105, с. 79].

Третім складником криміналістичного забезпечення є методико-криміналістичний. Власне криміналістична методика враховує як положення криміналістичної техніки, так і криміналістичної тактики. Проте рекомендації, які містяться в завершальному розділі криміналістики, не є простим поєднанням положень криміналістичної техніки й тактики, а є якісно новим засобом для виконання завдань розслідування на основі пристосування цих положень до конкретних умов виявлення, збирання, дослідження, оцінки та використання доказової інформації під час розслідування окремих видів кримінальних правопорушень або їх групи [219, с. 399] (детальніше про це йдеться в підрозділі 1.3 роботи). Наприклад, під час розслідування злочинів міжнародного

характеру особливість криміналістичної методики полягає в тому, що уповноважені особи повинні враховувати такі обставини, які мають значення для розгляду діяння як злочину міжнародного характеру, не лише національне законодавство, що закріплює кримінальну караність окреслених діянь, а й міжнародні договори України, які визначають міжнародну протиправність діяння [558, с. 378–385]. Специфіка криміналістичної методики розслідування вбивств зумовлена тим, що важливими першочерговими слідчими (розшуковими) діями є огляд місця події (ст. 214 КПК України) й огляд трупа (ст. 238 КПК України), адже завдяки їм можна здобути першочергову криміналістично значущу інформацію, яка надає можливість уповноваженим особам оперативно реагувати на процес розслідування та надавати доцільні доручення оперативним співробітникам. Розслідуючи злочини, що пов’язані з торгівлею людьми, слідчий під час складання слідової картини повинен ураховувати той факт, що часто цей вид злочину пов’язаний з перетинанням державного кордону, у зв’язку з чим необхідно детально дослідити можливі способи нелегального перетинання кордону та налагодити співробітництво з працівниками прикордонної служби. Загалом останніми роками методика розслідування певного виду кримінального правопорушення знаходить свій розвиток у міжнародних стандартах, що визначають однаковий порядок вилучення певної групи слідової інформації, особливості експертного дослідження певного об’єкта, – під час розслідування конкретного кримінального правопорушення [105, с. 79; 610, с. 219].

Щодо психологічного аспекту проведення слідчих (розшукових) дій слід зазначити, що як криміналістичні знання, так і психологічні супроводжують весь процес проведення обраної слідчим слідчої (розшукової) дії. Застосування таких психологічних знань зумовлює знання уповноваженими особами окремих галузей психології, таких як: психологія особистості, соціальна психологія, вікова психологія, юридична психологія тощо [105, с. 79].

У процес розслідування кримінального правопорушення залучають цілісну особистість уповноваженої особи з притаманними їй структурними

компонентами. У структурі особистості розрізняють щонайменше чотири основні компоненти: 1) рівень інтелектуально-пізнавальних рис: евристичний, дискурсивний, інтуїтивний тип мислення; спостережливість, уява тощо; 2) рівень моральних рис і принципів, що відображені визначальною системою цінностей: цінностей-норм, цінностей – завдань діяльності та цінностей – моральних рис; 3) психофізіологічні риси: емоційність, витривалість, уважність, тривожність, темперамент; 4) характерологічні риси: товариськість, ініціативність, наполегливість, мужність тощо. Тому професіограма особистості уповноваженої особи становить багаторівневу ієрархічну структуру, у якій відображені індивідуально-психологічні та соціально-психологічні властивості та риси, а також знання, уміння і навички, що реалізуються в професійній діяльності [105, с. 80; 388, с. 13–14].

Для прикладу зосередимо увагу на психологічних аспектах під час проведення уповноваженими особами таких поширених у практичній діяльності слідчих (розшукових) дій, як допит, огляд місця події та обшук [105, с. 80].

Під час проведення допиту завдання психології пов’язані з трьома процесами, що зумовлюють зрештою обсяг і рівень пізнання під час допиту. До них належать: а) діагностика особи допитуваного; б) система психологічних прийомів, що сприяють одержанню інформації; в) оцінка інформації, одержаної під час допиту, з позицій її імовірності та доказового значення [200, с. 96]. Проводячи допит, уповноважені особи встановлюють психологічний контакт, тобто налагоджують зв’язок з учасниками спілкування: особистий, інформаційний, поведінковий, психофізіологічний. Психологічний контакт – це система взаємодії людей у процесі їх спілкування, що ґрунтується на довірі; інформаційний процес, за якого люди можуть і бажають сприймати інформацію один від одного [105, с. 80; 294, с. 159].

Передусім допит вибудовують поетапно: попереднє вивчення та аналіз обставин кримінального правопорушення; психологічна підготовка до допиту; виконання процедури суто допиту (допитування); фіксація перебігу та результатів допиту; аналіз й оцінювання результатів допиту. Серед зазначених

етапів перший та останній виконують поза контактом із допитуваним, другий і четвертий є частково контактними [105, с. 80; 388, с. 53].

Психологічний аспект у процесі допиту відіграє важливу роль і під час подолання уповноваженими особами опору зацікавлених осіб, застосовуючи різноманітні засоби психологічного впливу, причому реалізуючи такі засоби, необхідно уважно за ними спостерігати й ретельно фіксувати їх емоційні, мімічні та інші невербальні вияви. Поширеними методами психологічного впливу є: «Використання психологічних особливостей особистості допитуваного»; «Використання або створення стану емоційної напруженості»; «Використання ефекту раптовості»; «Можливість використання легенди»; «Вільна розповідь»; «Максимальна деталізація свідчень»; «Послідовність пред'явлення доказів»; «Пред'явлення контрдоказів»; «Поєднання форсованого (пришвидшеного) й уповільненого темпів допиту» [105, с. 80; 388, с. 60–62].

Слід акцентувати й на новій моделі проведення допиту – процесуальному інтерв'ю, яку вже застосовують у таких розвинених країнах, як Велика Британія, Нідерланди, Нова Зеландія, Сполучені Штати Америки тощо. Процесуальне інтерв'ю має запобігати неправдивим зізнанням або помилкам під час здійснення правосуддя та допомагати працівникам правоохоронних органів інтерв'ювати систематично й неупереджено, знижуючи ризик людської помилки й неправдивих зізнань, які можуть статися внаслідок застосування методів, призначених для отримання визнання вини та підтвердження версії, яку інтерв'юер вважає правдивою [259, с. 317]. Дослідження неправильних засуджень засвідчує, що проблеми «тунельного бачення» або «схильності до підтвердження» (підсвідома схильність шукати лише ту інформацію, яка «підходить», та/або ігнорувати інформацію, яка не підтверджує те, в чому переконаний інтерв'юер) є основою судових помилок у майже всіх справах. У контексті захисту прав людини інтерв'ювання допомагає застосуванню презумпції невинуватості на практиці завдяки відсутності примусу й відкритим питанням, які покращують комунікацію та обмін інформацією, тим самим здійснюючи безпосередній вплив на сприйняття громадянами справедливості у

сфері правосуддя [259, с. 316–323]. Така модель проведення допиту теж ґрунтується на засадах психології, що є виправданим. Тому наразі доцільність використання цієї моделі в Україні активно обговорюють учені [105, с. 81].

Зважаючи на проведення огляду місця події, доцільно зауважити, що уповноваженим особам важливо реалізовувати пізнавальні процеси. Через складність цієї процесуальної дії уповноважені особи повинні мати, крім добре розвинених професійних рис, також і спеціальну психологічну підготовку. Огляд місця події має пізнавально-психологічний зміст, який полягає в тому, що під час такого огляду обстановку місця події сприймають уповноважені особи безпосередньо з образним мисленням. Саме це дає змогу уповноваженим особам здійснити реконструкцію події, що сталася. Водночас для правильної реконструкції події має значення і функціонування органів чуття уповноважених осіб, і вплив на них зовнішнього середовища [81, с. 4–5; 105, с. 81].

Проводячи огляд місця події, уповноважені особи поміщають себе не тільки в просторову, а й у психологічну атмосферу кримінального правопорушення. Повноту надходження інформації (матеріальної та психологічної) неможливо компенсувати цілком схемами, фотографіями, малюнками, описами, іншими документальними джерелами [105, с. 81; 388, с. 27].

Огляд місця події потребує виконання значної кількості розумових завдань. Різноманітні за характером завдання можна згрупувати за їхньою метою. Слід розрізняти завдання розумового спрямування, що стосуються процесів збирання та оцінки доказового матеріалу на місці події, і розумові завдання, пов’язані з організацією дій, що випливають з огляду місця події. Перші охоплюють завдання виявлення інформації, її оцінки, висунення загальних та окремих версій, а другі – завдання щодо організації дій, пов’язаних із проведенням огляду місця події [200, с. 96]. Тому слушною є позиція З. Ф. Дільної: «Психологічна структура діяльності уповноважених осіб під час проведення огляду місця події є складною та змістовною, відповідно, наслідком цього часто є напружений її характер і негативні результати проведення слідчої

діяльності. Це обумовлює саме важливість активного й ефективного застосування уповноваженими особами у своїй діяльності як пізнавальних психічних процесів, так і емоційно-мотиваційних, що власне дасть змогу ефективніше досліджувати місце події та місце злочину, швидко віднайти необхідну інформацію, зокрема ту, що стосується особи злочинця» [81, с. 10; 105, с. 81].

Психологічний аспект під час проведення обшуку відносять до слідчих (розшукових) дій зі значним потенціалом конфліктності. Конфліктний характер визначають, з одного боку, суперечностями завдань сторін, з іншого – примусовістю та публічністю стосовно обшукуваного. У психологічному аспекті суперечності завдань діяльності є своєрідним інтелектуальним конфліктом. Примусовий характер обшуку породжує переважно конфлікт емоційний, адже його проведення означає втручання сторонніх осіб в інтимно-особистісну сферу обшукуваного, подеколи ретельно приховувану. Крім того, суспільне оточення обшукуваного (сусіди, близькі, знайомі), сприймаючи пошукові дії працівників правоохоронних органів, мимоволі пов’язують їх із безперечною винністю обшукуваного. Це спричиняє в останнього та членів його сім’ї негативні емоційні стани хвилювання, агресивності та ворожості, спрямовані на осіб, які проводять обшук. Тому доволі часто працівники мають справу з образами, провокуванням скандалу, а також спробами підкупу тощо [105, с. 81; 388, с. 45–46].

Успішність проведення обшуку залежить, зокрема, і від поведінки уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших). Витримка, самовладання, емоційна стійкість впливають не тільки на зосередженість власної уваги, а й на поведінку обшукуваної особи. Якщо уповноваженим особам протягом тривалого часу не вдається досягти позитивного результату під час проведення цієї слідчої (розшукової) дії, вони не повинні допускати жодних емоцій, які можуть негативно позначитися на процесі обшуку. Для забезпечення високої пошукової активності вони не повинні переходити до огляду нового об’єкта без повного огляду попереднього, а мають припинити метушню і

сторонні розмови, за необхідності контактувати з обшукуваною особою коректно і стримано, робити перерву для відпочинку в разі появи ознак утоми. Доцільно також змінювати види діяльності: переходити від огляду однієї групи предметів до огляду іншої, від вивчення дрібних предметів (листів, книг, журналів тощо) до огляду великих предметів (технічної апаратури, меблів тощо). Це дасть змогу уповноваженим особам зменшити вплив одноманітних подразників і монотонності дій на стійкість їх уваги [105, с. 81; 241, с. 183].

Вагоме значення під час проведення обшуку мають спостережливість уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших), її вибірковість. Спостережливість передбачає широку фіксацію в мисленні всіх обставин й обстановки проведення обшуку. Уповноважені особи, прибуваючи до місця обшуку, активно сприймають його обстановку – розташування квартири, її наповнення, кількість входів, виходів, час проведення ремонту, стан стін, підлог тощо. Ця спостережливість не є пасивною, тобто без мети мимовільного сприйняття та запам’ятовування обстановки. Така спостережливість підпорядкована цілеспрямованій діяльності уповноважених осіб, пов’язаній з майбутнім відшуканням прихованого, і тому характеризується вибірковістю [105, с. 81–82; 200, с. 155–156].

Психологічний аспект наявний там, де відбувається врахування особливостей психіки людини. Причому таке врахування особливостей психіки можуть здійснювати уповноважені особи в процесі збирання фактичних даних як під час усної та візуальної комунікації з людиною (наприклад, під час проведення допиту, пред’явлення особи для впізнання, слідчого експерименту), так і під час вилучення й дослідження речей та документів (наприклад, під час проведення огляду трупа, місця його виявлення уповноважена особа може сформувати психологічний портрет злочинця). Така характеристика психологічного аспекту відрізняється від криміналістичного, адже останній не завжди може враховувати особливості психіки людини, що відбувається під час вилучення та дослідження уповноваженими особами речей, документів і слідів на/з них (наприклад, під час проведення огляду місця події уповноважена особа

вилучає речовини бурого кольору та в подальшому направляє їх на проведення судово-імунологічної експертизи) [105, с. 82].

Розглянувши криміналістичну та пов'язану з тактичним аспектом психологічну характеристику проведення слідчих (розшукових) дій, акцентуємо на кримінальній процесуальній характеристиці. Вона виявляється крізь призму науки кримінального процесуального права. З огляду на те, що метою кримінального процесуального права є вдосконалення законодавства [420], ця наука вивчає кримінальне процесуальне законодавство та практику його застосування уповноваженими особами.

Проаналізувавши главу 20 КПК України та з огляду на усталену практику проведення процесуальних дій уповноваженими особами (прокурором, слідчим, дізнавачем та іншими), видалося можливим визначити таку структуру слідчих (розшукових) дій за способом їх проведення уповноваженими особами:

– безпосередній спосіб (допит підозрюваного, одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб, зокрема в режимі відеоконференції; допит малолітньої або неповнолітньої особи, зокрема в режимі відеоконференції; пред'явлення для впізнання особи, речей (зокрема в режимі відеоконференції) і трупа; обшук особи й житла; огляд місця події, місцевості, приміщення, речей, документів і комп'ютерних даних, трупа (зокрема пов'язаний з ексгумацією, слідчий експеримент; освідування особи; зняття показань технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото-, кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото-, кінозйомки, відеозапису);

– опосередкований спосіб (проведення судової експертизи, отримання висновку спеціаліста (ст. 71, 300 КПК України));

– змішаний або вибірний спосіб, тобто може бути як безпосереднім, так й опосередкованим (допит повнолітньої особи (свідка, потерпілого); отримання зразків для експертизи; відібрання пояснення (ч. 3, ст. 214, ст. 300); медичне освідування (ч. 3, ст. 214, ст. 300).

З огляду на окреслену структуру, розглянемо окремі її елементи (процесуальні дії).

Безпосередній спосіб проведення зазначених слідчих (розшукових) дій реалізують прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання. Попри те, що вони можуть залучати інших осіб (наприклад, спеціалістів, оперативних співробітників) до проведення цих процесуальних дій, вони самостійно складають протокол проведеної слідчої (розшукової) дії. Опосередкований спосіб проведення слідчих (розшукових) дій відбувається лише за дорученням слідчого, керівника органу досудового розслідування, дізнавача, керівника органу дізнання, прокурора й унеможливлює проведення ними таких процесуальних дій (наприклад, за відсутності відповідних знань, конкретних можливостей чи повноважень), який полягає в тому, що такі особи, яким доручено провести певну сліду (розшукову) дію, уповноважені самостійно складати визначений кримінальним процесуальним законодавством України документ (висновок експерта/спеціаліста).

Щодо висновків експерта слушно зауважити, що відповідно до ч. 2 ст. 84 КПК України вони є процесуальними джерелами доказів. Водночас уповноважені особи не проводять експертизи, а доручають їх проведення спеціальним суб'єктам – експертам. Тому можна зазначити, що в цьому випадку уповноважені особи «збирають докази» не безпосередньо, а опосередковано, використовуючи допомогу експерта, який керується нормами КПК України й Законом України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року (направляючи постанову про доручення (призначення) проведення певного виду експертизи). З огляду на це, проведення експертизи є способом збору доказів, а кінцевим результатом проведення певного виду експертизи є висновок експерта, що є процесуальним джерелом доказів.

Стосовно висновків спеціаліста підхід зовсім інший. Відповідно до п. 7 ч. 4 ст. 71 КПК України, спеціаліст має право надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, зокрема у випадках, передбачених ч. 3 3 ст. 214 КПК України (до внесення відомостей до ЄРДР). Такі висновки відповідно до ст. 298-1 КПК України є джерелами доказів.

У межах досудового розслідування злочинів спеціаліст може давати усні або письмові роз'яснення за результатами своєї участі в процесуальних діях, проте він фактично позбавлений можливості проводити будь-які дослідження (у значенні експертного дослідження), крім тих, які складають його умовиводи з використанням спеціальних знань. У такому випадку викладені ним у роз'ясненнях висновки не є процесуальним джерелом доказів [544, с. 150]. За виняткових випадків висновок спеціаліста може бути визнано процесуальним джерелом доказів, але на підставі ухвали слідчого судді, що постановляється за клопотанням прокурора (абзац 2 ч. 1 ст. 298-1) [233].

Однак тенденції щодо змін за окресленим напрямом уже є. Документи, складені спеціалістом, нині розглядають як такі, що за умови відповідності вимогам можуть мати самостійне доказове значення.

Згідно з ч. 2 ст. 84 КПК України, «процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів» [233]. Документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюють під час кримінального провадження (ч. 1 ст. 99 КПК України).

Нині, згідно із Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 9 жовтня 2024 року [347], до документів, за умови наявності в них відомостей, передбачених ч. 1 ст. 99 КПК України, можуть належати:

1) матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису й інші носії інформації (зокрема комп'ютерні дані);

2) матеріали, отримані внаслідок здійснення під час кримінального провадження заходів, передбачених чинними міжнародними договорами, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України;

3) складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи процесуальних дій та додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано процесуальні дії;

4) висновки ревізій та акти перевірок;

5) довідки, висновки й інші документи спеціалістів [233].

Вбачаємо необхідність у подальших напрацюваннях щодо цього питання, адже довідка, висновок чи інший документ спеціаліста як важливе джерело криміналістично значущої інформації повинен мати належну правову регламентацію в КПК України [565, с. 47].

На підставі Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України “Про електронні комунікації” щодо підвищення ефективності досудового розслідування “за гарячими слідами” та протидії кібератакам» від 15 березня 2022 року [348] доповнено ст. 71 КПК України, а саме результати діяльності спеціаліста, можуть бути відображені і в інших документах, адже він «може надавати консультації, пояснення, довідки та висновки під час досудового розслідування та судового розгляду з питань, що потребують відповідних спеціальних знань і навичок». Законом України «Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні» від 9 жовтня 2024 року перелік документів, які надає спеціаліст, став розширеним, і нині йдеться про «…консультації, пояснення, довідки, висновки та інші документи під час досудового розслідування і судового розгляду …». Згідно з доповненнями до ч. 4 ст. 71 КПК України, спеціаліст може: «7) надавати висновки з питань, що належать до сфери його знань, під час досудового розслідування кримінальних проступків, зокрема у випадках, передбачених ч. 3 ст. 214 КПК України; 8) надавати довідки з питань, що належать до сфери його знань, у випадках, передбачених ч. 3 ст. 245-1 цього Кодексу; 9) надавати довідки, висновки з питань, що належать до сфери його знань, щодо ідентифікації особи, зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових

пристроїв, слідів вибуху або пострілу, наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів, сильнодіючих лікарських засобів» [565, с. 47–48].

Слід також зауважити, що висновки експерта та спеціаліста допомагають під час проведення інших процесуальних дій, тобто йдеться про доцільність використання криміналістичної тактики. Наприклад, пред'явлення висновку експерта чи його частини в процесі допиту підозрюваного може допомогти слідчому встановити об'єктивну істину у справі чи навіть почути зізнання підозрюваного. Своєю чергою висновок спеціаліста під час проведення огляду місця події може бути використано під час планування обшуку. Таке маневрування цими висновками у справі з метою здобути та зафіксувати більше слідової інформації називають тактикою використання спеціальних знань [51, с. 168].

З огляду на викладене вище, уповноважені особи в кримінальному провадженні під час збору доказів використовують спеціальні знання не лише для формування окремого доказу (висновку експерта, висновку спеціаліста), а й завдяки тактиці використання цих висновків загалом у кримінальному провадженні (наприклад, під час проведення окремих слідчих (розшукових) дій).

У разі використання змішаного чи вибірного способу слідчу (розшукову) дію може провести як прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання, так і ті особи, яким це доручено і які самостійно можуть скласти відповідний протокол слідчої (розшукової) дії чи інший документ, передбачений кримінальним процесуальним законодавством України.

У ст. 298-1 КПК України зазначено, що «процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки, крім визначених ст. 84 КПК України, також є пояснення осіб, результати медичного освідування, висновок спеціаліста, показання технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису» [233]. Крім цього, у ст. 300 КПК України передбачено,

що під час досудового розслідування кримінальних проступків дозволено відбирати пояснення для з'ясування обставин вчинення кримінального проступку, проводити медичне освідування, отримувати висновок спеціаліста, що має відповідати вимогам до висновку експерта, знімати показання технічних приладів і технічних засобів у провадженнях щодо вчинення кримінальних проступків, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, чи засобів фото- і кінозйомки, відеозапису, вилучати знаряддя та засоби вчинення кримінального проступку, речі й документи, що є безпосереднім предметом кримінального проступку, або які виявлені під час затримання особи, особистого огляду або огляду речей, до внесення відомостей про кримінальний проступок до ЄРДР [233]. Також про проведення відповідних процесуальних дій до внесення відомостей до ЄРДР зазначено і в ч. 3 ст. 214 КПК України.

Одразу слід акцентувати, що законодавець такі процесуальні дії відніс до слідчих (розшукових) дій, адже ст. 300 КПК України назвав «Слідчі (розшукові) дії під час досудового розслідування кримінальних проступків». Водночас відповідно до положень КПК України, зокрема назви ст. 300 КПК України, їх проводять лише під час розслідування кримінальних проступків. Проте є і виняток, що ті докази, які було отримано за допомогою зазначених вище процесуальних дій, на підставі ухвали слідчого судді, що постановляється за клопотанням прокурора, можуть бути долучені й у кримінальні провадження щодо злочину (абзац 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК України) [233].

Зазначимо також про процесуальні дії, щодо яких наявна певна неузгодженість у правовому полі.

Можливість проведення медичного освідування, зокрема і до внесення відомостей до ЄРДР, передбачено в ст. 214, 298–1, 300 КПК України. Результат медичного освідування за загальним порядком буде доказом лише в кримінальному провадженні щодо кримінального проступку, як виняток – щодо злочину лише на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора (абзац 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК України), за яких саме умов прокурор може звернутися з клопотанням до слідчого судді про використання

результатів медичного освідування як доказів у кримінальному провадженні щодо злочину, КПК України не передбачає. З цього приводу слушно висловився В. М. Тертишник, який зауважив, що приписи абзацу 2 ч. 1 ст. 298-1 КПК України не відповідають конституційному концепту допустимості доказів, викладеному в ст. 62 Конституції України. Отримані законним шляхом докази є доказами незалежно від наявності чи відсутності ухвали слідчого судді щодо дозволу на їх використання як доказів. Положення процесуального закону лише тоді мають цінність, коли спрямовані на виконання завдань кримінального провадження, створюючи належну й достатню систему стримувань і противаг проти можливих помилок чи зловживань, а не породжуючи форму заради форми, яка вже сама передбачає можливість довільного розсуду (дозволити чи не дозволити), і, крім надлишкової бюрократії, створює додаткові корупційні ризики. Тому питання про допустимість певних доказових матеріалів як доказів має вирішувати суд в змагальному судовому процесі [504, с. 661]. Умовою, яка в кримінальному провадженні щодо визнання результатів медичного освідування є доказом за фактом учинення злочину, є встановлення обставин під час розслідування діяння у формі дізнання, які свідчать про перекваліфікацію вчиненого кримінального правопорушення з кримінального проступку на злочин (наприклад, ухвала слідчого судді Деснянського районного суду м. Києва у справі від 23 жовтня 2020 року за № 754/13572/20 [119, с. 403–404; 403].

Нині не передбачено в правових актах порядку проведення медичного освідування, наприклад, як інших слідчих (розшукових) дій, що передбачені в главі 20 КПК України, також немає і його дефініції. Це спричиняє неоднозначне трактування науковцями і практиками цієї процесуальної дії. Медичне освідування на стан сп’яніння і слідча (розшукова) дія освідування, вважають О. М. Дуфенюк і А. І. Кунтій, є тотожними поняттями, тож учені пропонують внести зміни до ст. 241 КПК України, уповноваживши слідчого, прокурора і суд здійснювати освідування з виявлення наявності чи відсутності стану сп’яніння в особи, що підлягає освідуванню [146, с. 303].

Своєю чергою, на думку інших вчених і практиків, яку ми поділяємо, медичне освідування та освідування (ст. 241 КПК України) є різними процесуальними діями. Це можна пояснити на такому прикладі, у разі вчинення особою кримінального проступку, пов'язаного з порушенням безпеки руху й експлуатації транспорту та передбаченого ст. 286-1 («Керування транспортними засобами в стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, знижують увагу та швидкість реакції») КК України, в обов'язковому порядку здійснюють перевірку особи на стан сп'яніння [95, с. 133]. Переважна більшість науковців і практиків вважають, що перевірка особи на стан сп'яніння полягає в проведенні медичного освідування, що регламентовано постановою КМУ № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» від 17 грудня 2008 року та спільним наказом МВС і МОЗ України № 1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції» від 9 листопада 2015 року та визначають такі види сп'яніння: 1) алкогольне; 2) наркотичне; 3) перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції; 4) інше сп'яніння [174]. З огляду на це, вважаємо слушним підхід О. А. Лучка, що застосоване в КПК України поняття «медичне освідування» тотожне поняттю «обстеження на стан сп'яніння» [260, с. 203]. Тому це і є медичним освідуванням, адже освідування, що передбачене в ст. 241 КПК України, полягає в освідуванні підозрюваного, свідка чи потерпілого для виявлення на його тілі, одязі, у якому він перебуває, слідів кримінального правопорушення та їх вилучення або виявлення особливих прикмет, якщо для цього не потрібно проводити судово-медичну експертизу [119, с. 404; 233].

Також слід зазначити, що в ч. 3 ст. 214 КПК України передбачено проведення медичного освідування до внесення відомостей до ЄРДР лише щодо кримінальних проступків. Водночас, з огляду на санкцію ст. 286-1 КК України, таке кримінальне правопорушення є злочином, як наслідок – уповноважені особи зобов'язані провести огляд на стан сп'яніння, і достатньою є кількість випадків, коли слідчий його проводить до внесення відомостей в ЄРДР (за відсутності в підрозділі іншого слідчого, що перебуває в іншій слідчо-оперативній групі та який оперативно може внести інформацію до ЄРДР, а внесення відомостей самостійно до ЄРДР є недоцільним, оскільки значну частину часу витрачають на прибуття до відділення (відділу, управління) поліції (переважно трапляється в сільській місцевості) тощо). Проте, відповідно до положень КПК України, у такому випадку результат медичного освідування, який отриманий до внесення відомостей в ЄРДР, не є процесуальним джерелом доказів. Фактично такий висновок і не є процесуальним джерелом доказів, навіть після внесення відомостей в ЄРДР, адже медичне освідування не є процесуальною дією під час досудового слідства, тому і не може формувати процесуальні джерела доказів щодо злочинів [119, с. 405].

Проаналізувавши 300 судових рішень за ст. 286-1 КК України різних судових інстанцій [397; 398; 399; 402; 406; 396; 407], ми встановили, що є декілька способів із застосуванням засобів криміналістичної тактики врегулювання цього питання, що ґрунтуються на практичному досвіді окремих уповноважених осіб, які:

1) намагаються одразу вносити відомості до ЄРДР і проводити судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

2) попередньо, до внесення відомостей в ЄРДР, проводять медичний огляд у закладах охорони здоров'я, лікарі яких надають висновок медичного огляду, а після внесення відомостей до ЄРДР проводять судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

3) попередньо, до внесення відомостей в ЄРДР, проводять медичний огляд на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до

застосування МОЗ і Держспоживстандартом (наприклад, газоаналізатор «Drager»), залучаючи двох свідків, або використовуючи спеціальні технічні засоби для ведення відеофіксації цієї процедури, складаючи відповідний акт;

4) попередньо, до внесення відомостей в ЄРДР, проводять медичний огляд на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом, залучаючи двох свідків, або використовуючи спеціальні технічні засоби для ведення відеофіксації цієї процедури, після чого проводять судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп’яніння особи;

5) як до внесення відомостей, так і після їх внесення в ЄРДР проводять медичний огляд візуально на місці, складаючи акт медичного огляду, після чого в закладі охорони здоров’я, залучаючи лікаря, який за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ і Держспоживстандартом, оглядає правопорушника, отримують медичний висновок;

6) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд у закладах охорони здоров’я, залучаючи лікаря, який надає медичний висновок, після чого уповноважені працівники правоохоронних органів складають акт медичного огляду, посилаючись на результати медичного огляду;

7) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд у закладах охорони здоров’я, залучаючи лікаря, який надає медичний висновок [119, с. 405].

Слід зазначити, що в переважній більшості проаналізованих судових рішень такі способи збирання слідової інформації (отримання акта медичного огляду, що складений уповноваженою особою, а інколи і працівником поліції патрульної служби; висновок медичного огляду, що складений лікарем закладу охорони здоров’я чи фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, що пройшов спеціальну підготовку; висновок судово-медичної експертизи щодо визначення стану сп’яніння особи) суди визнають процесуальними джерелами доказів у кримінальному провадженні [119, с. 405].

Водночас ми не поділяємо деякі способи збирання слідової інформації (за № 3, 5, 6, 7) із застосуванням засобів криміналістичної тактики під час розслідування злочинів (зокрема, передбаченого ст. 286-1 КК України), що пов'язані з проведенням медичного освідування. Оскільки, відповідно до ч. 3 ст. 214, 298-1, 300 КПК України, медичне освідування проводять як до внесення відомостей до ЄРДР, так і після, проте лише під час проведення дізнання (тобто за фактом вчинення кримінального проступку), і результати такого освідування є процесуальними джерелами доказів у значенні ст. 84 КПК України. Водночас у КПК України не передбачено положень, які дають змогу провести медичне освідування як до, так і після внесення відомостей до ЄРДР за фактом вчинення злочину (тобто під час проведення досудового слідства), тому його результати не можуть бути процесуальними джерелами доказів [119, с. 406].

З огляду на викладені вище положення, слушно зауважити і про положення Верховного Суду, які відображені в його постановах щодо врегулювання розглядуваного питання [119, с. 406]:

– суд повинен встановлювати факт перебування особи в момент вчинення злочину в стані алкогольного чи іншого сп'яніння шляхом дослідження всієї сукупності доказів, а не виключно результатами медичного огляду [401];

– постанова КМУ № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» та спільний наказ МВС і МОЗ України № 1452/735 «Про затвердження Інструкції про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп`яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції», прийняті відповідно до ст. 266 Кодексу України про адміністративні правопорушення, законів України «Про Національну поліцію», «Про дорожній рух» і «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними». Тому ці відомчі

правові акти не регулюють питання доказування в кримінальному провадженні та не виключають можливість встановлення судом факту перебування особи в момент вчинення злочину, передбаченого ч. 2 ст. 286 КК України, у стані алкогольного чи іншого сп'яніння шляхом дослідження всієї сукупності доказів, а не виключно результатами відповідного огляду [400];

– норми кримінального процесуального законодавства не передбачають необхідності доведення факту перебування особи в стані алкогольного сп'яніння якимось певним видом доказів. Обставини, за яких особа могла перебувати в стані сп'яніння, підлягають доказуванню та оцінюванню, з огляду на положення ст. 84, 92, 94 КПК України, шляхом дослідження та оцінки всієї сукупності доказів, зокрема і показань свідків, з огляду на що визнання висновку експерта недопустимим доказом у конкретному провадженні не є процесуальною перешкодою до визначення ознак стану алкогольного сп'яніння в разі встановлення цієї обставини за результатами оцінки всієї сукупності доказів щодо встановлення такого стану [83].

З метою уникнення практичних розбіжностей та правової неврегульованості розглядуваного питання ми пропонуємо регламентувати в КПК України нову статтю 241-1 «Медичне освідування», яка охоплюватиме такі частини [119, с. 407]:

«1. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює медичне освідування осіб, що можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інших учасників події з метою визначення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

2. За фактом вчинення кримінального проступку – медичне освідування може проводитися на місці дізнавачем, слідчим, прокурором за участю двох понятих, або з безперервним відеофіксуванням, або у спосіб, що передбачений за фактом вчинення злочину. За фактом вчинення злочину – медичне освідування проводиться в закладі охорони здоров'я лікарем (у сільській

місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку).

3. Перед початком проведення медичного освідування особі пропонується добровільно пройти медичне освідування на місці, а в разі відмови або незгоди з результатами такого огляду їй пропонується добровільно пройти медичне освідування в закладі охорони здоров'я. Якщо особа відмовляється проходити медичне освідування добровільно на місці, у закладі охорони здоров'я, або якщо за зовнішніми ознаками помітно, що особа не усвідомлює значення своїх дій в цей момент, – медичне освідування здійснюється примусово на підставі постанови прокурора з доставленням до закладу охорони здоров'я та із застосуванням безперервного відеозапису.

Під час медичного освідування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише в межах, необхідних для досягнення мети такого освідування.

4. Про проведення медичного освідування дізнавачем, слідчим, прокурором, складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу, копія якого надається особі, освідування якої здійснювалося» [119, с. 407–408].

Також доцільно внести зміни й у ч. 3 ст. 214 КПК України та після слів «У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події…» викласти в такій редакції: «…може бути проведений огляд місця події та медичне освідування (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду та медичного освідування)». Також виключити п. 2 ч. 3 ст. 214 КПК України «2) проведено медичне освідування», п. 3 змінити на п. 2, а п. 4 на п. 3 ч. 3 цієї статті. Крім цього, слід вилучити з ч. 2 ст. 298-4 КПК України словосполучення «медичне освідування», адже гарантування законного проведення пропонованої в новій редакції «слідчої (розшукової) дії» відбувається за постанови прокурора в разі відмови особи від її проведення чи у випадку неусвідомлення своїх дій у цей момент [119, с. 408].

Водночас унаслідок запровадження цього положення в КПК України слід прописати й детальний механізм проведення медичного освідування. Вважаємо за доцільне внести відповідні зміни в постанову Кабінету Міністрів України № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» від 17 грудня 2008 року [119, с. 408], а також розробити новий спільний наказ МВС і МОЗ України, який регулюватиме порядок проведення медичного освідування за ст. 241-1 КПК України.

Такі зміни забезпечать дотримання принципу економічної доцільності, адже на проведення судово-медичної експертизи витрачають значно більше коштів, аніж на проведення медичного освідування.

Запропоновані зміни забезпечать й отримання гарантованого швидкого результату стану сп'яніння особи до внесення відомостей до ЄРДР, оскільки на внесення відомостей в ЄРДР (за окремих обставин), а також направлення особи на судово-медичну експертизу визначення стану сп'яніння потребує значно більше часу, ніж на медичне освідування. Затягування в проведенні судово-медичної експертизи може призвести і до виведення речовини, що спричинила стан сп'яніння, з організму особи. Наприклад, період всмоктування алкоголю, поширення та встановлення дифузної рівноваги в тканинах організму (резорбція) триває годину–дві після вживання алкогольних напоїв [426, с. 239]. Перебування алкоголю в крові триває в середньому до однієї доби, а в сечі – 3–4 доби (залежно від кількості випитого алкоголю, ваги особи та її стану здоров'я) [432], водночас його концентрація з плином часу знижується та може показати допустиму його норму в крові, якщо особа в малій кількості його вжила. Лише 90 днів становить період виявлення спирту в слині людини [499].

Слушно акцентувати й на такій слідчій (розшуковій) дії під час розслідування кримінальних проступків, як відібрання пояснення. Її дефініції немає в КПК України, водночас у науці пояснення осіб визначають як відомості,

які надають різні особи в усній або письмовій формі про відомі їм обставини, що мають значення для встановлення обставин кримінального проступку. Структура пояснення така сама, як і структура протоколу [95, с. 21]. Під час відібрання пояснення також, як і під час проведення допиту, гарантується дотримання ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України в контексті забезпечення свободи особи від самовикриття та наявність права не свідчити щодо членів сім'ї чи близьких родичів [202; 233].

Під час розслідування кримінальних проступків, навіть до внесення відомостей в ЄРДР, пояснення є процесуальним джерелом доказів (ч. 1 ст. 298-1 та ч. 3 ст. 214 КПК України), а щодо злочинів вони не є процесуальним джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України) за загальним порядком. Пояснення осіб можуть стати джерелом доказів у кримінальному провадженні щодо злочину лише на підставі ухвали слідчого судді, яку постановляють за клопотанням прокурора [233]. Проте слід ураховувати, що їх визнаватимуть процесуальними джерелами доказів за окремих випадків, наприклад, під час розслідування кримінального проступку було встановлено, що це діяння є більш суспільно небезпечним, тобто злочином.

У межах підрозділу ми сформували загальні засади криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій, а також висвітлили окремі проблемні питання. Однак, з огляду на особливу роль інституту слідчих (розшукових) дій у забезпеченні доказування, ця проблематика не може бути вичерпаною.

4.2. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій

Негласні слідчі (розшукові) дії є предметом активних досліджень з 2012 року, з часу прийняття нового КПК України, яким і було запроваджено цей інститут. Він був новим як для суспільства, так і для правозастосовної практики,

оскільки до цього часу проведення таких процесуальних дій відбувалося в межах реалізації оперативно-розшукової діяльності [106, с. 101].

Відповідно до ч. 1 ст. 246 КПК України, НСРД – це різновид слідчих (розшукових) дій, відомості про факт та методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України, а слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [233].

Аналіз положень КПК України дає підстави вважати, що нині безпосередньо збирати докази шляхом проведення НСРД уповноважені такі суб'єкти сторони обвинувачення: слідчий (п. 2 ч. 2 ст. 40, ч. 6 ст. 246), керівник органу досудового розслідування (п. 6 ч. 2 ст. 39), дізнавач (п. 2 ч. 2 ст. 40-1, ч. 1 ст. 300), керівник органу дізнання (п. 5 ч. 2 ст. 39-1). Прокурор не уповноважений безпосередньо проводити НСРД (ч. 6 ст. 246), але має право доручати їх проведення слідчому, керівнику органу досудового розслідування, дізнавачу, керівнику органу дізнання та оперативному підрозділу (п. 4 ч. 2 ст. 36 КПК України). Відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 131-1 Конституції України, він здійснює нагляд за проведенням НСРД [202] уповноваженими суб'єктами з метою забезпечення дотримання законності та прав людини під час цього процесу.

Інші суб'єкти сторони обвинувачення, такі як: потерпілий (п. 4 ч. 1 ст. 56, абзац 2 ч. 3 ст. 93 КПК України) та його представник (ч. 4 ст. 58, абзац 2 ч. 3 ст. 93 КПК України) чи законний представник (ч. 5 ст. 44, ч. 2 ст. 59, абзац 2 ч. 3 ст. 93 КПК України), – уповноважені лише ініціювати проведення НСРД шляхом подання слідчому, прокурору клопотання про проведення конкретної НСРД чи їх комплексу, які розглядають у порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. У разі прийняття постанови прокурора, слідчого про відмову в задоволенні клопотання про проведення НСРД, зазначені суб'єкти можуть оскаржити таке процесуальне рішення слідчому судді [233].

Крім цього, слід зауважити, що прокурор, слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання можуть доручати

проведення НСРД оперативним підрозділам, що випливає з їх повноважень, передбачених КПК України (п. 4 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40, п. 3 ч. 2 ст. 40-1). Відповідно до ч. 3 ст. 41 КПК України, такі доручення є обов'язковими для виконання оперативними підрозділами [233].

У контексті постійних викликів і загроз безпеці суспільства питання ефективного здійснення НСРД стає дедалі актуальнішим та значущим для уповноважених осіб (прокурор, слідчий, дізнавач та інші) правоохоронних органів. Проте в контексті демократичного суспільства, де кожен індивід має право на захист власної приватності й особистих свобод, використання таких методів потребує ретельного вивчення та розроблення теоретико-методологічних засад [106, с. 101]. У зв'язку з цим зосередимо увагу на проведенні НСРД уповноваженими особами, адже лише вони уповноважені проводити та/чи доручати проведення НСРД [123].

З огляду на те, що питання теоретико-методологічних засад НСРД є недостатньо дослідженим, проте доволі важливим у кримінальній процесуальній та криміналістичній науках, оскільки вони формують основи НСРД як явища та відповідного процесу, що безпосередньо впливає на розуміння таких процесуальних дій уповноваженими особами, то вважаємо за необхідне висвітлити передусім теоретико-методологічні засади дослідження проведення НСРД уповноваженими особами в кримінальному провадженні.

У широкому значенні методологія – це вчення про організацію теоретичної та практичної діяльності людей, тобто будь-якої наукової та практичної професійної діяльності [445, с. 90].

У вузькому значенні її визначають як сукупність методів, прийомів, процедур наукового дослідження [85, с. 101; 106, с. 101].

Значення методології наукового пізнання полягає в тому, що вона дає змогу систематизувати весь обсяг наукового знання та забезпечити умови для розроблення подальших напрямів дослідження. Ключовим завданням методології наукового пізнання є синтез накопичених наукових знань, що надає

можливість забезпечити використання досягнень розвитку науки з практичною метою [106, с. 101; 384, с. 35].

Головним завданням методології науки є дослідження тих методів, засобів і прийомів наукового дослідження, завдяки яким суб'єкт наукового пізнання отримує нові знання про реальну дійсність. За допомогою прийомів і методів суб'єкт пізнання виконує певні дії для досягнення заздалегідь поставлених завдань, які можуть бути як практичними, так і теоретичними, пізнавальними [106, с. 101; 279, с.30].

Методологія науки розглядає найсуттєвіші особливості й ознаки методів дослідження, тобто висвітлює ці методи за їх загальністю та глибиною, а також за рівнями наукового пізнання.

Тому вона вивчає насамперед можливості й межі застосування методів дослідження в процесі встановлення наукової істини [106, с. 101; 180, с. 38].

Загальнонаукова методологія наближена до рівня філософського аналізу знання, що за деяких умов може бути використане для вивчення науково-пізнавальної діяльності. Поєднання загальнонаукового та філософського рівнів є основою методології наукового пізнання, що визначають як філософське вчення про систему принципів, методів науково-пізнавальної діяльності, форм, структури й функцій наукового знання [384, с. 34]. Слушно зауважили Ю. Чорноус і В. Шмітько, що «одержання результатів під час будь-якої дослідницької діяльності, зокрема в царині юриспруденції, ґрунтується на застосуванні комплексу певних методів наукового пізнання, цілісної методології» [106, с. 101; 566, с. 62].

Отже, метод – це елемент методології. За загальним значенням його визначають як спосіб, шлях пізнання та практичного перетворення реальної дійсності, система прийомів і принципів, що регулюють практичну й пізнавальну діяльність людей (суб'єктів). Він зводиться до сукупності визначених правил, прийомів, способів і норм пізнання та дії [279, с. 31]. Слушною є думка М. Костицького та Н. Кушакової-Костицької, згідно з якою «методами чи, власне, методологіями пізнання в юридичній науці є логічна, лінгвістична,

математична, позитивістська, юснатуралістична та інші методології» [106, с. 101; 209, с. 9].

Методологія виконує такі функції: спрямовує, визначає шлях досягнення певної науково-дослідної мети; визначає способи здобуття наукових знань, які відображають динамічні процеси та явища; забезпечує уточнення, збагачення, систематизацію термінів і понять у науці, всебічність отримання інформації про досліджуваний процес чи явище; створює систему наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах, і логіко-аналітичний інструмент наукового пізнання сприяє впровадженню нової інформації до фонду теорії науки [106, с. 102; 555, с. 64].

З огляду на те, що НСРД вивчають у межах юридичних наук, які знаходяться в постійному розвитку, теоретико-методологічні засади дослідження проведення НСРД уповноваженими особами висвітлюватимемо крізь призму наук кримінального процесу та криміналістики, крім цього, враховуватимемо методологічні основи й ОРД, адже саме в цій науці зародилися дії уповноважених суб'єктів, які в сучасному вигляді називають «негласні слідчі (розшукові) дії».

Дослідження НСРД, які частково зосереджено і на теоретико-методологічних засадах їх проведення уповноваженими особами, здійснювали такі українські вчені: В. І. Василинчук, М. Л. Грібов, О. І. Козаченко, В. А. Колесник, Д. Й. Нікіфорчук, М. А. Погорецький, О. М. Сало, С. Р. Тагієв та ін. Однак системні питання методології дослідження проведення НСРД уповноваженими особами досі не були предметом окремого наукового дослідження, що є необхідним у зв'язку зі стрімким розвитком кримінальної процесуальної, криміналістичної та оперативно-розшукової наук, а також практичної діяльності в цьому напрямі [106, с. 102].

Слушно зауважує М. В. Костицький, засобами юридичного пізнання є методології як певні світоглядні вчення з понятійно-категоріальним апаратом, підходи до пізнання, бачення його об'єкта крізь певну призму. Під час застосування цілісної методології такою призмою власне і є цілісність як

властивість об’єктів, сукупності елементів, що їх формують, та організованих відповідно до певних принципів [209, с. 11]. Тому зосередимо увагу на НСРД як цілісному кримінальному процесуальному інституті, а також на процесі їх проведення уповноваженими особами [106, с. 2].

Методологія дослідження НСРД, зауважив С. Р. Тагієв, нині залишається одним із найменш розроблених напрямів дослідження, а основними причинами цього є: 1) нетривалий період дії нового КПК України, який уперше закріпив інститут НСРД; 2) складність питань співвідношення методології кримінально-процесуальної та оперативно-розшукової діяльності [106, с. 102; 498, с. 210].

У сучасній науці склалася така концепція методології знання, за якої методи наукового пізнання за ступенем загальності та сфери дії можуть бути поділені на три основні групи: а) філософські методи; б) загальнонаукові методи; в) спеціальні або часткові методи наук (внутрішньо- та міждисциплінарні) [106, с. 102; 413].

Розглянемо теоретико-методологічні засади дослідження проведення НСРД уповноваженими особами, які виявляються в методах дослідження [106, с. 102].

Слід розпочати з базового філософського методу діалектики. Кожен процес пізнання, незалежно від того, у якій сфері людської діяльності він відбувається, підпорядковується законам матеріалістичної діалектики, який висвітлює найзагальніші, істотні зв’язки та відносини об’єктивної дійсності й пізнання [575, с. 58]. Діалектичний метод дає змогу проаналізувати явище в його динаміці, тобто з урахуванням постійного, системного розвитку як цього явища, так і об’єктивної дійсності [106, с. 102; 528, с. 25].

Саме цей метод надає досліднику можливість висвітлити сутність НСРД в динаміці їх розвитку як з боку нормативно-правового забезпечення, шляхом внесення змін до кримінального процесуального законодавства загалом і КПК України зокрема (кримінальний процесуальний аспект), так і з боку праксеології, а саме практичної діяльності уповноважених осіб під час реалізації ними своїх

повноважень у процесі проведення НСРД, застосовуючи засоби криміналістичного забезпечення (криміналістичний аспект).

Зосередимо увагу й на загальнонаукових методах, зокрема методі формалізації, що передбачає відображення знання в знаково-символічному вигляді з метою виключення можливості для неоднозначного його розуміння [156, с. 26]. Цей метод є доволі важливим під час проведення НСРД уповноваженими особами. Зокрема, слідчий доручає проведення конкретної НСРД оперативному підрозділу, керівник якого визначає конкретного оперативного працівника для проведення такого виду процесуальної дії. Оперативний працівник, провівши НСРД, передає через свого керівника відповідні матеріали (протокол з додатками), які слідчий аналізує та долучає до матеріалів кримінального провадження. Тобто такий процес супроводжується переведенням суб'єктивного відображення дійсності у свідомості суб'єкта пізнання – оперативного працівника на рівень формальної системи документа, чого вимагає кримінальне процесуальне законодавство [106, с. 103].

Доцільно акцентувати й на таких поширених загальнонаукових методах, як аналіз (прийом наукового мислення, що відображає структуру дослідження та зосереджує увагу на їх складниках, виявляє взаємозв'язок між ними) і синтез (прийом наукового пізнання, який застосовують з метою узагальнення даних, отриманих унаслідок аналізу різноманітних властивостей та ознак досліджуваних явищ) [19, с. 536]. Ці методи активно застосовують уповноважені особи під час планування проведення НСРД (вибір тактики проведення конкретної НСРД, технічних засобів, навіть відповідних оперативних працівників, що мають спеціальні знання, уміння та навички). Загалом застосування цих методів відбувається під час усього процесу проведення НСРД. У межах підготовки до проведення НСРД проводять планування, на робочому етапі уповноважені особи аналізують ситуацію, яка виникла раптово, під час заключного етапу відбувається аналіз оформлених й отриманих матеріалів за результатами проведення НСРД [106, с. 103].

Слід зауважити і про такі методи пізнання, як індукція (аналіз руху знання від одиничного до загального судження) і дедукція (нові знання виводять на основі знань загальніших, отриманих раніше шляхом узагальнення, спостереження, дослідів, практичної діяльності, тобто за допомогою індукції). Процес індукції починається з порівняння та аналізу даних спостережень і експериментів. Зі зростанням множини цих даних може виявитися постійна повторюваність якоїсь властивості чи відношення. Багаторазовість, що спостерігається під час досліджень за умови відсутності винятків, додає лише впевненості в універсальності явища та приводить до індуктивного узагальнення – припущення, що саме так буде і в решті схожих ситуацій [309, с. 273–274]. На макрорівні (загалом під час досудового розслідування) можна навести приклад побудови слідчих (оперативно-розшукових) версій, коли на основі наявних даних та інформації, отриманої під час проведення НСРД, слідчий чи оперуповноважений доходить певних узагальнюваних умовиводів, які пов’язують усі відомості воєдино, що дає змогу розкрити кримінальне правопорушення [498, с. 211]. На мікрорівні (під час проведення конкретної НСРД), до прикладу, коли уповноважені особи протягом декількох діб проводили спостереження за особою (ст. 269 КПК України) та аудіоконтроль цієї особи (ст. 260 КПК України), виявилося, що злочинець місця схованок і збуту наркотичних засобів називає різними спеціально вигаданими термінами, що надалі дає підстави вважати, що під час розмови з іншими злочинцями він має на увазі конкретне, уже відоме уповноваженим особам місце. Стосовно дедуктивного методу – навпаки: вивчені судові рішення за ст. 309 КК України [236] дають підстави стверджувати, що під час проведення НСРД виявляють нарколабораторії, водночас не відомо, хто є їх власником та хто їх відвідує. У такому випадку завдяки проведенню візуального спостереження за цим місцем (ст. 269 КПК України), що проводять на підставі постанови слідчого чи прокурора, можна встановити таких осіб [106, с. 103].

Не можна оминути увагою й метод ідеалізації, за допомогою якого подумки здійснюють конструювання поняття про об’єкти, що не існують у

дійсності або практично не здійсненні, тобто наділення об’єктів нереальними або гіпотетичними властивостями [106, с. 103; 279, с. 170].

Чітке визначення предмета негласного пошуку (наприклад, під час проведення таких НСРД, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), контроль за вчиненням злочину (ст. 271 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), переважно виключає інші явища та взаємодії, що відбуваються одночасно і є супутніми щодо події, а також передують їй. Уповноважені особи в цьому випадку зобов’язані повно й вичерпно встановити реальне місцезнаходження суб’єкта чи об’єкта, які їх цікавлять [106, с. 103; 498, с. 211].

Розглянемо й загальнонаукові емпіричні методи. Одним із них є спостереження (систематичне цілеспрямоване вивчення об’єкта). Цей метод дає змогу отримати первинну інформацію про об’єкт дослідження у вигляді сукупності емпіричних тверджень [575, с. 77]. Спостереження має відповідати вимогам: сплановане наперед (проводять для певного, завчасно поставленого завдання); планомірність (виконують за планом, складеним відповідно до завдання спостереження); цілеспрямованість (спостерігають лише певні сторони явища, що становлять інтерес під час дослідження); систематичність (спостереження ведуть безперервно або за певною системою); активність (спостерігач активно шукає потрібні об’єкти, риси, явища) [106, с. 104; 393, с. 113–114].

З цього приводу доцільно зазначити, що в КПК України наявна НСРД за ст. 269 «Спостереження за особою, річчю або місцем», яка призначена для пошуку, фіксації та перевірки під час досудового розслідування тяжкого або особливо тяжкого злочину відомостей про особу та її поведінку або тих, з ким ця особа контактує, або певної речі чи місця в публічно доступних місцях. Її можуть проводити з використанням відеозапису, фотографування, спеціальних технічних засобів для спостереження [233]. Візуальне спостереження за особою, річчю або місцем посідає важливе місце в системі негласних засобів, які

використовують оперативні підрозділи в протидії злочинності. Поєднання з іншими оперативно-розшуковими заходами чи НСРД та особливості його застосування залежать від конкретної оперативно-тактичної або слідчої ситуації [71, с. 17; 106, с. 104].

Важливим є і порівняння, що є «науковим методом пізнання, у прогресі якого невідоме, тобто досліджуване явище, предмети зіставляють з уже відомими, досліджуваними раніше для виявлення загальних ознак або відмінностей між ними» [106, с. 104; 314, с. 211]. Слушно зауважив С. Р. Тагієв, що порівняння як науковий метод пізнання важливу роль відіграє під час проведення НСРД та їх комплексів, які, зокрема, мають складну структуру: спеціальний слідчий експеримент (ст. 271 КПК України), виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації (ст. 272 КПК України), спостереження за особою в публічно доступних місцях (ст. 269 КПК України), негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України) [498, с. 212]. Загалом метод порівняння під час дослідження процесу проведення НСРД уповноваженими особами допомагає як на макрорівні (надати визначення невідомим правовим категоріям, здійснити їх класифікацію, сформувати конкретні пропозиції до кримінального процесуального законодавства, виокремити ефективний зарубіжний досвід у контексті проведення НСРД), так і на мікрорівні (розробити конкретні критерії прийняття тактичних рішень під час проведення НСРД, розробити чи вдосконалити алгоритм дій уповноважених осіб під час проведення конкретної НСРД, зокрема і за певних умов тощо) виконати комплекс наукових і практичних завдань [106, с. 104].

Слід висвітити й метод моделювання. Загалом його визначають як метод дослідження реальних й абстрактних об’єктів-прототипів на умовних образах, схемах, фізичних об’єктах, що відрізняються від прототипу, але аналогічні йому за будовою чи типом поведінки, із застосуванням методів аналогії, теорії подібності й теорії обробки даних експерименту. Специфіка моделювання, порівняно з іншими методами пізнання, полягає в тому, що за його допомогою

об’єкт вивчають не безпосередньо, а за допомогою іншого об’єкта, який аналогічний першому в певних відношеннях. Тобто моделюванню притаманне те, що між суб’єктом (дослідником) і об’єктом пізнання існує проміжна ланка – модель [187, с. 212]. За допомогою методу моделювання механізму вчинення кримінального правопорушення можна побудувати алгоритм дій уповноважених осіб під час розслідування [51, с. 213], у нашому випадку – під час проведення комплексу чи конкретної НСРД [106, с. 104].

У контексті проведення НСРД уповноваженими особами моделювання є прийомом опосередкованого пізнання деяких особливостей досліджуваної події з метою пізнання її властивостей, представлених у моделі. До моделювання належить відтворення умов, за яких протікала досліджувана подія (наприклад, у процесі такої НСРД, як контроль за вчиненням злочину у формі імітування обстановки злочину чи спеціального слідчого експерименту). Пізнавальні властивості моделювання зумовлені тим, що воно посідає проміжне місце між суто логічними й емпіричними методами та є сполучною ланкою теорії з практикою, чуттєвого пізнання з логічним [106, с. 104; 498, с. 212].

До спеціальних методів пізнання під час проведення НСРД уповноваженими особами в кримінальному провадженні належать ті спеціальні методи, які є складниками кримінальної процесуальної та криміналістичної наук. Наприклад, у кримінальній процесуальній науці такими є юридичне моделювання, компаративістський метод, метод спостереження, кібернетичний, конкретно-соціологічний тощо. У криміналістиці спеціальні методи розподіляють так: 1) суто криміналістичні методи (техніко-криміналістичні, структурно-криміналістичні); 2) спеціальні методи інших наук (фізичні, соціологічні, психологічні, кібернетичні тощо) [156, с. 23; 223, с. 18–19]. У науці наявний і такий поділ спеціальних методів: а) методи науки криміналістики; б) методи практичної діяльності (які безпосередньо використовують слідчі, прокурори, оперативні працівники, адвокати та ін.). Методи криміналістики застосовують завжди комплексно [223, с. 18-19]. Слід ураховувати, що в контексті досліджуваного питання в разі відсутності певного методу

дослідження в криміналістичній науці його можна залучити з ОРД й адаптувати в криміналістику.

У контексті дослідження визначальним є застосування саме методів практичної діяльності. Під час проведення НСРД уповноваженими особами часто застосовуваними методами є:

а) криміналістичне версіювання (сукупність методів, які ґрунтуються на даних логіки для розроблення слідчих, розшукових, судових та експертних версій) [387, с. 44]. Цей метод є підґрунтям для подальшого прийняття рішень під час проведення комплексу конкретної НСРД, а також планування проведення НСРД на основі попередньо визначених елементів [410, с. 110–115]. Завдяки якісно побудованим версіям уповноважені особи можуть скласти ефективний план проведення однієї чи комплексу НСРД;

б) криміналістичне планування («сукупність методів, які використовують для визначення та координації дій з метою розслідування кримінальних правопорушень») [387, с. 44]. У контексті дослідження завдяки вмілій побудові плану можна успішно провести НСРД, не припустившись помилок у процесуальному аспекті (оформлення результатів проведення), а також тактичному (отримання вичерпної криміналістично значущої інформації та забезпечення конфіденційності задіяних працівників);

в) криміналістичний аналіз ситуації («сукупність методів, спрямованих на з’ясування фактичних даних і конкретних ситуацій та подій на основі збирання та оцінки доказів») [387, с. 44]. Цей метод застосовують як безпосередньо під час проведення НСРД (у процесі яких оцінюють, наприклад, певну обстановку, у якій перебуває об’єкт, коло спілкування об’єкта, місце зберігання розшукуваних речей чи інформації тощо), так і після проведення НСРД, де відбувається оцінка здобутої криміналістично значущої інформації разом з наявною [106, с. 105].

Нерідко застосовують і метод криміналістичного експериментування (полягає в перевірці чи одержанні доказів і проведенні відповідних експертних досліджень). Водночас це відбувається вже після проведення НСРД (наприклад, під час негласного отримання зразків, необхідних для порівняльного

дослідження (ст. 274 КПК України)). Застосовують й інші спеціальні методи кримінальної процесуальної та криміналістичної науки під час проведення уповноваженими особами НСРД, проте ми окреслили лише найпоширеніші.

Тож теоретико-методологічні основи дослідження проведення НСРД уповноваженими особами в кримінальному провадженні відіграють важливу роль не лише у формуванні таких наук, як кримінальний процес і криміналістика, а й сприяють практичній діяльності уповноважених суб'єктів під час збирання доказів шляхом проведення НСРД.

Розглянувши теоретико-методологічні основи проведення НСРД й основи криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення (підрозділ 1.2), проаналізуємо криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення НСРД. У нашому випадку зосередимо увагу саме на тих суб'єктах сторони обвинувачення, які безпосередньо уповноважені проводити НСРД (слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання), а також частково й на оперативні підрозділи, які не є стороною обвинувачення, проте уповноважені проводити НСРД за дорученням слідчого, дізнавача, прокурора. Крім цього, слід зауважити, що як керівник органу досудового розслідування може користуватися повноваженнями слідчого, так і керівник дізнання наділений правом користуватися повноваженнями дізнавача (п. 6 ч. 2 ст. 39 та п. 5 ч. 2 ст. 39-1 КПК України), а згідно з ч. 1 ст. 300 КПК України дізнавач уповноважений проводити лише ті НСРД, які передбачено в ч. 2 ст. 264 і ст. 268 КПК України [233], тому акцентуватимемо на слідчому в цьому підрозділі, адже він єдиний із суб'єктів сторони обвинувачення уповноважений безпосередньо проводити НСРД.

Відповідно до ч. 2, 3 ст. 246 КПК України, НСРД проводять у випадках, якщо відомості про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, неможливо отримати в інший спосіб. Рішення про проведення НСРД приймає слідчий, прокурор, а у випадках, передбачених КПК України, – слідчий суддя за клопотанням прокурора або за клопотанням слідчого, погодженого з

прокурором. Слідчий зобов'язаний повідомити прокурора про прийняття рішення щодо проведення певних НСРД й отримані результати. Прокурор має право заборонити проведення або припинити подальше проведення НСРД [126; 233].

Слідчий уповноважений: 1) самостійно провести конкретну НСРД; 2) провести НСРД разом із працівниками оперативних підрозділів, доручивши їм проведення певної НСРД; 3) доручити проведення НСРД оперативному підрозділу [126, с. 670–671].

Негласність слідчих (розшукових) дій означає особливий порядок їх підготовки, проведення, фіксації та зберігання і використання отриманих результатів у режимі прихованості до певного часу від інших осіб, які не причетні до їх проведення. Утаємниченими такі відомості мають бути не лише від осіб, стосовно яких проводять ці дії, а й від будь-яких інших осіб, зокрема й співробітників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів, адвокатів, пересічних громадян, які не залучені до підготовки та проведення конкретних НСРД, навіть якщо вони беруть участь в інших заходах із проведення досудового розслідування чи в інших НСРД у конкретному кримінальному провадженні [126, с. 670; 195, с. 8].

З огляду на те, що протягом час НСРД застосовувались лише в межах ОРД як оперативно-розшукові та оперативно-технічні заходи та лише після прийняття нового КПК України (з квітня 2012 року) вони набули сучасної форми, то для висвітлення особливостей проведення окремих НСРД необхідно звертатися до надбання такої науки, як оперативно-розшукова діяльність [126, с. 671].

До змісту криміналістичного забезпечення НСРД, слушно зауважує М. Л. Грібов, слід відносити: 1) наукове вивчення сутності та практики проведення НСРД на предмет виявлення шляхів підвищення ефективності; 2) розроблення практичних рекомендацій з удосконалення тактики й методики НСРД, а також використовуваної під час їх проведення техніки та прийомів її використання, що ґрунтуються на загальнотеоретичних засадах криміналістики й оперативно-розшукової діяльності; 3) апробація та впровадження цих

рекомендацій у практичну діяльність; 4) підготовка і підвищення кваліфікації кадрів (слідчих та оперативних працівників) до проведення НСРД через формування в них відповідних професійних компетентностей [70, с. 37; 126, с. 671].

Методами проведення НСРД є сукупність організаційних, практичних прийомів, зокрема із застосуванням технічних засобів, які дають змогу в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома [126, с. 671; 362].

У контексті загальної системи криміналістичного забезпечення з практичної позиції, тобто техніко-, тактико- й методико- криміналістичного забезпечення, детальніше розглянемо ці елементи, поєднані з НСРД [126, с. 671].

Науковці розглядають техніко-криміналістичне забезпечення у двох площинах. У науковій – це система наукових положень щодо застосування технічних засобів і використання одержаних результатів. Науковий аспект передбачає формування системи техніко-криміналістичних рекомендацій, які адресують уповноваженим суб’єктам (слідчим, спеціалістам, експертам). У практичній – техніко-криміналістичне забезпечення є сукупністю пристроїв, інструментів, пристосувань, які застосовують під час виконання слідчих, оперативних й експертних дій [559, с. 216].

Зважаючи на висновок до другого розділу роботи, зауважимо, що техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів уповноваженими особами на проведення НСРД зі сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач) шляхом проведення НСРД має два значення: 1) сукупність засобів і знарядь, які призначені для знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; 2) діяльність уповноважених суб’єктів з розроблення, упровадження та використання засобів, знарядь, прийомів і рекомендацій їх застосування, а також створення сприятливих умов під час

знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Ураховуючи, що проведення оперативно-розшукових та оперативно-технічних заходів є схожими до НСРД, їх слід розглядати паралельно навіть під час розгляду техніко-криміналістичного забезпечення НСРД [126, с. 671].

В оперативно-розшуковій діяльності, коли йдеться про її технічне забезпечення, використовують такі терміни, як «технічні засоби», «оперативно-технічні засоби» (Закон України «Про оперативно-розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року № 2135-XII), «спеціальні технічні засоби», «спеціальна техніка». Технічні засоби, які застосовують під час проведення НСРД, відповідно до ст. 256, 263, 266, 267, 268, 269, 273 КПК України, охоплюють: «несправжні (імітаційні) засоби», «ідентифіковані (помічені) засоби», «технічні засоби» тощо. З цього приводу М. Л. Грібов влучно зауважив, що в межах ст. 273 КПК України слід передбачити всі види використовуваної техніки, ураховуючи, що під час НСРД застосовують не лише пристрої та прилади, які мають специфічні конструктивні ознаки або властивості, що вказують на їх призначення для негласного отримання інформації, а й побутову та іншу апаратуру. Таку апаратуру в ОРД вважають складником оперативної техніки через специфічні прийоми її застосування, притаманні ОРД. Учений запропонував передбачити в цій статті КПК України таке положення: «уповноважені оперативні підрозділи, виконуючи доручення слідчого, прокурора, можуть використовувати наявні в них оперативно-технічні засоби, якщо вони відповідають вимогам цього Кодексу щодо засобів, які використовують під час проведення НСРД» [70, с. 39; 126, с. 671].

Слушно зауважила Ю. М. Чорноус, що завданням техніко-криміналістичного забезпечення є: фіксація перебігу та результатів проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій, а з тактичною метою – подолання протидії розслідуванню кримінального правопорушення; виявлення, фіксація, збирання, дослідження слідів

кримінального правопорушення, інших речових доказів; ведення систем кримінальної реєстрації, а також криміналістичних обліків; проведення судових експертиз [559, с. 215–216].

Загалом технічну фіксацію перебігу та результатів НСРД можуть здійснювати за допомогою таких технічних засобів, як: 1) ті технічні засоби, які знаходяться у вільному обігу; 2) спеціальні технічні засоби. Водночас технічними засобами, які використовують під час НСРД, є додатково до зазначених: а) заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби; б) несправжні (імітаційні) засоби.

Технічними засобами, що знаходяться у вільному обігу, є пристрої, прилади, комплекси й інструменти побутового призначення, які мають функції відео- та/чи аудіозапису, фотофіксації, геолокації тощо. На них видимо розміщено основний функціонал, наявні маркувальні позначки. Такими засобами є фото-, аудіо- та відеоапаратура, комп’ютери, GPS-трекери, «радіо-, відеоняні», що знаходяться у вільному доступі.

Ми поділяємо думку М. І. Цимбал, що спеціальними технічними засобами необхідно вважати технічні засоби, які призначені, розроблені, пристосовані чи запрограмовані для негласного отримання інформації [538, с. 559]. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України «Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв’язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації» від 22 вересня 2016 року № 669, спеціальні технічні засоби для зняття інформації з каналів зв’язку й інші технічні засоби негласного отримання інформації – це «технічні, апаратно-програмні, програмні та інші засоби, які відповідають критеріям належності технічних засобів негласного отримання інформації, що мають технічну забезпеченість для негласного отримання (прийому, обробки, реєстрації та/або передачі) інформації, призначені для використання в скритний спосіб, характерний для оперативно-розшукової, контррозвідувальної або розвідувальної діяльності» [79]. Тобто фото- та відеокамера чи/та мобільний телефон, якщо їх використовують для досягнення завдань проведення НСРД чи оперативно-

розшукових заходів, будуть тими засобами, пристроями, за допомогою яких можна негласно отримати інформацію [42, с. 249–250].

Відповідно до цієї постанови, до спеціальних технічних засобів, призначених для негласного отримання інформації, належать: засоби для негласного отримання інформації про місцезнаходження та/або переміщення особи, транспортних засобів чи іншого володіння особи, зокрема для негласного установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу зв'язку; засоби для негласного аудіо-, відеоконтролю та спостереження за особою, річчю або місцем; засоби для негласного зняття інформації з телекомунікаційних мереж; засоби для негласного проникнення або обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; засоби для негласного зняття інформації з електронних інформаційних систем; засоби для негласного обстеження кореспонденції, предметів, матеріальних носіїв інформації [79].

Заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби – це реальні речі та предмети, цінні папери, гроші, інші цінності чи справжні документи, на які для проведення НСРД заздалегідь було нанесено спеціальну позначку, завдяки якій їх можна відрізняти від схожих. Наприклад, помічені гроші (або зафіксовані серія та номер грошової купюри певного номіналу), які мають бути передані як викуп, на вимогу злочинців, які вчинили викрадення людини або які мають бути передані як цінності вимагачам неправомірної вигоди тощо [504, с. 605].

Несправжні (імітаційні) засоби – це спеціально виготовлені речі й документи, які зашифровують особу чи відомчу належність осіб, приміщень, транспортних засобів оперативних підрозділів, працівників інших підрозділів, залучених до проведення негласних слідчих (розшукових) дій [41, с. 6].

Отже, узагальнена інформація про технічні засоби зняття інформації, які використовували під час проведення НСРД: 1) може бути відображена в протоколах за результатами проведення НСРД, якщо відомості про них не обмежені доступом; 2) не відображається в протоколах проведення НСРД, адже відомості про їх характеристики можуть становити державну таємницю. Наприклад, досліджуючи умови фіксування в протоколі НСРД відомостей про

використані технічні пристрої, Верховний Суд зауважив, що відсутність у протоколі відомостей про розміщення на свідку спеціальної апаратури для здійснення аудіо-, відеоконтролю особи є виправданим тому, що такі відомості є інформацією з обмеженим доступом і не підлягають розголошенню [339].

Також слід зауважити, що для забезпечення виконання вимог ч. 1 ст. 246 КПК України щодо нерозголошення методів проведення НСРД протоколи НСРД, носії інформації та інші матеріали, одержані під час проведення НСРД, не повинні містити відомостей про методи проведення НСРД, зокрема інформацію про способи й технічні характеристики застосованих технічних засобів, способи проникнення в приміщення, способи обладнання технічними засобами, програмними комплексами, спеціальними програмами та іншу інформацію, яка не підлягає розголошенню [8, с. 132].

Спрямовуючи увагу на тактико-криміналістичне забезпечення НСРД, слід зазначити, що відомості про факт або методи їх проведення належать до інформації з обмеженим доступом (Закон України «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI [353]), що становить державну таємницю зі ступенем секретності «таємно» (Закон України «Про державну таємницю» від 21 січня 1994 року № 3855-XII [351], наказ Служби безпеки України «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23 грудня 2020 року № 383 [126, с. 671–672].

Суб’єктами використання криміналістичної тактики є широке коло уповноважених осіб, зокрема це слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання, прокурор, захисник, оперативні підрозділи (за дорученням), проте якщо йдеться про тактику проведення НСРД, то такими суб’єктами є лише слідчий, керівник органу досудового розслідування, дізнавач, керівник органу дізнання та оперативні підрозділи [126, с. 672].

Криміналістична тактика спрямована на подолання протидії, що, крім конспірації, має інші форми (підкуп, шантаж (зокрема адміністративний тиск), фізичне усунення, а також викрадення та (або) знищення отриманих слідством

доказів тощо). Із запровадженням інституту НСРД ознакою криміналістичної тактики не можна вважати здійснення впливу суб'єкта на психіку об'єкта з метою спонукання його до певних дій, зумовлених виконанням завдань кримінального судочинства, оскільки значна частина НСРД не передбачає такого впливу [70, с. 38; 126, с. 672].

Тактика проведення НСРД відіграє важливу роль під час розслідування кримінального провадження не лише як самостійний системний елемент криміналістичного забезпечення, а і як додатковий у системі слідчих (розшукових) дій, адже результати проведення НСРД можуть бути основою для формування тактики слідчих (розшукових) дій. З цього приводу Д. Б. Сергєєва зауважила, що тактичні прийоми, що ґрунтуються на негласній інформації, повинні бути узгоджені з оперативним працівником або іншим суб'єктом проведення НСРД. Інакше дії слідчого можуть призвести до небажаних наслідків, наприклад, до розшифрування негласного співробітника [126, с. 672; 422, с. 100].

Ми поділяємо твердження, що «в частині проведення НСРД криміналістична тактика має бути сформована на основі оперативно-розшукової, з огляду на мету, завдання та юридичні умови діяльності з розслідування злочинів» [70, с. 38; 126, с. 672].

Вважаємо за необхідне зосередити увагу на практиці ЄСПЛ, оскільки рішення цього суду нині мають особливу авторитетність, зокрема і в питаннях проведення НСРД. Висвітлені в рішеннях ЄСПЛ кримінально-процесуальні аспекти (відповідність норм кримінального процесуального законодавства України нормам Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та її протоколів; вимоги до проведення процесуальних дій) мають імперативний характер на території України, про що свідчить вивчення українського законодавства [51, с. 189; 561, 39–40]. На підставі аналізу рішень ЄСПЛ [602; 606] доходимо висновку, що в них висвітлено і питання використання результатів НСРД у кримінальному провадженні, зокрема під час

проведення різного роду процесуальних дій, що теж є тактичним аспектом. Такі знання є необхідними для уповноважених осіб [126, с. 672].

Не можна оминути увагою і третій складник криміналістичного забезпечення – криміналістичну методику. Наукові засади організації комплексного проведення НСРД в межах конкретного кримінального провадження, а також організації проведення конкретних НСРД становлять зміст криміналістичної методики проведення цієї категорії процесуальних дій [70, с. 38; 126, с. 673].

Методика проведення НСРД і використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих за результатами НСРД, регламентовані не лише кримінальним процесуальним законом, а й окремими підзаконними правовими актами органів, у складі яких перебувають відповідні уповноважені оперативні підрозділи [39, с. 74].

З огляду на те, що в системі криміналістичної методики метод є основним її елементом, відповідно до п. 1.6 Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні, затвердженої наказом від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5, методами проведення НСРД є сукупність організаційних, практичних прийомів, зокрема із застосуванням технічних засобів, які дають змогу в порядку, передбаченому кримінальним процесуальним законодавством України, отримати інформацію про злочин або особу, яка його вчинила, без її відома [362]. Крім цього, у зазначеному відомчому правовому акті зауважено, що «порядок, тактика й методика проведення окремих НСРД, взаємодія уповноважених оперативних підрозділів, які виконують доручення слідчого, прокурора на їх проведення, з особами (підрозділами), що залучаються до проведення таких дій, регулюються окремим нормативно-правовим актом органів, у складі яких перебувають уповноважені оперативні підрозділи» (п. 1.16 розділу 1) [362]. Своєю чергою, згідно з п. 4.12.3 наказу СБУ «Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю» від 23 грудня 2020 року

№ 383, відомості про факт або методи проведення НСРД має ступінь секретності «таємно» [359].

Аналіз кримінального процесуального законодавства та практичної діяльності слідчих засвідчує, що методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів під час проведення НСРД відбувається слідчим як самостійно, опосередковано (на підставі доручення проведення НСРД оперативним підрозділам), так і в змішаному форматі (безпосередня участь слідчого й оперативних підрозділів). Формування криміналістичної методики НСРД відбувається також з огляду на окрему категорію осіб, які вчинили кримінальні правопорушення (неповнолітні, рецидивісти, правоохоронці), або за родовим об'єктом кримінального правопорушення тощо [126, с. 673].

4.3. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення інших процесуальних дій

Після набуття чинності КПК України 2012 року було розширено способи збирання доказів, порівняно з КПК України 1960 року. Чинний Кодекс акцентує на кожному суб'єкті кримінального провадження, який уповноважений збирати докази, забезпечуючи принцип змагальності.

У попередніх підрозділах ми розглянули криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас аналіз КПК України засвідчує, що, крім них, є й інші процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів, які ми розглянемо в цьому підрозділі.

Передусім зауважимо, що КПК України не надає визначення поняття «процесуальна дія», хоча його неодноразово використано в цьому документі. Наприклад, згідно з п. 10 ч. 1 ст. 3 КПК України, «кримінальне провадження – досудове розслідування і судове провадження, *процесуальні дії* у зв'язку із вчиненням діяння, передбаченого законом України про кримінальну

відповідальність» [233]. Відповідно до п. 16-1 ч. 1 ст. 3 КПК України, інша особа, права чи законні інтереси якої обмежуються під час досудового розслідування, – особа, стосовно якої (в тому числі щодо її майна) здійснюються *процесуальні дії,* визначені цим Кодексом [233]. *Процесуальну* дію проводять, а процесуальне рішення приймають згідно з положеннями КПК України, чинними на момент початку виконання такої дії або прийняття такого рішення (ч. 1 ст. 5 КПК України). Складені в порядку, передбаченому КПК України, протоколи *процесуальних дій* і додатки до них, а також носії інформації, на яких за допомогою технічних засобів зафіксовано *процесуальні* дії, можуть належати до документів (п. 3 ч. 2 ст. 99 КПК України) [233]. Загалом активне використання в КПК України конструкцій з категорією «процесуальні дії» досліджено в науковій статті Д. О. Михайлика «Поняття процесуальних дій у кримінальному провадженні», який дійшов обґрунтованого висновку, що однією з ознак процесуальних дій є передбачення їх у КПК України. Одні норми (зокрема, ч. 2 ст. 280 та ч. 4 ст. 571 КПК України) виводять категорію «слідчі (розшукові) дії» за межі поняття «процесуальні дії», про що вказує сполучник «та» між ними. Інші конструкції правових норм КПК України (наприклад, ч. 2 ст. 41) свідчать, що законодавець категорією «процесуальні дії» охоплює поняття «слідчі (розшукові) дії» та «негласні слідчі (розшукові) дії». Крім цього, зміст п. 3 ч. 2 ст. 99 та ч. 1 ст. 103 КПК України щодо протокольного оформлення результатів процесуальних дій засвідчує, що поняття «процесуальні дії» охоплюють як слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, так й інші процесуальні дії. Частина 2 ст. 280 КПК України дає підстави вважати, що «іншими» процесуальними діями законодавець ще розуміє негласні слідчі (розшукові) дії. Також Д. О. Михайлик зауважив, що ч. 2 ст. 484 КПК України вказує на полісуб'єктний склад учасників здійснення процесуальних дій [284, с. 218–219]. Слід акцентувати й на тому, що в ч. 2 ст. 93 КПК України законодавець поряд зі слідчими (розшуковими) діями, НСРД, витребування та отримання від юридичних і фізичних осіб документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок, закріпив такий зворот, як «проведення

інших процесуальних дій, передбачених цим Кодексом» [233]. Очевидно, що така його позиція свідчить про те, що він хотів охопити й інші визначені КПК України дії, які спрямовані на збирання доказів (тимчасовий доступ до речей та документів (ст. 131 КПК України), законне затримання (ст. 207 КПК України), затримання уповноваженою службовою особою (ст. 208 КПК України) тощо), оскільки їх недоцільно всі перераховувати у ч. 2 ст. 93 КПК України. Це виправдано і з тієї позиції, що кримінальне процесуальне законодавство постійно розвивається та вдосконалюється, тож можуть бути винайдені нові способи збирання доказів, що не належатимуть до СРД чи НСРД, тому недоцільно щоразу вносити зміни в значну кількість нормативно-правових актів, які утворюють кримінальне процесуальне законодавство, слушно їх віднести до категорії «інші процесуальні дії».

Із цього приводу Ю. М. Чорноус зауважила, що під час розслідування кримінальних правопорушень слідчий проводить: 1) процесуальні дії – усі передбачені кримінальним процесуальним законодавством заходи; 2) слідчі (розшукові) дії, що виконують функції збирання, дослідження, оцінювання й використання доказів; 3) розшукові заходи; 4) організаційні заходи, які спрямовані на забезпечення проведення процесуальних, слідчих (розшукових) дій і розшукових заходів [557, с. 7–8]. Доцільним видається і твердження, що «діяльність слідчого в процесі розслідування злочинів передбачає нерозривне поєднання всіх різновидів дій, узгоджених у межах системи, що спрямована на виконання завдань кримінального судочинства» [256, с. 347].

Тож можна дійти висновку, що за загальним правилом КПК України визначає поняття «процесуальні дії» як ті дії в кримінальному провадженні, які охоплюють поняття «слідчі (розшукові) дії», «негласні слідчі (розшукові) дії», «інші процесуальні дії». Своєю чергою якщо законодавець у нормі КПК України зазначає, наприклад, «слідчі (розшукові) дії та інші процесуальні дії», то так він акцентує на першорядності чи пріоритетності СРД над іншими процесуальними діями за певних умов. Водночас необхідно ураховувати, що оперативно-розшукові заходи, які проводять відповідно до Закону України «Про оперативно-

розшукову діяльність» від 18 лютого 1992 року, не є процесуальними діями. Проте, відповідно до абзацу 2 п. 4 ч. 2 ст. 99 КПК України, матеріали, у яких зафіксовано фактичні дані про протиправні діяння окремих осіб і груп осіб, що зібрані під час проведення відповідних заходів, за умов, визначених у КПК України, можуть бути визнані доказами в кримінальному провадженні [233].

Попри те, що Ю. В. Терещенко свого часу проводила дослідження процесуальних дій за КПК України 1960 року, її думка є актуальною і досі (за чинного КПК України), що науковці не визначили чітку теоретичну концепцію щодо розмежування дій, які проводять органи, які здійснюють кримінальне провадження. Слідчим (за КПК України 2012 року – слідчим (розшуковим)) діям приділено більше уваги законодавця, про що свідчить їх вичерпний перелік, детальна регламентація порядку проведення тощо. Під час доказування в кримінальному провадженні пріоритетне значення відведено саме слідчим діям, натомість іншим процесуальним діям як способам доказування необґрунтовано приділяють другорядну роль [205, с. 169]. Насамперед це пов’язано з тим, зауважив О. А. Льозний, що в положеннях ст. 223 КПК України «Вимоги до проведення слідчих (розшукових) дій» поміж іншого визначено їх безпосередню мету – отримання (збирання) доказів або їх перевірка [261, с. 124].

Якщо проаналізувати ст. 93 КПК України, слід зазначити, що в загальному вигляді сторона обвинувачення може використовувати такі способи збирання доказів: 1) проведення слідчих (розшукових) дій; 2) проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 3) витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей; 4) отримання речей і документів від юридичних та фізичних осіб, а також органів місцевого самоврядування; 5) отримання висновків експертів; 6) отримання висновків ревізій та актів перевірок; 7) проведення інших процесуальних дій, передбачених КПК України; 8) одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження [193; 233].

Водночас слід зважати, що збирання доказів непроцесуальним шляхом неприпустимо. На цьому акцентовано, зокрема, в абзаці 2 п. 19 постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя», згідно з яким докази визнають такими, що одержані незаконним шляхом, у тому випадку, коли їх збирання та закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини й громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [358].

Проаналізувавши положення КПК України, наукові праці вчених, зважаючи на особистий практичний досвід, виокремлено такі процесуальні дії, перелік яких було запропоновано для анкетування респондентів *(% – кількість опитаних, які вважають, що саме ця процесуальна дія спрямована на збирання доказів, додаток А)*, які мають на меті збирання доказів і не входять до складу слідчих та негласних слідчих (розшукових) дій:

1) витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України) (прокурор – 100 %; слідчий – 100 %; дізнавач – 100 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – 100 %; судді – 100 %);

2) отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України) (прокурор – 100 %; слідчий – 100 %; дізнавач – 99 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – %; судді – 100 %);

3) одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 КПК України, розділ 9) (прокурор – 100 %; слідчий – 53,1 %; дізнавач – 64,3 %; викладачі ЗВО – 97,6 %; захисник – 93,9 %; судді – 100 %);

4) тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2) (прокурор – 100 %; слідчий – 100 %; дізнавач – 100 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – 100 %; судді – 100 %);

5) тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2) (прокурор – 100 %; слідчий – 96,1 %; дізнавач – 100 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – 87,8 %; судді – 100 %);

6) арешт майна (глава 17 розділу 2) (прокурор – 95,7 %; слідчий – 51,9 %; дізнавач – 97,6 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – 83,9 %; судді – 97,6 %);

7) законне затримання (ст. 207 КПК України) (прокурор – 100 %; слідчий – 53,6 %; дізнавач – 95,7 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – 98,9 %; судді – 100 %);

8) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України) (прокурор – 100 %; слідчий – 82,5 %; дізнавач – 100 %; викладачі ЗВО – 100 %; захисник – 100 %; судді – 100 %) (додатки).

Оскільки обсяг роботи не дає змоги детально розглянути всі зазначені процесуальні дії, акцентуємо на трьох із них (першій, другій та четвертій). Критерієм їх виокремлення є найбільша кількість опитаних респондентів, які вважають цю процесуальну дію такою, що спрямована на збирання доказів.

І. Витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок.

Слушно зауважив А. В. Крушеницький, що в практичній діяльності сторони обвинувачення постійно виникають проблеми з реалізацією своїх повноважень у частині витребування відомостей, документів та речей (у порядку ч. 2 ст. 93 КПК України), що призводить до непоодиноких відмов у їх наданні. Насамперед зазначене пов’язано з тим, що КПК України не передбачає способи й не визначає процедур, використовуючи які, сторони обвинувачення можуть реалізувати такі повноваження. Тому нагальною є потреба в чітких науково обґрунтованих положеннях щодо визначення місця інституту витребування

речей і документів серед інших процесуальних дій та механізму його реалізації стороною обвинувачення [243, с. 26].

У науковій літературі зазначено, що витребування доказів полягає у зверненні з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження [232, с. 198]. Науковці такий процес визначають самостійним і рівноцінним способом збирання доказів, що полягає в добровільності видачі відповідними суб'єктами документів та речей на вимогу уповноважених осіб, окрім тих, що вилучені законом з обігу [242, с. 161; 295, с. 11].

В. І. Сліпченко засвідчує, що застосування положень ст. 93 КПК України щодо витребування речей та документів можливе за умови дотримання таких вимог: внесення відомостей до ЄРДР про початок досудового розслідування; добровільність виконання вимоги про витребування речей, документів, їх копій або інших відомостей; письмове оформлення вимоги про витребування та передання її адресату [437, с. 282].

В. В. Вапнярчук зауважує, що витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 і 3 ст. 93 КПК) є самостійним способом формування доказової основи правової позиції певного суб'єкта. Суб'єктами витребування є ті особи, що проводять кримінальне провадження (наприклад, слідчий під час досудового розслідування, суд під час судового розгляду) [28, с. 86].

На думку О. В. Капліної, витребуванням є звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. Законодавство не визначає, у якій формі має відбуватися витребування – письмовій чи усній. Панує думка, що як

представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки, з одного боку, це дасть змогу надати спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства, забезпечить повагу й інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб, а з іншого – сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості [182, с. 227].

На думку інших науковців, відсутність визначених вимог щодо форми, змісту, строків реалізації та відповідальності за невиконання законної вимоги уповноваженої на досудове розслідування особи щодо витребування та отримання речей чи документів у положеннях КПК України свідчить, що єдиною законною можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно тимчасовий доступ до речей і документів та/чи обшук [542, с. 342].

Ми не поділяємо такий підхід, адже ч. 6 ст. 9 КПК України передбачає, що за випадків, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно регулюють питання кримінального провадження, застосовують загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України [233]. Своєю чергою, відповідно до ч. 5 ст. 40 та ч. 4 ст. 40-1 КПК України, органи державної влади, органи місцевого самоврядування, підприємства, установи та організації, службові особи, інші фізичні особи зобов’язані виконувати законні вимоги та процесуальні рішення слідчого й дізнавача [233]. Крім цього, у п. 18 інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 зазначено, що, з огляду на зміст положень ч. 1 ст. 86, ч. 2 та ч. 3 ст. 93 КПК України, застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів, як вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) під час отримання доступу до речей і документів, може здійснюватися в таких випадках: «1) особа,

у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити або знищити відповідні речі або документи; 2) речі й документи, згідно зі ст. 162 України, містять охоронювану законом таємницю, і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. В інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати й отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України» [352]. Вважаємо за необхідне під час збирання доказів уповноваженим особам керуватися цим інформаційним листом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (нині – Верховний Суд).

Зважаючи на викладене вище, слушною видається думка А. В. Крушеницького, що витребування речей, документів і тимчасовий доступ до них є окремими самостійними способами збирання доказів у кримінальному провадженні, які відрізняються між собою: «1) наявністю або відсутністю добровільного бажання володільця видати відповідну річ або документ стороні кримінального провадження без ризику їх пошкодження або знищення; 2) можливістю або неможливістю отримати речі й документи, які містять охоронювану законом таємницю; 3) наявністю або відсутністю закріпленої в КПК України процесуальної форми реалізації відповідного способу збирання доказів» [242, с. 33].

Аналіз практики засвідчує, що формами звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей для уповноважених осіб може бути: постанова, яка є обов’язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК України), звернення, доручення, клопотання, запит [524]. Провівши опитування респондентів, ми з’ясували, що найпоширенішими формами реалізації витребування є звернення (прокурори – 42,6 %, слідчі – 57,8 %, дізнавачі – 59 %) і запит (прокурори – 51,8 %, слідчі – 35,8 %, дізнавачі – 30,5 %) (додаток А).

Стосовно криміналістичного забезпечення збирання доказів шляхом витребування стороною обвинувачення від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок слід зазначити, що воно невиправдано залишається поза увагою науковців і практиків. Водночас наукова розробленість як складників криміналістичного забезпечення збирання доказів, так і кримінальної процесуальної характеристики цієї процесуальної дії разом з наявною практикою її реалізації надає можливість для самостійного формування криміналістичного забезпечення збирання доказів шляхом витребування стороною обвинувачення від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок.

Оскільки уповноважені особи відрізняються від інших учасників сторони обвинувачення (потерпілий, його представник і законний представник), зокрема правами та повноваженнями під час здійснення кримінального провадження, то слід розмежувати криміналістичні рекомендації щодо проведення цієї процесуальної дії між такими суб’єктами.

Передусім зосередимо увагу на уповноважених особах (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.). З усіх складників криміналістичного забезпечення найпоказовішим під час реалізації витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок є тактико-криміналістичне забезпечення, оскільки завдяки успішному застосуванню тактики в цьому процесі уповноважена особа обов’язково отримає ці речі, документи та відомості в кримінальному провадженні.

Тактичний аспект у цій процесуальній дії виявляється в трьох етапах:

І. Підготовчий (аналіз ситуації, загалом матеріалів кримінального провадження (засвідчує доцільність прийняття рішення про проведення цієї

процесуальної дії; пошук готових шаблонів із реквізитами; актуалізація таких реквізитів тощо). Перед тим як подати запит до відповідних органів чи фізичних осіб, доцільно попередньо узгодити, чи вони зможуть надати очікувану відповідь для суб'єкта подання запиту.

II. Робочий (безпосереднє формування запиту). На цьому етапі теж необхідно правильно висловити свою вимогу про отримання певних речей, документів, відомостей тощо. Вимога має бути чіткою та лаконічною, містити стандартні звороти: «просимо вислати на нашу адресу для…», «з метою… просимо направити …», «просимо повідомити…» тощо. Стиль написання запиту має офіційний, максимально інформативний характер, без відступів від теми [253]. Необхідно описати важливість надання необхідних відомостей чи речей: «для встановлення істини в кримінальному провадженні…», «для забезпечення участі…», «задля забезпечення швидкого, повного й неупередженого розслідування…» тощо.

III. Заключний (полягає в аналізі отриманих документів, відомостей, а в разі надходження речі – оформлення протоколу її огляду тощо).

Техніко-криміналістичне забезпечення проведення цієї процесуальної дії полягає в тому, що відбувається використання технічних засобів під час здійснення витребування. Наприклад, під час отримання речі на вимогу уповноваженої особи остання може прийняти рішення під час її огляду про використання відеокамери чи фотоапарату з метою фіксації стану речі чи певних її особливостей тощо. Надсилання електронного запиту з використання відповідного програмного забезпечення теж є техніко-криміналістичним забезпеченням цієї процесуальної дії.

Методико-криміналістичне забезпечення реалізації цієї процесуальної дії виявляється в комплексі реалізації криміналістичних рекомендацій, тактичних прийомів, умов (святкові дні, воєнний стан тощо) і врахування інших особливостей під час формування відповідного запиту чи звернення уповноваженою особою в процесі досудового розслідування певного виду кримінального правопорушення. Наприклад, окрім правильного формування

запиту до органів державної влади, необхідно не лише його структурно сформувати із зазначенням конкретної вимоги, реквізитів, правових норм КПК України, а й акцентувати на законодавчу чи відомчу правову базу органу, адже в таких актах може бути прописано обов'язок щодо надання відповідної інформації уповноваженим на досудове розслідування органам, що додатково переконує утримувачів чи володільців речей, документів, відомостей їх надати уповноваженій особі.

Щодо потерпілого, його представника та законного представника як інших учасників сторони обвинувачення слід зауважити, що відповідно до п. 3 ч. 1 ст. 56 КПК України вони мають право подавати докази слідчому, прокурору, слідчому судді, судді, а згідно з ч. 2 ст. 93 КПК України вони це можуть здійснити і шляхом витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. З цього приводу респондентам було запропоновано дати відповідь на таке запитання: «Чи часто (раз на тиждень) Ви опиняєтеся в практичних ситуаціях під час досудового розслідування, коли потерпілі, їхні представники чи законні представники самостійно витребовували від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій, службових і фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок». Лише 11,9 % слідчих, 19,5 % дізнавачів, 16,5 % прокурорів дали позитивну відповідь (додаток А). Такі результати анкетування свідчать, що на практиці це трапляється зрідка, оскільки переважно це здійснює уповноважена особа в кримінальному провадженні. Стосовно криміналістичного забезпечення збирання доказів шляхом проведення цієї процесуальної дії потерпілим, його представником і законним представником слід зауважити, що вони можуть користуватися надбанням тактико-, техніко- й методико-криміналістичного забезпечення, що розроблені для уповноважених осіб, проте є певні відмінності, зокрема, вони не наділені правом оформлювати протокол огляду речі, у разі її одержання на вимогу, а

також у будь-якому випадку отримані речі, документи, відомості, акти ревізій вони надаватимуть уповноваженій особі для долучення до матеріалів кримінального провадження.

II. Отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок.

Правова природа отримання доказів, на відміну від витребування, є іншою. Отримання полягає в прийманні того, що надсилають, надають або вручають. Унаслідок отримання певна особа добровільно передає, надає або представляє матеріали слідчому чи прокурору [93, с. 42].

З огляду на зміст ч. 2 ст. 100 КПК України, отримані слідчим, прокурором від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речі підлягають огляду, фотографуванню і докладному опису в протоколі огляду. У межах огляду та фіксації отриманої стороною обвинувачення речі обов’язковому дотриманню підлягають норми ст. 104 і ч. 5 ст. 237 КПК України щодо порядку огляду речі, її вилучення та змісту протоколу огляду [193; 233]. Уповноважені особи під час подання їм предметів і документів не звільняються від виконання функціональних обов’язків і мають можливість продовжувати активний цілеспрямований пізнавальний процес. Зазначене зумовлено тим, що формування доказів – це і право, й обов’язок тільки осіб, які здійснюють кримінальне провадження, тобто саме на них покладено реалізацію прав щодо подання доказів як рештою суб’єктів кримінального процесу, так і громадянами, які не мають власної зацікавленості у відповідному кримінальному провадженні. У такій ситуації дії суб’єктів процесу й інших громадян, якщо їх вчиняють за власною ініціативою, є складником формування доказів. Попри те, що правова природа подання доказів є іншою, ніж одержання їх шляхом проведення слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, праву суб’єктів кримінального провадження та інших громадян щодо подання доказів відповідає обов’язок

уповноважених осіб, які здійснюють кримінальне провадження, вирішити питання про прийняття чи неприйняття поданих об’єктів і визначити їх належність до кримінального провадження [425, с. 106].

Процес «отримання» виявляється не в ініціюванні такого порядку збирання доказів, а в процесуальній фіксації постфактум волі (рішення) іншого учасника про необхідність добровільної передачі таких матеріалів потенційно зацікавленому суб’єкту кримінальних процесуальних відносин задля долучення їх до матеріалів кримінального провадження [437, с. 286].

Криміналістичне забезпечення отримання доказів від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок полягає для уповноваженої особи в тому, що вона під час того, як їй надали певну річ, документ чи відомості, оцінює їх на предмет належності як доказу, чи загалом певний документ або відомості можуть допомогти у справі встановити істину, виконавши завдання кримінального провадження на досудовому етапі провадження. Крім цього, уповноважена особа повинна спрямувати увагу на суб’єкта, який надав певні відомості, документи чи річ, що містять криміналістично значущу інформацію, адже нею може бути й сам злочинець, який намагається приховати сліди кримінального правопорушення чи загалом ввести слідство в оману. Також уповноважені особи мають зважати й на характер передачі відомостей, документів чи речей, оскільки може виявитися, що її незаконно змусили це зробити або така особа надає докази проти себе, щоб взяти провину на себе, тощо.

Отримані речі, документи чи відомості уповноважена особа може використати під час проведення інших слідчих (розшукових) чи процесуальних дій. Наприклад, під час допиту можна пред’явити документ підозрюваному, що може сприяти отриманню правдивої інформації від нього. Під час формування клопотання про проведення обшуку, завдяки наявній частині речі, можна описати й іншу її частину, яка може знаходитися в підозрюваної особи, тощо.

III. Тимчасовий доступ до речей і документів

Згідно з ч. 1 ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку). Такий захід забезпечення кримінального провадження проводять на підставі ухвали слідчого судді, суду (ч. 2 ст. 159 КПК України) [233]. Тимчасовий доступ до речей та документів полягає в зобов'язанні особи, яка володіє речами й документами, надати стороні кримінального провадження можливість ознайомитися з ними, зробити їх копії та, у разі прийняття відповідного рішення слідчим суддею, судом, вилучити їх (здійснити їх виїмку) [55, с. 293]. Основні положення цієї процесуальної дії закріплено в главі 15 КПК України.

Зазначена процесуальна дія вирізняється кримінальним процесуальним примусом. Він зумовлений не вчиненням або невчиненням певних дій, а його законодавчою моделлю, яка побудована на кримінальному процесуальному примусі та передбачає його застосування незалежно від поведінки особи [266, с. 154].

Проаналізувавши главу 15 КПК України, ми з'ясували, що суб'єктами проведення тимчасового доступу до речей і документів є сторони кримінального провадження та особа, у володінні якої знаходяться речі й документи. У контексті нашого дослідження акцентуємо передусім на уповноважених особах під час реалізації цієї процесуальної дії.

Дослідниця Ю. В. Маринич у процесуальному аспекті діяльність уповноважених осіб під час проведення тимчасового доступу до речей і документів поділяє на такі етапи: «підготовчий етап; етап отримання дозволу суду на тимчасовий доступ до речей та документів; етап судового розгляду клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів; безпосереднє виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та документів» [267, с. 72].

З огляду на криміналістичне забезпечення збирання доказів, слід зауважити, що ця процесуальна дія, як і проведення слідчих (розшукових) дій, виявляється в тактико-, техніко- та методико-криміналістичному забезпеченні.

З криміналістичної позиції, у межах організаційно-тактичного аспекту тимчасового доступу до речей та документів, цю процесуальну дію доцільно поділити на три етапи: підготовчий, робочий та заключний.

Підготовчий етап характеризується підготовчими діями уповноваженої особи до безпосередньої реалізації її повноважень у проведенні тимчасового доступу до речей та документів.

Уповноважена особа приймає рішення про проведення такої процесуальної дії лише тоді, коли проаналізувала матеріали кримінального провадження та визначила, що їй необхідні відповідні документи, речі, відомості, акти ревізій, що сформують якісну доказову базу в кримінальному провадженні. Проте їй слід ураховувати, що задля забезпечення принципу економічної доцільності в кримінальному провадженні цій процесуальній дії передує інша: витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Одразу проводити підготовку до проведення тимчасового доступу до речей та документів необхідно лише тоді, коли є підстави вважати, що особа, у якої знаходяться речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та/чи акти перевірок, може їх знищити чи змінити, або речі й документи містять охоронювану законом таємницю.

Аналіз глави 15 КПК України та наукової літератури дає підстави вважати, що до підготовчих дій слід відносити такі дії уповноважених осіб: підготовка відповідного клопотання (вимоги до його формування передбачено в ст. 160–162 КПК України), що виявляється, зокрема, у процесуальній та непроцесуальній взаємодії, наприклад, слідчого з прокурором. Зазначене зумовлено тим, що з початку процедури тимчасового доступу до речей та документів – підготовки клопотання, що потребує обов’язкового погодження, – слідчий обмежений

діяльністю владного суб'єкта в особі прокурора. Тобто слідчий є самостійним лише в ініціюванні здійснення такого заходу забезпечення кримінального провадження, а можливість приведення процесуальної дії від етапу наміру до реального виконання залежить від інших осіб – прокурора та слідчого судді [268, с. 191]. До підготовчих дій цієї процесуальної дії належать також: процес судового розгляду клопотання тимчасового доступу до речей та документів і прийняття судом рішення; вивчення ухвали слідчого судді, визначення точного часу проведення цієї процесуальної дії, обрання технічних засобів під час її проведення (диски, флешнакопичувачі тощо).

На етапі підготовки під формуванням клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів уповноважена особа має визначити: 1) володільця речей і документів; 2) форму тимчасового доступу до речей та документів (ознайомлення, копіювання, вилучення (ч. 1 ст. 159 КПК України)); 3) місце виконання тимчасового доступу до речей та документів [268, с. 191]. Крім цього, важливим є також зазначення в клопотанні, чи необхідно завчасно повідомляти володільця чи особу, у якої планують проведення цієї процесуальної дії. Якщо за матеріалами справи виявляється, що є ризик зміни чи знищення речей та/чи документів, то уповноважена особа аргументує це в клопотанні. Якщо ж наявний значний такий ризик, слід відмовитися від проведення тимчасового доступу до речей та документів і готувати клопотання про проведення обшуку.

Робочий етап тимчасового доступу до речей та документів передбачає, що уповноважена особа виконує ухвалу слідчого судді відповідно до вимог, передбачених у ст. 165 КПК України. Під час вилучення речей та документів уповноважена особа, зважаючи на характер речі чи документів, може залучити спеціаліста в порядку ст. 71 КПК України, який допоможе їй швидко ідентифікувати такі речі й документи. Передусім це актуально тоді, коли відбувається вилучення електронних документів чи інших електронних відомостей. Відповідно до абзацу 2 ч. 1 ст. 159 КПК України, «тимчасовий доступ до електронних інформаційних систем, комп'ютерних систем або їх частин, мобільних терміналів систем зв'язку здійснюється шляхом зняття копії

інформації, що міститься в таких електронних інформаційних системах, комп'ютерних системах або їх частинах, мобільних терміналах систем зв'язку, без їх вилучення» [233]. Слушно зауважує А. Іванець, що «таке формулювання дає нам чітке розуміння того, що слідчий або прокурор не вправі вилучати наш мобільний телефон або ноутбук за умови надання йому можливості скопіювати всю необхідну йому інформацію на зовнішній електронний носій» [169].

Загалом необхідно правильно оцінити мету звернення до фізичної чи юридичної особи із судовим рішенням про тимчасовий доступ до речей і документів, передбачити подальший розвиток подій та настання можливих наслідків, оскільки такі наслідки можуть бути як незначними, так і спричинити ускладнення ситуації. Тому, щоб наслідки були максимально сприятливими, необхідно обрати максимально правильний алгоритм дій та рішення щодо виконання ухвали суду про тимчасовий доступ до речей і документів [169].

Слід зазначити, що доручати проведення цієї процесуальної дії оперативним працівникам: 1) інтерпретуючи ч. 1 ст. 165 КПК України так, що особа, у володінні якої знаходяться речі та документи, зобов'язана надати їх особі, зазначеній в ухвалі слідчого судді, суду; 2) керуючись п. 17.2 інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13, у якому закріплено, що особа, зазначена в ухвалі слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей і документів як володілець речей або документів, зобов'язана згідно з ч. 1 ст. 165 КПК надати тимчасовий доступ до визначених в ухвалі речей або документів особі, вказаній у відповідній ухвалі слідчого судді, суду або ж особі, уповноваженій на здійснення тимчасового доступу на підставі доручення слідчого [352], – є неправомірним, адже в п. 5 ч. 2 ст. 36, п. 3 ч. 2 ст. 40 та п. 3 ч. 2 ст. 40-1 КПК України зазначено, що прокурор, слідчий та дізнавач уповноважені доручати проведення лише слідчих (розшукових) дій та негласних слідчих (розшукових) дій відповідним оперативним підрозділам, окрім цього, згідно з ч. 1 ст. 40 КПК України, оперативні підрозділи здійснюють слідчі

(розшукові) дії та негласні слідчі (розшукові) дії в кримінальному провадженні за письмовим дорученням слідчого, дізнавача та прокурора [233].

За результатами анкетування респондентів з'ясовано, що, на жаль, є ще частина уповноважених суб'єктів, які переконані в законності такого доручення. Зокрема, 29,4 % слідчих органів Національної поліції, 32,4 % дізнавачів органів Національної поліції, 3,1 % прокурорів, 18,9 % захисників вважають, що це є законною дією (додаток А).

Заключний (завершальний) етап. Він передбачає складення протоколу тимчасового доступу до речей та оформленням додатків до нього. Перед підписанням протоколу учасникам цієї процесуальної дії надають можливість ознайомитися з текстом протоколу. У ньому можуть бути зазначені доповнення та зауваження перед підписами учасників. Додатками ж до протоколу є речі й документи, що були вилучені, які мають бути упаковані відповідно до вимог кримінального процесуального законодавства. Детальні вимоги до оформлення протоколу й додатків до нього зазначено в ст. 104–106 КПК України.

На завершальному етапі також проводять оцінку вилучених речей та документів у процесі проведення означеної процесуальної дії. На цьому етапі уповноважена особа з'ясовує, чи достатньо цієї інформації для формування повноцінної доказової бази поруч з іншими отриманими фактичними даними, що були здобуті під час інших процесуальних дій (наприклад, слідчих чи негласних слідчих (розшукових) дій). Відбувається аналіз проведеної процесуальної дії з метою визначення помилок, що можуть виявлятися в тривалості цієї процесуальної дії, невилученні іншої частини документів, які були наявні у володільця, тощо.

Техніко-криміналістичне забезпечення тимчасового доступу до речей та документів полягає в сукупності технічних і науково-технічних засобів, умілого їх використання під час здійснення цього заходу забезпечення кримінального провадження. Наприклад, технічними засобами копіювання паперових документів можуть бути різні види принтерів, що додатково оснащені ксероксом і сканером (лазерні, струменеві, світлодіодні, матричні тощо) чи плотери.

Електронні документи можна вилучати на такі накопичувачі: магнітні диски (жорсткі диски); оптичні диски (компакт-диски (CD-R; CD-RW), DVD-диски, Blu-ray Disc); флешкарти [64, с. 163].

Методико-криміналістичне забезпечення тимчасового доступу до речей та документів здійснюють там, де відбувається розслідування певного виду кримінального правопорушення, адже однією з частин криміналістичної методики є методики розслідування окремих видів або груп кримінальних правопорушень [219, с. 399–400]. Наприклад, типовими слідчими ситуаціями тимчасового доступу до документів, що проводить у кримінальних провадженнях про економічні кримінальні правопорушення сторона обвинувачення, є такі: 1) тимчасовий доступ до документів проводять в особи, яка не створює конфліктної ситуації під час проведення заходу; підстави вважати, що необхідні документи не будуть видані, можуть бути приховані чи знищені – відсутні; 2) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, не здійснить передачу документів добровільно; 3) є підстави вважати, що особа, у володінні якої знаходяться документи, намагатиметься змінити або знищити відповідні документи [423, с. 116–117].

Проаналізуємо першу слідчу ситуацію. Її можна схарактеризувати так, що вона є безконфліктною, оскільки юридична особа, у якої вилучають документи, не зацікавлена в результаті кримінального провадження. Своєю чергою уповноваженій особі необхідно отримати такі документи, адже її цікавить їх зміст. Такими документами можуть бути ті, які зберігаються в банківських установах (фінансова інформація про клієнта), операторів телекомунікаційного зв’язку (трафік абонента) тощо. У процесі проведення тимчасового доступу до документів у цій слідчій ситуації уповноважена особа повинна суворо дотримуватися вимог кримінального процесуального законодавства для того, щоб отримані під час проведення заходу документи були визнані допустимими доказами в кримінальному провадженні [423, с. 117].

Щодо інших суб’єктів сторони обвинувачення (потерпілий, його представник чи законний представник) слід зауважити, що в переважній

більшості вони ініціюють проведення тимчасового доступу до речей та документів уповноваженій особі, подаючи відповідне клопотання. Зазначене зумовлено тим, що: 1) більшість з них не володіють кримінальною процесуальною та криміналістичною формою проведення такої процесуальної дії; 2) її проведення займає значний час; 3) не готові фінансово забезпечити її проведення (витрата коштів на дорогу, на накопичувачі тощо); 4) переконані, що такі документи їм не нададуть, або не в повному обсязі.

Висновки до розділу 4

Вивчення слідчих (розшукових) дій відбувається крізь призму таких наук, як кримінальний процес, криміналістика та психологія. Тому криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій охоплює кримінальний процесуальний, криміналістичний та психологічний аспекти. Такі аспекти слідчих (розшукових) дій завжди знаходяться у взаємозв'язку, оскільки вони сприяють отриманню криміналістично значущої інформації в межах проведення конкретного виду процесуальної дії (мікрорівень) і загалом спрямовані на встановлення всіх обставин кримінального провадження (макрорівень). Такий взаємозв'язок є динамічним, адже зумовлений постійним розвитком наук кримінального процесу, криміналістики та психології, які вдосконалюють свої теоретичні та праксеологічні засади, адаптуючи їх до потреб правоохоронної діяльності, і реалізуються під час проведення слідчих (розшукових) дій уповноваженою особою (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.) [105, с. 82]. Такі аспекти виявляються вже під час проведення уповноваженою особою першої слідчої (розшукової) дії, а не початку досудового розслідування.

Виокремлено засади криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення слідчих (розшукових) дій,

підкреслено особливості на прикладі проведення допиту, огляду (зокрема, огляду місця події), обшуку із наданням відповідних практичних рекомендацій.

За результатами вивчення кримінальних проваджень за ст. 286-1 КК України, а також судових рішень за ст. 286-1 КК України різних судових інстанцій, виявлено проблемну ситуацію щодо проведення медичного освідування для перевірки особи на стан сп'яніння.

З метою уникнення правової неврегульованості розглядуваного питання пропонуємо регламентувати в КПК України статтю 241-1 «Медичне освідування» яка включатиме такі частини:

«1. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює медичне освідування осіб, що можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інших учасників події з метою визначення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

2. За фактом вчинення кримінального проступку – медичне освідування може проводитися на місці дізнавачем, слідчим, прокурором за участю двох понятих, або з безперервним відеофіксуванням, або у спосіб, що передбачений за фактом вчинення злочину. За фактом вчинення злочину – медичне освідування проводиться в закладі охорони здоров'я лікарем (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку).

3. Перед початком проведення медичного освідування особі пропонується добровільно пройти медичне освідування на місці, а в разі відмови або незгоди з результатами такого огляду їй пропонується добровільно пройти медичне освідування в закладі охорони здоров'я. Якщо особа відмовляється проходити медичне освідування добровільно на місці, у закладі охорони здоров'я, або якщо за зовнішніми ознаками помітно, що особа не усвідомлює значення своїх дій в цей момент, – медичне освідування здійснюється примусово на підставі постанови прокурора з доставленням до закладу охорони здоров'я та із застосуванням безперервного відеозапису.

Під час медичного освідування не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи або є небезпечними для її здоров'я. Застосування примусу допускається лише в межах, необхідних для досягнення мети такого освідування.

4. Про проведення медичного освідування дізнавачем, слідчим, прокурором, складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу, копія якого надається особі, освідування якої здійснювалося».

Також доцільно внести зміни і до ч. 3 ст. 214 КПК України та після слів «У невідкладних випадках до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань може бути проведений огляд місця події…», викласти в такій редакції: «може бути проведений огляд місця події та медичне освідування (відомості вносяться невідкладно після завершення огляду та медичного освідування)». Також виключити п. 2 ч. 3 ст. 214 КПК України «2) проведено медичне освідування» і відповідно п. 3 змінити на п. 2, а п. 4 на п. 3 ч. 3 згаданої статті. Окрім цього, слід вилучити із ч. 2 ст. 298-4 КПК України словосполучення «медичне освідування», адже гарантування законного проведення пропонованої в новій редакції «слідчої (розшукової) дії» відбувається за постанови прокурора у разі відмови особи від її проведення чи у випадку не усвідомлення своїх дій в цей момент.

Водночас, із запровадженням згаданого положення у КПК України потрібно прописати і детальний механізм проведення медичного освідування. Вважаємо за доцільне внести відповідні зміни у Постанову КМУ №1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп`яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду» від 17 грудня 2008 року, а також розробити новий спільний наказ МВС і МОЗ України, який регулюватиме порядок проведення медичного освідування за ст. 241-1 КПК України (представлені у додатках у дисертації).

Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій полягають у тому, що:

1) спостерігається поєднання як кримінального процесуального, криміналістичного аспектів, так й оперативно-розшукового, практична реалізація яких відбувається у взаємозв'язку; 2) частина відомостей щодо криміналістичної техніки, криміналістичної тактики й методики проведення негласних слідчих (розшукових) дій є інформацією з обмеженим доступом (таємною інформацією).

Попри те, що інформація про криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим шляхом проведення негласних слідчих (розшукових) дій є таємною, вона за певних умов, відповідно до кримінального процесуального законодавства України, підлягає розсекреченню, а отриманий результат завдяки проведенню негласних слідчих (розшукових) дій у сукупності з іншими джерелами доказів формує надійну доказову базу в кримінальному провадженні.

Віднесення тимчасового доступу до речей і документів, тимчасового вилучення майна, арешту майна, законного затримання, затримання уповноваженою службовою особою до категорії «інші процесуальні дії», що передбачена в ч. 2 ст. 93 КПК України, є виправданим кроком законодавця, оскільки про це свідчать різноспрямованість і різнорідність таких процесуальних дій.

Криміналістичне забезпечення «інших процесуальних дій» наразі не є достатньо науково розробленим, на противагу слідчим і негласним слідчим (розшуковим) діям.

Криміналістичне забезпечення збирання доказів уповноваженими особами шляхом проведення процесуальних дій відрізняється від такого криміналістичного забезпечення потерпілого, його представника та законного представника, зважаючи на їх: 1) процесуальний статус у кримінальному провадженні; 2) уміння та навички в здійсненні конкретної процесуальної дії.

РОЗДІЛ 5
КРИМІНАЛІСТИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗБИРАННЯ ДОКАЗІВ СТОРОНОЮ ЗАХИСТУ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

5.1. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій

Прийняття нового КПК України 2012 року сприяло розвитку інституту збирання доказів стороною захисту на етапі досудового розслідування, чого не було в попередньому Кодексі 1960 року. Для успішного здійснення захисту сторона захисту повинна не лише мати глибокі знання з кримінального процесуального законодавства, а й бути компетентною у сфері науки криміналістики.

Розглянувши в третьому розділі зміст криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною захисту, у цьому розділі детально проаналізуємо криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту, висвітлюючи кримінальний процесуальний та криміналістичний аспекти цього процесу.

Увагу зосередимо на захиснику як суб’єкті сторони захисту, керуючись такими переконаннями: 1) відповідно до кримінального процесуального законодавства України, до обов’язків захисника належить здійснення захисту прав, свобод й інтересів клієнта; 2) захисник володіє ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; 3) він є професійним юристом.

Відповідно до ч. 1 та ч. 2 ст. 22 КПК України, кримінальне провадження здійснюють на основі змагальності, що передбачає самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України. Сторони кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду документів, речей, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України. Також відповідно до ч. 3 ст. 93

КПК України одним із способів збирання доказів стороною захисту є ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій [233].

Слушно зауважила Ю. В. Горб, що процесуальна діяльність сторін у змагальному кримінальному провадженні здебільшого полягає в оперуванні фактичними даними з метою аргументації переконливості позиції та/або контраргументації щодо позиції процесуального опонента в особі протилежної сторони кримінального провадження. Тому будь-яка диспропорція правових можливостей сторін щодо здійснення цієї діяльності буде йти у розріз з ідеєю змагальності [63, с. 51].

У цьому підрозділі розглянемо криміналістичне забезпечення збирання доказів захисником шляхом проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Відповідно до ч. 1 ст. 223 КПК України, слідчими (розшуковими) діями є дії, спрямовані на отримання (збирання) доказів або перевірку вже отриманих доказів у конкретному кримінальному провадженні [233].

Щодо участі сторони захисту у слідчих (розшукових) діях М. Є. Шумило доцільно зауважує, що, з огляду на ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту, з одного боку, наділена правом збирання доказів, а з іншого – способи такого збирання позбавлені відповідної процесуальної форми. Задля того щоб зібрана стороною захисту інформація набула статусу доказів, згідно з вимогами ч. 1 ст. 84 КПК України, вона повинна заявити клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій [587, с. 46].

Зазначимо і наукову позицію С. В. Ківалова, С. М. Міщенка та В. Ю. Захарченка, які вважають, що передбачене в ч. 3 ст. 93 КПК України ініціювання проведення процесуальних дій, зокрема слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій, як спосіб збирання доказів викликає певні сумніви, адже таку процесуальну дію проводять прокурори чи слідчі, а тому вони є суб’єктами збирання доказів [235, с. 244]. І. О. Крицька додала, що докази не формуються в результаті ініціювання, а лише в результаті проведення відповідної

процесуальної дії. Тому суб'єктом отримання доказів буде та уповноважена особа, що її проводить [240, с. 92]. Поділяючи таку позицію, Ю. В. Горб зауважила, що ініціювання проведення процесуальних дій не є способом збирання фактичних даних, а є формою участі сторони захисту в кримінальному процесуальному доказуванні шляхом звернення до уповноважених осіб (слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор) з офіційним проханням щодо вирішення питання про проведення однієї або декількох слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій, спрямованих на отримання фактичних даних, необхідних для встановлення наявності або відсутності фактів й обставин, що можуть мати значення для виправдання підозрюваного, пом'якшення відповідальності, зменшення обсягу та/або характеру підозри, виконання інших завдань захисту як стратегічного, так і тактичного спрямування [62, с. 134]. Прихильником такої позиції є і Т. В. Мирошниченко [280, с. 136].

Проаналізувавши КПК України в розрізі розглядуваного питання, ми не поділяємо окреслену вище позицію. Справді, ч. 3 ст. 93 КПК України визначає ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій як «спосіб збирання доказів». Таке ініціювання виявляється через подання уповноваженій особі (прокурору, слідчому, дізнавачу та іншим) відповідних клопотань, які розглядають у порядку, передбаченому ст. 220 КПК України. Постанова уповноваженої особи (прокурора, слідчого, дізнавача та інших) про відмову в задоволенні клопотання про проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій може бути оскаржена слідчому судді. Згідно зі ст. 220 КПК України, клопотання сторони захисту про виконання будь-яких процесуальних дій та у випадках, установлених КПК України, уповноважена особа зобов'язана розглянути у строк не довше ніж три дні з моменту подання і задовольнити їх за наявності відповідних підстав. Про результати розгляду клопотання повідомляють особу, яка заявила клопотання. За повної чи часткової відмови в задоволенні клопотання виносять умотивовану постанову, копію якої

вручають особі, що заявила клопотання, а в разі неможливості вручення з об’єктивних причин – надсилають їй [233].

З цих норм випливає, що вони не регламентують чіткі вимоги до формування та оформлення таких клопотань. Такі вимоги не передбачені і в інших правових актах. У цьому випадку необхідно зауважити, що загальноприйняте тлумачення ст. 8 Конституції України полягає в тому, що принцип верховенства права передбачає, що громадяни здійснюють свої права за принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом», а органи публічної влади та їх посадові особи – за принципом «дозволено лише те, що передбачено законом» [80, с. 7–9; 354]. Тому в контексті цього питання сторона захисту користується в кримінальному провадженні принципом «дозволено все, що прямо не заборонено законом». Це означає, що захисник не лише в клопотанні може зазначити, чому необхідно провести певну слідчу (розшукову) дію, визначивши конкретну статтю КПК України, яка надає йому право ініціювати її проведення, а може описати: за яких обставин це краще зробити; чи необхідно залучити інших учасників кримінального провадження, певних спеціалістів; акцентувати на окремих криміналістичних рекомендаціях, певній деталі, яка потребує особливого криміналістичного підходу (так званий техніко-, тактико- й методико-криміналістичний аспекти). Зазначене свідчить, що сторона захисту може висувати певні вимоги до проведення процесуальних дій, а також згідно з ч. 6 ст. 223 КПК України ту слідчу (розшукову) дію, яку здійснюють за клопотанням сторони захисту, проводять за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній, – це і означає, що сторона захисту задіяна в процес збирання доказів, проте вона це робить опосередковано, тобто через уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших), оскільки безпосередньо проводити слідчі (розшукові) та негласні слідчі (розшукові) дії, відповідно до кримінального процесуального законодавства, не має права.

Звісно, уповноважена особа під час формування постанови про розгляд клопотання про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій може частково його задовольнити та прописати в ній, що проведе певну процесуальну дію, але на власний розсуд, тобто не використовуючи ті криміналістичні рекомендації, які викладені в клопотанні стороною захисту. У такому випадку в сторони захисту є законодавча гарантія, яка полягає в оскарженні такої постави уповноваженої особи шляхом звернення з клопотанням до слідчого судді (абзац 2 ч. 3 ст. 93 та п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України). Водночас слід зауважити, що в ч. 2 ст. 220 КПК України законодавець зазначив таку конструкцію, як «повна або часткова відмова в задоволенні клопотання», а в абзаці 2 ч. 3 ст. 93 «Збирання доказів» та п. 7 ч. 1 ст. 303 «Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження» КПК України передбачено лише «про відмову в задоволенні клопотання». Це засвідчує неточність формулювань, певну колізію, яку пропонуємо усунути, передбачивши в абзаці 2 ч. 3 ст. 93 та п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України таку конструкцію в змісті цих статей, як «повна або часткова відмова в задоволенні клопотання».

Слушною є думка Ю. В. Горб, яка зауважила, що в ст. 220 КПК України, крім визначення термінів розгляду клопотань сторони захисту про проведення процесуальних дій (не більше ніж три дні з моменту подання) уповноваженою особою (прокурором, слідчим, дізнавачем та іншими), необхідно було б визначити строки та порядок виконання таких дій у випадку прийняття уповноваженою особою рішення про задоволення відповідного клопотання. Дослідниця зазначає, що за відсутності таких строків і порядку виникає можливість для певних зловживань зі сторони уповноважених осіб, адже дізнавач чи слідчий може формально прийняти рішення про задоволення клопотання про проведення процесуальної дії, що полягає у формальному виконанні вимог ч. 2 ст. 220 КПК України, і повідомити сторону захисту про позитивне рішення за результатами розгляду клопотання, проте: невиправдано

затягувати з фактичним проведенням процесуальної дії, про яку йшлося в клопотанні, не врахувати або не цілком урахувати обставини, необхідністю встановлення яких було обумовлено ініціювання проведення процесуальної дії, або провести її не в повному обсязі [63, с. 68–69]. Крім цього, інколи сторона обвинувачення може зловживати своїм обов'язком розглядати клопотання щодо проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, які подані стороною захисту, суто із формальних причин, наприклад, встановлення певних обставин не має значення для кримінального провадження. У кращому випадку для сторони захисту це спричинить додаткові витрати часу, сил і засобів, у гіршому – затягування в проведенні ініційованої стороною захисту процесуальної дії може призвести до втрати чи видозмінення доказової інформації [61, с. 124–125].

Отже, аналіз КПК України засвічує, що ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій відбувається шляхом подання уповноваженим суб'єктам клопотання про їх проведення. Слід зауважити, що в КПК України не міститься дефініція цього поняття. У ч. 3 ст. 3 Закону України «Про звернення громадян» від 2 жовтня 1996 року зазначено, що клопотанням є «письмове звернення з проханням про визнання за особою відповідного статусу, прав чи свобод тощо» [370]. Таке поняття є занадто широким у контексті нашого дослідження. Тому слушною видається позиція Д. В. Смагіна, що клопотання – це офіційне письмове або усне прохання учасників кримінального провадження, звернене до органів дізнання, слідчого, прокурора та суду щодо проведення певних процесуальних дій чи прийняття процесуальних рішень або відмову від цього задля повного, усебічного й об'єктивного розгляду справи, встановлення обставин, які мають значення для кримінальної справи, забезпечення реалізації прав і законних інтересів особи – заявника, її представників та інших осіб, права й законні інтереси яких стосуються дій чи рішень у кримінальному провадженні [447, с. 501]. Дослідивши матеріали 200 кримінальних проваджень, за якими заявляла клопотання про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих

(розшукових) дій сторона захисту, видалося можливим встановити, що у 88 % випадків такі клопотання заявляють саме захисники в кримінальному провадженні (додаток Г), що вкотре засвідчує актуальність детального аналізу цього питання.

Ми поділяємо думку Ю. В. Горб, що інколи в практичній діяльності захисника трапляються такі негативні моменти, як подання ними необґрунтованих, неконкретних або навіть абсурдних за змістом клопотань: наприклад, допитати осіб, «які можуть щось знати про подію злочину», допитати особу, що померла, провести пред'явлення для впізнання раритетної речі, провести повторний огляд місця події після спливу значного проміжку часу з моменту вчинення кримінального правопорушення та суттєвої зміни обстановки місця, залучити експерта для проведення експертизи за експертною спеціальністю, якої немає, тощо. Часто в таких ситуаціях чітко простежуються мотиви затягування процесу розслідування та перешкоджання об'єктивному та всебічному дослідженню обставин кримінального провадження [63, с. 91]. Переконані, що такі дії захисника є недопустимими в кримінальному провадженні, адже факт подання клопотання на проведення окремої процесуальної дії має бути не формальним виконанням функції захисту, а тим інструментом, який спрямований на захист інтересів клієнта (допоможе виправдати підзахисного чи згодом (під час судового провадження) пом'якшити покарання, про яке клопоче прокурор).

На підставі проведеного анкетування адвокатів було встановлено, що найпоширенішими слідчими (розшуковими) діями, проведення яких вони ініціюють до слідчого та дізнавача, є: допит свідка (57,8 %) та проведення судових експертиз (38,3 %) (додаток А). Тому в роботі розглянемо саме їх.

Проаналізуємо криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка.

Криміналістичне забезпечення збирання доказів є складним і багатогранним процесом, що потребує досконалих знань не лише в галузі права, а й у сфері криміналістики. Це забезпечення охоплює розроблення та

застосування тактичних прийомів допиту свідків, аналіз отриманої інформації, фіксацію доказів відповідно до загальноприйнятих рекомендацій тощо. Водночас практичні реалії такі, що захисники хоч і доволі часто ініціюють проведення цієї слідчої (розшукової) дії до уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та інших), проте не приділяють достатньо уваги її техніко- й тактико-криміналістичному забезпеченню під час побудови методики захисту. Здебільшого це відбувається тому, що захисники переконані в тому, що уповноважені особи сторони обвинувачення як основну розглядають обвинувальну версію щодо суб'єкта вчинення кримінального правопорушення, а тому таке їх клопотання є формальним, вони розраховують на позитивний результат у судовому провадженні. Своєю чергою уповноважені особи сторони обвинувачення обережно ставляться до таких допитів свідків, які ініційовані стороною захисту, і не завжди вважають за необхідне перевірити їх показання [117, с. 269].

Дослідження дають підстави стверджувати, що в науці немає категорично різних позицій щодо визначення поняття «допит». Зміст цієї слідчої (розшукової) дій полягає в отриманні показань від учасників кримінального провадження. Метою цієї процесуальної дії є отримання відомостей, які, згідно із ст. 95 КПК України, матимуть статус показань – джерел доказів [436, с. 53]. Процесуальний порядок її проведення на досудовому етапі розслідування регламентований ст. 224–226, 232, 615 КПК України. Згідно з ч. 1 ст. 65 КПК України, свідком є «фізична особа, якій відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження і яка викликана для давання показань» [233]. Загальні положення кримінального процесуального статусу свідка в кримінальному провадженні передбачені ст. 65–67 КПК України [117, с. 270].

Захисник під час здійснення захисту клієнта використовує будь-які законні способи здобуття доказів, які буде спрямовано на виправдання чи пом'якшення покарання його клієнта. Тому він активно використовує право щодо ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, що є основним інструментом збирання

доказів у кримінальному провадженні. Доволі часто, щоб переконати сторону обвинувачення, захисники шукають прямий доказ, що може розвіяти сумніви уповноважених осіб органів досудового розслідування. Одним із таких кроків захисника є пошук свідків, які можуть повністю або частково спростувати підозру щодо його клієнта. Організаційна діяльність захисника щодо пошуку свідків та ініціювання проведення його допиту безумовно пов'язана з криміналістичним забезпеченням процесу збирання доказів [117, с. 271].

Організаційна діяльність захисника, який планує ініціювати проведення допиту свідка, передбачає такі етапи: 1) пошук потенційних свідків; 2) отримання письмових пояснень від потенційних свідків; 3) формування та подання клопотання щодо проведення допиту потенційного свідка; 4) оскарження постанови уповноваженої особи сторони обвинувачення щодо відмови в проведенні допиту потенційного свідка слідчому судді; 5) безпосередня участь захисника під час допиту свідка. Деякі з цих етапів, зокрема такі, як «отримання письмових пояснень від потенційних свідків», «оскарження постанови уповноваженої особи сторони обвинувачення щодо відмови в проведенні допиту потенційного свідка слідчому судді», «безпосередня участь захисника під час допиту свідка» – є факультативними, однак це не применшує їх значення в реалізації збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка [117, с. 271–272].

На цих етапах відбувається використання технічних засобів. Наприклад, під час пошуку потенційних свідків може відбуватися пошук їхніх контактів у мережі Інтернет за допомогою комп'ютера чи ноутбука. Після знаходження таких контактів сторона захисту може зв'язатися з особою через мобільний телефон для можливої зустрічі. Відповідно до ч. 8 ст. 95 КПК України, сторони кримінального провадження, тобто і сторона захисту, мають право отримувати від учасників кримінального провадження та інших осіб за їх згодою пояснення, які не є джерелом доказів, крім випадків, передбачених КПК України. Наразі в КПК України передбачено тільки два такі випадки: 1) пояснення осіб є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні про кримінальні

проступки; 2) пояснення осіб може бути використане як джерело доказів у кримінальному провадженні щодо злочину лише на підставі ухвали слідчого судді, яку постановляють за клопотанням прокурора [233]. З цього приводу необхідно зауважити, що захисник може лише запропонувати надати пояснення потенційному свідку, який самостійно приймає рішення щодо цього. Усі опитані адвокати-захисники в кримінальному провадженні засвідчили, що вони пропонували потенційному свідку надати письмове пояснення з приводу обставин вчинення кримінального правопорушення. На питання: «Чи траплялися випадки відмови потенційного свідка надавати Вам письмові пояснення?» – 97,8 % підтвердили, після чого зазначили причини, що пов'язані з відмовою потенційного свідка надавати письмові пояснення: а) несерйозне сприйняття сторони захисту як учасника, який може отримувати пояснення (51,7 %); б) небажання йти назустріч стороні захисту, будучи на стороні обвинувачення (11,7 %); в) страх, що їх допитає сторона обвинувачення і показання можуть відрізнятися (31,7 %); г) психологічна неготовність до співпраці зі стороною захисту (10,6 %); д) зважаючи на добровільний характер надання письмових пояснень, не бажають витрачати час на це, адже переконані, що їх можуть викликати для дачі показань з цього приводу уповноважені особи сторони обвинувачення (48,9 %); е) засвідчуючи те, що в кримінальних провадженнях про злочини письмові пояснення не є джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України), тому вони не вбачають у цьому потреби (58,3 %) (додаток А). Під час отримання письмового пояснення захисник може скористатися відповідними технічними засобами, що мають функцію аудіо- та відеозапису, водночас лише за згодою особи, у якої планує отримати пояснення [117, с. 272].

На етапах формування та подання клопотання щодо проведення допиту потенційного свідка й оскарження постанови уповноваженої особи сторони обвинувачення щодо відмови в проведенні такого допиту слідчому судді відбувається формування клопотання про проведення цієї слідчої (розшукової) дії за допомогою таких технічних засобів, як комп'ютер чи ноутбук. Щодо етапу участі захисника в проведенні допиту свідка анкетування респондентів виявило,

що 84,2 % слідчих і 79,5 % дізнавачів принаймні раз відмовляли в участі захисників у допиті свідків, який проводили за їхньою ініціативою, а також 90,6 % захисників констатували таку відмову (додатки). Причинами цього, стверджують респонденти, є: а) відсутність у КПК України права захисника на участь у допиті свідка за його ініціативою (слідчі – 51,5 %, дізнавачі – 73,7 %, захисники – 66,1 %); б) свідок не бажає, щоб захисник брав участь у допиті, попри ініціювання ним такого допиту (слідчі – 96 %, дізнавачі – 56,3 %, захисники – 49,4 %); в) така участь захисника може вплинути на ефективність досудового розслідування (слідчі – 100 %, дізнавачі – 100 %, захисники – 75,6 %) (додаток А). Переконані, що така причина, як «відсутність у КПК України права захисника на участь у допиті свідка за його ініціативою», не є аргументованою, оскільки відповідно до п. 6 ст. 223 КПК України слідчу (розшукову) дію, яку здійснюють за клопотанням сторони захисту, проводять за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній [233]. Водночас кримінальне процесуальне законодавство не надає переліку тих слідчих (розшукових) дій, у яких сторона захисту не може брати участь через їх специфіку. На доктринальному рівні вчені визначають орієнтовний перелік так званих специфічних слідчих (розшукових) дій. Одні дослідники відносять до них освідування (ст. 241 КПК України), адже воно супроводжується оголенням освідуваної особи, її мають проводити особи тієї самої статі, що й особа, яка підлягає освідуванню. Інші зауважують про негласні (слідчі) розшукові дії [305]. З цього приводу слід зазначити про ухвалу слідчого судді Бабушкінського районного суду м. Дніпра у справі за № 200/8260/16-к від 11 травня 2016 року. У ній суддя зазначив, що «оскільки клопотання про допит свідків, яке задоволено, подавав захисник, то він має право брати участь у допиті тих свідків, ставити їм питання, висловлювати свої пропозиції, зауваження, заперечення, які заносять до протоколу, і непотрібно будь-яких додаткових повноважень, окрім повноважень на здійснення захисту підозрюваного…» [525]. Це засвідчує, що сторона захисту має право брати участь у проведенні допиту свідка, якщо це було

зроблено за її ініціативою. Суб'єкти сторони захисту мають право і фіксувати такий допит за допомогою технічних засобів (аудіо- чи відеотехніка), проте лише з дозволу уповноваженої особи, яка буде безпосередньо проводити допит [117, с. 273].

Щодо тактико-криміналістичного забезпечення зазначимо, що тактику захисту активно використовують захисники на всіх етапах ініціювання проведення допиту свідка. Після залучення адвоката в кримінальне провадження в процесуальному статусі захисника одним із його завдань є розроблення плану, прогнозований результат якого має задовольняти підзахисного. Одним із завдань цього плану може бути пошук свідків події. Такий пошук відбувається переважно завдяки наданій інформації його клієнта. Якщо підзахисному достовірно відомо, хто був свідком події та його контактні дані, то це значно спрощує роботу захисника, який на основі інформації свого клієнта визначає, яким шляхом йому необхідно зустрітися з потенційним свідком. Здебільшого це два варіанти: 1) захисник попередньо зв'язується через мобільний зв'язок з потенційним свідком і домовляється про зустріч; 2) захисник, завчасно знаючи місце проживання особи від його клієнта чи близького оточення клієнта, особисто вирушає туди й намагається з'ясувати обставини справи чи призначити подальшу зустріч. Другий варіант з тактичної позиції застосовує захисник переважно тоді, коли достовірно володіє інформацією або зробив такий висновок зі слів підзахисного чи його близького оточення, що потенційний свідок може не піти на контакт з ним, тому краще налагодити зв'язок під час персональної зустрічі [117, с. 273].

За обставин, коли підзахисному та його близькому оточенню не відомі можливі свідки події, захисник може самостійно спробувати встановити їх тими методами та шляхами, які не заборонені законодавством України. Наприклад, захисник, маючи інформацію про те, що кримінальне правопорушення було вчинено в сільській місцевості на певній вулиці біля житлових будинків, може опитати жителів цих будинків за їх згодою, чи бачили вони вчинення відповідного кримінального правопорушення та чи вчинено його насправді. У

міській місцевості є висока ймовірність того, що подію кримінального правопорушення могло бути зафіксовано на камеру відеоспостереження багатоквартирного будинку, магазину, супермаркету, ресторану тощо, за таких обставин захисник може надати запит на отримання відповідного відеоматеріалу чи його копії (ст. 93 КПК України), або згідно з ст. 159 КПК України шляхом тимчасового доступу до речей та документів може ознайомитися, зробити копії чи вилучити такі відеозаписи в утримувачів. Після цього захисник може віднайти таких осіб за допомогою відповідних відкритих пошукових систем у мережі Інтернет («TinEye», «PimEyes» тощо), завантаживши до них скріншот екрана під час перегляду такого відеозапису, на якому буде обличчя потенційного свідка. Ці пошукові системи допоможуть знайти соціальні сторінки таких осіб, їх контакті дані, які були залишені в мережі Інтернет, тощо. Такий метод здобування інформації належить до технології Open source intelligence (OSINT – розвідка відкритих баз даних). Загалом її визначають як розвідку інформації, отриманої із загальнодоступних джерел, яка не потребує таємних методів збору [614, с. 57]. Віднайшовши потенційного свідка, захисник може отримати від нього письмове пояснення з приводу обставин, які він бачив, проте лише за його згодою. Переконати свідка надати пояснення є ключовим завданням захисника. Таке переконання виявляється в налагодженні контакту з ним. Це може відбуватися шляхом акцентування свідку на важливості наданої ним інформації, що вона допоможе виправдати невинну особу, або пом’якшити покарання його клієнта, оскільки висунута щодо нього підозра є необґрунтованою [117, с. 274].

Кримінальне процесуальне законодавство не передбачає вимог щодо умотивованості клопотань про проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій, зокрема і судових експертиз. Сторона захисту формує його на власний розсуд. Ми поділяємо думку Ю. В. Горб, що клопотання, які можуть суттєво вплинути на кримінальні процесуальні відносини, мають бути вмотивовані, адже відсутність у таких випадках умотивованого клопотання є недобросовісним захистом [63, с. 92]. У такому клопотанні необхідно передбачати: стислий виклад обставин кримінального правопорушення, у

зв’язку з яким подають клопотання; виклад обставин, якими обґрунтовують доводи щодо необхідності проведення процесуальної (процесуальних) дії (дій); найменування процесуальної (процесуальних) дії (дій), що необхідно провести, й обставини, які необхідно встановити. У разі необхідності до клопотання додають копії матеріалів, якими обґрунтовують доводи клопотання [61, с. 125–126]. Крім цього, під час формування такого клопотання захисник може зазначити й певні методики допиту, які можуть сприяти отриманню інформації, якщо він переконаний, що свідок не надав йому повну інформацію в письмовому поясненні, або якщо надав, то з метою перевірки такої інформації й уповноваженою особою сторони обвинувачення. Захисник може передбачити і перелік питань в клопотанні, які, на його погляд, можуть встановити істину в кримінальному провадженні. Чи скористається уповноважена особа сторони обвинувачення цими рекомендаціями – це інше питання, головне – досягти очікуваного результату захисником. Якщо уповноважена особа сторони захисту не задовольнить або частково задовольнить клопотання захисника, то останній має право оскаржити таке рішення слідчому судді (п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України). Тому стороні захисту необхідно скласти клопотання так, щоб зацікавити уповноважену особу сторони обвинувачення провести такий допит. Під час безпосередньої участі захисника в допиті свідка йому необхідно слідкувати за тим, щоб було дотримано всіх його рекомендацій, якщо вони були задоволені уповноваженою особою. Попри те, що захисник не має виконувати функції захисту щодо свідка, йому необхідно подавати зауваження уповноваженій особі, якщо відбулися порушення як прав та свобод свідка, так і процесуального порядку проведення цієї слідчої (розшукової) дії [117, с. 274–275].

Щодо методико-криміналістичного забезпечення слід зазначити думку Т. В. Варфоломеєвої, яка свого часу визначила найзагальнішу структуру методики захисту:

а) визначення тактичних завдань захисту на етапі вступу захисника в процес;

б) вибір типової правової позиції захисту з огляду на конкретні слідчі (судові) ситуації;

в) аналіз криміналістичної характеристики відповідного виду кримінального правопорушення з позиції захисту;

г) встановлення кола обставин, що підлягають з'ясуванню задля виконання завдань захисту на кожному етапі досудового розслідування та судового провадження;

д) визначення оптимальної послідовності дій захисника на всіх стадіях кримінального провадження;

е) корегування дій захисника у зв'язку зі змінами позиції клієнта;

ж) виявлення специфіки застосування тактичних прийомів з огляду на специфіку захисту щодо окремих видів і груп кримінальних правопорушень;

и) встановлення меж і форм взаємодії захисників у групових справах, зокрема за наявності протилежних позицій підозрюваних чи обвинувачених [32, с. 36].

З-поміж окреслених етапів необхідно акцентувати на визначенні оптимальної послідовності дій захисника на всіх стадіях кримінального провадження. Одним із його підетапів слід виокремити визначення типового алгоритму проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні, що частково є синонімічним з етапом виявлення специфіки застосування тактичних прийомів з урахуванням специфіки захисту щодо окремих видів і груп кримінальних правопорушень, який недоцільно відмежовувати, адже конструкція «оптимальна послідовність дій захисника», що наявна в попередньому етапі, охоплює останній. Цей підетап наявний тоді, коли захисник з підзахисним обрали такі позиції захисту: 1) заперечують наявність вини підзахисного у вчиненні кримінального правопорушення; 2) визнають наявність вини підзахисного у вчиненні іншого кримінального правопорушення, яке є менш суспільно небезпечним. На цьому підетапі в частині досудового розслідування відбувається збір доказової інформації, яка згодом має підтвердити викладені дві позиції сторони захисту.

Слушно зазначає Я. О. Іваницький, що адвокатська діяльність у частині здійснення захисту особи на етапі досудового розслідування загалом передбачає такі дії: підготовку до проведення зустрічей (побачень) і безпосереднє проведення зустрічей (побачень) із підзахисним, уповноваженими особами, свідками; підготовку й подання клопотань, скарг, заперечень, заяв, будь-яких інших процесуальних документів, необхідних для досягнення бажаного правового результату; підготовку до участі та безпосередню участь у проведенні допиту чи інших процесуальних діях, у яких бере участь підзахисна особа чи які проводять за клопотанням такої підзахисної особи або захисника, що передбачає можливість ставити запитання, висловлювати зауваження, пропозиції та заперечення тощо; збір і подання уповноваженій особі доказів на підтвердження правової позиції сторони захисту в конкретному кримінальному провадженні; підготовку та використання у встановленому законодавством порядку технічних засобів під час проведення процесуальних дій, у яких бере участь підзахисна особа; ознайомлення з матеріалами досудового розслідування [170, с. 175].

Якщо розглядати процедуру ініціювання допиту свідка, то саме вона є одним з елементів підетапу «визначення типового алгоритму проведення процесуальних дій у кримінальному провадженні», що поділяється на: 1) визначення типового алгоритму проведення процесуальних дій під час досудового розслідування; 2) визначення типового алгоритму проведення процесуальних дій під час судового провадження. Саме захисник, зважаючи на вид кримінального правопорушення чи іншу криміналістичну класифікацію методики захисту, визначає, як йому сформувати клопотання про проведення допиту свідка уповноваженою особою, які запитання поставити свідку, чи необхідно йому пред’явити експертизу, яку було проведено в кримінальному провадженні, тощо.

Розглянемо криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення судових експертиз.

У сучасному кримінальному процесі судова експертиза відіграє важливу роль у встановленні істини та забезпеченні справедливості. Її результати часто є

вирішальними під час винесення вироків, оскільки вони ґрунтуються на науково обґрунтованих дослідженнях, які можуть підтвердити або спростувати версії сторін у кримінальній справі. З огляду на це, ініціювання проведення судових експертиз захисником набуває особливого значення, оскільки воно дає змогу забезпечити права підозрюваного на захист і загалом справедливе судочинство [113, с. 221].

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про судову експертизу» від 25 лютого 1994 року, судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об’єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [382]. У ч. 2 ст. 84 КПК України передбачено, що висновки експертів є процесуальними джерелами доказів, а ч. 3 ст. 93 КПК України визначає, що сторона захисту уповноважена збирати докази, зокрема шляхом витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб висновків експертів й ініціювати проведення слідчих (розшукових) дій. Згідно з главою 20 КПК України, проведення судової експертизи є слідчою (розшуковою) дією [233].

Проаналізувавши КПК України, можна виокремити три способи отримання висновку експерта захисником на етапі досудового розслідування [113, с. 221]:

1) самостійне звернення захисником до експерта чи експертної установи про проведення експертизи (ч. 3 ст. 93 та абзац 2 ч. 1 ст. 243 КПК України);

2) ініціювання захисником проведення судової експертизи слідчому судді (абзац 3 ч. 1 ст. 243 та ст. 244 КПК України);

3) ініціювання захисником проведення судової експертизи уповноваженій особі (ч. 3 ст. 93 та ст. 220 КПК України).

Слушно зауважують І. М. Тимошок та О. В. Косякова, що такий механізм, встановлений КПК України, сприяє захисту прав і законних інтересів сторони захисту в кримінальному провадженні й забезпечує дотримання вимог такої засади кримінального провадження, як змагальність, відповідно до якої сторони

кримінального провадження мають рівні права на збирання та подання до суду речей, документів, інших доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України (ч. 2 ст. 22) [508, с. 128].

У цьому підрозділі за призначенням зосередимо увагу на ініціюванні захисником проведення судової експертизи до уповноважених осіб, адже це особлива форма, яка полягає у взаємодії сторони захисту зі стороною обвинувачення [113, с. 221].

Оскільки захисник користується процесуальними правами підозрюваного, обвинуваченого, захист якого він здійснює (ч. 4 ст. 46 КПК України), то відповідно до п. 12 ч. 3 ст. 42 КПК України він уповноважений заявляти клопотання про проведення судової експертизи [113, с. 221].

Інститут клопотань у кримінальному провадженні, аргументовано стверджує І. В. Лєшукова, є способом захисту прав і законних інтересів його учасників. Важливим цей інститут видається і в частині забезпечення конституційних прав, свобод та законних інтересів людини в кримінальному процесі, попередження та виправлення слідчих помилок; охорони прав і законних інтересів особи; реалізації принципу змагальності; повного, всебічного й об’єктивного дослідження обставин кримінального провадження [249, с. 114]. Тому в контексті дослідження, з огляду на ст. 220 КПК України, клопотання захисника про проведення судової експертизи уповноважені особи зобов’язані розглянути в строк не довше ніж три дні з моменту подання та задовольнити його за наявності відповідних підстав. Про результати розгляду такого клопотання уповноважені особи повинні повідомити захисника. Про повну або часткову відмову в задоволенні клопотання виносять умотивовану постанову, копію якої вручають захиснику, а в разі неможливості вручення з об’єктивних причин – надсилають йому [233].

Слід зазначити, що успішність проведення судової експертизи шляхом ініціювання захисником перед уповноваженими особами залежить не лише від дотримання кримінальної процесуальної форми процесу ініціювання проведення цієї слідчої (розшукової) дії, а й від застосування захисником криміналістичних

знань, що є системою інформації про криміналістичне забезпечення проведення судової експертизи. Водночас таке криміналістичне забезпечення полягає в процесі підготовки, подання клопотання, а також ознайомлення з результатами проведеної експертизи, що відбувається у своєрідній взаємодії з уповноваженою особою, а не в безпосередньому проведенні судової експертизи [113, с. 222].

Після залучення адвоката в кримінальне провадження в процесуальному статусі захисника одним з його завдань є розроблення ефективного плану захисту клієнта [109; 118; 122]. Якщо захисник під час аналізу ситуації в кримінальному провадженні доходить висновку про ініціювання проведення судової експертизи, то він про це зазначає у відповідному плані. Таку «помітку» можна робити і на початковому етапі залучення адвоката як захисника в кримінальне провадження, водночас реалізувати це право доцільно тільки в таких випадках: 1) якщо адвокат як захисник був залучений у кримінальне провадження з моменту затримання особи в порядку ст. 208 КПК України чи після повідомлення особі про підозру й після спливу розумного строку, за який уповноважена особа могла б призначити судову експертизу, але не призначила її, та прогнозований результат її може «розвіяти» факт вчинення підзахисним кримінального правопорушення чи пом’якшити його відповідальність; 2) якщо адвокат як захисник був залучений у кримінальне провадження після того, як минув розумний строк призначення судової експертизи уповноваженою особою (відбувається вже після певного часу з моменту повідомлення особі про підозру чи затримання в порядку ст. 208 КПК України або у випадку заміни захисника в порядку ст. 54 КПК України) та прогнозований результат якої може «розвіяти» факт вчинення підзахисним кримінального правопорушення чи пом’якшити його відповідальність [113, с. 222].

Організаційну діяльність захисника, що планує ініціювати проведення судової експертизи, можна поділити на три ключові етапи: підготовчий, робочий та заключний. На підготовчому етапі відбувається аналіз ситуації, яка склалася на момент залучення адвоката як захисника в кримінальному провадженні. У разі якщо захисник визначає, що в цьому кримінальному провадженні можна

провести певний вид та підвид експертизи й це може призвести до виправдання чи пом'якшення покарання його клієнта, проте дізнається, що вона не була проведена стороною обвинувачення, з огляду на розумність строків її проведення такою стороною, то захисник може прийняти рішення про залучення експерта шляхом подання про це клопотання уповноваженій особі. Захисник може дізнатися про відсутність результатів експертизи чи постанови про призначення експертизи двома шляхами: непроцесуальним способом, що виявляється у формі спілкування з уповноваженою особою чи від свого клієнта, який спілкувався з уповноваженою особою; процесуальним способом (після ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення в порядку ст. 221 КПК України). Згідно з результатами анкетування адвокатів-захисників, 81,7 % з них ініціюють проведення судової експертизи до уповноважених осіб тому, що в останніх знаходяться об'єкти для проведення експертизи (додаток А). Перед тим як захисник збирається формувати відповідне клопотання, він: 1) за допомогою комп'ютера та/чи ноутбука, маючи знання з видів і підвидів, завдань експертних досліджень та методик їх проведення, поновлює у своїй пам'яті інформацію з приводу конкретної експертизи, звертаючись через мережу Інтернет до офіційних сайтів експертних установ задля обрання правильного виду чи підвиду судової експертизи. Крім цього, захисник може зв'язатися з контактною особою експертної установи чи безпосередньо з експертом за допомогою засобів телефонного зв'язку, стаціонарним чи мобільним телефоном задля уточнення певних особливостей проведення експертизи; 2) за допомогою комп'ютера та/чи ноутбука, використовуючи мережу Інтернет, вивчає: відомчі правові акти (наказ Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» від 8 жовтня 1998 року № 53/5 [363]) та наукові матеріали проведення судових експертиз, а також звертається до вебсайтів експертних установ, на яких містяться відповідні роз'яснення, після

чого зв'язується з контактною особою експертної установи чи безпосередньо з експертом за допомогою засобів телефонного зв'язку, стаціонарним чи мобільним телефоном з метою призначення правильного виду й підвиду експертизи. Етап підготовки є доволі важливим, оскільки якщо захисник не ознайомиться з інформацією про судові експертизи, то може помилитися щодо вибору певного виду чи підвиду судової експертизи, що може спричинити відмову в проведенні цієї слідчої (розшукової) дії уповноваженою особою та нераціональне використання призначеного часу для захисту особи, що виявлятиметься в повторному поданні відповідного клопотання [113, с. 223].

Робочий етап настає після аналізу ситуації в кримінальному провадженні та визначенні виду й підвиду експертизи захисником. Прийнявши рішення про ініціювання подання відповідного клопотання, захисник його формує за допомогою таких технічних засобів, як комп'ютер та/чи ноутбук, після чого друкує його за допомогою певного виду принтера (лазерний, струменевий, світлодіодний, матричний тощо), що є техніко-криміналістичним забезпеченням цього процесу. Формуючи клопотання про проведення певного виду й підвиду судової експертизи, захисник повинен керуватися наказом Міністерства юстиції України «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень». Цей відомчий правовий акт визначає: права, обов'язки й відповідальність експерта, порядок оформлення матеріалів для проведення експертиз (досліджень), організацію проведення експертиз (досліджень) та оформлення їх результатів, науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень (криміналістична, інженерно-технічна, економічна, товарознавча, експертиза у сфері інтелектуальної власності, психологічна, мистецтвознавча, військова, судово-ветеринарна, гемологічна, історико-археологічна тощо) [363]. Особливості ініціювання та проведення таких експертиз, як судово-медична та судово-психіатрична, регламентовані такими відомчими правовими актами, як: накази

МОЗ України «Інструкція про проведення судово-медичної експертизи» від 17 січня 1995 року № 6 [365], «Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи» від 17 січня 1995 року № 6 [342], «Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи» від 8 травня 2018 року № 865 [365]. Слід зауважити, що судову експертизу, відповідно до п. 2.1 наказу МОЗ України від 17 січня 1995 року № 6, можуть проводити лише «згідно з постановою особи, що проводить дізнання, слідчого, прокурора, судді, а також за ухвалою суду» [175].

Заявляючи клопотання про проведення судової експертизи до уповноваженої особи в порядку ст. 220 КПК України, захисник: повинен завжди усвідомлювати, якої конкретної мети, якого бажаного з позиції захисту результату має бути досягнуто; виважено оцінити перспективи досягнення поставленої мети під час проведення судової експертизи та ризики отримання протилежного результату, який погіршуватиме становище підзахисного [61, с. 127]. Кримінальне процесуальне законодавство не передбачає вимог щодо вмотивованості клопотань про проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій у кримінальному провадженні. З огляду на це, сторона захисту формує його на власний розсуд. Крім цього, слід зауважити, що незалежно від того, що подання клопотання відбуватиметься не слідчому судді в порядку ст. 244 КПК України, а уповноваженій особі в порядку ст. 220 КПК України, то захиснику доцільно скористатися вимогами до клопотання, що передбачені в ч. 2 ст. 244 КПК України. Такими вимогами є: 1) стислий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв’язку з яким подається клопотання; 2) правова кваліфікація кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) виклад обставин, якими обґрунтовують доводи клопотання; 4) експерт, якого необхідно залучити, або експертна установа, якій необхідно доручити проведення експертизи; 5) вид експертного дослідження, що необхідно провести, і перелік запитань, які необхідно поставити перед експертом [233].

З тактичної позиції захисник має сформувати клопотання так, щоб переконати сторону обвинувачення його задовольнити. Передусім такі аргументи захисник наводить у частині викладу «обставин, якими обґрунтовуються доводи клопотання». Переконливими видаються ті аргументи клопотання, які вказують на варіанти прогнозованого результату проведеної експертизи, які стануть необхідними в кримінальному провадженні для встановлення об'єктивної істини. Важливим є правильне формулювання питань експерту, а в деяких випадках – і їх послідовність (попри те, що відповідно до п. 4.12 наказу Міністерства юстиції України № 53/5 експерт у своєму висновку «має право згрупувати їх і викласти в послідовності, яка забезпечує найдоцільніший порядок дослідження» [363]. Увагу слід зосереджувати на тих експертизах, проведення яких неможливо без повного або часткового знищення об'єкта експертизи або зміни його властивостей, адже на це необхідний відповідний дозвіл, який надає в цьому випадку уповноважена особа, формуючи постанову на основі клопотання захисника [113, с. 224].

Заключний етап має два елементи: 1) безпосереднє подання клопотання уповноваженій особі, подання через канцелярію відповідного органу, де працює уповноважена особа, чи направлення поштою до органу, де працює уповноважена особа; 2) клопотання про ознайомлення з результатами проведеної судової експертизи в порядку ст. 221 КПК України. Ознайомившись з відповідною експертизою, захисник може прийняти таке тактичне рішення: подати нове клопотання про призначення цієї самої експертизи. Це відбувається у випадках, якщо у захисника виникли обґрунтовані сумніви щодо об'єктивності проведеного дослідження та якщо це дозволяє об'єкт експертизи [113, с. 224].

Якщо уповноважена особа сторони захисту не задовольнить або частково задовольнить клопотання захисника, то останній має право оскаржити таке рішення слідчому судді (п. 7 ч. 1 ст. 303 КПК України) [113, с. 224].

Крім викладеного вище, слід зазначити, що з тактичної позиції корисним є і використання отриманого висновку експерта в інших слідчих (розшукових) діях. Наприклад, захисник з метою захисту свого клієнта може після отримання

висновку експерта ініціювати клопотання до уповноваженої особи про проведення допиту свідка, а в змісті такого клопотання зауважити на тактичному прийомі, що полягає в пред'явленні висновку експерта чи його частини допитуваній особі. Це може привести до встановлення об'єктивної істини у справі [51, с. 168].

Стосовно методико-криміналістичного забезпечення ініціювання стороною захисту проведення судових експертиз, частково поділяючи структуру методики захисту Т. В. Варфоломеєвої та враховуючи наші корективи, зауважимо, що таке ініціювання є елементом підетапу «визначення типового алгоритму проведення процесуальних дій під час досудового розслідування», що належить до етапу «визначення оптимальної послідовності дій захисника на всіх стадіях кримінального провадження». Саме сторона захисту, зважаючи на вид кримінального правопорушення чи іншу криміналістичну класифікацію методики захисту, визначає, як правильно обрати вид та підвид майбутньої експертизи, як доцільно з тактичної позиції сформувати клопотання про проведення судової експертизи до уповноваженої особи з метою переконання останньої, якого експерта чи експертну установу залучити тощо.

Отже, ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій є одним з дієвих інструментів під час збирання доказів.

Аналізуючи ініціювання стороною захисту НСРД, необхідно зауважити, що в попередньому розділі під час дослідження криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення НСРД увагу було спрямовано на теоретико-методологічні засади НСРД, частково на їх кримінальну процесуальну основу, а також визначено поняття «криміналістичне забезпечення НСРД». У зв'язку з цим окреслимо ті позиції про НСРД, про які не було зазначено в зазначеному підрозділі, ураховуючи особливості участі захисту, передусім захисника.

Відповідно до ч. 3 ст. 93 КПК України, сторона захисту уповноважена здійснювати збирання доказів шляхом ініціювання проведення НСРД. Тобто «ініціювання» в такому випадку засвідчує, що сторона захисту не безпосередньо

проводить НСРД, а опосередковано. Безпосереднє проведення НСРД належить лише таким уповноваженим особам, як слідчий, керівник органу досудового розслідування, а дізнавачу і керівнику органу дізнання – лише окремі з них (ст. 300 КПК України).

Акцентуючи на захиснику, слід зазначити, що він може прийняти рішення про ініціювання проведення НСРД, зважаючи на:

1) ситуацію, яка була представлена підзахисним захиснику, і захисник одразу приймає рішення про невідкладне ініціювання НСРД, адже зволікання з нею може призвести до втрати доказової інформації, яка може виправдати чи пом'якшити покарання його клієнта;

2) отримані захисником докази під час здійснення захисту клієнта, які в сукупності з очікуваними результатами НСРД можуть свідчити про невинуватість чи пом'якшення покарання підзахисного.

З криміналістичної позиції слід зауважити, що захисник не приймає рішення щодо проведення НСРД стосовно власного клієнта. Водночас у кримінальному провадженні, у якому його підозрюють, таке рішення приймають у таких поширених випадках:

– клієнта-підзахисного підозрюють у вчиненні кримінального правопорушення: групою осіб (зокрема за попередньою змовою), злочинною організацією чи організованою групою. Тоді захисник має за мету встановити справжню об'єктивну сторону кримінального правопорушення. Наприклад, проведення такої НСРД, як зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (ст. 263 КПК України), може вказати на те, що підзахисний протягом тривалого проміжку часу не спілкувався з іншими підозрюваними до вчинення кримінального правопорушення, що може свідчити про те, що він не брав участь у підготовці до вчинення кримінального правопорушення, на противагу іншим підозрюваним, у яких було створено групу в месенджерах (Telegram, WhatsApp, Signal тощо). Проведення НСРД «установлення місцезнаходження радіообладнання (радіоелектронного засобу)» (ст. 268 КПК України) може вказувати на те, що підзахисний перебував в іншому місці та не вчиняв у певний

проміжок часу кримінальне правопорушення. Водночас такі результати НСРД переважно мають бути підкріплені й іншими доказами, які в сукупності будуть надійною доказовою базою для виправдання особи чи пом'якшення її покарання;

– співучасники кримінального правопорушення або/чи свідки події, а також або/чи особи, які видають себе за свідків (зацікавлені у справі, наприклад, через фінансову винагороду, страх за власне життя та здоров'я) надають неправдиві, водночас однакові чи дуже схожі показання, які спрямовані на звинувачення клієнта- підзахисного. Тому справжня об'єктивна сторона кримінального правопорушення та їх суб'єкти відрізняються від показань, представлених співучасниками, свідками чи особами, які видають себе за свідків. У таких випадках захисник з метою пом'якшення покарання чи виправдання свого клієнта може прийняти рішення про ініціювання проведення, наприклад, таких НСРД, як обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (ст. 267 КПК України), моніторинг банківських рахунків (ст. 269-1 КПК України), негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження (ст. 274 КПК України), тощо. За допомогою цих НСРД захисник може спрямувати уповноважених осіб у правильне русло розслідування.

Захисник, слушно зауважує А. А. Коваль, наділений повноваженнями, які може використовувати під час проведення слідчим НСРД у кримінальному провадженні, зокрема: заявляти клопотання про проведення процесуальних дій; у порядку, передбаченому ст. 221 КПК України, ознайомлюватися з матеріалами досудового розслідування; одержувати копії процесуальних документів та письмові повідомлення; застосовувати з додержанням вимог КПК України технічні засоби під час проведення процесуальних дій, у яких він бере участь; заявляти клопотання про забезпечення безпеки щодо свого підзахисного, членів його сім'ї, його близьких родичів, майна, житла тощо; збирати й подавати слідчому, прокурору, слідчому судді докази; вимагати відкриття матеріалів згідно зі ст. 290 КПК України; оскаржувати рішення, дії та бездіяльність слідчого, прокурора, слідчого судді в порядку, передбаченому КПК України,

зокрема: рішення слідчого, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про проведення негласних слідчих (розшукових) дій [191, с. 208].

С. Крушинський аргументовано доводить, що реалізація стороною захисту на практиці такого права, як ініціювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій, є проблематичною. Він пояснює це тим, що доволі часто такі клопотання не задовольняють, причому не тому, що вони є безпідставними або невмотивованими, а тому, що проведення цих дій потребує певного часу, а слідчий або обмежений строком досудового розслідування, або проведення цих дій є невигідним для слідства. Провівши анкетування адвокатів з цього приводу, ми з'ясували, що 91,1 % адвокатів констатують проблематичність задоволення ініційованого ними до уповноваженої особи клопотання щодо проведення НСРД у кримінальному провадженні. Респонденти виокремили такі проблеми, пов'язані із задоволенням ініційованого ними до уповноваженої особи клопотання щодо проведення НСРД у кримінальному провадженні: а) уповноважені особи не зацікавлені в проведенні ініційованих НСРД через особистий інтерес у справі, що може супроводжуватися корупційним елементом (33,9 %); б) через обмежений час строком досудового розслідування (17,8 %); в) через значне службове навантаження, адже у їх провадженні чимало схожих кримінальних справ (26,7 %); г) через додаткове незаплановане навантаження в цьому кримінальному провадженні (21,7 %) (додаток А). Зважаючи на ці проблеми, захисник як самостійний суб'єкт сторони захисту не спроможний вплинути на рішення уповноваженої особи щодо задоволення відповідного клопотання, крім як висвітлення основної частини процесуального документа з переконливими аргументами. Частина таких проблем має відомчий характер, які мають вирішувати відповідні керівники того органу, у якому працює уповноважена особа, а інша частина має глобальний характер, їх розв'язання потребує змін у правовому полі. Водночас сторона захисту може оскаржити рішення уповноваженої особи щодо відмови в задоволенні клопотання про проведення НСРД до слідчого судді (п. 7 ст. 303 КПК України).

Важливими питаннями в поданні захисником клопотання про проведення НСРД є: 1) чи може захисник безпосередньо брати участь у проведенні НСРД, якщо він був ініціатором їх проведення шляхом подання відповідного клопотання слідчому чи прокурору; 2) чи може захисник на етапі досудового розслідування отримати доступ до результатів НСРД, які були проведені за його ініціативою, до їх розсекречення.

Щодо першого питання слід зазначити, що відповідно до ч. 6 ст. 223 КПК України «слідча (розшукова) дія, що здійснюється за клопотанням сторони захисту, потерпілого, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, проводиться за участю особи, яка її ініціювала, та (або) її захисника чи представника, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо або така особа письмово відмовилася від участі в ній» [233]. Тобто, на перший погляд, з теоретичної позиції, оскільки НСРД є видом слідчих (розшукових) дій, захисник може брати участь у проведенні НСРД, не враховуючи положення цієї статті КПК України: «слідча (розшукова) дія… проводиться за участю особи, яка її ініціювала…, крім випадків, коли через специфіку слідчої (розшукової) дії це неможливо…». З цього приводу А. А. Коваль зауважила, що «за таких умов законодавець мав на увазі саме НСРД» [191, с. 211]. Частково така думка є слушною, адже переконані, що законодавець мав на увазі не лише НСРД, а й таку слідчу (розшукову) дію, як освідування (ст. 241 КПК України) та отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України). Водночас ми не схвалюємо пропозицію А. А. Коваль щодо передбачення положення в КПК України, яке дозволяло б брати участь особі в проведенні НСРД, яку здійснюють за її клопотанням [191, с. 211]. По-перше, це пов’язано з наявністю допуску до державної таємниці відповідного ступеня. Провівши опитування 180 адвокатів-захисників, ми виявили, що лише 11,7 % з них мають допуск до державної таємниці на постійній основі, який вони регулярно подовжують, наприклад, у зв’язку з науковою діяльністю (додаток А). Тобто інші захисники намагаються отримати доступ до державної таємниці у випадках захисту свого клієнта в конкретному кримінальному провадженні,

зважаючи на практичну необхідність. Така перевірка триває близько місяця (ст. 24 Закону України «Про державну таємницю»), що впливає на оперативність ужиття заходів захисту адвокатом-захисником у кримінальному провадженні щодо свого клієнта (зокрема й використання засобів криміналістичної техніки, тактики та методики). По-друге, згідно з ч. 1 ст. 246 КПК України, НСРД є різновидом слідчих (розшукових) дій, відомості про факт і методи проведення яких не підлягають розголошенню, за винятком випадків, передбачених КПК України [233]. Зазначене свідчить, що навіть якщо уповноважена особа задовольнила клопотання захисника про проведення НСРД в порядку ст. 220 КПК України, це зовсім не означає, що вона може надати дозвіл на участь у проведенні НСРД. Ключовим аргументом сторони обвинувачення є те, що методи проведення НСРД не підлягають розголошенню (ч. 1 ст. 246 КПК України), і через специфіку їх проведення це здійснити неможливо (ч. 6 ст. 223 КПК України).

Стосовно другого питання в ч. 1 ст. 221 КПК України передбачено, що: «1. Слідчий, дізнавач, прокурор зобов'язаний за клопотанням сторони захисту… надати їй матеріали досудового розслідування для ознайомлення, за винятком… тих матеріалів, ознайомлення з якими на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню. 2. Під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування особа, що його здійснює, має право робити необхідні виписки та копії» [233]. Згідно з ч. 3 ст. 254 КПК України, виготовлення копій протоколів про проведення НСРД і додатків до них до прийняття рішення про їх розсекречування в порядку, визначеному законодавством, не допускається [233].

Тож аргументами уповноважених осіб у недопущенні сторони захисту до ознайомлення з результатами проведення НСРД на етапі досудового розслідування до моменту їх розсекречення будуть: 1) відсутність доступу до державної таємниці відповідного ступеня; 2) ознайомлення з результатами НСРД на цій стадії кримінального провадження може зашкодити досудовому розслідуванню (ч. 1 ст. 221 КПК України); 3) не допускається виготовлення

копій протоколів про проведення НСРД і додатків до них до прийняття рішення про їх розсекречування (ч. 3 ст. 254 КПК України) (переважно є факультативним аргументом).

З огляду на викладене вище, захисник зможе ознайомитися з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України. Відповідно до цієї статті КПК України, прокурор або слідчий за його дорученням зобов'язаний повідомити підозрюваному, його захиснику, визнавши зібрані під час досудового розслідування докази достатніми для складання обвинувального акта, про завершення досудового розслідування та надання доступу до матеріалів досудового розслідування. Ці уповноважені суб'єкти зобов'язані надати доступ до матеріалів досудового розслідування, які є в їх розпорядженні, зокрема будь-які докази, які окремо або в сукупності з іншими доказами можуть бути використані для доведення невинуватості або меншого ступеня винуватості обвинуваченого або сприяти пом'якшенню покарання. Прокурор чи слідчий за його дорученням зобов'язаний надати доступ і можливість скопіювати або відобразити будь-які речові докази чи їх частини, документи або копії з них, а також надати доступ до приміщення або місця, якщо вони знаходяться у володінні або під контролем держави, і прокурор має намір використати відомості, що містяться в них, як докази в суді. Надання доступу до матеріалів передбачає можливість робити копії або відображення матеріалів. Своєю чергою в документах, які надають для ознайомлення, можуть бути видалені відомості, які не будуть розголошені під час судового розгляду. Видалення повинно бути чітко позначено. За клопотанням сторони кримінального провадження суд має право дозволити доступ до відомостей, які були видалені [233].

Аналіз ст. 290 КПК України засвідчив, що в ній не передбачено положення, яке забороняло б уповноваженим особам відкривати ті матеріали кримінального провадження, які є результатами НСРД. Тому слушно зауважує І. В. Дубівка, що адвокат-захисник має можливість ознайомитися з матеріалами НСРД, що передбачає: 1) ознайомлення з постановою про проведення НСРД (має містити: найменування кримінального провадження та його реєстраційний номер;

правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) КК; вказівку на вид НСРД, що проводять; відомості про особу (осіб), місце або річ, щодо яких проводитимуть НСРД; відомості про особу, яка буде проводити НСРД; початок, тривалість і мету НСРД; обґрунтування прийнятої постанови, зокрема обґрунтування неможливості отримання відомостей про кримінальне правопорушення та особу, яка його вчинила, в інший спосіб); 2) визначення, чи саме та НСРД, дозвіл на проведення якої надано, була проведена в кримінальному провадженні, чи дотримано процесуальні строки; 3) процесуальне оформлення проведення та фіксація результатів НСРД (письмова форма протоколів, належне оформлення додатків (упакування, підписи осіб, які проводили НСРД), протокол, що містить результати дослідження інформації, отриманої з технічних засобів, наявність і збереження технічних засобів та первинних носіїв інформації) [101, с. 97].

Щодо ненадання уповноваженою особою матеріалів кримінального провадження в частині результатів НСРД та оперативно-розшукових заходів для ознайомлення стороні захисту в порядку ст. 290 КПК України правову оцінку надав Верховний Суд. У постанові від 16 березня 2017 року № 671/463/15-к Суд засвідчив, що «за умов, коли стороні обвинувачення відомі всі докази, а сторона захисту не володіє інформацією про них до завершення розслідування, порушується баланс інтересів у кримінальному процесі. Частина 12 ст. 290 КПК України фактично передбачає кримінальну процесуальну санкцію стосовно сторін кримінального провадження, яка реалізується в разі невиконання сторонами обов’язку щодо відкриття матеріалів, яка полягає в тому, що в майбутньому суд не має права допустити відомості як докази в невідкритих матеріалах. Так, невідкриття сторонами кримінального провадження одна одній матеріалів суттєво зменшує їх доказову базу, що, у свою чергу, може негативно вплинути на законність та обґрунтованість прийнятого судом рішення» [44].

Отже, на підставі аналізу кримінального процесуального законодавства доходимо висновку, що сторона захисту може ознайомитися з результатами НСРД після їх розсекречення в порядку ст. 290 КПК України. Щодо

ознайомлення з такими результатами в порядку ст. 221 КПК України, тобто до завершення досудового розслідування, такої чіткості кримінальне процесуальне законодавство не надає. З огляду на це, після розсекречування матеріалів НСРД прокурором до завершення досудового розслідування він, слідчий чи дізнавач можуть не надати доступ до результатів НСРД, посилаючись на те, що таке ознайомлення може зашкодити на цій стадії досудовому розслідуванню, що може бути насправді не так [233]. У таких випадках сторона захисту має бути наділена правом на оскарження процесуального рішення уповноважених осіб до слідчого судді, що забезпечить принцип рівності сторін у кримінальному провадженні щодо збору доказів. Тож необхідно передбачити відповідні зміни в ст. 303 «Рішення, дії чи бездіяльність слідчого, дізнавача або прокурора, які можуть бути оскаржені під час досудового розслідування, та право на оскарження» КПК України.

Щодо криміналістичного забезпечення (техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення) збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення НСРД слід додати, що факт або методи проведення НСРД належать до ступеня секретності «таємно» [359], що свідчить про заборону розголошення такої інформації, яку ми не можемо висвітлити в роботі. Водночас процес ініціювання проведення НСРД стороною захисту охоплює підготовку до формування відповідного клопотання, основні складові якої є схожими складовими слідчих (розшукових) дій, які попередньо висвітлено в цьому підрозділі.

5.2. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення інших процесуальних дій

У попередньому підрозділі було розглянуто криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом проведення слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій. Водночас аналіз КПК України засвідчує, що, крім них,

є інші процесуальні дії, спрямовані на збирання доказів, які ми розглянемо в цьому підрозділі. У розділі 4 роботи ми дійшли таких висновків: 1) КПК України не надає визначення поняттю «процесуальна дія»; 2) ключова ознака процесуальних дій –регламентація у КПК України; 3) поняття «процесуальні дії» охоплює як слідчі (розшукові) дії, негласні слідчі (розшукові) дії, так й інші процесуальні дії; 4) закріплення в ч. 3 ст. 93 КПК України такого звороту, як «ініціювання проведення… інших процесуальних дій» [233], свідчить про те, що законодавець не хотів оминути увагою інші визначені КПК України дії, спрямовані на збирання доказів, оскільки їх недоцільно всі перераховувати в ст. 93 КПК України.

Увагу в цьому підрозділі буде зосереджено на захиснику як суб'єкті сторони захисту, з огляду на такі переконання: 1) відповідно до кримінального процесуального законодавства України, до обов'язків захисника належить здійснення захисту прав, свобод та інтересів клієнта; 2) захисник володіє ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних; 3) є професійним юристом.

Проаналізувавши ч. 3 ст. 93 КПК України, можемо зазначити, що в загальному вигляді сторона обвинувачення може використовувати такі способи збирання доказів, як: 1) витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; 2) отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; 3) отримання висновків експертів; 4) ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій; 5) ініціювання проведення негласних слідчих (розшукових) дій; 6) ініціювання проведення інших процесуальних дій; 7) шляхом здійснення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [233].

Аналіз ч. 3 ст. 93 КПК України дає підстави вважати, що всі дії, які висвітлено в ч. 3 ст. 93 КПК України, й інші дії, спрямовані на збирання доказів, є процесуальними. Збирання доказів непроцесуальним шляхом неприпустимо, що підкріплено правовою позицією Пленуму Верховного Суду України, висвітленою в постанові «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» від 1 листопада 1996 року № 9: докази визнають такими, що одержані незаконним шляхом, у тому випадку, коли їх збирання й закріплення здійснено або з порушенням гарантованих Конституцією України прав людини і громадянина, встановленого кримінальним процесуальним законодавством порядку, або не уповноваженою на це особою чи органом, або за допомогою дій, не передбачених процесуальними нормами [358].

Водночас такі процесуальні дії може проводити як самостійно сторона захисту в кримінальному провадженні, так і за їх ініціативою. На підставі аналізу КПК України та проведеного анкетування адвокатів-захисників (додаток А) було встановлено, що наразі іншими процесуальними діями, які можуть бути проведені за ініціативою сторони захисту (окрім слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій) та спрямовані на збирання доказів, є:

I. Окремі заходи забезпечення кримінального провадження:

1) тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2) – 98,3 %;

2) тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2) – 68,9 %;

3) арешт майна (глава 17 розділу 2) – 75,6 %;

4) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191, ст. 208 КПК України) – 46,1.

II. Ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (ст. 221 КПК України) – 90,6 %.

III. Одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 3, 4 ст. 93 КПК України, розділ 9) – 16,1 %.

З огляду на те, що адвокати-захисники доволі часто застосовують такий спосіб збирання доказів у кримінальному провадженні під час здійснення

захисту клієнта, як тимчасовий доступ до речей та документів, про що свідчать результати їх анкетування, то зосередимо увагу саме на цьому заході забезпечення кримінального провадження.

Ініціювання тимчасового доступу до речей і документів захисником має на меті забезпечити збалансованість сторін у кримінальному провадженні, дозволяючи стороні захисту отримати та використовувати докази, які можуть бути вирішальними для встановлення істини у справі. Це питання набуває особливої актуальності в умовах сучасного розвитку правової системи та забезпечення справедливого правосуддя. В умовах реформування кримінального процесуального законодавства та посилення гарантій прав людини питання криміналістичного забезпечення процесу ініціювання тимчасового доступу до речей і документів набуває особливої значущості. Важливо враховувати як теоретичні аспекти, так і практичні проблеми, які виникають під час реалізації цього права [114, с. 119].

Згідно з ч. 1 ст. 159 КПК України, тимчасовий доступ до речей і документів полягає в наданні стороні кримінального провадження особою, у володінні якої знаходяться такі речі й документи, можливості ознайомитися з ними, зробити їх копії та вилучити їх (здійснити їх виїмку) [233]. Тобто сторона захисту в кримінальному провадженні уповноважена проводити такий захід забезпечення кримінального провадження. Слушно зауважив В. О. Соловйов, ця норма характеризується тим, що на відміну від КПК України 1960 року, вона вперше задекларувала право сторони захисту самостійно, безпосередньо збирати докази, використовуючи передбачену КПК України можливість витребування та отримання предметів і документів, які сторона захисту не передає уповноваженій особі сторони обвинувачення, а накопичує в себе та на етапі закінчення досудового розслідування відкриває їх стороні обвинувачення [449, с. 32].

Проаналізуємо мету цієї процесуальної дії. У п. 18 Інформаційного листа від 5 квітня 2013 року Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ зазначив, що тимчасовий доступ до речей та документів є одним із способів збирання доказів [352]. Водночас уже на початку 2014 року

цей суд в абзаці 3 п. 9 підрозділу 2.5 розділу 2 «Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження» зауважив, що «аналіз судової практики свідчить, що застосуванням заходу забезпечення кримінального провадження органи досудового розслідування намагаються досягти мети, яка саме таким заходам не властива. Зокрема, це стосується випадків, коли в клопотанні порушується питання про тимчасовий доступ до речей і документів з метою збирання доказів» [552]. Таке його тлумачення є неоднозначним і суперечить попередньому тлумаченню цього судового органу. Зважаючи на це, Т. О. Кузубова, проаналізувавши та порівнявши положення КПК України (п. 6 ч. 2 ст. 160, ч. 6 ст. 163, п. 2 ч. 5 ст. 163, ст. 84, ч. 2 ст. 91), зауважила, що звороти «речі й документ, що мають суттєве значення для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні» та «речі й документ, що мають значення для встановлення обставин у кримінальному провадженні» є тотожними слову «докази» [246, с. 29]. Дослідниця стверджує, що це не єдина мета тимчасового доступу до речей та документів, яку можна виокремити зі змісту положень КПК України, адже згідно з ч. 2 ст. 245 КПК України відібрання зразків з речей і документів для проведення судової експертизи здійснюють за правилами застосування цього заходу забезпечення кримінального провадження, що є ще однією метою [233; 246, с. 29–30].

Загалом з положень КПК України випливає, що провести тимчасовий доступ до речей та документів захисник може двома шляхами [114, с. 120]:

1) шляхом ініціювання його проведення слідчому, дізнавачу, прокурору (ч. 3 ст. 93 та ст. 220 КПК України);

2) шляхом ініціювання його проведення слідчому судді (ч. 1 ст. 160 КПК України).

Водночас обрання способу звернення захисника випливає з його стратегії захисту. На практиці сторона захисту здебільшого обирає спосіб ініціювання проведення тимчасового доступу до речей і документів до слідчого судді, адже

такий тактичний підхід сприяє приховуванню захисником своїх планів від сторони обвинувачення. Тому розглянемо саме цей спосіб [114, с. 120].

Слід зазначити, що успішність проведення тимчасового доступу до речей і документів шляхом ініціювання захисником перед слідчим суддею залежить не лише від дотримання кримінальної процесуальної форми всього процесу проведення цієї процесуальної дії, а й від застосування захисником криміналістичних знань, що є системою інформації про криміналістичне забезпечення проведення такого заходу забезпечення кримінального провадження [114, с. 120]. Своєю чергою в попередніх розділах ми дійшли висновку, що криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження має такі ключові елементи, як техніко-, тактико- та методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів. Тому, зважаючи на ці елементи, ми висвітлюватимемо криміналістичне забезпечення ініціювання подання клопотання про проведення тимчасового доступу до речей та документів.

У межах процесуального аспекту тимчасового доступу до речей та документів Т. О. Кузубова поділяє його на такі етапи: 1) підготовчий, що охоплює підготовку клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів і матеріалів, якими його обґрунтовано. Для слідчого цей етап також передбачає погодження клопотання з прокурором; 2) судовий контроль, який охоплює судовий розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, і постановлення ухвали про результати його розгляду; 3) виконавчий, який передбачає ознайомлення володільця речей і документів з ухвалою слідчого судді, суду й огляд речей і документів, їх вилучення, копіювання, а також складання опису в разі вилучення речей і документів; 4) апеляційний, який охоплює подання та розгляд скарги на ухвалу слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та документів [246, с. 33]. Водночас тематика нашого дослідження спрямована на криміналістичне забезпечення, тому з криміналістичної позиції його можна поділити на такі етапи: підготовчий, робочий, заключний.

Після аналізу загальної ситуації в кримінальному провадженні, яка склалася на момент залучення адвоката як захисника в кримінальному процесі та погодження стратегії захисту з підозрюваним, відбувається складання плану захисником. У цьому плані щодо одного чи декількох його елементів після аналізу обставин кримінального провадження захисник може дійти таких висновків: 1) тимчасовий доступ до речей та/чи/або документів необхідно провести в кримінальному провадженні, оскільки є висока ймовірність, що це приведе до виправдання чи пом'якшення покарання його клієнта; 2) тимчасовий доступ до речей та/чи/або документів необхідно провести в кримінальному провадженні задля з'ясування всіх обставин справи, не маючи наперед інформації, чи це може виправдати або пом'якшити покарання підзахисного; 3) тимчасовий доступ до речей та/чи/або документів необхідно провести в кримінальному провадженні з метою побудови ефективної тактики захисту, що може пом'якшити покарання підзахисного, наперед володіючи неповною інформацією щодо таких речей та/чи/або документів. У зв'язку з цим підготовчий етап проведення тимчасового доступу до речей і документів буде охоплювати такі дії, як: детальне вивчення обставин кримінальної справи, з огляду на які необхідно провести цей захід забезпечення кримінального провадження, складання клопотання, процес його подання та підтримання в суді [114, с. 121]. Загалом цей етап передбачає визначення його завдань, з'ясування відомостей про речі й документи, аналіз доказової інформації. Прийняття рішення про застосування цього заходу потребує наявності інформації, яку може бути отримано за допомогою як слідчих (розшукових), так і негласних слідчих (розшукових) дій. Необхідно зібрати інформацію про шукані речі й документи, які мають значення для кримінального провадження (найменування речі, документа, їхнє призначення, видові ознаки). Джерелами отримання таких відомостей є матеріали кримінального провадження (протоколи оглядів, висновки експертиз, показання свідків тощо), інші документи [161, с. 140].

Детальне вивчення обставин кримінальної справи полягає в тому, що захисник докладно вивчає окремі копії матеріалів кримінального провадження

чи виписки з нього, які він отримав під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України, додатково аналізує ті факти, які повідомив йому клієнт у статусі підозрюваного, й інші відомості, що могли надати йому, наприклад, свідки події. Тобто відбувається аналіз усього масиву відомої захиснику інформації на певному етапі захисту. Завдяки такому детальному вивченню обставин кримінального провадження захисник з'ясовує, чи є якась імовірність того, що результат тимчасового доступу до речей і документів допоможе виправдати чи пом'якшити покарання його клієнта. Якщо така ймовірність є, то захисник приступає до складання клопотання про проведення відповідного заходу забезпечення кримінального провадження. Крім цього, слід зауважити, що отримані речі й документи можуть містити не лише відомості, які самостійно будуть доказами під час судового провадження, а й з тактичної позиції можуть сприяти отриманню інших доказів. Наприклад, за конкретної ситуації в кримінальному провадженні вилучені документи можна направити на проведення технічної експертизи документів, що поділяється на експертизу реквізитів документів, експертизу друкарських форм та експертизу матеріалів документів [363]. Отже, ті відомості які міститимуться у висновку технічної експертизи документів, і будуть доказами в кримінальному провадженні [114, с. 121].

Складання клопотання відбувається відповідно до вимог, які передбачено в ст. 160 КПК України. Клопотання має містити: 1) стислий виклад обставин кримінального правопорушення, у зв'язку з яким його подають; 2) правову кваліфікацію кримінального правопорушення із зазначенням статті (частини статті) закону України про кримінальну відповідальність; 3) речі й документи, тимчасовий доступ до яких планують отримати; 4) підстави вважати, що речі й документи знаходяться або можуть знаходитися у володінні відповідної фізичної або юридичної особи; 5) значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні; 6) можливість використання як доказів відомостей, що містяться в речах і документах, та неможливість іншими способами довести обставини, які передбачено довести за допомогою цих речей

і документів, у випадку подання клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, які містять охоронювану законом таємницю; 7) обґрунтування необхідності вилучення речей і оригіналів або копій документів, якщо відповідне питання порушує сторона кримінального провадження [233].

Встановлення цієї вимоги щодо вмотивованості клопотань для сторін кримінального провадження про проведення тимчасового доступу до речей та документів одночасно виконує дві функції – пояснювальну й запобіжну. У нашому випадку пояснювальна функція полягає в тому, що аргументація, викладена в клопотанні, допомагає уповноваженим особам (прокурору, слідчому, дізнавачу та іншим) і слідчому судді краще зрозуміти суть прохання сторони захисту, усвідомити значущість певних обставин для правильного вирішення кримінального провадження, виявити прогалини в доказовій базі, якісніше підготуватися до проведення ініційованої процесуальної дії та забезпечити її максимальну результативність з позицій повного, усебічного та неупередженого дослідження обставин кримінального провадження. Запобіжна функція полягає в тому, що, з одного боку, обов’язок умотивувати своє звернення про проведення процесуальної дії є стримувальним фактором для сторони захисту щодо зловживання процесуальними правами шляхом подання завідомо необґрунтованих і недоцільних клопотань, а з іншого – обумовлює для уповноважених осіб[2] або слідчого судді необхідність максимально ретельно ставитися до розгляду таких клопотань, а в разі відмови в їх задоволенні у відповідній ухвалі чітко вказувати, з яких причин вони не беруть до уваги або не погоджуються з доводами, наведеними стороною захисту в клопотанні [63, с. 92].

Техніко-криміналістичне забезпечення в підготовці відповідного клопотання полягає в тому, що захисник на цьому етапі активно використовує такі технічні засоби, як ноутбук, комп’ютер, мобільний телефон, а також глобальну мережу Інтернет. Зважаючи на процесуальні вимоги до клопотання (ст. 160 КПК України), захисник повинен його сформувати (форма і зміст) так,

[2] Слідчий, дізнавач, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, прокурор.

щоб переконати слідчого суддю в погодженні проведення відповідного заходу забезпечення кримінального провадження. Тактико-криміналістичне забезпечення на цьому етапі передбачає, що захисник прописує в клопотанні ті аргументи та підшиває ті документи чи їх копії, які будуть підкріплювати процесуальні вимоги до клопотання, передбачені в ст. 160 КПК України. Наприклад, окремі матеріали для формування клопотання про проведення тимчасового доступу до речей і документів захисник може отримати під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України, копії яких він може доєднати до матеріалів відповідного клопотання на підтвердження вимог, передбачених ст. 160 КПК України [114, с. 121–122].

Попри те, що КПК України не вимагає від захисника подання разом з клопотанням витягу з Єдиного реєстру досудових розслідувань, для слідчого судді це є інформативним документом, який він завжди звик бачити в клопотаннях сторони обвинувачення, тому захиснику доцільно його (чи копію) долучити до матеріалів клопотання. Ні в захисника, ні в підозрюваного немає окремого передбаченого КПК України права вимагати в органів досудового розслідування витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань, як у заявника (п. 1-1 ч. 2 ст. 60 КПК України), водночас вони можуть цей витяг чи його копію отримати під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України. З цього приводу Ю. В. Маринич зазначила, що, розглядаючи клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, слідчий суддя має бути поінформований, у межах якого провадження подано клопотання. З’ясування таких фактів затягує розгляд поданого клопотання. Тому законодавча розбіжність у регулюванні вказує на недосконалість положень інституту тимчасового доступу до речей та документів. Тому вона запропонувала урівняти в цих вимогах сторони кримінального провадження та покласти також і на сторону захисту обов’язок додавати витяг з Єдиного реєстру досудових розслідувань щодо кримінального провадження, у межах якого подано клопотання [268, с. 202].

Висвітлюючи в змісті клопотання позиції щодо значення речей і документів для встановлення обставин у кримінальному провадженні, захисник повинен прописати її так, щоб переконати слідчого суддю в задоволенні такого клопотання. Зокрема, захиснику необхідно чітко зазначити, що, наприклад, відомості, які містяться в документах, вказують на ті факти, які є протилежними до тих, що висунуті в підозрі його клієнту, і безпосередньо можуть вказати на невинуватість останнього, або що завдана шкода його клієнтом є не такою значною, як заявляє сторона обвинувачення, тощо. Тобто захисник засвідчує, що такі речі й документи необхідні в кримінальному провадженні не лише як такі, що містять відомості, які можуть бути самостійними доказами, а й для подальшого їх використання в процесуальних діях, які можуть додатково встановити інші докази в кримінальному провадженні [114, с. 122].

Важливим є те, що інколи слідчі судді не задовольняють клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів, зауважуючи, що не було проведено іншу процесуальну дію, яка не пов’язана з отриманням ухвали слідчого судді, тобто не пов’язана з примусовим характером процесуальної дії, яка обмежує права фізичних в юридичних осіб, як тимчасовий доступ до речей та документів. Наприклад, слідчий суддя Фастівського міськрайонного суду в ухвалі від 6 лютого 2019 року № 1-кс/381/50/19 зазначив, зокрема, одну з таких причин незадоволення клопотання, як «необґрунтовано неможливість отримання документів шляхом їх витребування» [526]. З огляду на це, захисник має діяти такими двома способами: 1) перед формуванням клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів повинен направити запит щодо необхідності отримання речей і документів до їх володільців чи утримувачів шляхом їх витребування (ч. 3 ст. 93 КПК України), якщо це не суперечить тактичному підходу побудованого захисту. У разі відмови володільця чи утримувача надати речі й документи на запит захисника, таку відповідь необхідно долучити до матеріалів клопотання; 2) обґрунтувати в змісті клопотання неможливість отримати іншим способом речі та/чи/або документи в інший спосіб (наприклад, це може призвести до знищення речей та/чи/або документів, адже фізична чи

юридична особа, якій вони належать чи на зберіганні яких вони знаходяться, є зацікавленими особами в кримінальному провадженні) [114, с. 122–123].

Розгляд клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів за загальним правилом відбувається у відкритому судовому засіданні з викликом особи, у володінні якої знаходяться такі речі й документи. Згідно з ч. 4 ст. 163 КПК України, слідчий суддя розглядає клопотання за участю сторони кримінального провадження, яка подала клопотання, й особи, у володінні якої знаходяться речі та документи. Судовий виклик такої особи здійснює слідчий суддя після отримання клопотання (ч. 1 ст. 163 КПК України). Водночас, якщо володілець речей і документів був викликаний, однак не прибув за судовим викликом без поважних причин або не повідомив про причини неприбуття, клопотання може бути розглянуто й без нього [188, с. 379, 233].

Сформувавши клопотання, захисник може підтримати його особисто під час розгляду в суді або заочно, попередивши про це належно слідчого суддю (мобільним зв’язком через помічника чи секретаря слідчого судді або поштовим зв’язком на адресу суду). Уповноважені особи сторони обвинувачення (слідчі, дізнавачі, прокурори) не часто особисто підтримують своє клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, на відміну від сторони захисту. Зазначене зумовлено тим, що захисник переважно мінімізує ті фактори, які можуть вплинути на його персональну участь, адже розуміє, що під час такої участі зможе надати ґрунтовні відповіді на всі запитання слідчого судді, передусім у тих випадках, де судді краще детальніше пояснити обставини справи. Звісно, значну роль у цьому відіграє і підзахисний, який на платних засадах залучає захисника й очікує ефективного результату на кожному етапі складеного плану захисту [114, с. 123].

Важливим нині є питання строку розгляду слідчим суддею клопотання про тимчасовий доступ до речей та документів. З цього приводу слушною видається думка Г. І. Глобенка, що в такому випадку необхідно посилатися на положення ч. 1 ст. 114 КПК України, що стосуються розумного строку [54, с. 32–33].

Робочий етап цього заходу забезпечення кримінального провадження передбачає безпосередню участь захисника в проведенні тимчасового доступу до речей та/чи/або документів. Процесуальний порядок виконання ухвали слідчого судді про тимчасовий доступ до речей і документів передбачено в ст. 165 КПК України [114, с. 123].

Вилучення речей, передусім документів, захисником відбувається в органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, підприємств та організацій, тому розглянемо саме їх. Цей етап передбачає вибір розумного часу для проведення такого доступу, з огляду на плани захисника та робочий день юридичної особи, щоб не порушувати строк виконання ухвали слідчого судді, який не може перевищувати двох місяців з дня її постановлення, за винятком ухвал, постановлених на виконання вимог, передбачених у ч. 2 ст. 562 КПК України (п. 7 ч. 1 ст. 164 КПК України). На цьому етапі захиснику необхідно після прибуття за місцем розташування юридичної особи повідомити її уповноважену особу про проведення такої процесуальної дії, ознайомивши зі змістом ухвали слідчого судді про вилучення речей і документів. У разі погодження представника юридичної особи виконати ухвалу слідчого судді, захисник переходить до ознайомлення з такими речами й документами. Наприклад, ознайомлення з документами може виявлятися в трьох способах: 1) перечитування таких документів зі здійсненням виписок з них; 2) вилучення оригіналів затребуваних документів; 3) вилучення копій затребуваних документів [114, с. 123]. Такий етап, слушно зауважив А. П. Запотоцький, передбачає огляд, ідентифікацію речей і документів, що видає особа, встановлення їх ідентичності об’єктам, визначеним в ухвалі слідчого судді, копіювання або вилучення (у разі необхідності) [161, с. 141]. Переконані, що навіть якщо захиснику необхідно лише переглянути чи звірити відомості в документах утримувача чи володільця, за тактичного підходу йому доцільно зробити їх копії (попередньо зазначивши це в клопотанні з метою задоволення його слідчим суддею), що не обов’язково має передбачати користування певним видом принтера на місці ознайомлення, а достатньо їх сфотографувати за

допомогою відповідних технічних засобів, а згодом забезпечити друк таких копій. У будь-якому разі складений захисником опис документів, у якому буде підпис володільця чи утримувача документів, засвідчуватиме їх допустимість. Окремо слід зауважити, що в разі невиконання ухвали про тимчасовий доступ до речей і документів володільцем чи утримувачем таких речей і документів захисник уповноважений звернутися з клопотанням до слідчого судді про проведення обшуку задля відшукання та вилучення зазначених речей і документів. У такому випадку слідчий суддя доручає забезпечення його проведення слідчому, прокурору або органу Національної поліції за місцем проведення цих дій. Проведення обшуку здійснюють за участю захисника, згідно з положеннями КПК України (ст. 166 КПК України) [233].

Загалом на цьому етапі слід дотримуватися таких загальних правил проведення тимчасового доступу до речей і документів:

– ухвала слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та документів має бути виконана в зазначений у ній строк, який не може перевищувати одного місяця з дня її постановлення (п. 7 ч. 1 ст. 164 КПК України);

– виконати ухвалу слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та документів уповноважена лише та особа, прізвище, ім’я та по батькові якої зазначено в цій ухвалі і яка є стороною в кримінальному провадженні на момент безпосереднього виконання ухвали (заборонено доручати проведення цієї процесуальної дії іншій особі (іншому адвокату-захиснику чи помічнику адвоката)) (п. 1 ч. 1 ст. 164, ч. 1 ст. 165 КПК України);

– під час виконання ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та документів захисник (чи інша особа сторони захисту), який зазначений в ухвалі, повинен ознайомити володільця речей і документів з цією ухвалою та надати їй копію (ч. 2 ст. 165 КПК України);

– у разі вилучення речей і документів в оригіналах або виготовлення їх копій на підставі ухвали слідчого судді, суду про тимчасовий доступ до речей та

документів передбачено складання опису вилученого, який надають володільцю цих речей і документів [233; 246, с. 35–36].

Заключний етап полягає у: 1) фіксації цієї процесуальної дії; 2) підбитті підсумків й оцінюванні всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі завдання тимчасового доступу до речей і документів виконано [49, с. 109].

Відповідно до ч. 3 ст. 165 КПК України, особа, яка пред'являє ухвалу про тимчасовий доступ до речей та оригіналів або копій документів, зобов'язана залишити володільцю речей і оригіналів або копій документів опис речей та оригіналів або копій документів, які були вилучені на виконання ухвали слідчого судді, суду [233].

КПК України не передбачає складення процесуального документа захисником за результатом проведення цього заходу забезпечення кримінального провадження, на відміну від уповноважених осіб сторони обвинувачення, що оформлюють це протоколом. І. М. Бігунець зауважила, що процесуальний порядок здійснення стороною захисту цього заходу забезпечення кримінального провадження шляхом ознайомлення та зняття копій на практиці не забезпечує отримання допустимих доказів у зв'язку з відсутністю фіксації процесу їх отримання. Тому передбачена національним законодавством засада змагальності сторін кримінального провадження під час досудового розслідування належно не забезпечена [23, с. 138–139]. Практика склалася так, що захисники за результатами проведення тимчасового доступу до речей та документів оформлюють опис вилучених речей і документів, що не є процесуальним документом. У зв'язку з такою законодавчою неврегульованістю опис необхідно оформлювати за зразком, схожим на протокол тимчасового доступу до речей і документів уповноваженої особи сторони обвинувачення, тобто із зазначенням: особи, яка проводить вилучення речей чи вилучення або копіювання документів; переліку таких речей та документів; часу, місця проведення такої процесуальної дії; відомостей, у присутності яких осіб це було зроблено; кому надано копію такого опису; інформації про особу, якій пред'явлено ухвалу слідчого судді та надано її копію; графи для заповнення

володільцем чи утримувачем, що він ознайомлений з протоколом та отримав опис вилучених речей та/чи/або документів тощо. Загалом ми поділяємо підхід таких учених, як Т. О. Кузубова [246], І. М. Бігунець [23], Ю. В. Маринич [268], які зауважують, що в КПК України необхідно передбачити вид процесуального документа, яким захисник може оформлювати проведення тимчасового доступу до речей та документів.

Отже, тимчасовий доступ до речей і документів є тією процесуальною дією, що спрямована на збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. Ефективність її проведення залежить як від дотримання процесуальних вимог, які передбачені в КПК України, так і від урахування криміналістичних рекомендацій [114, с. 124–125].

Проведення захисником тимчасового доступу до речей і документів передбачає такі етапи: підготовчий, робочий, заключний. Усі ці етапи супроводжуються техніко- й тактико-криміналістичним забезпеченням.

Підготовчий етап проведення тимчасового доступу до речей і документів охоплює такі дії:

– детальне вивчення обставин кримінальної справи, зважаючи на які, необхідно провести цей захід забезпечення кримінального провадження, складання клопотання, процес його подання та підтримання в суді. Робочий етап полягає в безпосередній участі захисника під час особистого ознайомлення з речами й документами, їх вилученням, а також копіювання таких документів. Заключний етап передбачає: 1) фіксацію цієї процесуальної дії; 2) підбиття підсумків й оцінювання всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі завдання цієї процесуальної дії виконано [114, с. 125].

5.3. Криміналістичне забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні

Розглянувши в попередніх підрозділах криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій, проаналізуємо криміналістичне забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту.

Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, «самостійний – 1. Який не перебуває під чиєюсь владою; не підпорядкований, не підлеглий кому-, чому-небудь …// Вільний, незалежний …// Здатний діяти сам, без сторонньої допомоги або керівництва; здатний на незалежні дії, вчинки і т. ін. … 2. Відособлений від інших; який в ряді інших має значення сам по собі; окремий… 3. Який здійснюється своїми силами чи з власної ініціативи, без сторонньої допомоги або керівництва…// Позбавлений сторонніх впливів; оригінальний» [444, с. 46]. Усі три тлумачення в контексті дослідження свідчать про те, що самостійне збирання доказів полягає в незалежній діяльності захисника, яку проводять з власної ініціативи, без сторонньої допомоги уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та ін.).

Результати аналізу ч. 3 ст. 93 КПК України дають підстави стверджувати, що сторона захисту уповноважена самостійно збирати докази в кримінальному провадженні, адже вона має право витребовувати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речі, копії документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок, а також здійснювати інші дії, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів [233]. Тому слушною видається думка А. О. Ляша та В. С. Благодира, що КПК України 2012 року стороні захисту надав можливість не тільки отримувати інформацію, яка може за певних умов набути статусу доказів, а й самостійно збирати докази у справі. Такі положення нового процесуального закону надають їй змогу бути

повноцінним суб’єктом доказування під час змагального судового провадження [263, с. 21].

Тож у цьому підрозділі увагу буде зосереджено на захиснику як суб’єкті сторони захисту, з огляду на такі переконання: 1) відповідно до кримінального процесуального законодавства України, до обов’язків захисника належить здійснення захисту прав, свобод й інтересів клієнта; 2) він є професійним юристом; 3) володіє ширшими повноваженнями щодо збору фактичних даних.

На підставі проведеного анкетування адвокатів-захисників було встановлено, що самостійне збирання доказів відбувається за допомогою таких дій:

– витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок (зокрема адвокатського запиту відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») (98,9 %);

– опитування свідків (92,8 %);

– отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій,

– службових та фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок (38,3 %);

– ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 90 КПК України (77,2 %);

– тимчасового доступу до речей і документів (68,3 %).

Оскільки витребування від державних і приватних юридичних осіб, а також службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок захисники використовують найчастіше у своїй професійній діяльності, то розглянемо криміналістичне забезпечення саме цього самостійного способу збирання доказів.

Забезпечення криміналістичної діяльності адвоката як захисника в кримінальному провадженні під час збирання доказів є важливим складником

ефективного захисту прав й інтересів підозрюваного чи обвинуваченого. У сучасній правовій практиці питання витребування від різних суб'єктів речей, відомостей та документів набуває особливої актуальності, оскільки від цього залежить не лише успішність доказової бази, а й дотримання принципу рівноправності сторін у кримінальному процесі [115, с. 626].

Захисник, виконуючи свої професійні обов'язки, має широкий спектр повноважень для забезпечення належного захисту свого клієнта. Одним із ключових інструментів, яким користується адвокат, є право на витребування необхідних речей, відомостей та документів від різних суб'єктів, серед яких державні установи, приватні компанії та фізичні особи. Це право дозволяє адвокату активно впливати на перебіг кримінального провадження, забезпечуючи всебічний, повний та об'єктивний аналіз обставин справи [115, с. 626].

Витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 і 3 ст. 93 КПК України), слушно зауважує В. В. Вапнярчук, є самостійним способом формування доказової основи правової позиції певного суб'єкта. Суб'єктами витребування є ті особи, що проводять кримінальне провадження (наприклад, слідчий під час досудового розслідування, суд під час судового розгляду) [28, с. 86]. У контексті ж нашого дослідження ним є захисник [115, с. 626].

Кримінальне процесуальне законодавство не визначає детального порядку проведення витребування як стороною обвинувачення, так і стороною захисту від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок. Тому така процесуальна дія відбувається в довільній формі з дотриманням принципів кримінального провадження та не порушуючи законодавство України [115, с. 626].

З метою формування об’єктивних висновків необхідно з’ясувати значення терміна «витребування». Відповідно до Академічного тлумачного словника української мови, витребування (офіційне значення) – це «одержати що-небудь на вимогу» [444].

На думку О. В. Капліної, витребуванням є звернення з вимогою про добровільне надання речей, документів, відомостей, які мають значення для кримінального провадження. Витребувати можливо, якщо достовірно відомо, що речі, документи, відомості знаходяться чи зберігаються в органах державної влади, місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, у службових або фізичних осіб. Законодавство не передбачає, у якій формі має відбуватися витребування – письмовій чи усній. Поширеною є думка, що як представникам сторони обвинувачення, так і стороні захисту перевагу необхідно надавати письмовій формі, оскільки це надасть спілкуванню офіційної форми, яка відповідає вимогам діловодства, забезпечить повагу й інтереси органів державної влади, місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб, водночас сприятиме отриманню доказів, які відповідають вимогам допустимості [182, с. 227].

Інша позиція науковців передбачає, що відсутність визначених вимог щодо форми, змісту, строків реалізації та відповідальності за невиконання законної вимоги сторонами кримінального провадження щодо витребування та отримання речей чи документів у положеннях КПК України свідчить, що єдиною законною можливістю отримати документи чи інформацію про факти є виключно тимчасовий доступ до речей і документів та/чи обшук [542, с. 342].

Попри те, що тимчасовий доступ до речей і документів, здійснюваний шляхом їх вилучення, має певну схожість із витребуванням речей, відомостей і документів (ч. 2, 3 ст. 93 КПК України) у частині їх спрямованості на отримання речей і документів для того, щоб ознайомитися з ними, вивчити їх чи дослідити з метою встановлення обставин кримінального правопорушення [531, с. 172], ми не поділяємо окреслену вище позицію, адже ч. 6 ст. 9 КПК України передбачає, що у випадках, коли положення КПК України не регулюють або неоднозначно

регулюють питання кримінального провадження, застосовують загальні засади кримінального провадження, визначені ч. 1 ст. 7 КПК України [233]. Своєю чергою відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 20 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» від 5 липня 2012 року під час здійснення адвокатської діяльності адвокат має право вчиняти будь-які дії, не заборонені законом, правилами адвокатської етики та договором про надання правничої допомоги, необхідні для належного виконання такого договору, зокрема: «звертатися з адвокатськими запитами, зокрема щодо отримання копій документів, до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб, підприємств, установ, організацій, громадських об'єднань, а також до фізичних осіб (за згодою таких фізичних осіб)» [344]. Згідно з ч. 3 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», «відмова в наданні інформації на адвокатський запит, несвоєчасне або неповне надання інформації, надання інформації, що не відповідає дійсності, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом, крім випадків відмови в наданні інформації з обмеженим доступом» [344]. Водночас це стосується лише витребування інформації та копій документів і не стосується витребування оригіналів документів та речей. Крім цього, у п. 18 Інформаційного листа Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ «Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час застосування заходів забезпечення кримінального провадження» від 5 квітня 2013 року № 223-558/0/4-13 зазначено, що, з огляду на зміст положень ч. 1 ст. 86, ч. 2 та 3 ст. 93 КПК України, застосування стороною кримінального провадження такого способу збирання доказів, як вилучення речей чи документів (ч. 7 ст. 163 КПК України) під час отримання доступу до речей і документів, може здійснюватися в таких випадках: «1) особа, у володінні якої знаходяться речі або документи, не бажає добровільно передати їх стороні кримінального провадження, або є підстави вважати, що вона не здійснить таку передачу добровільно після отримання відповідного запиту чи намагатиметься змінити

або знищити відповідні речі або документи; 2) речі й документи згідно зі ст. 162 КПК України містять охоронювану законом таємницю, і таке вилучення необхідне для досягнення мети застосування цього заходу забезпечення. В інших випадках сторона кримінального провадження може витребувати й отримати речі або документи за умови їх добровільного надання володільцем без застосування процедури, передбаченої главою 15 КПК України» [352]. Вважаємо за необхідне керуватися цим Інформаційним листом Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (нині – Верховний Суд) і стороні захисту під час збирання доказів [115, с. 627].

Слушною є думка А. В. Крушеницького, що витребування речей і документів і тимчасовий доступ до них є окремими способами збирання доказів у кримінальному провадженні, які відрізняються між собою: «1) наявністю або відсутністю добровільного бажання володільця видати відповідну річ або документ стороні кримінального провадження без ризику їх пошкодження або знищення; 2) можливістю або неможливістю отримати речі й документи, які містять охоронювану законом таємницю; 3) наявністю або відсутністю закріпленої в КПК України процесуальної форми реалізації відповідного способу збирання доказів» [243, с. 33]. Крім цього, Т. О. Кузубова зауважила, що витребування та отримання речей, документів, інформації в порядку, передбаченому ст. 93 КПК України, характеризується меншим ступенем обмеження прав, свобод і законних інтересів особи, ніж тимчасовий доступ до речей і документів [246, с. 3–4].

Нині правозастосовна практика розробила такі форми звернення з вимогою про надання речей, документів або відомостей: для слідчого та прокурора це може бути постанова (яка є обов’язковою для виконання (ч. 5 ст. 40 КПК України)), звернення, доручення, клопотання, запит; для представників сторони захисту – заява або клопотання, а для захисника – також й адвокатський запит (п. 1 ч. 1 ст. 20, ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [232, с. 197–198].

Витребування захисником від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових та фізичних осіб документів або їх копій, зазначила О. В. Дудко, на практиці здійснюється шляхом подання адвокатських запитів у порядку, передбаченому Законом України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність [102, с. 158]. З цього приводу слід зауважити, що відповідно до положень Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» адвокатський запит спрямований на отримання лише інформації та копій документів. Трапляються випадки, коли захисники намагаються використати копії відповідних документів у кримінальному процесуальному доказуванні, керуючись положенням п. 2 ч. 5 ст. 99 КПК України, доволі часто уповноважені суб'єкти не визнають їх допустимими доказами, обґрунтовуючи це тим, що: сторона захисту повинна надавати суду лише оригінал документа (ч. 3 ст. 99 КПК України); стороні захисту доцільно було б використовувати й інші передбачені КПК України засоби отримання оригіналів документів, які можуть бути використані як докази в кримінальному провадженні [102, с. 158; 327, с. 481; 482, с. 65]. Крім цього, реалії свідчать і про те, що виникають випадки, коли уповноважені суб'єкти не визнають відомості, що містяться в документах, які отримані внаслідок подання адвокатських запитів, як допустимі докази, аргументуючи це тим, що, відповідно до ч. 1 ст. 86 КПК України, їх отримано не в порядку, встановленому КПК України. Тому видається сумнівним твердження про визначену КПК України можливість сторони захисту збирати докази шляхом витребування речей, копій документів, відомостей висновків, експертів, висновків ревізій, актів перевірок [257, с. 98]. Лише після огляду уповноваженими суб'єктами та проведення експертного дослідження такі предмети й документи, отримані захисником за адвокатським запитом, можуть бути визнані документами-доказами або речовими доказами [190, с. 125]. Тож попри те, що КПК України не регламентує детальний порядок витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок,

хоч і передбачає його, захиснику необхідно формувати звернення, клопотання чи запит, посилаючись лише на ч. 3 ст. 93 КПК України, якщо хоче отримати оригінали документів та речі від інших суб'єктів.

Також слід зауважити, що в ч. 1 ст. 94 КПК України передбачено, що лише слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, оцінюють кожний доказ з позицій належності, допустимості, достовірності, а сукупність зібраних доказів – з погляду достатності та взаємозв'язку для прийняття відповідного процесуального рішення [233]. Тобто захисник не визначений як суб'єкт оцінки доказів. З цього приводу І. І. Цилюрик зауважила, що на захисника також покладено обов'язок здійснювати оцінку доказів, адже це випливає з ч. 1 ст. 47 КПК України, у якій закріплено імперативне положення, що захисник зобов'язаний використовувати засоби захисту, передбачені КПК України й іншими законами України, з метою забезпечення дотримання прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого та з'ясування обставин, які спростовують підозру чи обвинувачення, пом'якшують чи виключають кримінальну відповідальність підозрюваного, обвинуваченого [537, с. 175]. Не можемо схвалити таку її позицію, оскільки в ч. 1 ст. 94 КПК України чітко передбачено, що лише слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд є суб'єктами, які уповноважені оцінювати докази. Відповідно до ч. 1 ст. 45 КПК України, у захисника інша функція в кримінальному провадженні – здійснення захисту [233], що виявляється, зокрема, в забезпеченні захисту прав, свобод і законних інтересів підозрюваного, обвинуваченого, підсудного, засудженого, виправданого, особи, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішується питання про їх застосування в кримінальному провадженні, особи, стосовно якої розглядається питання про видачу іноземній державі (екстрадицію) [344]. Тому захисник під час здійснення захисту оцінює фактичні дані (у кримінальному процесуальному розумінні) чи криміналістично значущу інформацію (у криміналістичному

розумінні), яку він збирає під час досудового розслідування і яка в судовому провадженні може бути визнана як доказ. Переконані, що тлумачити ч. 1 ст. 47 КПК України так, що захисник уповноважений оцінювати докази, не можна [115, с. 628–-629].

Слід зауважити, що успішність проведення захисником витребування речей, відомостей та документів від різних суб'єктів залежить не лише від наявності в КПК України дозволу на це, а від застосування захисником криміналістичних знань, що є системою інформації про криміналістичне забезпечення проведення такого витребування [115, с. 629]. Своєю чергою в попередніх розділах ми дійшли висновку, що криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження має такі ключові елементи, як техніко-, тактико- та методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів. У цьому контексті й висвітлюватимемо криміналістичне забезпечення витребування захисником від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок.

Проведення захисником витребування речей, відомостей та документів у різних суб'єктів у порядку ч. 3 ст. 93 КПК України можна поділити на такі етапи: підготовчий, робочий, заключний [115, с. 629].

Після аналізу загальної ситуації в кримінальному провадженні, яка склалася на момент залучення адвоката як захисника в кримінальному процесі та погодження стратегії захисту з підозрюваним, відбувається складання плану захисником. Підготовчий етап проведення витребування речей, відомостей та документів у різних суб'єктів у порядку ч. 3 ст. 93 КПК України буде передбачати такі дії: детальне вивчення обставин кримінального правопорушення, з огляду на які необхідно провести цю процесуальну дію, підготовка відповідного запиту, звернення, заяви чи клопотання. Слід ураховувати, що криміналістичну тактику й техніку цієї процесуальної дії

необхідно розробляти і застосовувати відповідно до положень законодавства України, адже вони не можуть суперечити йому [561, с. 39].

Детальне вивчення обставин кримінального правопорушення полягає в тому, що захисник докладно вивчає окремі копії матеріалів кримінального провадження чи виписки з нього, які він отримав під час ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в порядку ст. 221 КПК України. Додатково аналізує ті факти, які повідомив йому його клієнт у статусі підозрюваного й інші відомості, що могли надати йому, наприклад, свідки події. Тобто відбувається аналіз усього масиву відомої захиснику інформації на певному етапі захисту. Завдяки такому детальному вивченню обставин кримінального провадження захисник з'ясовує, чи є якась імовірність того, що результат витребування речей, відомостей та документів безпосередньо чи опосередковано допоможе виправдати чи пом'якшити покарання його клієнта, а також з'ясувати всі або частину обставин кримінального провадження. Якщо така імовірність є, то захисник приступає до складання відповідного документа у формі запиту, звернення чи іншій не забороненій законом формі [115, с. 629].

Складання відповідного запиту чи звернення в порядку ч. 3 ст. 93 КПК України не вирізняється особливою процесуальною формою, адже належно не регламентовано. Це означає, що з криміналістичної позиції його можна сформувати на власний розсуд. Переконані, що захисник під час складання такого запиту чи звернення має зважати як на його форму, так і зміст. З метою належного оформлення такого запиту чи звернення захиснику необхідно спрямувати увагу на такі правові акти, як: КПК України [233], закони України «Про інформацію» від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII [371], «Про доступ до публічної інформації» від 13 січня 2011 року № 2939-VI [353], постанова Кабінету Міністрів України «Питання українського правопису» від 22 травня 2019 року № 437 [322] тощо. З тактичної позиції, щоб запит чи звернення привернуло увагу запитуваної сторони, його форма має бути сформована так, аби весь зміст був надрукований одним шрифтом, з виділенням однакового розміру абзаців (відступ: 1,1 чи 1,25 см), заголовки можна виділити жирним

накресленням, а запитувану інформацію можна виокремити заголовком, наприклад, із зазначенням: «**Прошу:**» (жирне накреслення авторське. – *О. Л.*) чи виділити текст курсивом, підкреслити його [115, с. 629].

Техніко-криміналістичне забезпечення формування таких запитів чи звернень виявляється в тому, що захисник на цьому етапі активно використовує такі технічні засоби, як ноутбук, комп'ютер, мобільний телефон, а також глобальну мережу Інтернет. Користування такими технічними засобами для пошуку реквізитів юридичних осіб чи даних фізичних осіб не є винятком [115, с. 629].

Опитування 180 адвокатів-захисників засвідчило, що на практиці формування запитів чи звернень з метою витребування речей, документів та їх копій відбувається такими способами: 1) виключно у формі адвокатського запиту відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» (2,8 %); 2) виключно на підставі ч. 3 ст. 93 КПК України (16,1 %); 3) посилаючись як на ч. 3 ст. 93 КПК України, так і на ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в одному запиті чи зверненні (26,7 %); 4) залежно від ситуації і тактики дій використовують всі три попередньо передбачені способи (54,4 %) (додаток А).

З цього приводу слід зауважити, що під час кримінального провадження захиснику необхідно керуватися ч. 3 ст. 93 КПК України, попри те, що в жодному правовому акті не передбачено процесуального порядку проведення цієї процесуальної дії. Про це свідчить й абзац 4 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», згідно з яким «надання адвокату інформації та копій документів, отриманих під час здійснення кримінального провадження, здійснюється в порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом» [344]. Відповідно до законодавчих положень, якщо захисник у запиті чи зверненні посилатиметься лише на ч. 3 ст. 93 КПК України, то він зможе витребувати: речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та актів перевірок від органів державної влади, органів

місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб.

Проте, на жаль, виконання цієї процесуальної дії не передбачає чітких строків, протягом яких запитувана сторона може надати відповідні речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та актів перевірок. Навіть якщо захисник посилається виключно на Закон України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то відповідно до ст. 24 цього Закону він може отримати від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових осіб, а також фізичних осіб (тільки за їх згодою) лише інформацію та копії документів, адже положення цього Закону не передбачають отримання оригіналів документів та речей. Перевага обрання тактики направлення лише адвокатського запиту або в поєднанні з посиланням на ч. 3 ст. 93 КПК України полягає в тому, що надання відповіді на адвокатський запит зобов'язує запитувану сторону надати відомості та копії документів не пізніше ніж за п'ять робочих днів, а в разі якщо адвокатський запит стосується надання значного обсягу інформації або потребує пошуку інформації серед значної кількості даних, строк розгляду адвокатського запиту може бути подовжено до двадцяти робочих днів з обґрунтуванням причин такого подовження, про що адвокату письмово повідомляють не пізніше ніж за п'ять робочих днів з дня отримання адвокатського запиту. Якщо запитувана сторона не надасть, несвоєчасно або надасть неповну чи ту інформацію, яка не відповідатиме дійсності, то вона підлягатиме відповідальності, встановленій законом, крім випадків відмови в наданні інформації з обмеженим доступом (ч. 2, 3 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність») [344].

Важливим фактором є те, що під час здійснення захисту в кримінальному провадженні, зокрема і формування запиту чи звернення, захисник зобов'язаний дотримуватися Закону України «Про захист персональних даних». Тобто йому в запиті чи зверненні необхідно вказувати повні дані його клієнта лише в тих випадках, у яких це є необхідним. Тобто вказування даних клієнта є виправданим заходом тоді, коли отримані відомості чи документи (їх копії) безпосередньо

пов'язані з даними підзахисного, або стосуються лише його, а незазначення таких даних унеможливлює отримання відомостей чи документів (їх копії) [115, с. 631].

Відповідний запит чи звернення може бути оформлено в паперовій чи електронній формі й особисто підписане захисником. Текст такого запиту повинен бути чітким, конкретним, лаконічним, інформативним і відповідати орфографічним, лексичним, морфологічним, синтаксичним, стилістичним, пунктуаційним нормам. Такий документ має стосуватися питання, яке сформульоване в заголовку до тексту, чітко відображати причину й мету його створення, висвітлювати суть конкретної справи, містити аргументацію, висновки, прохання. Під час його складання використовують діловий стиль, якому притаманний нейтральний тон викладення, позбавлений образності, емоційності й індивідуальних авторських рис. Такий запит чи звернення необхідно оформлювати у вигляді суцільного зв'язного тексту. Такий текст має містити вступну, мотивувальну та заключну частини. Вступна частина висвітлює підставу, обґрунтування або мету складення документа, мотивувальна – обґрунтування позиції захисника, у заключній – висновки, прохання [367]. Важливим є зазначення контактного номера у відповідному запиті чи зверненні, адже це забезпечить гарантованість того, що адресат у разі виникнення певних питань зможе зв'язатися із захисником та отримати його відповіді чи пояснення з приводу запиту чи звернення. Задля сприяння вибудові майбутніх належних взаємозв'язків з адресатами та підвищення шансів отримання позитивної відповіді захиснику необхідно користуватися такою криміналістичною рекомендацією: зазначати в запиті чи зверненні, якщо він має намір витребувати копії документів, вказівку на те, що він готовий чи гарантує відшкодування фактичних витрат на копіювання відповідних документів у повному обсязі, попри те, що в абзаці 3 ч. 2 ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» передбачено, що адвокат зобов'язаний відшкодувати фактичні витрати на копіювання та друк, якщо задоволення адвокатського запиту

передбачає виготовлення копій документів обсягом більш як десять сторінок [344].

Тактико-криміналістичне забезпечення на цьому етапі виявляється в тому, що захисник прописує в запиті чи зверненні ту інформацію та підкріплює до нього ті документи чи їх копії, які будуть чіткими «аргументами» та «поясненнями» в наданні затребуваних відомостей, документів (їх копій), речей [115, с. 631]. Крім цього, тактико-криміналістичне забезпечення полягає в налагодженні взаємодії між різними суб'єктами (наприклад, захисник – слідчий, захисник – потерпілий, захисник – особа, що володіє певними речами чи документами, захисник – юридична особа (приватного або публічного права)).

Якщо захисник звертається в порядку ч. 3 ст. 93 КПК України до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб, то для підтвердження своїх повноважень він подає належно засвідчені копії: 1) свідоцтва про право на зайняття адвокатською діяльністю; 2) ордера, договору із захисником або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правової допомоги [233]. Якщо захисник має намір подати адвокатський запит відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», то йому необхідно належно засвідчити копії свідоцтва про право на заняття адвокатською діяльністю, ордера або доручення органу (установи), уповноваженого законом на надання безоплатної правничої допомоги [344].

Слід зауважити, що запит чи звернення спрямовані на досягнення певного результату й не завжди це може бути виконання визначених у ньому прохань. Інколи їх подання є формальною дією захисників, тактичним прийомом. Наприклад, якщо адвокату на практиці неодноразово слідчий суддя відмовляв у проведенні тимчасового доступу до речей та документів тому, що він не вжив інших заходів, що характеризуються меншим ступенем обмеження прав, свобод і законних інтересів особи, тоді всі наступні рази захиснику доцільно подавати формальний запит до юридичних чи фізичних осіб (якщо це не суперечить втраті чи знищенню речей, відомостей та документів), наперед маючи інформацію, що

йому можуть не надати такі речі, відомості й документи, а він їх отримає лише після проведення тимчасового доступу до речей та документів у порядку, передбаченому главою 15 КПК України [115, с. 631].

Робочий етап проведення цієї процесуальної дії виявляється в безпосередньому направленні відповідного запиту чи звернення до конкретного органу державної влади, органу місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації, службової та фізичної особи [115, с. 631].

Відповідний запит чи звернення може бути подано адресату як за допомогою поштового зв'язку, так і за допомогою електронних сервісів. Під час обрання захисником таких способів подання запитів чи звернень він має попередньо з'ясувати, чи є доступ в адресата до електронних сервісів; чи зможе він їх отримати таким шляхом; настільки оперативно необхідно отримати відповідь [115, с. 631].

Відповідно до Закону України «Про поштовий зв'язок» від 3 листопада 2022 року № 2722-IX, до універсальних послуг поштового зв'язку належать послуги з пересилання: простих поштових відправлень, реєстрованих листів, зокрема з оголошеною цінністю, масою до 2 кг; посилок без оголошеної цінності масою до 10 кг; відправлень для сліпих масою до 7 кг [376]. Згідно з п. 8 постанови Кабінету Міністрів України № 270 «Про затвердження Правил надання послуг поштового зв'язку» від 5 березня 2009 року № 270, як до внутрішніх, так і до міжнародних поштових відправлень належать листи прості й рекомендовані. Захиснику доцільно направляти запити чи звернення рекомендованим поштовим відправленням, адже його приймають для пересилання без оцінки відправником вартості його вкладення, відстежують у системі оператора поштового зв'язку на шляху пересилання відправлення та вручають одержувачу з підтвердженням вручення [366]. Слід зазначити, що задля з'ясування, наприклад, точної адреси юридичної особи або тієї адреси юридичної особи, підрозділ якої забезпечить швидке опрацювання запиту, захисник може попередньо дізнатися за допомогою стаціонарного чи мобільного зв'язку, зателефонувавши за відповідним номером телефону адресату. Крім

цього, досвідчені адвокати, за умови швидкого з'ясування окремих обставин, можуть попередньо домовитися з адресатом, паралельно очікуючи отримання оригіналів документів поштовим зв'язком щодо надання, наприклад, сканкопії затребуваних документів на e-mail адвоката або їх фото на месенджери (WhatsApp, Viber, Signal тощо). Водночас з метою оперативного забезпечення опрацювання запиту чи звернення адвоката, керуючись законами України «Про електронні документи та електронний документообіг» від 22 березня 2003 року № 851-IV [355] та «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги» від 5 листопада 2017 року № 2155-VIII [356], його можна подати в електронній формі. Наприклад, це можна зробити за допомогою електронного сервісу «Вчасно». Він створений для компаній, підприємців та фізичних осіб, допомагає просто і швидко підписувати, обмінюватися та зберігати документи в електронному вигляді [541].

Заключний етап передбачає аналіз отриманої відповіді захисником на відповідний запит чи звернення. Є чотири варіанти отримання такої відповіді: 1) отримання всіх відомостей, речей, документів чи їх копій, що були зазначені в запиті чи зверненні; 2) часткове отримання відомостей, речей, документів чи їх копій, що були зазначені в запиті чи зверненні; 3) відмова в отриманні затребуваних відомостей, речей, документів чи їх копій; 4) ненадання адресатом жодної відповіді захиснику на запит чи звернення [115, с. 632].

У разі повного задоволення запиту чи звернення захисник оцінює отримані відомості, речі, документи чи їх копії з позицій їх достатності та якості сприйняття (наприклад, чи є копії документів читабельними). Після цього вирішує питання про подальше використання отриманих речей, відомостей, документів та їх копій під час здійснення захисту в кримінальному провадженні. Такі речі, відомості й документи захисник може використати для здійснення інших процесуальних дій (проведення судової експертизи, тимчасового доступу до речей та документів тощо), або вирішити питання про необхідність відкриття чи невідкриття таких отриманих матеріалів стороні обвинувачення для ознайомлення після завершення досудового розслідування. Відповідно до

абзацу 2 ч. 6 ст. 290 КПК України, «сторона захисту має право не надавати прокурору доступ до будь-яких матеріалів, які можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення. Вирішення питання про віднесення конкретних матеріалів до таких, що можуть бути використані прокурором на підтвердження винуватості обвинуваченого у вчиненні кримінального правопорушення і, як наслідок, прийняття рішення про надання чи ненадання прокурору доступу до таких матеріалів, може бути відкладено до закінчення ознайомлення сторони захисту з матеріалами досудового розслідування» [233]. Якщо сторона захисту не здійснить відкриття матеріалів згідно з положеннями ст. 290 КПК України, суд не має права допустити відомості, що містяться в них, як докази (ч. 12 ст. 290 КПК України) [233]. Паралельно з цим захисник звертається до плану захисту свого клієнта і за необхідності корегує його, зважаючи на отримані відомості, речі чи документи [115, с. 632].

Якщо відбулося часткове задоволення запиту чи звернення, то необхідно захиснику вирішувати питання щодо його повторного направлення (наприклад: було допущено помилку на підготовчому етапі й направлено запит адресату, який не може надати всі запитувані відомості чи документи (їх копії); чітко в змісті не зазначено, які саме відомості, речі, документи (їх копії) необхідні захиснику; додатково необхідно направити певні підтверджувальні відомості чи матеріали для отримання повної відповіді від адресата тощо), або для проведення процесуальної дії з більшим ступенем обмеження прав, свобод і законних інтересів особи, такої як тимчасовий доступ до речей та документів, обшук [115, с. 632].

Якщо запит було відхилено, то, крім окреслених криміналістичних рекомендацій у випадках часткового задоволення запиту чи звернення, захисник може вирішити питання щодо витребування таких самих відомостей чи документів в іншої юридичної чи фізичної особи, у яких вони можуть бути [115, с. 632].

Отже, витребування від різних суб'єктів речей, відомостей та документів є тією процесуальною дією, яка спрямована на збирання фактичних даних захисником у кримінальному провадженні, що можуть стати доказами, або сприяти отриманню доказів. Ефективність проведення цієї процесуальної дії залежить як від дотримання кримінальних процесуальних засад, так і від урахування криміналістичних рекомендацій [115, с. 632].

Окрім витребування, у ч. 3 ст. 93 КПК України передбачено й такий спосіб збирання доказів, як отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок. Окремі адвокати (60 % анкетованих) його відносять до самостійного способу збирання доказів (додаток А). Водночас ми переконані, що таке твердження є помилковим, адже самостійне збирання доказів виявляється в незалежній діяльності захисника, яку проводять за власною ініціативою, без сторонньої допомоги уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та ін.). Своєю чергою процес отримання речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок характеризується особистою ініціативою іншої особи (підозрюваного, свідка), яка надає такі речі, відомості, копії документів захиснику. Щодо прихильників (68,3 % анкетованих) того, що тимчасовий доступ до речей і документів теж є самостійним способом збирання доказів адвокатом-захисником (додаток А) зауважимо, що це твердження теж не є логічним, адже, попри те, що захисник самостійно може реалізувати робочий етап цієї процесуальної дії, йому завжди необхідно отримувати ухвалу слідчого судді (іншими словами – дозвіл) на проведення цього заходу забезпечення кримінального провадження.

Захисник може здійснювати дії, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів (ч. 3 ст. 93 КПК України) [233], він має право опитати особу, яка була свідком вчинення чи невчинення кримінального правопорушення. Постає питання: чи буде таке пояснення джерелом доказів у кримінальному провадженні. Наразі в КПК України передбачено такі

положення: 1) пояснення осіб є процесуальним джерелом доказів у кримінальному провадженні про кримінальні проступки; 2) пояснення осіб може бути використано як джерело доказів у кримінальному провадженні щодо злочину лише на підставі ухвали слідчого судді, яка постановляється за клопотанням прокурора (ст. 298-1 та 300 КПК України) [233].

Отже, самостійне збирання фактичних даних (з дотриманням загальних положень кримінального процесуального законодавства України та використовуючи криміналістичні рекомендації) стороною захисту дає змогу отримати докази в кримінальному провадженні.

Висновки до розділу 5

Техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка полягає в діяльності суб’єктів сторони захисту з розроблення та використання технічних засобів і прийомів їх застосування, а також створенні сприятливих умов під час одержання від осіб, які наділені в кримінальному провадженні процесуальним статусом свідка, відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні.

Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка виявляється в сукупності теоретичних наукових положень і розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій з планування та організації суб’єктами сторони захисту допиту задля одержання від осіб, які наділені в кримінальному провадженні процесуальним статусом свідка, відомостей щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні.

Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту супроводжується протягом усієї організаційної діяльності захисника, який планує ініціювати проведення допиту свідка, що складається з таких етапів: 1) пошук потенційних свідків; 2) отримання письмових пояснень від

потенційних свідків; 3) формування та подання клопотання щодо проведення допиту потенційного свідка; 4) оскарження постанови уповноваженої особи сторони обвинувачення щодо відмови в проведенні допиту потенційного свідка слідчому судді; 5) безпосередня участь захисника під час допиту свідка. Деякі з цих етапів, зокрема такі, як отримання письмових пояснень від потенційних свідків, оскарження постанови уповноваженої особи сторони обвинувачення щодо відмови в проведенні допиту потенційного свідка слідчому судді, безпосередня участь захисника під час допиту свідка, є факультативними, однак це не применшує їх значення в реалізації збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка.

Криміналістичне забезпечення ініціювання стороною захисту проведення судових експертиз до слідчого, дізнавача, прокурора виявляється в процесі підготовки, подання клопотання, а також ознайомлення з результатами проведеної експертизи, що відбувається у своєрідній взаємодії з уповноваженою особою (слідчим, дізнавачем, прокурором), а не в безпосередньому проведенні судової експертизи.

Організаційна діяльність сторони захисту, яка планує ініціювати проведення судової експертизи, має три ключові етапи – підготовчий, робочий та заключний, які вирізняються певними особливостями. Усі ці етапи супроводжуються техніко- й тактико-криміналістичним забезпеченням.

Клопотання про призначення судової експертизи має містити не лише вмотивований зміст для уповноваженої особи, а й правильно побудовані питання судовому експерту.

Криміналістичне забезпечення ініціювання стороною захисту проведення негласних слідчих (розшукових) дій передбачає підготовку клопотання про проведення НСРД, безпосереднє подання клопотання, а також ознайомлення з результатами проведеної НСРД.

Криміналістичне забезпечення ініціювання стороною захисту проведення процесуальних дій (не включаючи слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій) охоплює такі етапи:

1) підготовчий (аналіз матеріалів кримінального провадження, аналіз висвітленої ситуації підзахисного, проведення інших процесуальних дій, підготовка клопотання про проведення процесуальної дії, підготовка плану проведення процесуальної дії тощо);

2) робочий (безпосереднє проведення процесуальної дії, участь у проведенні процесуальної дії);

3) заключний (фіксація процесуальної дії, підбиття підсумків й оцінювання всіх установлених даних, аби перевірити, чи всі поставлені завдання процесуальної дії виконано).

Самостійне збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні відбувається шляхом: витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок (зокрема адвокатський запит відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), опитування свідків та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України. Усі вони охоплюють техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення. Найпоширенішою процесуальною дією для сторони захисту є: витребування від різних суб’єктів речей, відомостей та документів є тією процесуальною дією, яка спрямована на збирання фактичних даних захисником у кримінальному провадженні, що можуть стати доказами або сприяти отриманню доказів. Ефективність проведення цієї процесуальної дії залежить як від дотримання кримінальних процесуальних засад, так і від урахування криміналістичних рекомендацій [115, с. 632].

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено теоретичне узагальнення, проведено емпіричні дослідження та запропоновано вирішення важливої науково-прикладної проблеми, суть якого полягає у формуванні концептуальних теоретичних, методологічних, правових, праксеологічних засад криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження. Сформовано такі висновки:

1. Визначено історичні періоди розвитку наукового знання щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження:

I. *Донауковий* (до н.е. – середина XIX ст.), який охоплює такі етапи:

– виникнення окремих знань зі збору речей, документів й отримання показань, що слугували доказами вчинення протиправних дій в окремих країнах світу (до н.е. – кінець XIII ст.);

– становлення інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення на територіях України, що знаходилися під протекторатом інших держав і державно-політичних утворень (початок XIV – середина XIX ст.).

II. *Науковий* (кінець XIX ст. – донині):

– становлення інституту збирання доказів, що наближений до сучасного класичного варіанту, і формування підґрунтя інституту криміналістичного забезпечення (кінець XIX ст. – кінець 1922 року);

– становлення інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення за радянської доби (кінець 1922 року – кінець 1960 року);

– розвиток інституту збирання доказів і його криміналістичного забезпечення за нового часу радянської доби (кінець 1960 року – кінець 1991 року);

– розвиток інституту збирання доказів, узгодження його з новим законодавством за часів незалежної України, розроблення нових і вдосконалення наявних засобів криміналістичної тактики й техніки, урахування зазначених положень у методиці розслідування окремих видів (груп) злочинів, формування

цілісної концепції криміналістичного забезпечення досудового розслідування (кінець 1991 року – початок 2012 року);

– удосконалення інституту збирання доказів та його криміналістичного забезпечення відповідно до міжнародних і європейських стандартів, охоплення інститутом криміналістичного забезпечення процесу кримінального провадження загалом (початок 2012 року – донині).

Обґрунтовано, що генеза криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження виявляється в постійному взаємозв'язку кримінального процесуального (законодавче закріплення способів збирання доказів і прав, обов'язків та функцій уповноважених на це суб'єктів) і криміналістичного (технічне, тактичне й методичне забезпечення процесу збирання фактичних даних) складників.

2. Тлумачення поняття «збирання доказів» науковцями (О. В. Капліна, М. А. Погорецький, О. С. Старенький, В. М. Тертишник, В. І Фаринник та ін.) засвідчує, що до його змісту належать різні елементи. Аргументовано, що поняття «збирання доказів» охоплює такі елементи: пізнання, знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження та фіксація.

Встановлено, що як кримінальний процесуальний (дотримання вимог кримінальної процесуальної форми), так і криміналістичний (практична реалізація поставлених завдань) аспекти є невід'ємними та взаємодоповнювальними елементами під час тлумачення поняття «збирання доказів» у контексті діяльності сторін кримінального провадження (на думку 96,7 % слідчих, 94,8 % дізнавачів, 99 % прокурорів, 95 % захисників, 100 % суддів, 100 % викладачів).

Сформульовано дефініцію поняття «криміналістичне забезпечення». Проаналізовано праці вчених (В. А. Журавель, З. М. Топорецька, Ю. М. Чорноус) і схвалено підхід щодо виокремлення таких складників криміналістичного забезпечення: криміналістична техніка, криміналістична тактика і криміналістична методика, що узгоджується із системою науки криміналістики.

Оскільки криміналістичне забезпечення спрямовано на реалізацію практичних завдань уповноважених суб'єктів під час розслідування кримінальних правопорушень, то криміналістична техніка, тактика й методика безпосередньо сприяють їх вирішенню. Загальна теорія криміналістики спрямована на задоволення потреб криміналістики як науки і є підґрунтям зазначеної наукової та практичної категорії.

Криміналістичне забезпечення спрямовано на задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб'єктів зі сторони як обвинувачення, так і захисту, розробляючи та надаючи їм криміналістичні методи, прийоми, засоби й рекомендації щодо їх застосування з метою виконання завдань кримінального провадження.

Окреслено особливості реалізації засади змагальності в контексті діяльності сторони захисту й обвинувачення. Засвідчено, що, попри відмінності компетенцій, сутність принципу змагальності кримінального процесу під час збирання доказів сторонами кримінального провадження виявляється в їх рівних правах на знаходження та витребування фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

3. Правові основи криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження становлять систему, яка охоплює: 1) Конституцію України; 2) міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, що визначають: а) права й основоположні свободи людини та громадянина; б) міжнародні договори щодо взаємодії між іноземними державами та міжнародними інституціями в кримінальних справах; 3) КПК України та закони України, які регламентують форми, методи, засоби, способи, процедуру збирання доказів; 4) відомчі та міжвідомчі правові акти профільних міністерств, центральних органів виконавчої влади й інших уповноважених органів (регламентують конкретні функції окремих суб'єктів під час збирання фактичних даних, порядок використання технічних засобів); 5) рішення Конституційного Суду України, постанови Пленуму Верховного Суду, рішення ЄСПЛ.

Визначено правову основу криміналістичного забезпечення під час збирання доказів сторонами кримінального провадження відповідно до техніко, тактико- і методико-криміналістичної складових.

Правовою основою техніко-, тактико і методико-криміналістичного забезпечення є сукупність усіх видів правових актів та рішень Конституційного Суду України, Пленуму Верховного Суду та ЄСПЛ, які охоплюють основні аспекти техніко- й тактико-криміналістичного забезпечення, регулюють питання застосування науково-технічних засобів, засобів криміналістичної тактики в межах кримінального провадження, під час організації та здійснення розслідування, запобігання окремим видам кримінальних правопорушень, а також організації та здійснення захисту підозрюваного, обвинуваченого, засудженого й інших суб'єктів, визначених у п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України.

4. Техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження має два значення: 1) сукупність засобів і знарядь, які призначені для знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження; 2) діяльність уповноважених суб'єктів з розроблення, упровадження та використання засобів, знарядь, прийомів і рекомендацій щодо їх застосування, а також створення належних умов під час знаходження, сприйняття, витребування, вилучення, збереження, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, які мають значення для кримінального провадження.

Техніко-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в контексті практичної діяльності можна класифікувати:

I. Залежно від сторони кримінального провадження: 1) сторона обвинувачення (прокурор, керівник органу досудового розслідування, слідчий, керівник органу дізнання, дізнавач, а також потерпілий, його представник і законний представник у випадках, установлених КПК України); 2) сторона захисту (особа, стосовно якої зібрано достатньо доказів для повідомлення про

підозру у вчиненні кримінального правопорушення, але не повідомлено про підозру у зв'язку з її смертю, підозрюваний, обвинувачений, засуджений, підсудний, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, а також їхні законні представники та захисники).

II. Залежно від суб'єктів, які реалізують свої повноваження під час збирання доказів, використовуючи засоби техніко-криміналістичного забезпечення: 1) уповноважені особи (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.); 2) захисники; 3) інші особи сторони обвинувачення та захисту, що передбачені в п. 19 ч. 1 ст. 3 КПК України.

III. Залежно від способів реалізації повноважень суб'єктами в питаннях проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, використовуючи засоби техніко-криміналістичного забезпечення: 1) безпосередній (прокурор, слідчий, дізнавач та ін.); 2) опосередкований, шляхом ініціювання (потерпілий, його представник і законний представник, підозрюваний, обвинувачений, захисник та ін.).

IV. Залежно від виконуваного виду процесуальної дії, використовуючи засоби техніко-криміналістичного забезпечення: 1) слідчі (розшукові) дії; 2) негласні слідчі (розшукові) дії; 3) заходи забезпечення кримінального провадження; 4) інші процесуальні дії.

Класифікацію може бути доповнено й такими складовими: залежно від виду технічного засобу, який застосовують під час збирання доказів (пристрої та апаратура; інструменти й обладнання; прилади та матеріали; комплекти науково-технічних засобів), залежно від місця використання технічних засобів (засоби польової криміналістики; засоби лабораторної техніки) та їх призначення, які нині вже є розробленими й належать до системи техніко-криміналістичних засобів.

5. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплює тактику обвинувачення і тактику захисту.

Тактика обвинувачення в кримінальному провадженні – це один із напрямів криміналістичної тактики, що становить систему наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з планування та організації кримінального провадження задля визначення оптимальної лінії поведінки суб'єктів сторони обвинувачення в кримінальному провадженні з проведення процесуальних дій, спрямованих на встановлення обставин, що підлягають доказуванню, з метою виконання завдань кримінального провадження.

Тактика захисту в кримінальному провадженні – це напрям криміналістичної тактики, що охоплює сукупність теоретичних наукових положень і розроблених на їх основі практичних рекомендацій з планування та організації представниками сторони захисту тих дій у кримінальному провадженні, які спрямовані на доказування з метою захисту особистих чи іншої особи прав, свобод й інтересів.

Визначено відмінності тактики обвинувачення від тактики захисту. Вони полягають як у суб'єктах застосування, так і в її сутності. Тактика обвинувачення спрямована на встановлення обставин, які підлягають доказуванню в кримінальному провадженні (доведення факту, що особа вчинила кримінальне правопорушення), а тактика захисту спрямована на захист інтересів, прав і свобод особи, яка перебуває в певному процесуальному статусі, що визначений КПК України (підозрюваний, обвинувачений, підсудний та інші особи, передбачені ч. 1 ст. 45 КПК України). Для реалізації цих завдань сторони використовують систему тактико-криміналістичних засобів.

6. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення – це система наукових положень і розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності суб'єктів сторони обвинувачення під час знаходження, сприйняття, витребування, а також вилучення, збереження, фіксації фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті), що мають значення для кримінального

провадження, з метою встановлення обставин, що підлягають доказуванню в кримінальному провадженні.

Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту – це система наукових положень, які ґрунтуються на даних криміналістичної методики та розроблюваних на їх основі практичних рекомендацій, що забезпечують ефективність діяльності суб'єктів сторони захисту під час знаходження, сприйняття, витребування фактичних даних (у кримінальному процесуальному аспекті) чи криміналістично значущої інформації (у криміналістичному аспекті), що мають значення для кримінального провадження, з метою забезпечення захисту прав, свобод і законних інтересів визначених кримінальним процесуальним законодавством осіб у кримінальному провадженні.

Досягнення завдань криміналістичної методики залежить від ефективності діяльності зі збирання доказів, що забезпечує результативність кримінального провадження. Криміналістична методика відіграє важливу роль у забезпеченні процесу ефективності як розслідування кримінального правопорушення, так і здійснення захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

7. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження охоплюють два основні аспекти, тож їх розподілено так:

1. За рівнем забезпечення прав і свобод людини (мають загальнообов'язковий характер для сторін кримінального провадження):

1.1. Національні стандарти.

1.2. Міжнародні стандарти:

1.2.1. Міжнародні універсальні стандарти;

1.2.2. Міжнародні регіональні стандарти:

– європейські стандарти;

– міждержавні стандарти (суб'єктами використання яких є лише уповноважені особи).

2. За дією в просторі в контексті Закону України «Про стандартизацію» (мають рекомендаційний характер для сторін кримінального провадження):

2.1. Міжнародні стандарти.

2.2. Регіональні стандарти.

2.2.1. Європейські стандарти;

2.2.2. Міждержавні стандарти.

2.3. Національні стандарти.

Формування поняття «стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в Україні за рівнем забезпечення прав і свобод людини», з огляду на проведені дослідження, відбулося за такими основними етапами: 1) зародження в науках кримінального процесу та криміналістики таких понять, як «міжнародні стандарти», «європейські стандарти», «національні стандарти», з 24 серпня 1991 року до 13 квітня 2012 року; 2) розвиток цих понять, виникнення і розвиток інших термінів, що охоплювали термін «стандарт» (наприклад, стандарти доказування, стандарти доброякісності кримінальних процесуальних рішень, стандарти досудового розслідування), – з 13 квітня 2012 року й донині.

8. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження – це діяльність, яка полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності відповідних суб’єктів у здійсненні ними пізнавальної діяльності, яка виявляється в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та ін.) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з огляду на: 1) норми та принципи міжнародних правових актів і позиції міжнародних судових установ, які висвітлюють положення як щодо забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення; 2) стандарти, прийняті Міжнародною організацією зі стандартизації (International Organization for Standardization, ISO).

Новим у формуванні міжнародних стандартів є рішення Міжнародного кримінального суду. Нині в процесі розслідування воєнних злочинів як наслідку збройної агресії РФ в Україні надані практичні рекомендації враховують під час збирання доказів органами досудового розслідування.

9. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження – це діяльність, яка полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності відповідних суб'єктів у здійсненні пізнавальної діяльності, що виявляється в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження, з огляду на: 1) норми та принципи міжнародних правових актів (європейського спрямування) та позиції міжнародних судових установ (поширюють юридичну силу і юрисдикцію на країни Європи), які висвітлюють положення щодо як забезпечення дотримання основоположних прав та свобод людини, так і недопущення їх порушення; 2) стандарти, прийняті Міжнародною організацією зі стандартизації європейського спрямування (зокрема, European Network of Forensic Science Institutes, ENFSI).

Прикладом формування європейських стандартів європейською міжнародною судовою установою є діяльність Європейського суду з прав людини, позиції якого є правовими прецедентами. Для уповноважених осіб зі збирання доказів доцільним є використання практики ЄСПЛ (висвітлені позиції з приводу порушень правоохоронними органами прав і свобод людини, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод). Адже, маючи знання щодо рішень ЄСПЛ, уповноважені особи убезпечать себе від порушень прав і свобод людини, а також підвищать рівень ефективності як досудового розслідування загалом, так і конкретної процесуальної дії зокрема.

Для захисників, діяльність яких спрямована на збирання доказів невинуватості свого підзахисного, використання практики Європейського суду з прав людини необхідно розпочинати з етапу планування здійснення такого

захисту. Доцільно зосередити увагу на тих позиціях ЄСПЛ, які безпосередньо стосуються участі захисника в кримінальному провадженні. Маючи знання з таких позицій, захисники не допускатимуть порушень прав і свобод свого клієнта (підозрюваного, обвинуваченого, засудженого тощо) і забезпечать ефективний правовий захист особи в контексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Також стороні захисту слід опрацювати ті позиції ЄСПЛ, які стосуються порушень уповноважених осіб правоохоронних органів. Надалі захисник зможе належно реагувати на порушення, яких можуть припуститися уповноважені особи правоохоронних органів.

10. Криміналістичне забезпечення збирання доказів шляхом проведення слідчих (розшукових) дій охоплює кримінальний процесуальний, криміналістичний та психологічний аспекти.

Кримінальний процесуальний аспект полягає в законодавчому врегулюванні порядку проведення слідчих (розшукових) дій.

Криміналістичний аспект характеризується техніко-криміналістичним складником (наявність технічних засобів, їх розроблення та пристосування до процесу проведення слідчої (розшукової) дії; уміння успішно застосовувати такі технічні засоби); тактико-криміналістичним складником (розроблення та застосування тактичних прийомів, тактичних комбінацій, операцій і рекомендацій, що формують тактику слідчої (розшукової) дії); методико-криміналістичним складником (поєднання засобів криміналістичної техніки й тактики, з огляду на певні умови чи обставини під час розслідування конкретного виду кримінального правопорушення чи щодо окремої категорії осіб), конкретизуючи процес збирання криміналістично значущої інформації.

Психологічний складник виявляється в тому, що під час проведення конкретної слідчої (розшукової) дії застосовують психологічні знання та навички (діагностика особи правопорушника, встановлення психологічного контакту з учасниками слідчої (розшукової) дії, застосування допустимих методів психологічного впливу тощо).

Засади криміналістичного забезпечення збирання доказів стороною обвинувачення в кримінальному провадженні класифіковано так:

І. Криміналістичне забезпечення слідчих (розшукових) дій:

– слідчих (розшукових) дій (глава 20 розділу 3 КПК України);

– негласних слідчих (розшукових) дій (глава 21 розділу 3 КПК України).

ІІ. Криміналістичне забезпечення інших процесуальних дій:

1. Криміналістичне забезпечення процесуальних дій, що спрямовані на витребування, отримання та одержання доказів:

– витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України);

– отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України);

– одержання доказів на території іноземної держави за результатами здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження.

2. Криміналістичне забезпечення окремих заходів забезпечення кримінального провадження:

– тимчасового доступу до речей і документів (глава 15 розділу 2 КПК України);

– тимчасового вилучення майна (глава 16 розділу 2 КПК України);

– арешту майна (глава 17 розділу 2 КПК України);

– законного затримання (ст. 207 КПК України);

– затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191, ст. 208 КПК України).

Запропоновано доповнити КПК України новою статтею ст. 241-1 «Медичне освідування», яка міститиме чотири частини та регулюватиме питання визначення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або

перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції осіб, які можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення. У зв'язку з цим аргументовано необхідність внести зміни й у ст. 214 та 298-4 КПК України.

11. Теоретико-методологічні засади криміналістичного забезпечення проведення негласних слідчих (розшукових) дій ґрунтуються на загальних положеннях методології наукового дослідження та враховують спеціальні методи наукового дослідження таких наук, як кримінальний процес, криміналістика й оперативно-розшукова діяльність.

Попри те, що негласні слідчі (розшукові) дії як способи збирання доказів є видом слідчих (розшукових) дій, кількість учасників для їх проведення є вужчою, відповідно до уповноважених осіб, визначених КПК України.

Криміналістичне забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій передбачає техніко-, тактико- та методико-криміналістичне забезпечення цього процесу. Зокрема, технічну фіксацію перебігу та результатів негласних слідчих (розшукових) дій можуть здійснювати за допомогою таких технічних засобів: 1) технічні засоби, які знаходяться у вільному обігу; 2) спеціальні технічні засоби; 3) заздалегідь ідентифіковані (помічені) засоби; 4) несправжні (імітаційні) засоби.

12. Аналіз КПК України, наукових джерел, результати анкетування респондентів (прокурорів, слідчих, дізнавачів, викладачів, суддів, захисників) надали можливість виокремити такі процесуальні дії, що спрямовані на збирання доказів і не належать до слідчих та/чи негласних слідчих (розшукових) дій:

1) витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України);

2) отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ й організацій, службових і фізичних осіб

речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України);

3) одержання на території іноземної держави доказів за результатами здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження;

4) тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2);

5) тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2);

6) арешт майна (глава 17 розділу 2);

7) законне затримання (ст. 207 КПК України);

8) затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України).

Криміналістичним забезпеченням збирання доказів стороною обвинувачення шляхом проведення інших процесуальних дій є діяльність тих суб'єктів сторони обвинувачення, які визначені в КПК України та які здійснюють розроблення криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальше застосування для задоволення потреб практичної діяльності таких суб'єктів у здійсненні ними пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

13. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій охоплює такі етапи:

– формування та подання клопотання стороною захисту про проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

– прийняття рішення уповноваженою особою, якій подано клопотання про проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

– оскарження стороною захисту рішень, дій або бездіяльності уповноважених осіб під час ініціювання слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій (факультативний етап);

– безпосереднє збирання доказів уповноваженою особою або за її дорученням іншою службовою особою шляхом проведення слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій;

– участь сторони захисту в слідчих (розшукових) чи інших процесуальних діях (факультативний етап);

– підбиття підсумків на основі результатів проведених слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій як уповноваженими особами, так і стороною захисту.

Для кожного етапу надано криміналістичні рекомендації, які спрямовані на їх ефективне виконання в частині проведення таких слідчих (розшукових) дій, як допит свідків і проведення судових експертиз.

З метою забезпечення ефективної організації захисту в кримінальному провадженні на етапі досудового розслідування, використовуючи засоби техніко-, тактико- й методико-криміналістичного забезпечення, доцільно закріпити в КПК України право сторони захисту на оскарження рішення уповноваженої особи про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення, а саме регламентувати п. 12 у ст. 303 КПК України такого змісту: «рішення слідчого, дізнавача, прокурора про відмову в задоволенні клопотання про ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення (включаючи постанови, протоколи та додатки до них слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій (після розсекречування їх результатів у порядку, визначеному законодавством) та інших процесуальних дій) – особою, якій відмовлено в задоволенні клопотання, її представником, законним представником чи захисником».

14. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення процесуальних дій передбачає такі форми:

– звернення з клопотанням до слідчого, дізнавача, прокурора про проведення процесуальної дії, після погодження останніми суб'єкт сторони захисту самостійно проводить цю процесуальну дію (техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення для суб'єкта сторони захисту здійснюють як на етапі подання клопотання, так і на етапі проведення процесуальної дії);

– звернення з клопотанням до слідчого судді про проведення процесуальної дії, після погодження якого відбувається самостійне проведення процесуальної дії суб'єктом сторони захисту (техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення для суб'єкта сторони захисту передбачено як на етапі подання клопотання, так і на етапі проведення процесуальної дії);

– звернення з клопотанням до слідчого, дізнавача, прокурора про проведення процесуальної дії, після погодження якого слідчий, дізнавач, прокурор самостійно проводять цю процесуальну дію (відповідно до кримінального процесуального законодавства, можлива участь особи (осіб) зі сторони захисту в проведенні процесуальної дії, які подали відповідне клопотання) (техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення для суб'єкта сторони захисту виявляється на етапі подання клопотання, а також у випадках підтримання та використання криміналістичних рекомендацій суб'єкта сторони захисту слідчим, дізнавачем, прокурором, висвітлених у відповідному клопотанні, й на етапі проведення процесуальної дії);

– звернення з клопотанням до слідчого, дізнавача про проведення процесуальної дії, після задоволення якого відбувається погодження сформованого слідчим, дізнавачем клопотання в прокурора про проведення цієї процесуальної дії слідчим, дізнавачем (відповідно до кримінального процесуального законодавства можлива участь особи (осіб) зі сторони захисту в проведенні процесуальної дії, які подали відповідне клопотання) (техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення для суб'єкта сторони захисту виявляється на етапі подання клопотання, а також у випадках підтримання та використання криміналістичних рекомендацій суб'єкта сторони захисту

слідчим, дізнавачем, прокурором, висвітлених у відповідному клопотанні, й на етапі проведення процесуальної дії).

15. Криміналістичне забезпечення самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні передбачає, що суб'єкт сторони захисту (підозрюваний, обвинувачений, захисник та ін.) має право незалежно, за власною ініціативою, без сторонньої допомоги уповноважених осіб (прокурора, слідчого, дізнавача та ін.) здійснювати діяльність, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження.

Висвітлено, що самостійне збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні відбувається шляхом: витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок (зокрема, адвокатський запит відповідно до Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»), опитування свідків та ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України. Усі вони охоплюють техніко-, тактико- й методико-криміналістичне забезпечення. Найпоширенішою процесуальною дією для сторони захисту є витребування від різних суб'єктів речей, відомостей та документів – процесуальна дія, спрямована на збирання фактичних даних захисником у кримінальному провадженні, що можуть стати доказами або сприяти отриманню доказів. Ефективність проведення цієї процесуальної дії залежить як від дотримання кримінальних процесуальних засад, так і від урахування криміналістичних рекомендацій. Криміналістичне забезпечення діяльності із самостійного збирання доказів стороною захисту в кримінальному провадженні передбачає такі етапи: підготовчий, робочий, заключний.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адвокат у кримінальному провадженні : силабус навч. дис. для здоб. вищ. освіти другого (магістер.) рівня вищ. освіти галузі знань 08 «Право» спец. 081 «Право» / [О. М. Дроздов., О. І., Тищенко, А. Р. Туманянц та ін.]. Харків : Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, 2021. 19 с. URL: https://surl.li/hqaumh.

2. Академічний тлумачний словник української мови (1970–1980). *Словник української мови* : [вебсайт]. URL: http://sum.in.ua/.

3. Альонкін О. А. Міжнародно-праві стандарти прав людини – основа галузі міжнародного права прав людини : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2013. 32 с.

4. Арешонков В. В. Теоретичні, правові та праксеологічні засади техніко-криміналістичних досліджень у розслідуванні злочинів : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 559 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua /bitstream/123456789/18807/4/dysertatsia_areshonkov_compressed.pdf.

5. Аркуша Л. І. Основи виявлення та розслідування легалізації доходів, одержаних у результаті організованої злочинної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2011. 550 с.

6. Аркуша Л. І. Основи методики виявлення і розслідування організованої злочинної діяльності при наявності корумпованих зв’язків : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2001. 218 с.

7. Астапенко О. В. Витребування та подання предметів і документів як способи збирання доказів на досудових стадіях кримінального процесу : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2009. 249 с.

8. Бабіков О. П. Негласні слідчі (розшукові) дії: теорія і практика : посібник. Київ : Норма права, 2023. 434 с.

9. Бабчинська Т. В. Поняття міжнародно-правових стандартів реалізації права на захист у кримінальному провадженні. *Правові та інституційні механізми забезпечення розвитку України в умовах європейської*

інтеграції : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 18 трав. 2018 р.) : у 2 т. Одеса : Гельветика, 2018. Т. 2. С. 333–337.

10. Бабчинська Т. В. Реалізація права на захист у кримінальному провадженні відповідно до вимог міжнародних стандартів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 254 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13786.

11. Бажанюк В. В. Про змагальність сторін у проведенні судової експертизи. *Правовий часопис Донбасу.* 2022. № 1 (78). С. 139–145.

12. Байдеріна Ю. Технологія збирання доказів. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). Одеса : Юрид. літ., 2013. С. 269–272.

13. Балацька О. Р. Практичні проблеми забезпечення права на захист підозрюваного в контексті практики Європейського суду з прав людини. *Часопис Національного університету «Острозька академія».* 2018. № 1 (17). С. 1–18. (Серія «Право»).

14. Барсук В. М., Зейкан Я. П., Лисак О. М. Стратегія і тактика захисника в кримінальному процесі : практ. посіб. Київ : Освіта України, 2018. 656 с.

15. Батюк О. В. Історичний аспект розвитку криміналістичної тактики. *Часопис Київського університету права.* 2009. Вип. 1. С. 244–249.

16. Баулін О. В., Ляш А. О. Використання науково-технічних засобів під час досудового розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2013. № 1 (19). С. 88–93.

17. Беззубенко М. В. Основи методики розслідування ухилень від сплати єдиного внеску на загальнообов’язкове державне соціальне страхування та страхових внесків на загальнообов’язкове державне пенсійне страхування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2021. 224 с.

18. Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння методики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 7. С. 260–264.

19. Бехруз Х. Н., Мануїлова К. В. Науково-дослідницький процес: методологічний аспект. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 534–537. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-1/123.

20. Бишевець О. В. До питання про поняття тактики державного обвинувачення та її засоби. *Вісник кримінального судочинства.* 2015. № 3. С. 128–132.

21. Бишевець О. В. Історичний генезис застосування криміналістичних знань у адвокатській діяльності. *Вісник кримінального судочинства.* 2016. № 2. С. 106–112. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/ verstka/2_2016_Bushuvec.pdf.

22. Бишевець О. В. Криміналістична техніка у професійній діяльності адвоката: завдання та значення. *Вісник кримінального судочинства.* 2017. № 1. С. 128–133. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/ verstka/1_2017_Bushuvec.pdf.

23. Бігунець І. М. Повноваження захисника на досудовому розслідуванні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 236 с.

24. Біленчук П. Д., Гель А. П., Семаков Г. С. Криміналістична тактика і методика розслідування окремих видів злочинів : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ : МАУП, 2007. 512 с. URL: https://maup.com.ua/ assets/files/lib/book/p09_25.pdf.

25. Бойко І. Й. Історія правового регулювання цивільних, кримінальних та процесуальних відносин в Україні (IX−XX ст.) : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2014. 904 с.

26. Буга А. Ю. Методика розслідування злочинів, пов’язаних з незаконним обігом лікарських засобів : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 258 с.

27. Бутенко С. Ю. Імплементація рішень Європейського суду з прав людини у кримінальне процесуальне законодавство України у частині регламентації досудового розслідування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 20 с.

28. Вапнярчук В. В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні.

Науковий вісник Херсонського державного університету. 2015. Вип. 3. Т. 3. С. 85–89. (Серія «Юридичні науки»).

29. Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 509 с.

30. Вапнярчук В. В. Форми вияву доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі. *Право і суспільство.* 2015. № 4 (4). С. 215–223.

31. Варфоломеєва Т. В. Криміналістика і професійна діяльність захисника. Київ : Вища шк., 1987. 147 с.

32. Варфоломеєва Т. В. Організаційні, процесуальні та криміналістичні проблеми захисту адвокатом прав підозрюваного, обвинуваченого, підсудного : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1994. 40 с.

33. Варфоломеєва Т., Гончаренко В., Гончаренко С. Криміналістика: академічний курс. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 496 с. URL: https://pidru4niki.com/1832042260878/pravo/zagalni_polozhennya_metodiki_zahistu

34. Вахрушев О. В. Методика розслідування службової недбалості : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2021. 246 с.

35. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / [редкол.: В. Ю. Шепітько (голова) та ін.]. Харків : Право, 2018. Т. 20 : Криміналістика, судова експертиза, юридична психологія. 952 с.

36. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.

37. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2009. 1736 с.

38. Весельський В. К. Сучасні проблеми допиту (процесуальні, організаційні і тактичні аспекти) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 212 с.

39. Використання в кримінальному провадженні відомостей, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій : наук.-метод. рек. для підрозділів НПУ / [М. С. Цуцкірідзе, О. В. Мартовицька, В. В. Романюк та ін.]. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2022. 82 с.

40. Вільгушинський М. Й. Тактика судового слідства в системі криміналістики : дис. … канд. юрид. наук :12.00.09. Харків, 2010. 176 с.

41. Вінцук В. В. Організація та проведення негласних слідчих (розшукових) дій : лекція. Харків : ХНУВС, 2023. 13 с.

42. Возний В. І. Деякі аспекти предмета злочину, передбаченого ст. 359 Кримінального кодексу України. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 7. С. 248–252. (Серія «Право»).

43. Волошанівська Т. В. Засада забезпечення права на захист у кримінальному провадженні в контексті європейських стандартів справедливого судового розгляду : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2019. 270 с.

44. ВСУ висловився про визнання доказів недопустимими : постанова Верховного Суду України від 16 берез. 2017 р. № 671/463/15-к. *Долинський районний суд Івано-Франківської області :* [сайт]. URL: https://dl.if.court.gov.ua/sud0906/pres-centr/1/357697/.

45. Галаган В. І. Правові та криміналістичні проблеми вдосконалення кримінально-процесуальної діяльності (на матеріалах органів внутрішніх справ України) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 515 с.

46. Галаган В. І., Дульський О. Л. Процесуальна діяльність захисника з дотримання прав та законних інтересів учасників проведення обшуку. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика).* 2019. № 14. С. 155–163.

47. Гвоздік О. І., Старенький О. С. Логіка формування доказової бази в кримінальному провадженні. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2022. № 2 (24). С. 56–63. DOI: https://doi.org/10.33270/02222402.56.

48. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час допиту підозрюваного. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 23 квіт. 2021 р.). Одеса, 2021. С. 27–28.

49. Гвоздюк В. В. Врахування практики Європейського суду з прав людини під час проведення огляду місця події. *Вісник Луганського державного університету імені Е. О. Дідоренка*. 2021. Т. 2 (94). С. 107–119.

50. Гвоздюк В. В. Тактика допиту підозрюваного в кримінальному провадженні відповідно до практики Європейського суду з прав людини. *Юридична психологія.* 2020. № 2 (27). С. 95–102.

51. Гвоздюк В. В. Тактика проведення слідчих (розшукових) дій з урахуванням практики Європейського суду з прав людини : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 294 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/19896/5/dysert_hvozdiuk.pdf.

52. Гвоздюк В. В. Тлумачення терміна «практика Європейського суду з прав людини» в українському законодавстві. *Українська мова в юриспруденції: стан, проблеми, перспективи* : матеріали XV Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2019 р.). Київ, 2019. С. 57–60.

53. Глинська Н. В. Концептуальні засади визначення та забезпечення стандартів доброякісності кримінальних процесуальних рішень : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 469 с.

54. Глобенко Г. І. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження. *Процесуальні та криміналістичні аспекти досудового розслідування* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14 квіт. 2016 р.). Одеса, 2016. С. 32–33.

55. Гловюк І. В., Андрусенко С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження, спрямований на збирання та перевірку доказів. *Порівняльно-аналітичне право.* 2013. № 3–2. С. 293–297. URL: http://pap.in.ua/3-2_2013/9/Holoviuk%20I.V.,%20Andrusenko%20S.V.pdf.

56. Гловюк І. В., Пашковський М. І., Пономаренко Д. В. Тактика захисту у разі встановлення строку для ознайомлення з матеріалами досудового розслідування в кримінальних провадженнях стосовно корупційних злочинів.

Юридичний науковий електронний журнал. 2019. Вип. 3. С. 223–227. URL: http://lsej.org.ua/3_2019/59.pdf.

57. Гмирко В. П. Доказування в кримінальному процесі: діяльнісна парадигма. Теоретичний аналіз. Проблематизація. СМД-репрезентація : монографія. Дніпропетровськ : Акад. митної служби України, 2010. 314 с.

58. Гончаренко В. Г. Доказування в кримінальному провадженні : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2014. 42 с.

59. Гончаренко В. Г. Науково-технічні засоби в роботі слідчого. Київ, 1972. 108 с.

60. Гончаренко В. Г., Варфоломеєва Т. В., Бояров В. І. Криміналістика. Академічний курс : підручник. 2-ге вид., випр. та доповн. Київ : Юрінком Інтер, 2018. 504 с. URL: https://pidru4niki.com/1664091260837/pravo/taktika_advokatskiy_diyalnosti.

61. Горб Ю. В. Заявлення стороною захисту клопотань про проведення процесуальних дій у досудовому провадженні. *Правова позиція*. 2020. № 1 (26). С. 123–127.

62. Горб Ю. В. Проблемні аспекти процесу збирання доказів стороною захисту на етапі досудового провадження. *Юридична наука і практика: пошук правової гармонії* : матеріали Міжнар. юрид. наук.-практ. конф. (Київ, 5 жовт. 2017 р.). Київ, 2017. С. 132–135.

63. Горб Ю. В. Проведення процесуальних дій з ініціативи сторони захисту в досудовому провадженні : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Дніпро, 2021. 263 с. URL: https://dduvs.edu.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/df007/d.pdf.

64. Гребенькова М. С. Збирання стороною обвинувачення електронних відображень під час розслідування колабораційної діяльності. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи :* матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2022. С. 161–164. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_konf_251122.pdf#page=159.

65. Гречана С. Тактичні прийоми допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею: криміналістична та психологічна характеристики. *Юридична психологія*. 2023. № 2 (33). С. 71–78. DOI: 10.33270/03233302.71.

66. Григорук В. О. Правові основи участі захисника під час досудового розслідування щодо народного депутата України. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 75. Ч. 3. С. 95–100.

67. Гринюк В. О. Забезпечення змагальності щодо отримання доказів під час досудового розслідування. *Адвокатура: минуле та сучасність* : матеріали V Міжнар. наук. конф. (Одеса, 14 листоп. 2015 р.). Одеса : Юрид. літ., 2015. С. 182–184. URL: http://dspace.onua.edu.ua/ handle/11300/23116.

68. Грицаєнко Л. Р. Змагальність, диспозитивність, рівність сторін – принципи кримінального процесу України. *Держава і право*. 2009. Вип. 44. С. 188–194. URL: http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/10139.

69. Гришаков О. О. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері охорони здоров'я : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 228 с.

70. Грібов М. Л. Зміст та основні напрями криміналістичного забезпечення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 1. С. 35–41. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/ verstka/1_2017_Gribov.pdf.

71. Грібов М. Л., Ємець О. М., Руснак Д. І. Візуальне спостереження за особою, річчю або місцем як засіб протидії торгівлі людьми. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2020. № 3 (116). С. 8–21. DOI: https://doi.org/10.33270/01201163.8.

72. Грошевий Ю. М. Кримінально-процесуальне доказування та оперативно-розшукова діяльність : навч. посіб. [Ю. М. Грошевий, С. Б. Фомін]. Харків : Право, 2010. 112 с.

73. Гурбик А. О. Статути Великого Князівства Литовського 1529, 1566, 1588. *Енциклопедія історії України :* у 10 т. / [за заг. ред. В. А. Смолій (голова)

та ін.]. Київ : Наук. думка, 2018. Т. 1 : Україна–Українці. Кн. 1. 608 с. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Statuty_V.

74. Гусєва В. О. Особливості формування методики розслідування кримінальних проступків проти авторитету органів державної влади у сфері правоохоронної діяльності. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2 (93). С. 266-275. : https://doi.org/10.32631/v.2021.2.23

75. Давиденко В. В. Методика розслідування самовільного залишення військової частини або місця служби : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2015. 322 с.

76. Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 271 с.

77. Дановська І. І. Криміналістичне забезпечення слідчої діяльності в органах внутрішніх справ : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 16 с.

78. Денисовський М. Д., Роденко Т. А. Тактичні особливості проведення допиту та їх характеристика. *Galician Studies: Law Sciences*. 2023. № 1. С. 17–21. DOI: 10.32782/galician_studies/law-2023-1-3.

79. Деякі питання щодо спеціальних технічних засобів для зняття інформації з каналів зв’язку та інших технічних засобів негласного отримання інформації : постанова Кабінету Міністрів України від 22 верес. 2016 р. № 669. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/669-2016-%D0%BF#Text.

80. Джафарова О. В. Розуміння дозвільної діяльності через призму реалізації чотирьох рівнів свободи. *Сучасний стан та перспективи розвитку адміністративного права та процесу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 29 верес. 2016 р.). Одеса : ОДУВС, 2016. С. 7–9. URL: https://univd.edu.ua/science-issue/issue/296.

81. Дільна З. Ф. Психологічні особливості діяльності слідчого під час огляду місця події. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2020. № 1 (21). С. 1–14. (Серія «Право»).

82. Діяльність адвоката-захисника у кримінальному провадженні : силабус спеціального курсу 2022/2023 н.р. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017/04/Diialnist-advokata-zakhysnyka-u-kryminalnomu-provadzhenni-sylabus.pdf.

83. Для встановлення факту сп'яніння висновок експерта не обов'язковий. *Закон і бізнес :* [сайт]. URL: https://zib.com.ua/ua/ 150412.html.

84. Добруцький І., Федоров І. Суб'єкти кримінального провадження : лекція. Одеса : ОДУВС, 2018. 52 с. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/Lektsiya_-_3-3.pdf.

85. Довбань І. М. Методологічний інструментарій дослідження злочинності державних службовців. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2019. № 42. Т. 2. С. 100–103. (Серія «Юриспруденція»). DOI: 10.32841/2307-1745.2019.42-2.25.

86. Довгань А. І. Методика розслідування втягнення неповнолітнього у заняття жебрацтвом : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2019. 212 с.

87. Договір між Україною і Литовською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах : міжнар. док. від 7 черв. 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/440_002#Text.

88. Договір між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах : міжнар. док. від 24 трав. 1993 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/616_174#Text.

89. Договір між Україною та Канадою про взаємодопомогу у кримінальних справах : міжнар. док від 23 верес. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/124_003#Text.

90. Договір між Україною та Латвійською Республікою про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних, трудових та кримінальних

справах : міжнар. док. від 23 трав. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/428_627#Text.

91. Договір між Україною та Сполученими Штатами Америки про взаємну правову допомогу у кримінальних справах : міжнар. док. від 22 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/840_019#Text.

92. Докази та доказування у кримінальному провадженні : навч. посіб. / [Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк, О. М. Дуфенюк та ін.]. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

93. Доказування у кримінальному провадженні : курс лекцій / [О. О. Бондаренко, Г. І. Глобенко, В. В. Романюк та ін.] ; за заг. ред. О. О. Юхна. Харків : ХНУВС, 2018. 156 с.

94. Домашенко О. М. Криміналістичні інновації як фактор попередження тактичних помилок у слідчий діяльності. *Модернізація правових інститутів: вимоги часу* : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (Київ, 8 груд. 2016 р.). Київ, 2016. С. 1. URL: https://www.legalactivity.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1403%3A071216-17&catid=170%3A5-1216&Itemid=211&lang=en.

95. Досудове розслідування кримінальних проступків : метод. рек. / [С. С. Чернявський, М. С. Цуцкірідзе, Р. М. Дударець та ін.]. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2019. 160 с. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/zakon_ukr/metod_rek/metod_prostupky_1811201.pdf.

96. Дрозд В. Г. Правове регулювання досудового розслідування: проблеми теорії та практики : монографія. Одеса : Гельветика, 2018. 448 с.

97. Другий (Волинський) Статут Великого Князівства Литовського 1566 року. *Ізборник :* [сайт]. URL: http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm.

98. ДСТУ ISO 21043-1:2021. Криміналістика. Частина 1. Терміни та визначення понять. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022. URL: http://uas.gov.ua/2022/09/30/%D0%B4%D1%81%D1%82%D1%83-iso-21043-12021-%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0-

%D1%87%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BD%D0%B0-1-%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%BC/.

99. ДСТУ ISO 21043-2:2021. Криміналістика. Ч. 2. Виявляння, фіксування, вилучання, транспортування та зберігання об’єктів. Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2022. URL: http://uas.gov.ua/2022/09/30/%d0%b4%d1%81%d1%82%d1%83-iso-21043-22021-%d0%ba%d1%80%d0%b8%d0%bc%d1%96%d0%bd%d0%b0%d0%bb%d1%96%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%ba%d0%b0-%d1%87%d0%b0%d1%81%d1%82%d0%b8%d0%bd%d0%b0-2-%d0%b2%d0%b8%d1%8f%d0%b2/.

100. ДСТУ ISO/IEC 27037:2017. Інформаційні технології. Методи захисту. Настанови для ідентифікації, збирання, здобуття та збереження цифрових доказів (ISO/IEC 27037:2012, IDT). Київ : ДП «УкрНДНЦ», 2017. URL: http://online.budstandart.com/ua/catalog/doc-page?id_doc=74978.

101. Дубівка І. В. Діяльність адвоката в стадії досудового розслідування : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 233 с.

102. Дудко О. В. Помилки адвоката у кримінальному провадженні : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2020. 296 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/bitstream/123456789/2673/1/dysert_dudko.pdf.

103. Дульський О. Арешт#В’язниця : практ. посіб. Київ : ІРІО, 2021.272 с.

104. Дульський О. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2020. № 74. Ч. 2. С. 94–100. (Серія «Право»). DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49.

105. Дульський О. Проведення слідчих (розшукових) дій слідчим: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 76–85. DOI: 10.33270/03243401.76.

106. Дульський О. Теоретико-методологічні засади дослідження проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими особами у кримінальному провадженні. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. № 1 (27). С. 100–108. DOI: https://doi.org/10.33270/ 01242702.100.

107. Дульський О. Л. Генеза наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження: кримінальний процесуальний та криміналістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2022. № 59. С. 66–73. (Серія «Юриспруденція»). DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.13.

108. Дульський О. Л. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень*. 2023. Вип. 30. С. 174–180.

109. Дульський О. Л. Захисник як суб'єкт збирання доказів: тактичний аспект. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали VI Міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серп. 2023 р.). Дніпро, 2023. С. 71–74. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/c223f259-f7ce-4e24-9a6e-2e567b2535b9/content.

110. Дульський О. Л. Захисник як учасник проведення обшуку. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2019. № 1. С. 94–104.

111. Дульський О. Л. Значення практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення кримінального провадження.. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертації в сучасних реаліях війни* : матеріали круглого столу (Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків, 2023. С. 105–109.

112. Дульський О. Л. Значення практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи :* матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу до 60-річчя кафедри криміналістики та судової медицини (Київ, 21 листоп. 2024 р.). Київ, 2024. С. 120–124.

113. Дульський О. Л. Ініціювання захисником проведення судових експертиз: актуальні питання криміналістичного забезпечення. *Науковий вісник*

Ужгородського національного університету. 2024. Вип. 83. С. 220–225. (Серія «Право»). DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.34.

114. Дульський О. Л. Ініціювання захисником проведення тимчасового доступу до речей та документів: актуальні питання криміналістичного забезпечення. *Юридичний вісник.* 2024. Вип. 3. С. 119–126. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.14.

115. Дульський О. Л. Актуальні питання збирання доказів захисником шляхом витребування від різних суб'єктів речей, відомостей та документів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 4. С. 625–634. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.104.

116. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 66–69. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/ksm/2023/mater_konf_251122.pdf.

117. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка. *Київський часопис права.* 2024. № 2. С. 268–276. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.39.

118. Дульський О. Л. Кримінально-правові та кримінально-процесуальні проблеми здійснення адвокатської діяльності. *Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє* : матеріали VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 листоп. 2018 р.). Одеса : Гельветика, 2018. С. 668–670.

119. Дульський О. Л. Медичне освідування як спосіб збирання доказів під час досудового розслідування: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 29. С. 401–409. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48.

120. Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Правовий дискурс :* Всеук. наук.-практ. конф. (Черкаси, 12 жовт.

2023 р.). Черкаси, 2023. С. 211–213. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/a6755cb0-9a1c-4c5e-80bb-a2a838e43cde.

121. Дульський О. Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2023. № 64. С. 128–132. (Серія «Юриспруденція»). DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.24.

122. Дульський О. Л. Наслідки впровадження судової реформи для окремих представників юридичних професій. *Реформування цивільного процесуального права в умовах інтеграційних процесів в Україні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. ім. Ю. С. Червоного (Одеса, 16 листоп. 2018 р.). Одеса : Фенікс, 2018. С. 63–66.

123. Дульський О. Л. Негласні слідчі (розшукові) дії як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки :* Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 25–26 квіт. 2024 р.). Вінниця, 2024. С. 136–140.

124. Дульський О. Л. Основи криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень*. 2024. Вип. 32. С. 130–138. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.18.

125. Дульський О. Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Львів, 23 верес. 2022 р.). Львів, 2022. С. 270–273. URL: https://www.lvduvs.edu.ua/uk/karta-dokumentiv/ category/155-conference-2022-magazine.html?download=2623:kryminalna-iustytsiia-v-ukraini-realii-ta-perspektyvy-materialy-kruhloho-stolu-23-veresnia-2022-roku.

126. Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. Вип. 2. С. 668–674. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.111.

127. Дульський О. Л. Особливості правового регулювання криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 84–87. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/1c2f0a98-964c-4ad2-940b-d99665d225a2/content.

128. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Modernity and current problems of society regarding the development of science* : матеріали XXX Міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 31 лип. – 2 серп. 2023 р.). Грац, 2023. С. 93–97. URL: https://eu-conf.com/wp-content/uploads/2023/07/MODERNITY-AND-CURRENT-PROBLEMS-OF-SOCIETY-REGARDING-THE-DEVELOPMENT-OF-SCIENCE.pdf.

129. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу НАВС (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 93–97. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/e08ecee3-6a70-424d-ba1a-a026ff4d0d89.

130. Дульський О. Л. Поняття збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* Т. 4. № 85. С. 76–85. (Серія «Право»). DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.11.

131. Дульський О. Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному проваджені. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2022. № 74. С. 94–100. (Серія «Право»). DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49.

132. Дульський О. Л. Правові основи збирання органами досудового розслідування доказів в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права*

людини під час дії надзвичайного або воєнного стану : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 35–38. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/api/core/bitstreams/ cd6daa4b-e52d-4638-8ba8-632f7fb46c1d/content.

133. Дульський О. Л. Реалізація засади змагальності під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2023. № 61. С. 77–81. (Серія «Юриспруденція»). DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.16.

134. Дульський О. Л. Реалізація окремих повноважень захисником перед початком виконання ухвали слідчого судді про дозвіл на обшук житла чи іншого володіння особи. *Юридичний бюлетень.* 2019. № 11. С. 156–164. DOI: https://doi.org/10.32850/2414-4207.2019.11-2.33.

135. Дульський О. Л. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний вісник*. 2023. Вип. 4. С. 101–108. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13.

136. Дульський О. Л. Ситуації щодо участі адвоката під час проведення обшуку. *Правові реформи в Україні: реалії сьогодення* : матеріали міжвузів. наук.-практ. конф. (Київ, 28 листоп. 2018 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2018. С. 56–57.

137. Дульський О. Л. Слідчі (розшукові) дії: взаємозв'язок процесуальної, криміналістичної та психологічної характеристик. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 берез. 2024 р.) : у 2 ч. Дніпро, 2024. Ч. 1. С. 623–625.

138. Дульський О. Л. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. № 9. С. 365–368. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88.

139. Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 160–165. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23.

140. Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим шляхом проведення тимчасового доступу до речей та документів. *Криміналістичне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку :* Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ю. І. Азарова (Київ, 2 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 41–44.

141. Дульський О. Л. Участь захисника у проведенні обшуку під час розслідування зґвалтування. *Імплементація у законодавство України положень Конвенції Ради Європи про запобігання насильству щодо жінок і домашньому насильству та боротьбу з цими явищами* : зб. тез круглого столу (Київ, 1 лют. 2019 р.). Київ : Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія», 2019. С. 13–16. URL: https ://drive.google.com/file/d/ 1XCKq5m_vl8JDlQxJyrSQ qv3t5QXax6UQ/view

142. Дульський О. Л. Щодо визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності :* Всеук. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 64–68. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/server/ api/core/bitstreams/d1bdfc7b-38ca-41d8-b80b-7559787e4535/content.

143. Дульський О. Л. Щодо визначення стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 3 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–101. URL: https://elar.naiau.kiev.ua/items/613c209d-1c57-4600-8e72-5d55c43f9520.

144. Дульський О. Л. Щодо питання участі захисника під час допиту підозрюваного на стадії досудового розслідування. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану :* IV Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. з нагоди відзначення Дня науки – 2024 в Україні (Київ, 22 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 127–130.

145. Дульський О. Захист прав людини під час обшуку : монографія / за заг. ред. В. І. Галагана. Київ : Норма права, 2021. 252 с.

146. Дуфенюк О. М., Кунтій А. І. Правова регламентація проведення освідування: проблеми та шляхи вирішення. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ.* 2015. № 4. С. 298–306. (Серія «Юридична»). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Nvlduvs_2015_4_33.

147. Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємство, господарство і право.* 2016. № 8. С. 169–175.

148. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах : міжнар. док. від 20 квіт. 1959 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/995_036#Text.

149. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню : міжнар. док. від 26 листоп. 1987 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_068#Text.

150. Європейська соціальна хартія (переглянута) : міжнар. док. від 3 трав. 1996 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text.

151. Європіна І. В. Криміналістичне забезпечення протидії комп'ютерній злочинності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 218 с.

152. Єдиний загальнодержавний ресурс публічних законодавчих та нормативно-правових актів, які регламентують діяльність поліції : [сайт]. URL: http://tranzit.ltd.ua/nakaz/.

153. Єфімов М. М. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : лекція. Дніпро, 2016. 71 с.

154. Жданова І. В. Професійно-психологічна підготовка працівників слідчих підрозділів : навч. посіб. Харків : ХНУВС, 2014. 516 с.

155. Журавель В. А. Криміналістичні методики: сучасні наукові концепції : монографія. Харків : Апостіль, 2012. 302 с.

156. Журавель В. А. Методи в криміналістиці. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2019. № 19. С. 21–31. DOI: 10.32353/khrife.1.2019.02.

157. Журавель В. А., Павлюк Н. В., Резнікова О. І. Поняття та засоби криміналістичного забезпечення розслідування корупційних злочинів. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2017. Вип. 32. С. 13–30.

158. Загальна декларація прав людини : міжнар. док. від 10 груд. 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.

159. Заєц О. М. Спеціальні технічні засоби : лекція. Одеса : ОДУВС, 2018. 23 с. URL: https://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/lecia-3-4.pdf.

160. Заїка С. О. Строки у кримінальному процесі України в контексті європейських стандартів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 202 с.

161. Запотоцький А. П. Особливості тимчасового доступу до речей і документів під час досудового розслідування злочинів у сфері будівництва. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2 (103). С. 131–148. URL: https://lawscience.com.ua/web/uploads/pdf/%D0%9D%D0%B0%D1%83%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%B9%20%D0%B2%D1%96%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%202%202017%20%D0%BC%D0%B0%D0%BA%D0%B5%D1%82-131-148.pdf.

162. Затенацький Д. В. Ідеальні сліди у криміналістиці. *Проблеми законності*. 2006. Вип. 78. С. 175–181.

163. Захарова Г. В. Теоретичні засади методики розслідування шахрайства у сфері туризму, вчиненого організованою групою : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 245 с.

164. Заява МЗС України щодо відкриття розслідування ситуації в Україні Прокурором Міжнародного Кримінального Суду : заява Міністерства закордонних справ України від 1 берез. 2022 р. URL: https://www.kmu.gov.ua/news/zayava-mzs-ukrayini-shchodo-vidkrittya-rozsliduvannya-situaciyi-v-ukrayini-prokurorom-mizhnarodnogo-kriminalnogo-sudu.

165. Збирання доказів у кримінальному процесі. *Мего-Інфо. Юридичний портал № 1* : [сайт]. URL: http://mego.info/%D0%B7%D0%B1%D0%B8%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D0%B0%D0%B7%D1%96%D0%B2-%D1%83-

%D0%BA%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D1%83-%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%86%D0%B5%D1%81 %D1%96?page=2.

166. Звід принципів захисту всіх осіб, що підпадають затриманню або арешту в будь-якій формі : міжнар. док. 9 груд. 1988 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/MU88315?ed=1988_12_09.

167. Зрозуміти Міжнародний кримінальний суд : брошура. Гаага, 2023. URL: https://www.icc-cpi.int/sites/default/files/2023-06/UICC-UKR-rgb.pdf.

168. Зубач І., Цилюрик І. Втілення принципу змагальності як запорука повноцінної реалізації функції захисту у сучасному кримінальному судочинстві. *Jurnalul juridic naţional: teorie şi practică.* 2015. № 2. С. 131–135.

169. Іванець А. Тимчасовий доступ до документів та їх виїмка в межах кримінального провадження: що потрібно знати бізнесу? *Юридична компанія «Армада»* : [сайт]. URL: https://armada.law/blog/tymchasovyj-dostup-do-dokumentiv-ta-yih-vyyimka-v-mezhah-kryminalnogo-provadzhennya/.

170. Іваницький Я. О. Закономірності адвокатської діяльності як складова предмета криміналістики : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2018. 227 с. URL: http://library.megu.edu.ua:8180/jspui/ bitstream/123456789/2668/1/dyser-pdf.pdf.

171. Іваницький Я. О. Окремі аспекти методики професійного захисту у кримінальних провадженнях про умисне вбивство. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2018. № 3 С. 210–214. URL: http://lsej.org.ua/3_2018/61.pdf.

172. Іваницький Я. О. Про поняття тактики професійного захисту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2018. Вип. 48. Т. 2. С. 103–107. (Серія «Право»). URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2020/12/No.48-2.pdf.

173. Ієрусалімов І. О., Приходько Ю. П. Поняття та завдання техніко-криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Прикарпатський юридичний вісник.* 2015. Вип. 3 (9). Т. 2. С. 221–225. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v3-2_2015/50.pdf.

174. Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції : наказ МВС України, Міністерства охорони здоров'я України від 9 листоп. 2015 р. № 1452/735. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/z1413-15.

175. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text.

176. Історія держави і права зарубіжних країн. *History :* [сайт]. URL: https://uahistory.co/book/history-of-state-the-rights-of-foreign-countries/66.php.

177. Історія держави і права України. *Велика українська юридична енциклопедія* : у 20 т. / [редкол.: В. Д. Гончаренко (голова) та ін.]. Харків : Право, 2016. Т. 1. 846 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT /SENMK/Goncharenko431.pdf.

178. Історія розвитку. *Хмельницький НДЕКЦ МВС України :* [сайт]. URL: http://www.ndekc.km.ua/istorija-rozvitku.

179. Іщенко Т. В. Розслідування домашнього насильства : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2021. 324 с.

180. Каламбет С. В., Іванов С. І., Півняк Ю. В. Методолія наукових досліджень : навч. посіб. Дніпропетровськ : Маковецький, 2015. 191 с.

181. Калюга К. В. Особа злочинця як об'єкт криміналістичного дослідження: сучасний стан та перспективи розвитку : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2021. 474 с. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/science/rada/new_d0872702/40_1/d.pdf.

182. Капліна О. В. Збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Актуальні проблеми доказування у кримінальному провадженні* : матеріали Всеукр. наук.-практ. інтернет-конф. (Одеса, 27 листоп. 2013 р.). Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2013. С. 223–229.

183. Караман І. В., Козіна В. В. Європейський суд з прав людини, Європейська конвенція з прав людини та індивідуальні заяви: перше знайомство. Київ : ВАІТЕ, 2015. 136 с.

184. Кашпур А. С., Сокиран Ф. М. Допит неповнолітнього: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2021. Вип. 2 (29). С. 61–69. DOI: 10.33270/03212902.61.

185. Кицан Ю. І. Реалізація засади змагальності сторін на стадії досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету.* 2015. № 17. Т. 2. С. 119–121. (Серія «Юриспруденція»).

186. Кікінчук В. В. Поняття техніко-криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Процесуальне та техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування :* матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 28 листоп. 2019 р.). Харків : ХНУВС, 2019. С. 79–81. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/28_11_2019/pdf/26.pdf.

187. Кметик-Подубінська Х. Правове моделювання як метод сучасних конституційно-правових досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 7. С. 211–215. DOI: 10.32849/2663-5313/2020.7.36.

188. Князєв С. В. Тимчасовий доступ до речей і документів як захід забезпечення кримінального провадження під час розслідування кримінальних правопорушень у бюджетній сфері. *Право та державне управління.* 2022. № 2. С. 377–355. DOI: https://doi.org/10.32782/ pdu.2022.2.54.

189. Коваленко А. В. Криміналістичне вчення про збирання, дослідження та використання доказів у кримінальному провадженні : монографія. Київ : Алерта, 2024. 558 с.

190. Коваленко В. В., Удалова Л. Д., Письменний Д. П. Кримінальний процес : підручник. Київ : ЦУЛ, 2013. 544 с.

191. Коваль А. А. Проблеми участі захисника у провадженні негласних слідчих (розшукових) дій. *Юридичний бюлетень*. 2018. Вип. 6. С. 206–213.

192. Ковальчук С. Структура та зміст збирання доказів як етапу їх формування під час кримінального процесуального доказування. *Південноукраїнський правовий часопис.* 2018. № 4/2. С. 103–107.

193. Ковальчук С. О. Способи збирання речових доказів стороною обвинувачення. *Часопис Національного університету «Острозька академія»*. 2014. № 2 (10). (Серія «Право»). URL: http://lj.oa.edu.ua/articles/2014/n2/14kosdso.pdf.

194. Когутич І. І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2010. 441 с.

195. Колесник В. А. Негласні слідчі (розшукові) дії: кримінально-процесуальні та криміналістичні аспекти підготовки і проведення : наук.-практ. посіб. Київ : Прецедент, 2014. 135 с.

196. Колеснік І. І. Методика розслідування злочинів проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 225 с.

197. Комісарчук Р. В. Криміналістична адвокатологія (технологія захисту у кримінальному провадженні України) : навч.-метод. посіб. Одеса : Гельветика, 2018. 184 с.

198. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) : міжнар. док. від 4 листоп. 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

199. Коновалова В. О. Члени Академії з 1993 року. *Національна академія правових наук України* : [сайт]. URL: http://www.aprnu.kharkiv.org/Academics/Konovalova_V_O.html.

200. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 240 с.

201. Конституція України – Основний Закон. *Святошинська районна в місті Києві державна адміністрація :* [сайт]. URL: https://surl.gd/hnamvr.

202. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр.

203. Копча В. В., Копча Н. В. Криміналістична техніка, тактика і методика : навч. посіб. Одеса : Гельветика, 2022. 286 с.

204. Корж В. П. Теоретичні основи методики розслідування злочинів, скоєних організованими злочинними утвореннями у сфері економічної діяльності : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2003. 186 с.

205. Коровайко О. І. Реалізація міжнародних стандартів кримінального судочинства в судовому провадженні України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2017. 313 с.

206. Король В. В. Пізнавальна та посвідчувальна діяльність слідчого як структурні елементи кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2015. Вип. 33. Т. 2. С. 148–152.

207. Корсун С. І., Кучерук Ю. С. Застосування технічних засобів адвокатом під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 37. Т. 3. С. 116–119.

208. Костицький М. В. Про науку кримінального процесу, кримінальне процесуальне право і законодавство (філософський погляд). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. Вип. 1. С. 31–37.

209. Костицький М., Кушакова-Костицька Н. Методологія теоретичного та практичного пізнання в юриспруденції як у науково-практичному комплексі. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2023. № 1 (25). С. 9–17. DOI: 10.33270/01232502.9.

210. Кравченко О. А. Загальні умови застосування спеціальних знань та науково-технічних засобів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.). Харків : ХНУВС, 2012. С. 227–229.

211. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : монографія. Калуш : Петраш К. Т., 2020. 452 с.

212. Крет Г. Р. Міжнародні стандарти доказування у кримінальному процесі України: теоретико-правові та практичні основи : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2020. 560 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/13756.

213. Крет Г. Р. Поняття міжнародних стандартів доказування у кримінальному процесі. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2018. № 5. С. 112–117. URL: http://www.nvppp.in.ua/vip/2018/5/ tom_3/24.pdf.

214. Криміналістика (криміналістична техніка) : курс лекцій / [П. Д. Біленчук, А. П. Гель, М. В. Салтевський та ін.]. Київ : МАУГ, 2001. 216 с. URL: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/pr1_5.pdf.

215. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.] ; за заг. ред. В. В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Право, 2020. 752 с.

216. Криміналістика : підручник / [В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Іщенко та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2015. 544 с.

217. Криміналістика : підручник / [В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова, В. А. Журавель та ін.] ; за ред. В. Ю. Шепітька. 4-те вид., переробл. і доповн. Харків : Право, 2008. 464 с. URL: https://law.sspu.edu.ua/files/documents/books/library/17/shepitko.pdf.

218. Криміналістика у питаннях і відповідях : навч. посіб. / [А. В. Іщенко, В. В. Пясковський, А. В. Самодін та ін.]. Київ : Центр учб. літ., 2016. 118 с.

219. Криміналістика : підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [К. О. Чаплинський, О. В. Лускатов, І. В. Пиріг та ін.]. 2-ге вид, переробл. і доповн. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ ; Ліра ЛТД, 2017. 480 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Chaplynskyi_Kostiantyn/Kryminalistyka.pdf?PHPSESSID=baqjjrp2simn2oc2qs0rn2uh43.

220. Криміналістика : підручник / [В. Д. Берназ, В. В. Бірюков, А. Ф. Волобуєв та ін.] ; за ред. А. Ф. Волобуєва. Харків : ХНУВС, 2011. 666 с.

221. Криміналістика : підручник / за ред. В. В. Тіщенка. Одеса : Гельветика, 2017. 556 с.

222. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [А. Ф. Волобуєв, М. В. Даньшин, А. В. Іщенко та ін.] ; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Малярової. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2018. Т. 1. 384 с. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/ bitstreams/1c71481e-5339-4203-a94d-5fcac8dfee32/content.

223. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків: Право, 2019. Т. 1. 456 с.

224. Криміналістика : підручник : у 2 т. / [В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, В. О. Коновалова та ін.]; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.

225. Криміналістика. Академічний курс : підручник / [Т. В. Варфоломеєва, В. Г. Гончаренко, В. І. Бояров та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 504 с. URL: http://megalib.com.ua/content/9891_Ponyattya_i_sistema_kriminalistichnoi_tehniki.html.

226. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів : підручник / за заг. ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 1998. 376 с.

227. Криміналістика: криміналістична техніка : навч. посіб. / [Р. Л. Степанюк, В. О. Гусєва, В. В. Кікінчук та ін.]. Харків : Харків. нац. ун-т внутр. справ, 2023. 388 с.

228. Криміналістична тактика : навч. посіб. / за ред. М. А. Погорецького, Д. Б. Сергєєвої. Київ : Алерта, 2016. 244 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1MCuh8aTgANImE0oKT_fjKbl94FSrS98z/view.

229. Криміналістична тактика. Загальні положення криміналістичної тактики : мільтимед. навч. підруч. / [П. Є. Антонюк, А. О. Антощук,

О. О. Вакулик та ін.]. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/ books/criminalistics/info/lec14.html.

230. Криміналістичне забезпечення діяльності адвоката : силабус спеціального курсу 2022/2023 н.р. URL: https://law.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/10/Kryminalistychne-zabezpechennia-diialnosti-advokata_Sylabus_2022_Fihurskyy-.pdf.

231. Криміналістичні технології у розслідуванні злочинів. *Stulues :* [сайт]. URL: https://studies.in.ua/kryminalistyka-shaprgalky/3670-krimnalstichn-tehnologyi-u-rozslduvann-zlochinv.html.

232. Кримінальний процес : підручник / [Ю. М. Грошевий, В. Я. Тацій, А. Р. Туманянц та ін.] ; за заг. ред. В. Я. Тація, О. В. Капліної, О. Г. Шило. Харків : Право, 2014. 824 с.

233. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/4651-17.

234. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за заг. ред. В. Г. Гончаренка, В. Т. Нора, М. Є. Шумила. Київ : Юстініан, 2012. 1224 с.

235. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. / за ред. С. В. Ківалова, С. М. Міщенка, В. Ю. Захарченка. Харків : Одіссей, 2013. 1098 с.

236. Кримінальні справи з 1 січня 2019 р. за ст. 309 Кримінального кодексу України. *Єдиний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/.

237. Кримінально-процесуальний кодекс України : Закон УРСР від 28 груд. 1960 р. № 1001-05. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text.

238. Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР : затв. Всеукр. центр. вик. комітетом 12 верес. 1922 р. Харків : УРСР, 1922. 60 с.

239. Кримінологія : підручник / [О. М. Джужа, В. В. Василевич, В. В. Чернєй та ін.] ; за заг. ред. В. В. Чернєя ; за наук. ред. О. М. Джужі. Київ, 2020. 612 с.

240. Крицька І. О. Окремі аспекти реалізації засади змагальності під час формування речових доказів у кримінальному провадженні. *Форум права*. 2016. № 5. С. 89–95.

241. Кріпак Д. О. Психологічні особливості проведення обшуку. *Психологічні та педагогічні проблеми професійної освіти та патріотичного виховання персоналу системи МВС України* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 квіт. 2019 р.). Харків, 2019. С. 181–184. URL: http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/13278.

242. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів у системі процесуальних дій. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2 (79). С. 152–164. DOI: https://doi.org/10.32366/2523-4269-2022-79-2-152-164.

243. Крушеницький А. В. Витребування та отримання речей і документів як засіб збирання доказів у кримінальному провадженні : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Кропивницький, 2023. 246 с. URL: https://rep.dnuvs.ukr.education/server/api/core/bitstreams/de786e18-03b6-47ba-992a-3c240ccfd765/content.

244. Крушинський А. С. Подання доказів у кримінальних справах за Статутом кримінального судочинства 1864 року. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3 (39). С. 320–328.

245. Кузів О. М. Організація і тактика проведення виїмки : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 18 с.

246. Кузубова Т. О. Правові засади інституту тимчасового доступу до речей і документів у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2019. 250 с. URL: https://uacademic.info/ua/document/0419U000496.

247. Кузьмічов В. С. Теорія та практика слідчої діяльності : монографія. Київ : Правник, 1997. 246 с.

248. Левковець С. Вимоги до сучасних термінів. XLVII. *Секції: Економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання; Українознавства і політології (УІПА 2012).* URL: http://repo.uipa.edu.ua /jspui/bitstream/123456789/2140/1/Levcovets.pdf.

249. Лєшукова І. В. Значення інституту клопотань у сфері кримінального судочинства. *Теорія та практика кримінального судочинства* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 20–21 трав. 2011 р.). Харків : Титул, 2011. С. 114–116.

250. Лисак О. М. Тактика захисту в кримінальному судочинстві України: поняття та сутність. *Вісник кримінального судочинства.* 2018. Вип. 4. С. 111–118. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/ 4_2018_lysak.pdf.

251. Лисак О. М. Щодо визначення тактики захисту в кримінальному судочинстві України. *Міжнародні стандарти справедливого правосуддя та їх імплементація в українське законодавство :* матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 17 груд. 2018 р.). Київ : Алерта, 2018. С. 156–159.

252. Лисенко В. В. Проблеми криміналістичного забезпечення розслідування податкових злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2005. 499 с.

253. Лист-запит. Зразки листів-запитів. *Зразки заяв та документів :* [сайт]. URL: https://pozovna.in.ua/zrazki-listiv/list-zapit-zrazki-listiv-zapitiv/.

254. Лісогор В. Г. Загальні положення криміналістичної методики : лекція. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. 70 с. URL: https://www.naiau.kiev.ua/files/kafedru/ksm/zagalnipologg.doc.

255. Лобойко Л. М. Європейські стандарти дотримання прав людини у галузі кримінального судочинства: поняття, система і цінність для реформування кримінального процесу України. *Актуальні проблеми реформування кримінально-процесуального законодавства* : матеріали круглого столу (Дніпропетровськ, 25 трав. 2007 р.). Дніпропетровськ : ДДУВС, 2007. С. 6–8.

256. Лоза Ю. М. Система дій слідчого у процесі розслідування злочину. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України*. 2003. № 2. С. 340–347.

257. Лоскутов Т. О. Предмет регулювання кримінального процесуального права : монографія. Київ : Юрид. світ, 2016. 416 с.

258. Лук'янчиков Є. Д. Інформаційне забезпечення розслідування злочинів (правові і тактико-криміналістичні аспекти) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 429 с.

259. Луцик В., Гавгун С. Сучасні моделі процесуального інтерв'ю. *Часопис Київського університету права.* 2020. Вип. 1. С. 316–323. DOI: https://doi.org/10.36695/2219-5521.1.2020.63.

260. Лучко О. А. Проблемні питання освідування у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право.* 2020. № 2. С. 202–204.

261. Льозний О. А. Збирання доказів як елемент процесу доказування у кримінальному процесі України. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2017. Вип. 6. Т. 4. С. 122–127. URL: https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/3d2614bf-4d94-45c8-837d-b181cbf84013/content.

262. Ляхівненко С. М. Міжнародні правові стандарти: до визначення поняття та видової характеристики. *Держава і право.* 2011. Вип. 51. С. 666–672. (Серія «Юридичні і політичні науки»).

263. Ляш А. О., Благодир В. С. Захисник як суб'єкт доказування в судових стадіях кримінального процесу. *Адвокат.* 2012. № 10. С. 19–21. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/adv_2012_10_5.

264. Маляренко В. Т. Перебудова кримінального процесу України в контексті європейських стандартів: теорія, історія і практика : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2005. 449 с.

265. Малярова В. О. Теоретичні основи формування та реалізації методики розслідування злочинів проти моральності у сфері статевих стосунків : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 408 с.

266. Маринич Ю. В. Визначення системи ознак тимчасового доступу до речей та документів як заходу забезпечення кримінального провадження. *Держава та регіони*. 2019. № 4. С. 152–157. (Серія «Право»).

267. Маринич Ю. В. Етапність діяльності слідчого під час здійснення тимчасового доступу до речей та документів. *Чорноморські наукові студії* : матеріали VIII Всеукр. конф. (Одеса, 24 черв. 2022 р.). Одеса : Міжнар. гуманіт. ун-т, 2022. С. 71–73.

268. Маринич Ю. В. Інститут тимчасового доступу до речей та документів у системі заходів забезпечення кримінального провадження : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 292 с. URL: https://docs.idpk.org/wp-content/uploads/2023/05/dysertacziya-marynych-yu.v.pdf.

269. Маркусь В. О. Криміналістика: навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

270. Маслюк О. В. Процесуальна діяльність захисника зі спростування підозри (обвинувачення) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 217 с.

271. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 1999. 248 с.

272. Матвієнко В. В. Криміналістичне забезпечення методики розслідування злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2000. 20 с.

273. Матвійчук В. К., Закревський А. В. Тактика та методика участі адвоката-захисника у судовому слідстві та судових дебатах у кримінальних справах. *Юридична наука*. 2012. № 3. С. 135–140. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/jnn_2012_3_16.

274. Мельниченко Б. Б. Правова основа організації та діяльності органів публічного управління в Україні. *Підприємництво, господарство і право.* 2017. № 12. С. 174–177.

275. Меркулов С. М. Обвинувачення у кримінальному судочинстві України в контексті європейських стандартів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Донецьк, 2014. 199 с.

276. Метелев О. Збирання цифрової інформації як окремий спосіб отримання доказів під час кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2020. № 60. С. 177–180. (Серія «Право»).

277. Методи криміналістичної техніки. *Pidru4niki* : [сайт]. URL: https://pidru4niki.com/2015060965271/pravo/metodi_kriminalistichnoyi_tehniki.

278. Методичні рекомендації для адвокатів. *Безоплатна правнича допомога :* [сайт]. URL: https://legalaid.gov.ua/publikatsiyi/metodychni-rekomendatsiyi-dlya-advokativ/.

279. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / [І. С. Добронравова, О. В. Руденко, Л. І. Сидоренко та ін.] ; за ред. І. С. Добронравової, О. В. Руденко. Київ : Київ. ун-т, 2018. 607 с.

280. Мирошниченко Т. М. Щодо питання реалізації нормативного змісту засади забезпечення обвинуваченому права на захист у ході збирання доказів. *Науковий вісник Ужгородського національного університету.* 2015. Вип. 32. Т. 3. С. 132–137. (Серія «Право»).

281. Мирошниченко Ю. М. Криміналістичне забезпечення судового провадження: онтологічний, методологічний і праксеологічний аспекти. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. Вип. 79. Ч. 2. С. 262–267. (Серія «Право»).

282. Мирошниченко Ю. М. Розвиток криміналістичної тактики на стадії зрілої науки. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут».* 2020. Вип. 3 (47). С. 96–100. (Серія «Політологія. Соціологія. Право»). URL: http://visnyk-psp.kpi.ua/article/view/229489/228494.

283. Мирошниченко Ю. М. Тактика суду в системі криміналістики: структурно-функціональний аналіз : монографія. Харків : Панов, 2019. 228 с.

284. Михайлик Д. О. Поняття процесуальних дій у кримінальному провадженні України. *Право і суспільство.* 2017. Вип. 2. С. 217–221. URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2017/2_2017/part_1/40.pdf.

285. Михеєнко М., Нор В., Шибіко В. Кримінальний процес України : підручник. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

286. Мігашко В. Є. Вплив практики Європейського суду з прав людини на розвиток судової практики в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 2 (66). С. 184–188.

287. Міжнародне право: основні галузі : підруч. для студ. вузів, що навч. за спец. «Міжнародне право», «Міжнародні відносини» / [В. Г. Буткевич, С. А. Войтович, О. М. Григоров та ін.] ; за ред. В. Г. Буткевича. Київ : Либідь, 2004. 814 с.

288. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : міжнар. док. від 16 груд. 1966 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/995_043#Text.

289. Міжнародно-правові стандарти. *Бібліотека Studies* : [сайт]. URL: https://studies.in.ua/shpora-konst_pravo/407-mzhnarodno-pravov-standarti.html.

290. Мілевський О. О. Початковий етап досудового розслідування злочинів, вчинюваних у зоні Чорнобильської АЕС. *Міжнародний юридичний вісник*. 2015. Вип. 1 (2). С. 108–114.

291. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються відправлення правосуддя щодо неповнолітніх («Пекінські правила») : міжнар. док. від 29 листоп. 1985 р. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/mu85321?an=2&ed=1985_11_29.

292. Мітякін В. А. Методика розслідування незаконного збуту наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів або прекурсорів за допомогою мережі Інтернет : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Харків, 2022. 193 с.

293. Моторигіна М. Г. Сторона захисту в судовому провадженні у першій інстанції : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2015. 272 с.

294. Мухіна Г. В. Юридична психологія : навч.-метод. посіб. / за заг. ред. В. М. Бесчастного. Київ : Дакор, 2019. 236 с.

295. Назаров В. В. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Ліпкан О. С., 2013. 488 с.

296. Назаров В. В., Омельяненко Г. М. Кримінальний процес України : навч. посіб. Київ : Ліпкан О. С., 2013. 488 с.

297. Настільна книга професійного судді (кримінальне провадження) / [Н. О. Марчук, В. В. Касько, Р. О. Куйбіда та ін.] ; за ред. Н. О. Марчук. Київ : Арт-Дизайн, 2015. 248 с.

298. Настільна книга слідчого / [М. І. Панов, В. Ю. Шепітько, В. О. Коновалова та ін.] ; голов. ред. В. Я. Тацій. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2007. 728 с.

299. Науково-практичний коментар до статті 66 Кримінально-процесуального кодексу України. *LIGA 360 :* [сайт]. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/KK002055?an=2.

300. Нечваль А. О. Тактика обшуку у житлі та іншому володінні особи : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 219 с.

301. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Тактика допиту малолітніх потерпілих від злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості. *Юридична психологія*. 2020. № 1 (26). С. 77–85. DOI: https://doi.org/10.33270/ 03202601.77.

302. Нікітіна-Дудікова Г. Ю. Теоретичні та практичні основи криміналістичної методики розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2022. 713 с.

303. Нікітіна-Дудікова Г. Ю., Чорноус Ю. М. Міжнародні та європейські стандарти правосуддя, дружнього до дитини, під час розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей. *Нове українське право.* 2022. Вип. 2. С. 182–190. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.25.

304. Обрізан Н. Захисник як суб’єкт доказування в кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 235 с.

305. Овчаров Д. Г. Конституційне звернення про офіційне тлумачення положень ч. 6 ст. 223 Кримінального процесуального кодексу України. URL: https://ccu.gov.ua/sites/default/files/ndf/18-1862.pdf.

306. Одерій О. В., Гєрцик Р. В. Методика судового розгляду кримінальних проваджень (теоретичний аспект). *Правовий часопис Донбасу*. 2022. Вип. 4 (81). Ч. 2. С. 178–184. DOI: https://doi.org/10.32782/ 2523-4269-2022-81-4-2-178-184.

307. Одинцова І. М. Ефективність інституту захисту в кримінальному процесі (вітчизняний досвід реформ та європейські стандарти) : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 200 с.

308. Озар В. Г. Методика розслідування катувань : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2016. 214 с.

309. Оржинська Є. Використання загальнонаукових методів у слідчій практиці. *Підприємництво, господарство і право.* 2021. № 2. С. 272–276. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.48.

310. Осипенко І. П., Мишаста К. Б. Загальні положення тактики проведення обшуку. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2022. Вип. 3. С. 196–200. DOI: 10.24144/2788-6018.2021.03.36.

311. Острогляд О. В., Береський Я. О. Окремі теоретичні аспекти розуміння тактики захисту в кримінальному процесі України. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького*. 2012. № 5. С. 129–135.

312. Павлишин Б. О. Техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування вбивств : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 247 с.

313. Павліченко Є. В., Анненко О. С. Правові, організаційні й тактичні аспекти доказової діяльності захисника в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права.* 2021. Вип. 91. С. 142–149.

314. Павліченко Є., Стець, О. Шелудяков Р. Методологічні засади компаративного аналізу в системі юридичних досліджень. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 4. С. 210–214. DOI: 10.32849/2663-5313/2021.4.32.

315. Падей А. С. Поняття та значення техніко-криміналістичного забезпечення в діяльності з розслідування. *Південноукраїнський правничий*

часопис. 2015. № 2. С. 173–175. URL: http://www.sulj.oduvs.od.ua/ archive/2015/2/53.pdf.

316. Паламарчук Л. П. Криміналістичне забезпечення розслідування незаконного втручання в роботу електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 217 с.

317. Перлін В. С. Методика розслідування самовільного присвоєння владних повноважень або звання службової особи : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2018. 264 с.

318. Перлін С. Поняття і види техніко-криміналістичного забезпечення правозастосовної діяльності. *Підприємство, господарство і право.* 2020. № 1. С. 221–226. URL: http://pgp-journal.kiev.ua/archive/ 2020/1/41.pdf.

319. Перлін С. І. Техніко-криміналістичне забезпечення досудового розслідування підрозділами Експертної служби МВС України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2018. 237 с.

320. Петросян В. Г. Криміналістичне та оперативно-розшукове забезпечення виявлення злочинів, вчинених суб'єктами господарювання з ознаками фіктивності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь, 2012. 221 с.

321. Питання оплати послуг та відшкодування витрат адвокатів, які надають безоплатну вторинну правничу допомогу : постанова Кабінету Міністрів України від 17 верес. 2014 р. № 465. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/465-2014-%D0%BF#Text.

322. Питання українського правопису : постанова Кабінету Міністрів України від 22 трав. 2019 р. № 437. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/437-2019-%D0%BF#Text.

323. Півненко В. П. Прокурорський нагляд в Україні : навч. посіб. Харків, 2008. 304 с.

324. Пінчук Н. І. Теоретичні та правові питання і практика криміналістичного забезпечення діяльності нотаріату : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2008. 240 с.

325. Плугатар Т. А. Міжнародні та національно-правові засади регулювання права людини на недоторканність приватного життя. *Наука і правоохорона*. 2014. № 1. С. 76–83.

326. Погорецький М. А. Доктрина доказів XIX – початку XX ст.: англо-американська й континентальна традиції та їхній вплив на сучасне кримінальне процесуальне доказове право. *Вісник кримінального судочинства*. № 3-4. 2024. С. 53-85. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.3-4/53-85

327. Погорецький М. А. Захисник – суб'єкт доказування на досудовому провадженні за чинним КПК України: проблемні питання. *Актуальні питання державотворення в Україні* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 23 трав. 2014 р.). Київ : Прінт-Сервіс, 2014. С. 480–482.

328. Погорецький М. А. Нова концепція кримінального процесуального доказування. *Вісник кримінального судочинства України.* 2015. № 3. С. 63–79.

329. Погорецький М. А. Сучасні концепції кримінального процесуального доказування. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу :* тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (Харків, 8 листоп. 2017 р.) Харків : ХНУВС, 2017. С. 309–312. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/08_11_2017/pdf/146.pdf.

330. Погорецький М. А. Допустимість доказів у кримінальному процесі та процесуальна доброчесність: доктрини і практика (порівняльно-правове дослідження). *Вісник кримінального судочинства*. № (1-2). 2025. С. 22-59. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2025.1-2/22-59

331. Політичні портрети Стародавнього світу. Кн. I – Антична Греція : навч. посіб. / уклад. : А. О. Карасевич, К. М. Левківський, Л. С. Шачковська. Умань : Жовтий О. О., 2011. 636 с.

332. Положення про Вищу кваліфікаційно-дисциплінарну комісію адвокатури : затв. Установчим з'їздом адвокатів України 17 листоп. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0004418-12#Text.

333. Полтавський А. О. Питання стандартизації технології огляду (дослідження) місця події. *Криміналістика і судова експертиза.* 2019. Вип. 64.

С. 331–349. URL: https://digest.kndise.gov.ua/wp-content/uploads/2019/04/%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%81%D1%82%D0%BA%D0%B0_%D0%9A%D1%80%D0%B8%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0_2019_6.05.-331-349-1.pdf.

334. Полтавський А. О., Нечеснюк М. В. Уніфікування судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами : практ. посіб. / за заг. ред. І. П. Красюка, С. Г. Кримчука, Н. М. Ткаченко, С. С. Чернявського, Ю. О. Чечіля. Київ : НАВС, 2023. 115 с.

335. Пономаренко Д. В. Тактичні питання захисту у кримінальному провадженні : практ. посіб. Одеса : Гельветика, 2018. 112 с.

336. Попелюшко В. О. Стратегія і тактика захисту в судовому розгляді справи. *Вісник Академії адвокатури України.* 2008. Вип. 12. С. 96–98. URL: https://eprints.oa.edu.ua/3714/1/Popeliushko.pdf.

337. Посашков О. О. Методика розслідування втручань в діяльність судового експерта : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 200 с.

338. Посібник зі збору доказів для Міжнародного кримінального суду : посібник / Міністерство з питань тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб України. Київ, 2019. 43 с.

339. Постанова Верховного Суду від 29 верес. 2020 р. Справа №°234/3501/17. *Єдиний державний реєстр судових рішень* : [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/91818866.

340. Права, за якими судиться малоросійський народ / [редкол.: О. М. Мироненко (голова), К. А. Вислобоков, І. Б. Усенко та ін.] ; відп. ред. та авт. передм. Ю. С. Шемшученко ; упоряд. та авт. нарису К. А. Вислобоков. Київ, 1997. 548 с.

341. Правила адвокатської етики : затв. Звітно-виборним з’їздом адвокатів України 9 черв. 2017 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001891-17#Text.

342. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної імунології бюро судово-медичної експертизи :

наказ Міністерства охорони здоров'я України від 17 січ. 1995 р. № 6. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0252-95#Text.

343. Правозастосування : навч. посіб. / [О. А. Назаренко та ін.] ; за заг. ред. С. Д. Гусарєва. Київ : Маслаков, 2020. 160 с.

344. Про адвокатуру та адвокатську діяльність : Закон України від 5 лип. 2012 р. № 5076-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text.

345. Про безоплатну правничу допомогу : Закон України від 2 черв. 2006 р. № 3460-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3460-17#Text.

346. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини : Закон України від 23 лют. 2006 р. № 3477-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text.

347. Про внесення змін до Кодексу України про адміністративні правопорушення, Кримінального та Кримінального процесуального кодексів України щодо оптимізації діяльності спеціалістів у кримінальному провадженні : Закон України від 9 жовт. 2024 р. № 4009-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4009-20.

348. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про електронні комунікації» щодо підвищення ефективності досудового розслідування «за гарячими слідами» та протидії кібератакам : Закон України від 15 берез. 2022 р. № 2137-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2137-20.

349. Про Державне бюро розслідувань : Закон України від 12 листоп. 2015 р. № 794-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/ show/794-19#Text.

350. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів : Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12.

351. Про державну таємницю : Закон України від 21 січ. 1994 р. № 3855-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3855-12#Text.

352. Про деякі питання здійснення слідчим суддею суду першої інстанції судового контролю за дотриманням прав, свобод та інтересів осіб під час

застосування заходів забезпечення кримінального провадження : лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ від 5 квіт. 2013 р. № 223-558/0/4-13. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0558740-13#Text.

353. Про доступ до публічної інформації : Закон України від 13 січ. 2011 р. № 2939-VI. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17/#Text.

354. Про дотримання конституційних прав та свобод громадян говорили в Горбанівці. *Безоплатна правнича допомога :* [сайт]. URL: https://legalaid.gov.ua/novyny/pro-dotrymannya-konstytuczijnyh-prav-ta-svobod-gromadyan-govoryly-v-gorbanivczi/.

355. Про електронні документи та електронний документообіг : Закон України від 22 трав. 2003 р. № 851-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/851-15#Text.

356. Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги : Закон України від 5 жовт. 2017 р. № 2155-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text.

357. Про застосування законодавства, яке забезпечує право на захист у кримінальному судочинстві : постанова Пленуму Верховного Суду України від 24 жовт. 2003 р. № 8. URL: https://zakon.rada.gov.ua /laws/show/v0008700-03#Text.

358. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя : постанова Пленуму Верховного Суду України від 1 листоп. 1996 р. № 9. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0009700-96#Text.

359. Про затвердження Зводу відомостей, що становлять державну таємницю : наказ Служби безпеки України від 23 груд. 2020 р. № 383. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0052-21#Text.

360. Про затвердження Інструкції з організації взаємодії органів досудового розслідування з іншими органами та підрозділами Національної поліції України в запобіганні кримінальним правопорушенням, їх виявленні та розслідуванні : наказ МВС України від 7 лип. 2017 р. № 575. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0937-17#Text.

361. Про затвердження Інструкції із застосування органами та підрозділами поліції технічних приладів і технічних засобів, що мають функції фото- і кінозйомки, відеозапису, засобів фото- і кінозйомки, відеозапису : наказ МВС України від 18 груд. 2018 р. № 1026. URL: https://ips.ligazakon.net/document/re32999?an=1.

362. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Служби безпеки України, Адміністрації державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листоп. 2012 р. № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text.

363. Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#n14.

364. Про затвердження Норм належності криміналістичної техніки, науково-технічних засобів та обладнання для забезпечення діяльності експертних підрозділів : наказ МВС України від 26 жовт. 2012 р. № 967. URL: https://ndekc.te.ua/normativna-baza

365. Про затвердження Порядку проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров’я України від 8 жовт. 2018 р. № 865. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text.

366. Про затвердження Правил надання послуг поштового зв’язку : постанова Кабінету Міністрів України від 5 берез. 2009 р. № 270. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270-2009-%D0%BF#Text.

367. Про затвердження Правил організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях : наказ Міністерства юстиції

України від 18 черв. 2015 р. № 1000/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0736-15#Text.

368. Про затвердження стандартів якості надання безоплатної вторинної правової допомоги у кримінальному процесі : наказ Міністерства юстиції України від 25 лют. 2014 р. № 386/5. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0337-14#Text.

369. Про затвердження та введення в дію Інструкції про порядок вилучення, обліку, зберігання та передачі речових доказів у кримінальних справах, цінностей та іншого майна органами дізнання, досудового слідства і суду : наказ Генеральної прокуратури України, МВС України, Державної податкової адміністрації України, Служби безпеки України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України від 27 серп. 2010 р. № 51/401/649/471/23/125. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/v0051900-10#Text.

370. Про звернення громадян : Закон України від 2 жовт. 1996 р. № 393/96-ВР. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/393/96-%D0%B2%D1%80#Text.

371. Про інформацію : Закон України від 2 жовт. 1992 р. № 2657-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text.

372. Про контррозвідувальну діяльність : Закон України від 26 груд. 2002 р. № 374-IV. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/374-15#Text.

373. Про Національне антикорупційне бюро України : Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1698-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/1698-18#Text.

374. Про Національну поліцію : Закон України від 2 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text.

375. Про оперативно-розшукову діяльність : Закон України від 18 груд. 1992 р. № 2135-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2135-12#Text.

376. Про поштовий зв’язок : Закон України від 3 листоп. 2022 р. № 2722-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2722-20#Text.

377. Про проголошення незалежності України : постанова Верховної Ради України від 24 серп. 1991 р. № 1427-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12#Text.

378. Про ратифікацію Римського статуту Міжнародного кримінального суду та поправок до нього : Закон України від 21 серп. 2024 р. № 3909-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/3909-20.

379. Про розвідку : Закон України від 17 верес. 2020 р. № 912-IX. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/912-20#Text.

380. Про Службу безпеки України : Закон України від 25 берез. 1992 р. № 2229-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2229-12#Text.

381. Про стандартизацію : Закон України від 5 черв. 2014 р. № 1315-VII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1315-18#Text.

382. Про судову експертизу : Закон України від 25 лют. 1994 р. № 4038-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12#Text.

383. Про судоустрій і статус суддів : Закон України від 2 черв. 2016 р. № 1402-VIII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1402-19#Text.

384. Протас О. Л. Методологія і технологія наукових досліджень : навч. посіб. для здоб. другого (магістер.) рівня вищ. освіти ОПП «Соціальна педагогіка». Івано-Франківськ : НАІР, 2022. 279 с.

385. Процесуальне керівництво прокурором досудовим розслідуванням: організаційно-правові та криміналістичні основи : наук.-практ. посіб. / [редкол.: І. М. Козьяков, В. Т. Маляренко, Г. П. Середа та ін.]. Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2014. 750 с.

386. Процесуальне право. *Електронна бібліотека освітньої літератури* : [сайт]. URL: http://lua.pp.ua/2/226390.html.

387. Пряхін Є. В. Криміналістичні засоби та методи розслідування кримінальних правопорушень : навч. посіб. Львів : Львів. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 164 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/_4bac_pravo/Pryakhin-YE.V.--Kryminalistyka.pdf.

388. Психологія слідчої діяльності : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / [В. Г. Андросюк, О. М. Корнев, О. І. Кудерміна та ін.] ; за заг. ред. Л. І. Казміренко. Київ : Правова єдність, 2009. 200 с.

389. Пчеліна О. Етапізація процесу розслідування злочинів у сфері службової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 3. С. 167–170.

390. Пчеліна О. В. Особливості предмета доказування у кримінальних справах про економічні злочини та їх вплив на методику розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2010. 225 с.

391. Рабінович П. М. Міжнародні стандарти прав людини: властивості, загальне поняття, класифікація. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2016. № 1. С. 19–29. URL: http://nbuv.gov.ua/ UJRN/vapny_2016_1_4.

392. Рабінович П. М., Хавронюк М. І. Права людини і громадянина : навч. посіб. Київ : Атіка, 2004. 464 с.

393. Рашкевич Н., Отрош Ю. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. Харків, 2022. 291 с.

394. Реєстр методик проведення судових експертиз. *Міністерство юстиції України :* [сайт]. URL: https://rmpse.minjust.gov.ua/page/68.

395. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду : міжнар. док. від 17 лип. 1998 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ 995_588#Text.

396. Рішення Срібнянського районного суду Чернігівської області від 17 трав. 2023 р. Справа № 746/113/23. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110944046.

397. Рішення Амур-Нижньодніпровського районного суду м. Дніпропетровська від 26 лип. 2021 р. Справа № 199/4264/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua /Review/98534286.

398. Рішення Бахмацького районного суду Чернігівської області від 18 трав. 2023 р. Справа № 728/1319/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/110966136.

399. Рішення Бобринецького районного суду Кіровоградської області від 19 трав. 2023 р. Справа № 383/1269/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/ 110977643.

400. Рішення Верховного Суду від 15 берез. 2018 р. Справа № 372/2291/16-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/72850786.

401. Рішення Верховного Суду від 3 груд. 2019 р. Справа № 571/1436/15-к. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://zakononline.com.ua/courtdecisions/show/86505790.

402. Рішення Глухівського міськрайонного суду Сумської області від 7 черв. 2023 р. Справа № 576/1555/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111357298.

403. Рішення Деснянського районного суду міста Києва від 23 жовт. 2020 р. Справа № 754/13572/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/92405830.

404. Рішення Європейського суду з прав людини проти України 2020–2021. Станом на 15 жовт. 2021 р. Київ : Центр учб. літ., 2021. 552 с.

405. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням Київської міської ради професійних спілок щодо офіційного тлумачення частини третьої статті 21 Кодексу законів про працю України (справа про тлумачення терміну «законодавство»). Справа № 12-рп/1998. URL: https://ccu.gov.ua/docs/391.

406. Рішення Ленінського районного суду міста Кіровограда від 2 черв. 2023 р. Справа № 405/5144/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/111268837.

407. Рішення Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 31 трав. 2023 р. Справа № 686/13390/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень :* [сайт]. URL: https://reyestr.court.gov.ua/ Review/111282798.

408. Рогатинська Н. З. Використання та фіксування науково-технічних засобів у розшуковій діяльності слідчого. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2017. № 24. С. 133–135.

409. Розкошинська С. О. Доказування при розслідуванні використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2015. 282 с.

410. Романов М. Ю. Методика розслідування незаконного перешкоджання організації або проведенню зборів, мітингів, походів і демонстрацій крізь призму ситуаційного підходу. *Актуальні проблеми держави і права.* 2022. № 94. С. 110–115. DOI: 10.32782/apdp.v94.2022.13.

411. Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога. М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів систем управління якістю, гармонізованих в Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Криміналістика і судова експертиза.* 2015. Вип. 60. С. 94–103.

412. Рябухіна О. А. Система кримінального процесуального законодавства. *Право і громадянське суспільство.* 2013. № 2. С. 244–252.

413. Саввова О. В. Методологія наукових досліджень : конспект лекцій для студ. 1 курсу денної форми навч. другого (магіст.) рівня вищ. освіт. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекет, 2020. 104 с. URL: https://core.ac.uk/download/pdf/334604241.pdf.

414. Садова Т. В. Міжнародні стандарти застосування заходів процесуального примусу. *Держава і закон: теорія, практика, методика.* 2008. Вип. 3. С. 208–218.

415. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2009. 171 с.

416. Саліхова І. Ю. Подія кримінального правопорушення як обставина, яка підлягає доказуванню у кримінальному провадженні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Кривий Ріг, 2016. 167 с.

417. Самойленко О. А. Значення початкового етапу розслідування злочинів в криміналістичних методиках (за матеріалами практики розслідування злочинів, вчинених у кіберпросторі). *Правове життя сучасної України* : у 2 т. : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 17 трав. 2019 р.). Одеса : Гельветика, 2019. Т. 2. С. 416–419.

418. Сас В. А. Історія виникнення криміналістичної тактики як етап у її розвитку. *Вісник Львівського інституту внутрішніх справ при НАВС України*. 2000. № 2. С. 114–121.

419. Сас В. А. Організація і тактика слідчих дій при розслідуванні злочинів, вчинених засудженими до позбавлення волі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 219 с.

420. Сачко О. В., Курта Є. О. Кримінальний процес : лекція. Дніпро, 2016. 324 с. URL: https://dduvs.in.ua/wp-content/uploads/files/Structure/library/student/lectures/20170118/1.1.pdf.

421. Сербін М. Доказування у кримінальному провадженні : лекція. Дніпропетровськ : ДДУВС, 2016. 182 с.

422. Сергєєва Д. Б. Використання результатів негласних слідчих (розшукових) дій для організаційно-тактичного забезпечення досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 1. С. 95–104. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/1_2016_Sergeeva.pdf.

423. Сергєєва Д. Б., Шаповал О. В. Організація і тактика тимчасового доступу до документів під час розслідування економічних злочинів. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 113–119. URL: https://vkslaw.knu.ua/images/verstka/3_2016_Sergeeva_Shapoval.pdf.

424. Сергєєва Д., Лисаченко Є., Погорецький М. Міжнародні стандарти права на захист у кримінальному судочинстві: аксіологічний аспект. *Вісник кримінального судочинства*. № 1-2. 2024. С. 94-109. https://doi.org/10.17721/2413-5372.2024.1-2/2024/94-109

425. Середа Ю. М. Формування доказів у кримінальному процесі України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 213 с.

426. Сибірна Р. І., Гап'як С. С. Правове регулювання проведення судово-медичної експертизи алкогольного та наркотичного сп'яніння у водіїв транспортних засобів. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2019. Вип. 21. С. 236–243. (Серія «Юридичні науки»). URL: https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/ 2019/nov/19924/sibirnagapyak.pdf.

427. Сідельніков А. В. Спеціальні знання в діяльності адвоката-захисника : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 274 с.

428. Сімонович Д. В. Європейські стандарти забезпечення прав людини у досудових стадіях кримінального процесу України : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2011. 225 с.

429. Сімонович Д. В. Розмежування міжнародних та європейських стандартів з прав людини у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 4. С. 400–410.

430. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консум, 2001. 656 с. URL: http://politics.ellib.org.ua/pages-1674.html.

431. Скільки рішень у справах проти України постановив Європейський суд з прав людини у 2022 році? *La Legal & Economic security :* [сайт]. URL: https://lc-les.com/press-center/posts/ckilki-rishen-u-spravah-proti-ukrayini-postanoviv-yevropejskij-sud-z-prav-lyudini-u-2022-roci .

432. Скільки тримається алкоголь в сечі і крові людини. *Sunduk. Інформаційно-розважальний «Скарб» :* [сайт]. URL: https://sunduk-pub.kiev.ua/?p=8290.

433. Скільська Л. Кримінально-процесуальні та тактико-криміналістичні особливості фіксації результатів огляду місця події : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 221 с.

434. Скригонюк М. І. Права і свободи людини та європейські стандарти кримінального судочинства: новітні філософсько-правові погляди. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2009. № 88. С. 61–66.

435. Скрябін О. М. Захисник у кримінальному процесі: нормативно-правове дослідження : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2017. 455 с.

436. Слідчі (розшукові) дії : навч. посіб. / [О. В. Авраменко, Р. І. Благута, Ю. В. Гуцуляк та ін.] ; за заг. ред. Р. І. Благути, Є. В. Пряхіна. Львів : ЛьвДУВС, 2013. 416 с.

437. Сліпченко В. І. Підстави та процесуальний порядок витребування речей і документів. *Вісник Запорізького національного університету.* 2014. № 4 (ІІ). С. 282–289.

438. Словник синонімів української мови. *Інтернет портал «slovaronline.com» :* [сайт]. URL: https://1675.slovaronline.com.

439. Словник спеціальних термінів правоохоронної діяльності / за ред. Я. Ю. Кондратьєва. Київ : Нац. акад. внутр. справ України, 2004. 560 с.

440. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г–Ж. 550 с.

441. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9 : С. 916 с. URL: http://sum.in.ua/s/standart.

442. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1979. Т. 10 : Т–Ф. 658 с. URL: http://sum.in.ua/s/tekhnika.

443. Словник української мови : в 11 т. / [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1972. Т. 3 : З. 744 с. URL: http://sum.in.ua/s/zbyraty.

444. Словник української мови : в 11 т. [редкол.: І. К. Білодід (голова) та ін.]. Київ : Наук. думка, 1970–1980. URL: https://sum.in.ua/.

445. Слюсаренко М. Поняття «методологія» в контексті навчальної дисципліни про організацію наукового дослідження. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2021. № (4). С. 87–94. DOI: 10.31499/2307-4906.4.2021.250159.

446. Слюсарчук Х. Р. Стандарти доказування у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2017. 258 с.

447. Смагіна Д. В. Сутність терміна «клопотання» у кримінальному процесі України. *Держава і право.* 2010. № 48. С. 499–502.

448. Смирнов Є. В. Участь захисника в реалізації процесуальних прав підозрюваного (обвинуваченого) у кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Запоріжжя, 2016. 247 с.

449. Соловйов В. О. Захисник як суб'єкт доказування при обранні, зміні, скасуванні заходів забезпечення кримінального провадження слідчим суддею : дис. … д-ра філософії : 081 «Право». Одеса, 2021. 233 с.

450. Сорока С. О., Римарчук Г. С. Кримінальний процес в Україні: історія і сучасність. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2016. Вип. 850. С. 553–562. URL: https://science.lpnu.ua/sites/ default/files/journal-paper/2017/aug/5783/vnulpurn201685083.pdf.

451. Співпраця України з МКС: що може міжнародне правосуддя? *ГО «Український мілітарний центр» :* [сайт]. URL: https://mil.in.ua /uk/blogs/spivpratsya-ukrayiny-z-mks-shho-mozhe-mizhnarodne-pravosuddya/.

452. Справа «Аксой проти Туреччини» (заява № 21987/93) : рішення Європейського суду з прав людини від 18 груд. 1996 р. URL: https://precedent.in.ua/2016/04/08/aksoj-protyv-turtsyy/.

453. Справа «Андре та інші проти Франції» (André and Other v. France) (заява № 18603/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 лип. 2008 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-87938.

454. Справа «Афанасьєв проти України» (заява № 38722/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 5 квіт. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_239#Text.

455. Справа «Багієва проти України» (Bagiyeva v. Ukraine) (заява №°41085/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 28 квіт. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b65#Text.

456. Справа «Белоусов проти України» (Belousov v. Ukraine) (заява № 4494/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 листоп. 2013 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_989#Text.

457. Справа «Бучинська проти України» (заява № 35493/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 30 квіт. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a67#Text.

458. Справа «Геннадій Науменко проти України» (заява № 42023/98) : рішення Європейського суду з прав людини від 10 лют. 2004 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_212#Text.

459. Справа «Геращенко проти України» (заява № 20602/05) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 лют. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_985#Text.

460. Справа «Гювеч проти Туреччини» (Guvec v. Turkey) (заява № 70337/01) : рішення Європейського суду з прав людини від 20 січ. 2009 р. URL: URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library

461. Справа «Джеват Сойсал проти Туреччини» (Case of cevat soysal v. Turkey) (заява № 17362/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 23 верес. 2014 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146403.

462. Справа «Жогло проти України» (заява № 17988/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 квіт. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_402#Text.

463. Справа «Кадура та Смалій проти України» (заяви № 42753/14 та № 43860/14) : рішення Європейського суду з прав людини від 24 квіт. 2021 р. URL: https://minjust.gov.ua/m/stattya-8-pravo-na-povagu-do-privatnogo-i-simeynogo-jittya.

464. Справа «Космата проти України» (заява № 10558/11 і 28218/11) : рішення Європейського суду з прав людини від 15 січ. 2015 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/docx/pdf?library=ECHR&id=001-170566&filename=CASE%20OF%20KOSMATA%20v.%20UKRAINE%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D%20by%20the%20Ministry%20of%20Justice%20of%20Ukraine%20.pdf&logEvent=False.

465. Справа «Любов Єфіменко проти України» (заява № 7572/01) : рішення Європейського суду з прав людини від 25 лют. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_867#Text.

466. Справа «Марчук проти України» (заява № 65663/12) : рішення Європейського суду з прав людини від 28 лип. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b59#Text.

467. Справа «Маснєва проти України» (заява № 5952/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 20 берез. 2012 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_906#Text.

468. Справа «Муравська проти України» (заява № 249/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 13 листоп. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_432#Text.

469. Справа «Нечипорук і Йонкало проти України» (заява № 42310/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 21 лип. 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_683#Text.

470. Справа «Падура проти України» (заява № 48229/10) : рішення Європейського суду з прав людини від 11 груд. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a33#Text.

471. Справа «Пановітс проти Кіпру» (Panovits v Cyprus) (заява 4268/04) : рішення Європейського суду з прав людини від 11 груд. 2008 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-122040%22].

472. Справа «Перич проти Хорватії»: рішення Європейського суду з прав людини від 27 берез. 2008 р. *Бюлетень Європейського суду з прав людини.* 2008. № 9. С. 18–19.

473. Справа «Салдуз проти Туреччини» (Salduz v. Turkey) (заява № 36391/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 27 листоп. 2008 р. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-117602%22]}.

474. Справа «Соаре та інші проти Румунії» (скарга № 2432902/02) : ухвала Європейського суду з прав людини від 22 лют. 2011 р. URL: http://hrlib.kz/wp-content/uploads/2016/08/2011-%D0%A1%D0%BE% D0%B0%D1%80%D0%B5-

%D0%B8-%D0%B4%D1%80.-
%D0%BF%D1%80%D0%BE%D1%82%D0%B8%D0%B2-
%D0%A0%D1%83%D0%BC%D1%8B%D0%BD%D0%B8%D0%B8.pdf.

475. Справа «Солдатенко проти України» (заява № 2440/07) : рішення Європейського суду з прав людини від 23 жовт. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_504#Text.

476. Справа «Стабровська проти України» (заява № 65055/12) : рішення Європейського суду з прав людини від 14 січ. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a98#Text.

477. Справа «Холодков і Холодкова проти України» (заява № 29697/08) : рішення Європейського суду з прав людини від 7 трав. 2015 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a66#Text.

478. Справа «Шабельник проти України» (заява № 16404/03) : рішення Європейського суду з прав людини від 19 лют. 2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_457#Text.

479. Справа «Шиянов проти України» (заява № 12552/09) : рішення Європейського суду з прав людини від 2 черв. 2016 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_b34#Text.

480. Справа «Яременко проти України» (заява № 32092/02) : рішення Європейського суду з прав людини від 12 черв. 2008 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_405#Text.

481. Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина : метод. рек. / [М. І. Пашковський, Є. О. Крапивін, В. В. Яворська та ін.]. Київ, 2023. 112 с.

482. Старенький О. С. Витребування документів як засіб отримання доказів захисником у кримінальному провадженні: проблеми визначення процесуальної форми. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 3. С. 58–69.

483. Старенький О. С. Кримінальні процесуальні гарантії захисника як суб’єкта доказування у досудовому розслідуванні : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2016. 20 с.

484. Статистична звітність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів регіонів за 2020 рік. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/KDKA_2020_Rik.pdf.

485. Статистична звітність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів регіонів за IV квартал 2021 року. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/KDKA_IV_2021.pdf.

486. Статистична звітність кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатів регіонів за 2022 рік. URL: https://unba.org.ua/assets/uploads/news/zvity/KDKA_RIK_2022.pdf.

487. Статут кримінального судочинства 1864 р. Історія України: державно-правовий контекст : курси за тематикою «Право» / Національний університет «Острозька академія». URL: https://moodle.oa.edu.ua/mod/resource/view.php?id=555.

488. Статути Великого князівства Литовського : у 3 т. / ред. С. В. Ківалов. Одеса : Юрид. літ., 2002. Т. 3. Кн. 1. 666 с.

489. Стахівський С. М. Кримінально-процесуальні засоби доказування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 414 с.

490. Степаненко А. С. Стандарт доказування «поза розумним сумнівом» в кримінальному провадженні : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2017. 234 с. URL: http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/7009/%d0%94%d0%b8%d1%81%d0%b5%d1%80%d1%82%d0%b0%d1%86%d1%96%d1%8f%20%d0%a1%d1%82%d0%b5%d0%bf%d0%b0%d0%bd%d0%b5%d0%bd%d0%ba%d0%be%20%d0%90.%d0%a1..pdf?sequence=4&isAllowed=y.

491. Степаненко К. В. Впровадження Європейських стандартів прав людини у правову систему України: теоретико-правовий аспект. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 53–56.

492. Страхов М. М. Основні закономірності становлення буржуазної держави і права у провідних країнах Європи і в Північній Америці. Київ, 1991. 412 с.

493. Стригун Д. Ю. Техніко-криміналістичне забезпечення розкриття та розслідування контрабанди наркотичних засобів : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 279 с.

494. Суб'єкти кримінального процесу: кримінальний процес. *«Jure». Український юридичний портал* : [сайт]. URL: http://jure.in.ua/tema-4-sub-yekty-kryminalnogo-protsesu/.

495. Суд і процес за «Короткому зображенню процесів або судових тяжб». URL: http://ni.biz.ua/1/1_2/1_28511_harakteristika-izmeneniy-v-protsessualnom-prave-v-XVIII-v-kratkoe-izobrazhenie-protsessov-ili-sudebnih-tyazhb--g-o-forme-suda--g.html.

496. Суд і судочинство на українських землях у XIV–XVI ст. / за заг. ред. П. Музиченка. Одеса : Астропринт, 2000. 136 с.

497. Судебник Казимира (1468 р.) / под ред. А. Тила. Вильнюс : Минтис, 1967. С. 26–32. URL: https://pravo.by/upload/pdf/krim-pravo/sudebnik_kazimira_1468_god.pdf.

498. Тагієв С. Р. Методологічні засади дослідження негласних слідчих (розшукових) дій. *Порівняльно-аналітичне право.* 2014. № 8. С. 210–213. URL: https://pap-journal.in.ua/wp-content/uploads/2020/ 09/8_2014.pdf#page=210.

499. Так скільки тримається алкоголь в сечі? *Sunduk. Інформаційно-розважальний «Скарб» :* [сайт]. URL: https://sunduk-pub.kiev.ua/?p=9006.

500. Таран О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинної діяльності у сфері порушення авторського і суміжних прав : дис... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 283 с.

501. Теплицький Б. Б. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів у сфері використання електронно-обчислювальних машин (комп'ютерів), систем та комп'ютерних мереж і мереж електрозв'язку : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2021. 268 с. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/20744/1/dysert_teplytskyi.pdf.

502. Терещенко Ю. В. Слідчі та інші процесуальні дії: правова регламентація. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2011. № 2 (2). С. 168–175.

503. Тертишник В. М. Гарантії істини та захисту прав і свобод людини в кримінальному процесі : монографія. Дніпропетровськ : Юрид. акад. МВС України ; Арт-Прес, 2002. 415 с.

504. Тертишник В. М. Кримінальний процесуальний кодекс України : наук.-практ. комент. 17-те вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.

505. Тертишник В. М. Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України. 16-те вид., доповн. і переробл. Київ : Алерта, 2020. 1088 с.

506. Тертишник В. М., Тертишник О. І., Фоменко А. Є., Ченцов В. В. Доказове право : підручник / за заг. ред. В. М. Тертишника. Київ : Алерта, 2022. 448 с.

507. Тертишник В. М., Шемшученко Ю. С. Правнича допомога та захист у кримінальному процесі : підручник. Київ : Алерта, 2018. 446 с.

508. Тимошок І. М., Косякова О. В. Порядок проведення судових експертиз у кримінальному процесі за ініціативою сторони захисту (відповідно до чинного кримінального процесуального кодексу України). *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 125–134.

509. Тищенко К. С. Міжнародні стандарти прав людини: поняття та класифікація. *Молодий вчений*. 2017. № 12 (52). С. 328–331.

510. Тищик Б. Й. Польська правда. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 2002. Т. 4 : Н–П. 720 с.

511. Тіщенко В. В. Концептуальні основи розслідування корисливо-насильницьких злочинів : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2003. 445 с.

512. Тіщенко В. В. Сучасний стан і деякі проблеми розвитку криміналістичної методики розслідування злочинів. *Вісник Південного*

регіонального центру Національної академії правових наук України. 2014. № 1. С. 170–180.

513. Тіщенко В. В. Теоретичні і практичні основи методики розслідування злочинів : монографія. Одеса : Фенікс, 2007. 260 с.

514. Тіщенко В. В., Аркуша Л. І., Плахотіна В. М. Криміналістика : навч.-метод. посіб. 4-те вид. випр. Одеса : Фенікс, 2013. 338 с.

515. Топорецька З. М. Проблеми визначення поняття та змісту криміналістичного забезпечення доказування у кримінальному провадженні. *Вісник кримінального судочинства*. 2015. № 4. С. 135–140.

516. Уваров В. Г. Застосування практики Європейського Суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів в удосконаленні кримінального судочинства України : монографія / за заг. ред. В. М. Тертишника. Дніпропетровськ : Ліра ЛТД, 2012. 404 с.

517. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 411 с.

518. Уваров В. Г. Реалізація рішень Європейського суду з прав людини та норм міжнародно-правових актів у кримінальному процесі України : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2014. 42 с.

519. Удалова Л. Д. Теоретичні засади отримання вербальної інформації у кримінальному процесі України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2007. 433 с.

520. Удовенко Ж. В. Гарантії забезпечення права особи на невтручання в її особисте і сімейне життя у кримінальному провадженні України : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2021. 586 с.

521. Удовенко Ж. В. Криміналістичне забезпечення процесу доказування на досудовому слідстві : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 205 с.

522. Узагальнення судової практики щодо розгляду слідчим суддею клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження від 7 лют. 2014 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/ laws/show/n0001740-14.

523. Усенко І., Чехович В. Литовські статути. Українське державотворення: невитребуваний потенціал / за ред. О. М. Мироненка. Київ : Либідь, 1997. 559 с.

524. Ухвала Бориспільського міськрайонного суду Київської області від 7 трав. 2019 р. Справа № 373/2508/14-к. URL: https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/81851200/.

525. Ухвала слідчого судді Бабушкінського районного суду м. Дніпропетровська від 11 трав. 2016 р. Справа № 200/8260/16-к. URL: http://reyestr.court.gov.ua/Review/ 58603053.

526. Ухвала слідчого судді Фастівського міськрайонного суду від 6 лют. 2019 р. Справа № 1-кс/381/50/19. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/79643864.

527. Фаринник В. Особливості формування доказів та доказування в кримінальному судочинстві України : посібник. Харків : Фактор, 2013. 96 с.

528. Філатов В. Загальнонаукові та спеціальноправові методи дослідження моделі перехідного правосуддя. *Юридичний вісник*. 2022. № 2. С. 23–29. DOI: 10.32837/yuv.v0i2.2317.

529. Філашкін В. С. Криміналістичне забезпечення розслідування торгівлі людьми (міжнародне співробітництво) : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 194 с.

530. Фоноскопія. Програмний комплекс для ідентифікації людини по голосу та мовленню SIVE v.8.5. *ТОВ «НВК «ЕКСПЕРТ»*. URL: https://pro-expert.in.ua/ua/.

531. Хабло О. Ю. Тимчасовий доступ до речей і документів в системі процесуальних дій. *Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики* : матеріали V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. С. 172–174.

532. Хабло О. Ю., Конюшенко Я. Ю., Чурікова І. В. Кримінальний процес : мультимед. навч. посіб. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2016. URL: https://arm.naiau.kiev.ua/books/public_html/lections/lection5_3.html.

533. Хірсін А. В. Криміналістичне забезпечення розслідування корисливо-насильницької організованої злочинної діяльності : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2006. 291 с.

534. Хрестоматія з історії держави і права України : навч. посіб. / [А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко, В. М. Кривоніс та ін.]. Київ : Юрінком Інтер, 2003. 656 с.

535. Циганюк Ю. В. Системність науки кримінального процесу України. *Jurnalul Juridic naţional: Teorie şi Practică.* 2020. № 1. С. 143–146.

536. Циганюк Ю. В. Теоретичні та правові основи системи кримінального процесу України : монографія. Хмельницький : Мельник А. А., 2020. 345 с.

537. Цилюрик І. І. Гарантії прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження під час проведення слідчих (розшукових) дій : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Львів, 2020. 256 с.

538. Цимбал М. І. Питання профілактики незаконного поводження із спеціальними технічними засобами негласного отримання інформації. *Актуальні проблеми держави і права*. 2012. Вип. 64. С. 558–563.

539. Чайка П. Салічна правда франків – кодекс законів раннього середньовіччя. *Історичний сайт «Мандрівки часом» :* [сайт]. URL: https://travel-in-time.org/uk/mandrivki-chasom/salichna-pravda-frankiv-kodeks-zakoniv-rannogo-serednovichchya/.

540. Чаплинський К. О. Тактичні основи забезпечення досудового розслідування : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Дніпропетровськ, 2011. 570 с.

541. Часті питання. *Вчасно* : [сайт]. URL: https://help.vchasno.com.ua/faq/.

542. Чемерис І. М. Проблемні питання збирання доказів у кримінальному провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. № 5. С. 341–343. URL: http://ekhsuir.kspu.edu/handle/123456789/12248.

543. Черенков А. М. Розслідування декларування недостовірної інформації : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2020. 270 с.

544. Черненко А. П., Шиян А. Г. Висновок спеціаліста як процесуальне джерело доказів у кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми*

експертного забезпечення досудового розслідування : матеріали наук.-практ. семінару (Дніпро, 29 трав. 2020 р.). Дніпро : ДДУВС, 2020. С. 149–152. URL: https://er.dduvs.in.ua/bitstream/123456789/5313/1/14.pdf.

545. Чернявський С. С. Методика розслідування злочинів у сфері банківського кредитування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2001. 309 с.

546. Чернявський С. С. Теоретичні та практичні основи методики розслідування фінансового шахрайства : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2010. 610 с.

547. Чернявський С. С. Фінансове шахрайство: методологічні засади розслідування : монографія. Київ : Хай-Тек Прес, 2010. 624 с.

548. Чорноус Ю. М. Забезпечення європейських стандартів прав і свобод людини у кримінальному судочинстві України. *Науковий вісник Київського національного університету внутрішніх справ.* 2008. № 5. С. 72–79.

549. Чорноус Ю. М. Криміналістика: напрями розвитку та вдосконалення. *Актуальні питання кримінального процесу, криміналістики та судової експертизи :* матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 24 листоп. 2017 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2017. С. 188–190.

550. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення діяльності Міжнародного кримінального суду. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса : ОДУВС, 2023. С. 219–225.

551. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : дис. … д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2013. 556 с.

552. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення кримінального провадження: рівні, напрями та форми реалізації. *Криміналістика і судова експертиза.* 2020. Вип. 65. С. 40–51. DOI: https://doi.org/10.33994/kndise.2020.65.04.

553. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення розслідування злочинів : монографія. Вінниця : Нілан-ЛТД, 2017. 492 с.

554. Чорноус Ю. М. Криміналістичне забезпечення як наукова категорія та практичне завдання криміналістики. *Проблеми правознавства та правоохоронної діяльності*. 2012. № 1. С. 149–155.

555. Чорноус Ю. М. Методологічні засади криміналістичного забезпечення розслідування злочинів. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2017. № 1 (13). С. 63–75. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ Fmpp_2017_1_8.

556. Чорноус Ю. М. Міжнародні стандарти провадження досудового слідства. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2006. № 3. С. 143–147.

557. Чорноус Ю. М. Слідчі дії: поняття, сутність, напрями розвитку та удосконалення : автореф. дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2005. 17 с.

558. Чорноус Ю. М. Теорія і практика криміналістичного забезпечення досудового слідства у справах про злочини міжнародного характеру : монографія. Київ : Скіф, 2012. 448 с.

559. Чорноус Ю. М. Техніко-криміналістичне забезпечення розслідування злочинів. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 213–217.

560. Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Засади проведення слідчих (розшукових) дій у контексті практики Європейського суду з прав людини. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2020. № 1 (19). С. 95–101. URL: http://elar.naiau.kiev.ua/bitstream/123456789/20013/1/document%20%2810%29.pdf.

561. Чорноус Ю. М., Гвоздюк В. В. Методологічні засади використання практики Європейського суду з прав людини у тактиці проведення слідчих (розшукових) дій. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2021. № 2 (22). С. 38–47. DOI: https://doi.org/10.33270/02212202.38.

562. Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 191–198. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25.

563. Чорноус Ю.М. Дульський О.Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження у

змагальному кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис.* Випуск № 2, 2025. С. 51–58. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.9.

564. Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 7. С. 445–449. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105.

565. Чорноус Ю., Лісіцький А. Використання спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, вчинених шляхом підпалу: наукові засади та практичні рекомендації : монографія. Харків : Право, 2025. 256 с.

566. Чорноус Ю., Шмітько В. Теоретико-методологічні засади дослідження розслідування корупційних кримінальних правопорушень, пов'язаних з одержанням неправомірної вигоди. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2023. № 2 (26). С. 61–72. DOI: 10.33270/02232602.61.

567. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 204 с.

568. Чучукало О. І. Процесуальне та криміналістичне забезпечення доказування на судових стадіях кримінального процесу : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2004. 20 с.

569. Шаповал О. В. Криміналістичне забезпечення розслідування економічних злочинів : дис. … канд. юрид. наук. : 12.00.09. Київ, 2017. 209 с.

570. Шевців В. М. Методика розслідування незаконного використання з метою отримання прибутку гуманітарної допомоги, благодійних пожертв або безоплатної допомоги : дис. ... д-ра філософії : 081 «Право». Київ, 2023. 249 с.

571. Шевчишен А. В. Доказування стороною обвинувачення у досудовому розслідуванні корупційних злочинів у сфері службової діяльності та професійної діяльності, пов'язаної з наданням публічних послуг: теорія та практика : монографія. Київ : Правова єдність ; Алерта, 2019. 534 с.

572. Шевчук В. М. Концептуальні основи формування окремих криміналістичних методик (проблеми визначення поняття та ознак). *Актуальні*

проблеми держави і права. 2020. № 86. С. 246–258. DOI: https://doi.org/10.32837/apdp.v0i86.2452.

573. Шевчук В. М. Проблеми Розмежування тактичних операцій та тактичних комбінацій у криміналістиці. *Право і суспільство*. 2013. Вип. 6/2. С. 357–361. URL: http://www.pravoisuspilstvo.org.ua/ archive/2013/6-2_2013~/83.pdf.

574. Шевчук В. М. Теоретичні основи формування та реалізації тактичних операцій в криміналістиці : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 2013. 526 с.

575. Шейко В. М., Кушнаренко Н. М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : підручник. 7-те вид., стер. Київ : Знання, 2011. 310 с.

576. Шепітько В. Ю. Діалектика криміналістичної тактики. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2011. Вип. 11. С. 5–16.

577. Шепітько В. Ю. Допит неповнолітніх: психологія та тактика : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1990. 238 с.

578. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / за ред. В. Ю. Шепітька. 2-ге вид., переробл. і доповн. Київ : Ін Юре, 2004. 728 с. URL: http://ibib.ltd.ua/taktichniy-priyom-yak-element.html.

579. Шепітько В. Ю. Криміналістика : підручник. Київ : Ін Юре, 2010. 496 с.

580. Шепітько В. Ю. Криміналістична тактика (системно-структурний аналіз) : монографія. Харків : Харків юрид., 2007. 432 с.

581. Шепітько В. Ю. Теоретичні проблеми систематизації тактичних прийомів у криміналістиці : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Харків, 1996. 418 с.

582. Шепітько В. Ю., Авдєєва Г. К. Криміналістичні засоби та інноваційні технології у боротьбі зі злочинністю. *Питання боротьби зі злочинністю.* 2012. Вип. 24. С. 34– 47.

583. Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Авдєєва Г. К. Рецензія на обґрунтування щодо проведених досліджень із розроблення програмного забезпечення «GRAFIT». *Питання боротьби зі злочинністю.* 2008. Вип. 16. С. 295–299.

584. Шепітько. В. Ю. Проблеми криміналістичного забезпечення діяльності органів досудового слідства (вибрані твори). Харків : Апостиль, 2010. 576 с.

585. Шепітько М. В. Злочини у сфері правосуддя: еволюція поглядів та наукові підходи до формування засобів протидії: монографія. Харків: Право, 2018. 408 с.

586. Шумило М. Є. Викладання кримінального процесу: чи не час прощатися із методологічною спадщиною кримінального процесу тоталітарної доби? *Нове українське право.* Вип. 2. 2022. С. 149-155. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2022.2.21

587. Шумило М. Є. Поняття «докази» у Кримінальному процесуальному кодексі України: спроба критичного переосмислення ідеології нормативної моделі. *Вісник Верховного Суду України*. 2013. № 2. С. 40–48.

588. Щербаковський М. Г., Щербаковська Л. П. Змагальні засади залучення експерта у кримінальному судочинстві України. *Вчені записки Таврійського національного університету ім. В. І. Вернадського.* 2013. Т. 26 (65). № 1. С. 326–331. (Серія «Юридичні науки»).

589. Щодо відновлення виборчих прав громадянина Мельниченка М. І. у зв’язку з набранням статусу остаточного рішенням Європейського суду з прав людини від 19 жовтня 2004 року у справі «Мельниченко проти України» : рішення Верховного Суду України від 14 лип. 2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0028700-05#Text.

590. Щур Б. В. Теоретичні основи формування та застосування криміналістичних методик : монографія. Харків : Харків юрид., 2010. 320 с.

591. Юденко Т. М. Особливості провадження у справах про торгівлю людьми: в контексті міжнародних стандартів : дис. … канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2012. 229 с.

592. Юридична енциклопедія : в 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (гол. ред. кол.) та ін.]. Київ : Укр. енцикл., 2003. Т. 5 : П–С. 736 с.

593. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX – на початку XXI ст. (історико-теоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2019. 564 с.

594. Юсупов В. В. Криміналістика в Україні у XX–XXI століттях : монографія. Київ : Маслаков, 2018. 556 с.

595. Яновська О. Г. Співвідношення мети та засобів у адвокатській діяльності. *Юридична Україна*. 2007. № 9. С. 99–104.

596. Almakky R. G. The league of Arab states and the protection of human rights: a legal analy*sis :* A thesis submitted for the degree of Doctor of Philosophy. London : Brunel University, 2015. 312 p. URL: https://bura.brunel.ac.uk/bitstream/2438/11067/1/FulltextThesis.pdf.

597. Annual Report 2021 of the European Court of Human Rights. Council of Europe, 2022. 208 p. URL: https://www.echr.coe.int/ Documents/Annual_report_2021_ENG.pdf.

598. Baranenko D., Koval A., Dulskyi O., Lisitsyna Y., Musayev E. Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection (on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects. *Amazonia Investiga*. 2023. No.12 (67). P. 232–240. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.21.

599. Case of Akeliene v. Lithuania (Application No. 54917/13) : Judgment European Court of Human Rights of 16 October 2018. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-186768.

600. Case of Al-skeini and Others v. the United Kingdom (Application No. 55721/07) : Judgment European Court of Human Rights of 7 July 2011. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-105606.

601. Case of Ciobanu v. Moldova (Application No. 62578/09) : Judgment European Court of Human Rights of 24 February 2015. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-152427.

602. Case of Doorson v. the Netherlands (Application No. 20524/92) : Judgment European Court of Human Rights of 26 March 1996. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57972.

603. Case of Igor Shevchenko v. Ukraine (Application No. 22737/04) : Judgment European Court of Human Rights of 4 June 2012. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-108576.

604. Case of Jager v. Netherlands (Application No. 39195/98) : Judgment European Court of Human Rights of 14 March 1998. URL: http://hudoc.echr.coe.int/tur?i=001-5150.

605. Case of Kaya v. Turkey (Application No. 22729/93) : Judgment European Court of Human Rights of 19 February 1998. URL: http://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-58138& filename=001-58138.pdf.

606. Case of Klass and Others v. Germany (Application No. 5029/71) : Judgment European Court of Human Rights of 6 September 1978. URL: https://hudoc.echr.coe.int/ukr?i=001-57510.

607. Case of Mahmut Kaya v. Turkey (Application No. 22535/93) : Judgment European Court of Human Rights of 28 March 2000. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58523.

608. Case of Nachova and Others v. Bulgaria (Application No. 43579/98) : Judgment European Court of Human Rights of 6 July 2005. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69630.

609. Case of Rantsev v. Cyprus and Russia (Application No. 25965/04) : Judgment European Court of Human Rights of 7 May 2010. URL: http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-96549.

610. Chornous Y., Baranenko D., Yena I., Hvozdiuk V., Dulskyi O. Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International

and European Standards. *Retos*. 2023. No. 51. P. 219–224. URL: https://www.researchgate.net/publication/374689525_Collecting_Evidence_in_the_Investigation_of_Crimes_Committed_in_the_Field_of_Sports_International_and_European_Standards.

611. Chornous Yu., Dulskyi O. International and European forensic support standards for criminal proceedings. *Law Journal of the National Academy of Internal Affairs*. 2024. Vol. 14. No. 1. P. 9–19. DOI: https://doi.org/10.56215/naia-chasopis/1.2024.09.

612. Chornous Yu., Dulskyi O., Morhun N. Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards. *Journal of Law and Political Science*. 2023. Vol. 38. P. 385–404. URL: https://drive.google.com/file/d/12PEWkeatZpxNxwGkg22y6lheFUs9fKtn/view.

613. Dulskyi O., Leliuk T., Luhovyi V., Melnyk V., Morgun I. International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. 2023. No. 12 (70). P. 65–78. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6.

614. Fraser S. Intelligent evidence: Using open source intelligence (OSINT) in criminal proceedings. *The Police Journal*. 2016. Vol. 90. P. 55–69.

615. Horodetska M., Zarubei V., Dulskyi O., Kamyshanskyi O., Morgun I. Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial. *Amazonia Investiga*. 2023. No. 12 (68). P. 199–209. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.19.

616. Karafili E., Wang L., Lupu E. C. An Argumentation-Based Reasoner to Assist Digital Investigation and Attribution of Cyber-Attacks. *Forensic Science International: Digital Investigation*. 2020. Vol. 32. P. 1–9. DOI: 10.1016/j.fsidi.2020.300925.

617. Shevchuk V. Modern problems of criminalistic methodics: tendencies, innovations, perspectives. Impatto dell'innovazione sulla scienza: aspetti fondamentali e applicati : *Raccolta di articoli scientifici «³³ГО » con gli atti della Conferenza*

scientifica e pratica internazionale (Verona, Italia, 26 giugno 2020.). Verona : Piattaforma scientifica europe, 2020. T. 2. P. 108–113.

618. Viljoen F. An Introduction to International Human Rights Law. *International Human Rights Law in Africa.* 2nd edn. (Oxford, 2012; online edn, Oxford Academic, 20 Apr. 2015). DOI: https://doi.org/10.1093/acprof:osobl/9780199645589.003.0001.

ДОДАТКИ

Додаток А

РЕЗУЛЬТАТИ АНКЕТУВАННЯ

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
360 слідчих Національної поліції України щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Проведено анкетування слідчих із таких регіонів України: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети/варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
1.	**Займана посада:**		
	слідчий	203	56,4
	старший слідчий	113	31,4
	начальник (заступник начальника) слідчого управління (відділу, відділення)	44	12,2
	інший варіант	–	–
2.	**Стаж роботи у слідчих підрозділах:**		
	до 1 року	39	10,8
	від 1 до 3 років	161	44,7
	від 3 до 5 років	33	9,2
	від 5 до 10 років	49	13,6
	від 10 до 15 років	35	9,7
	від 15 до 20 років	28	7,8
	понад 20 років	15	4,2
	інший варіант		–
3.	**Під час збирання доказів Ви:**		
	надаєте перевагу дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України, а не використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	7	1,9
	надаєте перевагу використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій, а не дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України під час цього процесу	5	1,4
	забезпечуєте баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України та використанням технічних засобів і	348	96,7

№ з/п	Запитання анкети/варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	криміналістичних рекомендацій під час цього процесу		
4.	**Чи поділяєте Ви твердження, що надання аналогічних повноважень захиснику в зборі доказів, які є в уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), призведе до порушення класичної форми інституту захисника та невиправданого змішування його функцій?**		
	так	353	98,1
	ні	4	1,1
	інший варіант	3	0,8
5.	**Чи поділяєте Ви позицію, що, на перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) мають ширші повноваження, ніж захисник?**		
	так	358	99,4
	ні	–	–
	інший варіант	2	0,6
6.	**Чи поділяєте Ви твердження, що, на перший погляд, вужчі повноваження захисника, порівняно з уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), компенсуються його рівним процесуальним становищем у судовому провадженні?**		
	так	349	96,9
	ні	11	3,1
	інший варіант	–	–
7.	**Які слідчі набори (валізи) Ви переважно використовуєте під час роботи зі слідовою інформацією в процесі проведення огляду й інших слідчих (розшукових) дій?**		
	універсальні (призначені для виконання різноманітних завдань)	315	87,5
	спеціалізовані (для роботи інспектора криміналіста, судового експерта, спеціаліста-вибухотехніка тощо)	–	–
	набори зі змінним умістом (формуються перед проведенням визначеної процесуальної дії)	45	12,5
	інший варіант	–	–
8.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник і законний представник, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи (не включаючи захисника), щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України)*, які мали знання з криміналістичної тактики?**		

№ з/п	Запитання анкети/варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	так	15	4,2
	ні	337	93,6
	інший варіант	8	2,2
9.	**На Вашу думку, чи може ігнорування криміналістичної тактики під час проведення певної процесуальної дії призвести до неефективності досудового розслідування, як наслідок – невиконання завдань кримінального провадження?**		
	так	358	99,4
	ні	–	–
	інший варіант	2	0,6
10.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник і законний представник),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення тощо)?***		
	так	13	3,6
	ні	347	96,4
	інший варіант	–	–
11.	**Чи траплялися у Вашій практиці захисники в кримінальному провадженні, які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, здійснювали захист так, що без знань криміналістичної методики не можна було б настільки ефективно забезпечити захист особи, тощо)?***		
	так	203	56,4
	ні	157	43,6
	інший варіант	–	–
12.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, тощо)?***		
	так	17	4,7
	ні	343	95,3
	інший варіант	–	–

№ з/п	Запитання анкети/варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
13.	**Яку форму витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України) Ви використовували найчастіше? (*Оберіть один варіант відповіді*)**		
	звернення	208	57,8
	доручення	4	1,1
	клопотання	19	5,3
	запит	129	35,8
	інший варіант	–	–
14.	**Оберіть ті процесуальні дії, які, на Вашу думку, спрямовані на збирання доказів, проте не належать до складу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій:**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	360	100
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	360	100
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 та розділ 9 КПК України)	191	53,1
	тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2)	360	100
	тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2)	346	96,1
	арешт майна (глава 17 розділу 2)	187	51,9
	законне затримання (ст. 207 КПК України)	193	53,6
	затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України)	297	82,5
	інший варіант	–	–
15.	**На Ваш погляд, чи є законним виписане слідчим, дізнавачем, прокурором доручення оперативному працівнику (у порядку ст. 41 КПК України), який не зазначений в ухвалі слідчого судді, для проведення тимчасового доступу до речей та документів, водночас**		

№ з/п	Запитання анкети/варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	у такій ухвалі передбачено дані слідчого, дізнавача, прокурора, який видав доручення?		
	так	106	29,4
	ні	251	69,7
	інший варіант	3	0,8
16.	**Чи часто Ви опиняєтеся в практичних ситуаціях під час досудового розслідування, коли потерпілі, їх представники чи законні представники самостійно витребовують від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок?**		
	так	31	11,9
	ні	229	88,1
	інший варіант	–	–
17.	**Чи відмовляли Ви принаймні раз захиснику в його участі в допиті свідка за його ініціативою?**		
	так	303	84,2
	ні	57	15,8
	інший варіант	–	–
18.	**Якщо на попереднє питання Ви відповіли «так», то зазначте, будь ласка, перелік тих аргументів, які Ви наводили захиснику, відмовляючи йому щодо безпосередньої участі в проведенні Вами допиту свідка, що проводили за його ініціативою:**		
	відсутність у КПК України права захисника на участь у допиті свідка за його ініціативою	156	51,5
	свідок не бажає, щоб захисник брав участь у допиті, попри ініціювання ним такого допиту	291	96
	така участь захисника може вплинути на ефективність досудового розслідування	303	100
	інший варіант	17	5,6

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
180 адвокатів-захисників у кримінальному провадженні щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Проведено анкетування адвокатів-захисників із таких регіонів України: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
1.	**Стаж роботи адвокатом-захисником:**		
	до 1 року	8	4,4
	від 1 до 3 років	18	10
	від 3 до 5 років	28	15,6
	від 5 до 10 років	76	42,2
	від 10 до 15 років	26	14,4
	від 15 до 20 років	19	10,6
	понад 20 років	5	2,8
	інший варіант	–	–
2.	**Під час збирання доказів Ви:**		
	надаєте перевагу дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України, а не використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	9	5,0
	надаєте перевагу використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій, а не дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України під час цього процесу	–	–
	забезпечуєте баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України та використанням технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	171	95,0
3.	**Чи поділяєте Ви твердження, що надання аналогічних повноважень захиснику в зборі доказів, які є в уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення (*слідчий, дізнавач, прокурор та інші*), призведе до порушення класичної форми інституту захисника та невиправданого змішування його функцій?**		
	так	131	72,8
	ні	38	21,1
	інший варіант	11	6,1

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
4.	**Чи поділяєте Ви позицію, що, на перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) мають ширші повноваження, ніж захисник?**		
	так	180	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
5.	**Чи поділяєте Ви твердження, що, на перший погляд, вужчі повноваження захисника, порівняно з уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), компенсуються його рівним процесуальним становищем у судовому провадженні?**		
	так	174	96,7
	ні	6	3,3
	інший варіант	–	–
6.	**Чи необхідно у Вашій професійній діяльності мати спеціальні знання *(знати види судових експертиз, які завдання вони виконують, методики їх проведення, застосовувані науково-технічні засоби*) в обсязі, достатньому для оцінки висновків експерта чи спеціаліста?**		
	так	119	66,1
	ні	59	32,8
	інший варіант	17	1,1
7.	**Чи використовуєте Ви знання з криміналістичної тактики (засоби криміналістичної тактики) у своїй професійній діяльності як захисника в кримінальному провадженні?**		
	так, проте лише під час досудового розслідування	143	79,4
	так, проте лише під час судового провадження	29	16,1
	так, під час усього кримінального провадження	8	4,4
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
8.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи (не включаючи захисника), щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України),* які мали знання з криміналістичної тактики?**		
	так	31	17,2
	ні	146	81,1
	інший варіант	3	1,7
9.	**Чи траплялися у Вашій практичній діяльності випадки, у яких слідчий, дізнавач, прокурор відмовлялися погоджувати клопотання про проведення процесуальних дій, використовуючи пропоновані Вами засоби криміналістичної тактики *(наприклад, у клопотанні про***		

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	проведення допиту потерпілого чи свідка Ви запропонували поставити певний перелік запитань у відповідній послідовності)?		
	так	139	77,2
	ні	29	16,1
	інший варіант	5	2,8
10.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, тощо)?***		
	так	15	8,3
	ні	165	91,7
	інший варіант	–	–
11.	**Оберіть ті процесуальні дії, які, на Вашу думку, спрямовані на збирання доказів, проте не належать до складу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій:**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	180	100
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	180	100
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 та розділ 9 КПК України)	169	93,9
	тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2)	180	100
	тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2)	158	87,8
	арешт майна (глава 17 розділу 2)	151	83,9
	законне затримання (ст. 207 КПК України)	178	98,9

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України)	180	100
	інший варіант	–	–
12.	**На Ваш погляд, чи є законним виписане слідчим, дізнавачем, прокурором доручення оперативному працівнику (у порядку ст. 41 КПК України), який не зазначений в ухвалі слідчого судді, для проведення тимчасового доступу до речей та документів, водночас у такій ухвалі передбачено дані слідчого, дізнавача, прокурора, який видав доручення?**		
	так	34	18,9
	ні	146	81,1
	інший варіант	–	–
13.	**Зазначте одну слідчу (розшукову) дію, яку Ви найчастіше у своїй практиці ініціювали провести слідчому та/чи дізнавачу:**		
	допит свідка	104	57,8
	проведення судових експертиз	69	38,3
	пред'явлення особи для впізнання	4	2,2
	слідчий експеримент	3	1,7
14.	**Чи пропонували Ви потенційному свідку надати письмове пояснення з приводу обставин вчинення кримінального правопорушення?**		
	так	180	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
15.	**Чи траплялися випадки відмови потенційного свідка надати Вам письмові пояснення?**		
	так	176	97,8
	ні	4	2,2
	інший варіант	–	–
16.	**На Вашу думку (*стосується тих респондентів, які відповіли «так» на попереднє запитання*), з чим пов'язана відмова потенційного свідка надати Вам письмові пояснення:**		
	несерйозне сприйняття сторони захисту як учасника, який може відбирати пояснення	93	51,7
	небажання йти назустріч стороні захисту, будучи на стороні обвинувачення	21	11,7
	страх перед тим, що їх допитає сторона обвинувачення і показання можуть відрізнятися	57	31,7 %
	психологічна неготовність до співпраці зі стороною захисту	19	10,6 %
	з огляду на добровільний характер надання письмових пояснень, не бажають витрачати свій час на це, адже переконані, що їх можуть	88	48,9 %

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	викликати для дачі показань з цього приводу уповноважені особи сторони обвинувачення		
	засвідчують, що в кримінальних провадженнях про злочини письмові пояснення не є джерелом доказів (ч. 8 ст. 95 КПК України)	105	58,3 %
17.	**Чи відмовляли Вам принаймні раз слідчий чи дізнавач у безпосередній участі в проведенні ними допиту свідка, що здійснювали за Вашою ініціативою?**		
	так	163	90,6
	ні	17	9,4
18.	**Зазначте перелік тих аргументів, які наводили слідчі й дізнавачі, відмовляючи Вам у безпосередній участі під час проведення ними допиту свідка за Вашою ініціативою:**		
	відсутність у КПК України права захисника на участь у допиті свідка за його ініціативою	119	66,1
	свідок не бажає, щоб захисник брав участь у допиті, попри ініціювання ним такого допиту	89	49,4
	така участь захисника може вплинути на ефективність досудового розслідування	136	75,6
	інші аргументи	23	12,8
19.	**Зазначте ключову причину, за якої Ви ініціюєте проведення судової експертизи до уповноважених осіб (слідчого, дізнавача, прокурора), а не до слідчого судді (абзац 3 ч. 1 ст. 243 та ст. 244 КПК України) чи самостійно в приватному порядку до експерта чи експертної установи (ч. 3 ст. 93 та абз. 2 ч. 1 ст. 243 КПК України):**		
	у зв’язку з тим, що в них знаходяться об’єкти для проведення експертизи	147	81,7
	якщо у відомчих правових актах передбачено, що призначати таку експертизу уповноважений слідчий, прокурор чи суд (судово-медична експертиза)	16	8,9
	лояльність уповноважених осіб (завчасно передбачаємо, що уповноважена особа погодить клопотання)	11	6,1
	проведення судової експертизи відбуватиметься за кошти держави	6	3,3
20.	**На Вашу думку, нині є проблематичним питання задоволення ініційованого Вами до слідчого, дізнавача та прокурора клопотання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні?**		
	так	164	91,1
	ні	16	8,9
21.	**На Ваш погляд, у чому полягає основна проблема задоволення ініційованого Вами до слідчого, дізнавача та прокурора**		

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	(уповноважені особи) клопотання щодо проведення негласних слідчих (розшукових) дій у кримінальному провадженні? ***(Зазначте одну таку проблему*)**		
	уповноважені особи не зацікавлені в проведенні ініційованих НСРД через особистий інтерес у справі, що може супроводжуватися корупційним елементом	61	33,9
	уповноважені особи не зацікавлені в проведенні ініційованих НСРД через обмежений час строком досудового розслідування	32	17,8
	уповноважені особи не зацікавлені в проведенні ініційованих НСРД через значне службове навантаження, адже в їх провадженні чимало схожих кримінальних справ	48	26,7
	уповноважені особи не зацікавлені в проведенні ініційованих НСРД через додаткове незаплановане навантаження в цьому кримінальному провадженні	39	21,7
22.	**Чи маєте Ви допуск до державної таємниці на регулярній основі (*наприклад, у зв'язку з науковою діяльністю чи на іншій підставі, передбаченій Законом України «Про державну таємницю»*)?**		
	так	21	11,7
	ні	159	88,3
23.	**За допомогою яких процесуальних дій, крім слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій, Ви шляхом ініціювання до уповноважених суб'єктів збираєте (збирали) докази в кримінальному провадженні?**		
	тимчасовий доступ до речей і документів	180	100
	тимчасове вилучення майна	124	68,9
	арешт майна	136	75,6
	затримання уповноваженою службовою особою	83	46,1
	ознайомлення з матеріалами досудового розслідування до його завершення	163	90,6
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження	29	16,1
24.	**Які дії Ви вважаєте самостійним збиранням доказів у кримінальному провадженні?**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок	180	100
	опитування свідків	167	92,8

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок	69	38,3
	ознайомлення з матеріалами кримінального провадження в порядку ст. 290 КПК України	139	77,2
	тимчасовий доступ до речей і документів	123	68,3
25.	**Якими способами Ви здійснюєте витребування речей, документів та їх копій під час здійснення захисту в кримінальному провадженні? (*Оберіть один варіант відповіді*)**		
	виключно у формі адвокатського запиту відповідно до ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність»	5	2,8
	виключно звертаючись до ч. 3 ст. 93 КПК України	29	16,1
	посилаючись як на ч. 3 ст. 93 КПК України, так і на ст. 24 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» в одному запиті чи зверненні	48	26,7
	залежно від ситуації і тактики дій використовую всі три передбачені способи	98	54,4

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
85 викладачів закладів вищої освіти, що викладають на кафедрах, які пов'язані з предметом дослідження щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Проведено анкетування викладачів із таких регіонів України: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
1.	**Займана посада:**		
	викладач	19	22,4
	старший викладач	13	15,3
	доцент	36	42,4
	професор	17	20
2.	**Стаж викладацької роботи:**		
	до 1 року	2	2,4
	від 1 до 3 років	12	14,1
	від 3 до 5 років	18	21,2
	від 5 до 10 років	26	30,6
	від 10 до 15 років	9	10,6
	від 15 до 20 років	13	15,3
	понад 20 років	5	5,9
	інший варіант		
3.	**Під час збирання доказів слідчими, дізнавачами, прокурорами та захисниками Ви вважаєте доцільним:**		
	коли вони надають перевагу дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України, а не використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	–	–
	коли вони надають перевагу використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій, а не дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України в цьому процесі	–	–
	коли вони забезпечують баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України та використанням технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	85	100

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
4.	***«Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження – це діяльність, яка полягає в розробленні криміналістичних рекомендацій, методів, прийомів, засобів та їх подальшого застосування з метою задоволення потреб практичної діяльності уповноважених суб'єктів у здійсненні пізнавальної діяльності, яка полягає в знаходженні, сприйнятті, витребуванні, а також вилученні, збереженні, фіксації (стосується окремих уповноважених осіб) фактичних даних, що мають значення для кримінального провадження».*** **У цьому визначенні конструкція «окремі уповноважені суб'єкти» означає: слідчий, дізнавач, прокурор, керівник органу досудового розслідування, керівник органу дізнання, не охоплює захисника, потерпілого, підозрюваного тощо. Чи поділяєте Ви сформульоване визначення цього поняття?**		
	так	67	78,8
	ні	6	7,1
	інший варіант	12	14,1
5.	**Чи поділяєте Ви твердження, що надання аналогічних повноважень захиснику в зборі доказів, які є в уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення *(слідчий, дізнавач, прокурор та інші),* призведе до порушення класичної форми інституту захисника та невиправданого змішування його функцій?**		
	так	85	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
6.	**Чи підтримуєте Ви позицію, що, на перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) мають ширші повноваження, ніж у захисника?**		
	так	79	92,9
	ні	–	–
	інший варіант	6	7,1
7.	**Чи поділяєте Ви твердження, що, на перший погляд, вужчі повноваження захисника, порівняно з уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), компенсуються його рівним процесуальним становищем у судовому провадженні?**		
	так	85	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
8.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник і законний представник, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи***		

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	(не включаючи захисника), щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України), **які мали знання з криміналістичної тактики?**		
	так	7	8,2
	ні	65	76,5
	інший варіант	13	15,3
9.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник та законний представник),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення тощо)?***		
	так	2	2,4
	ні	189	97,6
	інший варіант	–	–
10.	**Чи траплялися у Вашій практиці захисники в кримінальному провадженні, які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, здійснювали захист так, що без знань криміналістичної методики не можна було б настількп ефективно забезпечити захист особи тощо)?***		
	так	46	54,1
	ні	39	45,9
	інший варіант	–	–
11.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення тощо)?***		
	так	5	5,9
	ні	80	94,1
	інший варіант	–	–
12.	**Оберіть ті процесуальні дії, які, на Вашу думку, спрямовані на збирання доказів, проте не належать до складу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій:**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств,	85	100

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)		
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	85	100
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 та розділ 9 КПК України)	83	97,6
	тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2)	85	100
	тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2)	85	100
	арешт майна (глава 17 розділу 2)	85	100
	законне затримання (ст. 207 КПК України)	85	100
	затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України)	85	100
	інший варіант	–	–
13.	**На Ваш погляд, чи є законним виписане слідчим, дізнавачем, прокурором доручення оперативному працівнику (у порядку ст. 41 КПК України), який не зазначений в ухвалі слідчого судді, для проведення тимчасового доступу до речей та документів, водночас у такій ухвалі передбачено дані слідчого, дізнавача, прокурора, який видав доручення?**		
	так	–	–
	ні	85	100
	інший варіант	–	–
14.	**Чи часто Ви опиняєтеся в практичних ситуаціях під час досудового розслідування, коли потерпілі, їхні представники чи законні представники самостійно витребовують від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок?**		
	так	14	16,5
	ні	71	83,5
	інший варіант	–	–

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
210 дізнавачів Національної поліції України щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Проведено анкетування дізнавачів із таких регіонів України: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
1.	**Займана посада:**		
	дізнавач	111	52,9
	старший дізнавач	76	36,2
	начальник (заступник начальника) управління дізнання (відділу, відділення)	23	11
	інший варіант	–	–
2.	**Стаж роботи в підрозділах дізнання (зокрема стаж роботи в слідчих підрозділах):**		
	до 1 року	19	9
	від 1 до 3 років	46	21,9
	від 3 до 5 років	59	28,1
	від 5 до 10 років	38	18,1
	від 10 до 15 років	34	16,2
	від 15 до 20 років	12	5,7
	понад 20 років	2	1
	інший варіант		
3.	**Під час збирання доказів Ви:**		
	надаєте перевагу дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України, а не використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	9	4,3
	надаєте перевагу використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій, а не дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України під час цього процесу	4	1,9
	забезпечуєте баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України та використанням технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	197	94,8
4.	**Чи поділяєте Ви твердження, що надання аналогічних повноважень захиснику в зборі доказів, які є в уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення *(слідчий, дізнавач, прокурор та інші)*, призведе до**		

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	порушення класичної форми інституту захисника та невиправданого змішування його функцій?		
	так	204	97,1
	ні	4	1,9
	інший варіант	2	1,0
5.	**Чи поділяєте Ви позицію, що, на перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) мають ширші повноваження, ніж захисник?**		
	так	207	98,6
	ні	–	–
	інший варіант	3	1,4
6.	**Чи поділяєте Ви твердження, що, на перший погляд, вужчі повноваження захисника, порівняно з уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), компенсуються його рівним процесуальним становищем у судовому провадженні?**		
	так	201	95,7
	ні	9	4,3
	інший варіант	–	–
7.	**Які слідчі набори (валізи) Ви переважно використовуєте під час роботи зі слідовою інформацією під час проведення огляду та інших слідчих (розшукових) дій?**		
	універсальні (призначені для виконання різноманітних завдань)	315	91,9
	спеціалізовані (для роботи інспектора-криміналіста, судового експерта, спеціаліста-вибухотехніка тощо)	–	–
	набори зі змінним умістом (формуються перед проведенням визначеної процесуальної дії)	17	8,1
	інший варіант	–	–
8.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник та законний представник, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи (не включаючи захисника))*, щодо якої здійснюють провадження в порядку, передбаченому КПК України), які мали знання з криміналістичної тактики?**		
	так	16	7,6
	ні	189	90
	інший варіант	5	2,4

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
9.	**На Вашу думку, чи може ігнорування криміналістичної тактики під час проведення певної процесуальної дії призвести до неефективності досудового розслідування, як наслідок – невиконання завдань кримінального провадження?**		
	так	207	98,6
	ні	2	1,0
	інший варіант	1	0,5
10.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник та законний представник),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, тощо)*?**		
	так	12	5,7
	ні	198	94,3
	інший варіант	–	–
11.	**Чи траплялися у Вашій практиці захисники в кримінальному провадженні, які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, здійснювали захист так, що без знань криміналістичної методики не можна було б настільки ефективно забезпечити захист особи тощо)?***		
	так	101	48,1
	ні	109	51,9
	інший варіант	–	–
12.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні доводи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, тощо)?***		
	так	13	6,2
	ні	196	93,3
	інший варіант	1	0,5
13.	**Яку форму витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових та фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК**		

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	України) Ви використовуєте найчастіше? (*Оберіть один варіант відповіді*)		
	звернення	124	59
	доручення	5	2,4
	клопотання	18	8,6
	запит	64	30,5
	інший варіант	–	–
14.	**Оберіть ті процесуальні дії, які, на Вашу думку, спрямовані на збирання доказів, проте не належать до складу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій:**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	210	100
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	208	99
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 і розділ 9 КПК України)	135	64,3
	тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2)	210	100
	тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2)	210	100
	арешт майна (глава 17 розділу 2)	205	97,6
	законне затримання (ст. 207 КПК України)	201	95,7
	затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України)	210	100
	інший варіант	–	–
15.	**На Ваш погляд, чи є законним виписане слідчим, дізнавачем, прокурором доручення оперативному працівнику (у порядку ст. 41 КПК України), який не зазначений в ухвалі слідчого судді, для проведення тимчасового доступу до речей та документів, водночас у такій ухвалі передбачено дані слідчого, дізнавача, прокурора, який видав доручення?**		
	так	68	32,4
	ні	210	68
	інший варіант	–	–

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
16.	**Чи часто Ви опиняєтеся в практичних ситуаціях під час досудового розслідування, коли потерпілі, їх представники чи законні представники самостійно витребовують від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речі, документи, відомості, висновки експертів, висновки ревізій та акти перевірок?**		
	так	41	19,5
	ні	169	80,5
	інший варіант	–	–
17.	**Чи відмовляли Ви принаймні раз захиснику в його участі в допиті свідка за його ініціативою?**		
	так	167	79,5
	ні	43	20,5
	інший варіант	–	–
18.	**Якщо на попереднє запитання Ви відповіли «так», то зазначте, будь ласка, перелік тих аргументів, які Ви наводили захиснику, відмовляючи йому щодо безпосередньої участі в проведенні Вами допиту свідка, що проводили за його ініціативою:**		
	відсутність у КПК України права захисника на участь у допиті свідка за його ініціативою	123	73,7
	свідок не бажає, щоб захисник брав участь у допиті, попри ініціювання ним такого допиту	94	56,3
	така участь захисника може вплинути на ефективність досудового розслідування	167	100
	інший варіант	11	6,6

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
195 прокурорів щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження

Проведено анкетування прокурорів із таких регіонів України: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
1.	**Займана посада:**		
	прокурор	151	77,4
	начальник (відділу) окружної прокуратури (заступник начальника)	44	22,6
2.	**Стаж роботи на посадах прокурора:**		
	до 1 року	5	2,6
	від 1 до 3 років	29	14,9
	від 3 до 5 років	36	18,5
	від 5 до 10 років	49	25,1
	від 10 до 15 років	37	19
	від 15 до 20 років	28	14,4
	понад 20 років	11	5,6
	інший варіант	–	–
3.	**Під час збирання доказів Ви:**		
	надаєте перевагу дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України, а не використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	2	1,0
	надаєте перевагу використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій, а не дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України під час цього процесу	–	–
	забезпечуєте баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України та використанням технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	193	99,0
4.	**Чи поділяєте Ви твердження, що надання аналогічних повноважень захиснику в зборі доказів, які є в уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення *(слідчий, дізнавач, прокурор та інші)*, призведе до порушення класичної форми інституту захисника й невиправданого змішування його функцій?**		
	так	195	100

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
5.	**Чи поділяєте Ви позицію, що, на перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) мають ширші повноваження, ніж захисник?**		
	так	194	99,5
	ні	–	–
	інший варіант	1	0,5
6.	**Чи поділяєте Ви твердження, що, на перший погляд, вужчі повноваження захисника, порівняно з уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), компенсуються його рівним процесуальним становищем у судовому провадженні?**		
	так	195	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
7.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник і законний представник, підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні законні представники, а також представник юридичної особи (не включаючи захисника), щодо якої здійснюється провадження, у порядку, передбаченому КПК України),* які мали знання з криміналістичної тактики?**		
	так	46	23,6
	ні	144	73,8
	інший варіант	5	2,6
8.	**На Вашу думку, чи може ігнорування криміналістичної тактики під час проведення певної процесуальної дії призвести до неефективності досудового розслідування, як наслідок – невиконання завдань кримінального провадження?**		
	так	195	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
9.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(потерпілий, його представник та законний представник),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, тощо)?***		
	так	6	3,1
	ні	189	96,9
	інший варіант	–	–

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
10.	**Чи траплялися у Вашій практиці захисники в кримінальному провадженні, які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, здійснювали захист так, що без знань криміналістичної методики не можна було б настільки ефективно забезпечити захист особи тощо)?***		
	так	123	63,1
	ні	72	36,9
	інший варіант	–	–
11.	**Чи траплялися у Вашій практиці особи *(підозрюваний, обвинувачений (підсудний), засуджений, виправданий, особа, стосовно якої передбачено застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру або вирішувалося питання про їх застосування, їхні захисники та законні представники),* які, на Ваш погляд, мали знання з криміналістичної методики *(наприклад, під час допиту висловлювали власні аргументи щодо ефективного проведення досудового розслідування, подавали клопотання, у яких зазначали методичні рекомендації щодо проведення досудового розслідування відповідного кримінального правопорушення, тощо)?***		
	так	18	9,2
	ні	177	90,8
	інший варіант	–	–
12.	**Яку форму витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України) Ви використовуєте найчастіше? (*Оберіть один варіант відповіді*)**		
	звернення	83	42,6
	доручення	1	0,5
	клопотання	10	5,1
	запит	101	51,8
	інший варіант	–	–
13.	**Оберіть ті процесуальні дії, які, на Вашу думку, спрямовані на збирання доказів, проте не належать до складу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій:**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	195	100

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	195	100
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 і розділ 9 КПК України)	195	100
	тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2)	195	100
	тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2)	195	100
	арешт майна (глава 17 розділу 2)	187	95,7
	законне затримання (ст. 207 КПК України)	195	100
	затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України)	195	100
	інший варіант	–	–
14.	**На Ваш погляд, чи є законним виписане слідчим, дізнавачем, прокурором доручення оперативному працівнику (у порядку ст. 41 КПК України), який не зазначений в ухвалі слідчого судді, для проведення тимчасового доступу до речей та документів, водночас у такій ухвалі передбачено дані слідчого, дізнавача, прокурора, який видав доручення ?**		
	так	6	3,1
	ні	189	96,9
	інший варіант	–	–

Таблиця
узагальнених результатів проведеного анкетування
84 суддів щодо криміналістичного забезпечення збирання доказів
сторонами кримінального провадження

Проведено анкетування суддів із таких регіонів України: Вінницька, Дніпропетровська, Житомирська, Закарпатська, Київська, Кіровоградська, Львівська, Рівненська, Харківська, Хмельницька, Чернівецька області, м. Київ.

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
1.	**Стаж роботи на посаді судді:**		
	до 1 року	–	–
	від 1 до 3 років	9	10,7
	від 3 до 5 років	26	31
	від 5 до 10 років	31	36,9
	від 10 до 15 років	11	13,1
	від 15 до 20 років	4	4,8
	понад 20 років	3	3,6
	інший варіант	–	–
2.	**Під час збирання доказів слідчими, дізнавачами, прокурорами і захисниками Ви вважаєте доцільним:**		
	коли вони надають перевагу дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України, а не використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	–	–
	коли вони надають перевагу використанню технічних засобів і криміналістичних рекомендацій, а не дотриманню норм кримінального процесуального законодавства України в цьому процесі	–	–
	коли вони забезпечують баланс між дотриманням норм кримінального процесуального законодавства України та використанням технічних засобів і криміналістичних рекомендацій під час цього процесу	84	100
3.	**Чи поділяєте Ви твердження, що надання аналогічних повноважень захиснику в зборі доказів, які є в уповноважених суб'єктів сторони обвинувачення *(слідчий, дізнавач, прокурор та інші)*, призведе до порушення класичної форми інституту захисника та невиправданого змішування його функцій?**		
	так	84	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–

№ з/п	Запитання анкети / варіанти відповідей	Кількість осіб, що надали відповідь	%
4.	**Чи поділяєте Ви позицію, що, на перший погляд, уповноважені суб'єкти сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші) мають ширші повноваження, ніж захисник?**		
	так	82	97,6
	ні	–	–
	інший варіант	2	2,4
5.	**Чи поділяєте Ви твердження, що, на перший погляд, вужчі повноваження захисника, порівняно з уповноваженими суб'єктами сторони обвинувачення (слідчий, дізнавач, прокурор та інші), компенсуються його рівним процесуальним становищем у судовому провадженні?**		
	так	84	100
	ні	–	–
	інший варіант	–	–
6.	**Оберіть ті процесуальні дії, які, на Вашу думку, спрямовані на збирання доказів, проте не належать до складу слідчих і негласних слідчих (розшукових) дій:**		
	витребування від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	84	100
	отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій та актів перевірок (ч. 2 ст. 93 КПК України)	84	100
	одержання доказів на території іноземної держави в результаті здійснення міжнародного співробітництва під час кримінального провадження (ч. 2, 4 ст. 93 та розділ 9 КПК України)	84	100
	тимчасовий доступ до речей і документів (глава 15 розділу 2)	84	100
	тимчасове вилучення майна (глава 16 розділу 2)	84	100
	арешт майна (глава 17 розділу 2)	82	97,6
	законне затримання (ст. 207 КПК України)	84	100
	затримання уповноваженою службовою особою (ст. 191 та 208 КПК України)	84	100
	інший варіант	–	–

Додаток Б

АНАЛІТИЧНА ДОВІДКА ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ 330 СУДОВИХ ВИРОКІВ ЗА СТ. 286-1 КРИМІНАЛЬНОГО КОДЕКСУ УКРАЇНИ

Досліджено 330 судових вироків за ст. 286-1 «Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами» Кримінального кодексу України на всій території України.

За результатами аналізу цих судових вироків було встановлено, що є декілька способів із застосуванням засобів криміналістичної тактики, що вказують на результат алкогольного чи наркотичного сп'яніння особою-правопорушником, які ґрунтуються на практичному досвіді окремих уповноважених осіб, які:

1) намагаються одразу вносити відомості до ЄРДР і проводити судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

2) попередньо, до внесення відомостей до ЄРДР, проводять медичний огляд у закладах охорони здоров'я, лікарі яких надають висновок медичного огляду, а після внесення відомостей до ЄРДР проводять судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

3) попередньо, до внесення відомостей до ЄРДР, проводять медичний огляд на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ і Держспоживстандартом (наприклад, газоаналізатор «Drager»), залучаючи двох свідків або використовуючи спеціальні технічні засоби для ведення відеофіксації цієї процедури, складаючи відповідний акт;

4) попередньо, до внесення відомостей до ЄРДР, проводять медичний огляд на місці за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ і Держспоживстандартом, залучаючи двох свідків або використовуючи спеціальні технічні засоби для ведення відеофіксації цієї процедури, після чого проводять судово-медичну експертизу щодо визначення стану сп'яніння особи;

5) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд візуально на місці, складаючи акт медичного огляду, після чого в закладі охорони здоров’я, залучаючи лікаря, який за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ і Держспоживстандартом, оглядає правопорушника, отримують медичний висновок;

6) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд у закладах охорони здоров’я, залучаючи лікаря, який надає медичний висновок, після чого уповноважені працівники правоохоронних органів складають акт медичного огляду, відсилаючись на результати медичного огляду;

7) як до внесення відомостей, так і після їх внесення до ЄРДР проводять медичний огляд у закладах охорони здоров’я, залучаючи лікаря, який надає медичний висновок.

Додаток В

КАБІНЕТ МІНІСТРІВ УКРАЇНИ **П О С Т А Н О В А** **від 17 грудня 2008 року № 1103**	
Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду	**Про затвердження Порядку направлення осіб для проведення медичного освідування чи огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого освідування чи огляду**
Чинна редакція	**Пропозиції змін**
Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого освідування чи огляду	Про затвердження Порядку направлення осіб для проведення медичного освідування чи огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого освідування чи огляду
Відповідно до статті 266 Кодексу України про адміністративні правопорушення Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є:**	Відповідно до статті 241-1 Кримінального процесуального кодексу України та статті 266 Кодексу України про адміністративні правопорушення Кабінет Міністрів України **п о с т а н о в л я є:**
1. Затвердити Порядок направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду (додається).	1. Затвердити Порядок направлення осіб для проведення медичного освідування чи огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого освідування чи огляду (додається).
2. Міністерству охорони здоров'я вжити заходів для розширення мережі закладів охорони здоров'я, яким надається право на проведення огляду водіїв транспортних засобів з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під	2. Міністерству охорони здоров'я вжити заходів для розширення мережі закладів охорони здоров'я, яким надається право на проведення медичного освідування чи огляду водіїв транспортних засобів з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських

впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.	препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.
3. Міністерству внутрішніх справ забезпечити в тримісячний строк підрозділи Державної автомобільної інспекції необхідною кількістю спеціальних технічних засобів для проведення огляду водіїв транспортних засобів з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.	3. Національній поліції України забезпечити в тримісячний строк слідчі підрозділи та підрозділи патрульної поліції, а Офісу Генерального прокурора прокурорів необхідною кількістю спеціальних технічних засобів для проведення медичного освідування чи огляду осіб з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.
4. Міністерству внутрішніх справ і Міністерству охорони здоров'я привести в тримісячний строк власні нормативно-правові акти у відповідність з цією постановою.	4. Міністерству внутрішніх справ і Міністерству охорони здоров'я привести у тримісячний строк власні нормативно-правові акти у відповідність з цією постановою.
Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого огляду	Про затвердження Порядку направлення осіб для проведення медичного освідування чи огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого освідування чи огляду

Розділ 1
Про затвердження Порядку направлення осіб для проведення медичного освідування з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого освідування

1. Цей Порядок визначає процедуру направлення водіїв транспортних засобів для проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України (далі – медичне освідування).

2. Медичному освідуванню підлягають особи, що можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інших учасників події (далі – учасник події, особа), щодо яких у дізнавача, слідчого, прокурора є підстави вважати, що вони перебувають у стані алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (далі – стан сп'яніння), згідно з ознаками такого стану, установленими МОЗ і МВС.

3. Медичне освідування проводиться:

дізнавачем, слідчим, прокурором з використанням спеціальних технічних засобів (законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, які відповідають вимогам законодавства про метрологію та метрологічну діяльність);

лікарем закладу охорони здоров'я (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку).

4. Медичне освідування дізнавачем, слідчим, прокурором за фактом вчинення кримінального проступку проводиться за участю двох понятих або з безперервним відеофіксуванням. Матеріали відеозапису обов'язково долучаються до протоколу медичного освідування.

Не можуть бути залучені як поняті поліцейські, прокурори, або особи, щодо неупередженості яких є сумніви.

5. Результати медичного освідування на стан сп’яніння учасника події, проведеного дізнавачем, слідчим, прокурором, зазначаються в протоколі медичного освідування (на стан алкогольного сп’яніння) з використанням спеціальних технічних засобів, форма якого затверджується МОЗ за погодженням з МВС та Офісом Генерального прокурора.

Протокол складається у двох примірниках, один з яких вручається учаснику події, а другий залишається у дізнавача, слідчого, прокурора та долучається до матеріалів кримінальної справи.

Якщо технічними характеристиками спеціального технічного засобу передбачається роздрукування на папері його показників, ці результати долучаються до протоколу.

Підтвердження стану сп’яніння в результаті медичного освідування дізнавачем, слідчим, прокурором на місці події та згода особи з результатами такого освідування є підставою для відмови проведення медичного освідування в закладі охорони здоров’я.

6. Учасник події, що відмовився від проведення медичного освідування на місці події або висловив незгоду з його результатами, або за фактом вчинення злочину – направляється дізнавачем, слідчим, прокурором чи за їх дорученням іншим поліцейським до відповідного закладу охорони здоров’я.

Медичне освідування може також проводитися в спеціально обладнаних пересувних пунктах (автомобілях), що належать закладам охорони здоров’я і відповідають установленим МОЗ вимогам.

7. Дізнавач, слідчий, прокурор забезпечує проведення медичного освідування учасника події в закладі охорони здоров’я не пізніше ніж протягом двох годин з моменту виявлення відповідних підстав.

8. Перед початком проведення медичного освідування особі пропонується добровільно пройти медичне освідування на місці, а в разі відмови або незгоди з результатами такого огляду – їй пропонується добровільно пройти медичне освідування в закладі охорони здоров’я. Якщо особа відмовляється проходити медичне освідування добровільно на місці, у закладі охорони здоров’я, або якщо

за зовнішніми ознаками помітно, що особа не усвідомлює значення своїх дій у цей момент, – медичне освідування здійснюється примусово на підставі постанови прокурора з доставленням до закладу охорони здоров’я та із застосуванням безперервного відеозапису.

9. У разі вчинення ДТП, унаслідок якої є особи, що загинули або травмовані, проведення медичного осідування учасників цієї пригоди є обов’язковим у закладі охорони здоров’я.

10. Медичне освідування учасників події в закладі охорони здоров’я проводиться в будь-який час доби із застосуванням спеціальних технічних засобів (законодавчо регульованих засобів вимірювальної техніки, які відповідають вимогам законодавства про метрологію та метрологічну діяльність).

11. Лікар, що проводить медичне освідування, повинен ознайомитися з документами, які посвідчують особу водія (паспорт, посвідчення водія та інші документи).

Відсутність документів не може бути причиною для відмови в проведенні огляду.

12. У разі коли в результаті ДТП учасника події доставлено в лікувальний заклад, в обов’язковому порядку проводиться дослідження з метою виявлення в його організмі алкоголю, наркотичних чи інших речовин, що знижують увагу та швидкість реакції.

13. Лікар, що проводив у закладі охорони здоров’я огляд учасника події, складає за його результатами висновок за формою, яка затверджується МОЗ.

Висновок складається в трьох примірниках: по одному – для дізнавача, слідчого, прокурора та учасника події, а третій залишається в закладі охорони здоров’я.

14. Висновок може бути оскаржений учасником події у встановленому законодавством порядку.

ОФІС ГЕНЕРАЛЬНОГО ПРОКУРОРА
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ
НАКАЗ

__.__._____ № ____

Зареєстровано в Міністерстві юстиції України
11 листопада 2015 р.
за № 1413/27858

Про затвердження Інструкції про порядок проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України

Відповідно до *Кримінального процесуального кодексу України*, законів України «Про Національну поліцію», «Про дорожній рух» та «Про заходи протидії незаконному обігу наркотичних засобів, психотропних речовин і прекурсорів та зловживанню ними», постанови Кабінету Міністрів України від 17 грудня 2008 року № 1103 «Про затвердження Порядку направлення водіїв транспортних засобів для проведення *медичного освідування чи* огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, і проведення такого *освідування чи* огляду», з метою створення нормативно-правового підґрунтя діяльності *органів Національної поліції, прокуратури* та закладів охорони здоров'я щодо виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції,

НАКАЗУЄМО:

1. Затвердити Інструкцію про *порядок проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України,* що додається.

2. Цей наказ набирає чинності з дня його офіційного опублікування.

3. Організаційно-методологічне забезпечення з питань проведення *медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України* покласти на Український моніторинговий та медичний центр з наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров'я України.

4. Офісу Генерального прокурора забезпечити подання цього наказу на державну реєстрацію до Міністерства юстиції України в установленому порядку.

5. Контроль за виконанням Інструкції забезпечити по відомствах.

Генеральний прокурор України **А.Є. Костін**

Міністр внутрішніх
справ України **І.В. Клименко**

Міністр охорони
здоров'я України **В.К. Ляшко**

ЗАТВЕРДЖЕНО
Наказ Офісу
Генерального прокурора,
Міністерства внутрішніх
справ України,
Міністерства охорони
здоров'я України
09.11.2015 № / /

Зареєстровано в
Міністерстві
юстиції України
11 листопада 2015 р.
за № 1413/27858

ІНСТРУКЦІЯ
про порядок проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України

І. Загальні положення

1. Ця Інструкція визначає процедуру проведення *медичного освідування* за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України

2. Медичне освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України – це слідча (розшукова) дія, яка проводиться дізнавачем, слідчим, прокурором, *лікарем закладу охорони здоров'я (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку)* щодо осіб, які можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інших учасників події з метою визначення їх стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції.

Медичне освідування проводиться лише в порядку, передбаченому статтею 241-1 КПК України.

3. *Медичному освідуванню* на стан сп'яніння підлягають *особи, що можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інші учасники події* (далі – учасник події, особа), щодо яких у дізнавача, слідчого, прокурора є підстави вважати, що вони перебувають у стані сп'яніння згідно з ознаками такого стану.

4. Ознаками алкогольного сп’яніння є:

запах алкоголю з порожнини рота;

порушення координації рухів;

порушення мови;

виражене тремтіння пальців рук;

різка зміна забарвлення шкірного покриву обличчя;

поведінка, що не відповідає обстановці.

5. Ознаками наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, є:

наявність однієї чи декількох ознак стану алкогольного сп’яніння (крім запаху алкоголю з порожнини рота);

звужені чи дуже розширені зіниці, які не реагують на світло;

сповільненість або навпаки підвищена жвавість чи рухливість ходи, мови;

почервоніння обличчя або неприродна блідість.

6. Ця Інструкція не поширюється на проведення судово-медичної та судово-психіатричної експертиз.

7. Транспортними засобами у цій Інструкції вважаються як наземні транспортні засоби (автомобілі, автобуси, мотоцикли, моторолери, мотоколяски, мопеди), так і внутрішній водний транспорт (морські, річкові, малі, спортивні судна або водні мотоцикли).

8. Медичне освідування на стан сп’яніння проводиться:

дізнавачем, слідчим, прокурором на місці зупинки транспортного засобу чи дорожньо-транспортної пригоди (далі – ДТП) з використанням спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом (далі – спеціальні технічні засоби);

лікарем закладу охорони здоров’я (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту, який пройшов спеціальну підготовку).

9. У разі вчинення злочину, передбаченого статтею 286-1 Кримінального кодексу України, медичне освідування проводиться лише щодо особи, яка керувала транспортним засобом.

У інших випадках вчинення кримінальних правопорушень, медичне освідування проводиться дізнавачем, слідчим, прокурором щодо всіх учасників події, якщо факт встановлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, може допомогти встановити всі обставини, які підлягають доказуванню у кримінальному провадженні.

У разі відмови учасника події від проходження медичного освідування на стан сп'яніння на місці зупинки таких засобів або його незгоди з результатами огляду, проведеного дізнавачем, слідчим, прокурором, таке освідування проводиться в найближчому закладі охорони здоров'я, якому надано право на його проведення.

10. Перелік закладів охорони здоров'я, яким надається право проведення медичного освідування *осіб, що можуть бути причетними до вчинення кримінального правопорушення, або інших учасників події*, затверджується управліннями охорони здоров'я місцевих державних адміністрацій. Проведення медичного освідування в інших закладах забороняється.

11. У разі вчинення ДТП, унаслідок якої є особи, що загинули або травмовані, проведення медичного осідування учасників цієї пригоди є обов'язковим у закладі охорони здоров'я.

12. Медичне освідування здійснюється в закладах охорони здоров'я не пізніше двох годин з моменту встановлення підстав для його здійснення. Медичне освідування в закладі охорони здоров'я та складення висновку за результатами такого освідування проводиться в присутності дізнавача, слідчого, прокурора. Кожний випадок проведення медичного освідування в закладі охорони здоров'я реєструється в порядку, визначеному спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади в галузі охорони здоров'я.

12. Кожне медичне освідування, проведене з порушенням вимог статті 241-1 Кримінального процесуального кодексу України та цієї Інструкції, вважається недійсним.

13. Направлення учасника події для проведення медичного освідування здійснюються в порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України.

14. У разі відсторонення учасника події від керування транспортним засобом, можливість керування цим транспортним засобом надається уповноваженій нею особі, яка має посвідчення водія (судноводія) відповідної категорії та може бути допущена до керування транспортним засобом.

II. Проведення медичного освідування на стан алкогольного сп'яніння дізнавачем, слідчим, прокурором і оформлення його результатів

1. За наявності ознак, передбачених пунктом 4 розділу I цієї Інструкції, поліцейський проводить медичне освідування за допомогою спеціальних технічних засобів, дозволених до застосування МОЗ та Держспоживстандартом.

2. Медичне освідування на стан алкогольного сп'яніння учасника події здійснюється дізнавачем та слідчим, які мають спеціальні звання.

3. Дізнавачем, слідчим, прокурором використовуються спеціальні технічні засоби, які мають, зокрема, сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку робочого засобу вимірювальної техніки.

4. Медичне освідування на стан сп'яніння проводиться з дотриманням інструкції з експлуатації спеціального технічного засобу та фіксацією результатів на паперових та електронних носіях, якщо спеціальний технічний засіб має такі функції.

5. Перед проведенням медичного освідування на стан сп'яніння дізнавач, слідчий, прокурор інформує учасника події, який підлягає огляду на стан сп'яніння, про порядок застосування спеціального технічного засобу та на його вимогу надає сертифікат відповідності та свідоцтво про повірку робочого засобу вимірювальної техніки.

6. Медичне освідування на стан сп'яніння на місці зупинки транспортного засобу чи на місці ДТП проводиться в присутності двох понятих.

Не можуть бути залучені як поняті поліцейські та прокурори або особи, щодо неупередженості яких є сумніви.

7. Установлення стану алкогольного сп'яніння здійснюється на підставі медичного освідування, який проводиться згідно з вимогами цієї Інструкції дізнавачем, слідчим, прокурором з використанням спеціальних технічних засобів, показники яких після проведення тесту мають цифровий показник більше 0,2 проміле алкоголю в крові.

8. Форма направлення на медичне освідування учасника події з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, наведена в ***додатку 1*** до цієї Інструкції.

9. З метою забезпечення достовірності результатів медичного освідування учасників події, які мають бути оглянуті в закладах охорони здоров’я, дізнавач, слідчий, прокурор чи за їх дорученням інші поліцейські забезпечують доставку цих осіб до найближчого закладу охорони здоров’я не пізніше ніж протягом двох годин з моменту виявлення підстав для його проведення.

10. Результати медичного освідування на стан сп’яніння учасника події, проведеного дізнавачем, слідчим, прокурором, зазначаються в протоколі медичного освідування (на стан алкогольного сп’яніння) з використанням спеціальних технічних засобів ***(додаток 2)*** (далі – протокол).

Протокол складається у двох примірниках, один з яких вручається учаснику події, а другий залишається у дізнавача, слідчого, прокурора та долучається до матеріалів кримінальної справи.

Якщо технічними характеристиками спеціального технічного засобу передбачається роздрукування на папері його показників, ці результати долучаються до протоколу.

11. Оформлення матеріалів медичного освідування на стан сп’яніння учасника події здійснюється згідно з чинним законодавством.

12. У разі наявності підстав вважати, що учасник події перебуває у стані наркотичного чи іншого сп’яніння або під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, згідно з ознаками, визначеними в пункті 5 розділу I цієї Інструкції, дізнавач, слідчий, прокурор направляє цього учасника до найближчого закладу охорони здоров’я.

III. Проведення медичного освідування в закладах охорони здоров’я і оформлення його результатів

1. Перелік закладів охорони здоров’я, яким надається право проведення медичного освідування учасників події, затверджується Міністерством охорони здоров’я України, Міністерством охорони здоров’я Автономної Республіки Крим, начальниками структурних підрозділів з питань охорони здоров’я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

2. Медичне освідування може також проводитися в спеціально обладнаних пересувних пунктах (автомобілях), що належать закладам охорони здоров'я і відповідають установленим МОЗ вимогам.

3. Медичне освідування в закладах охорони здоров'я щодо виявлення стану сп'яніння проводиться лікарем закладу охорони здоров'я (у сільській місцевості за відсутності лікаря – фельдшером фельдшерсько-акушерського пункту), який пройшов тематичне удосконалення за відповідною програмою згідно з чинним законодавством.

4. Метою цього медичного освідування є встановлення наявності чи відсутності стану сп'яніння в обстежуваної особи.

5. Лікар (фельдшер) повинен ознайомитися з документами особи, яку оглядає (паспорт, особисте посвідчення, посвідчення водія тощо) (за наявності).

6. Результати медичного освідування учасника події, проведеного лікарем (фельдшером), зазначаються в акті медичного освідування з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції *(додаток 3) (далі – акт медичного освідування).*

7. Відсутність документів не може бути причиною для відмови у проведенні медичного освідування. У цьому разі в акті медичного освідування зазначаються дані щодо зовнішнього вигляду учасника події, якого оглядають, а також те, що дані про цього учасника записані з його слів. У разі надходження документів дані про оглянутого учасника події долучаються до акта медичного освідування.

8. Проведення лабораторних досліджень на визначення наркотичного засобу або психотропної речовини обов'язкове.

9. Метою лабораторного дослідження є виявлення або уточнення наявних речовин, що здатні спричинювати стан сп'яніння.

10. Використання в закладах охорони здоров'я для проведення лабораторних досліджень вимірювальної техніки та обладнання, дозволених МОЗ, підтверджується сертифікатом відповідності та свідоцтвом про повірку робочого засобу вимірювальної техніки.

11. Зразки біологічного середовища для лабораторного дослідження відбираються у дві місткості. Вміст однієї місткості використовується для первинного дослідження, вміст другої місткості зберігається протягом 90 днів.

12. За збереження та транспортування місткостей з біологічним середовищем до іншого закладу охорони здоров’я, цілісність пломбування відповідає заклад охорони здоров’я, у якому проводився відбір біологічного середовища.

13. Предметом дослідження біологічного середовища можуть бути слина, сеча та змиви з поверхні губ, шкірного покриву обличчя і рук.

14. Для дослідження біологічного середовища може використовуватися кров, якщо в обстежуваного учасника події неможливо взяти зразки біологічних середовищ, вказаних у пункті 13 цього розділу.

15. Якщо учасник події – учасник дорожнього руху внаслідок ДТП перебуває у несвідомому стані або з тяжкими травмами, обов’язково проводиться дослідження біологічного середовища або крові на вміст алкоголю, наркотичних чи психотропних речовин у закладах охорони здоров’я, куди він доставлений.

16. За результатами медичного освідування на стан сп’яніння та лабораторними дослідженнями встановлюється діагноз, який вноситься до акта медичного освідування.

17. Висновок щодо результатів медичного освідування з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (далі – висновок щодо результатів медичного освідування) *(додаток 4),* видається на підставі акта медичного освідування.

18. Зміст висновку щодо результатів медичного освідування повідомляється оглянутому учаснику події в присутності дізнавача, слідчого, прокурора чи за їх дорученням іншого поліцейського, який її доставив, про що робиться запис у вищезазначеному висновку.

19. Усі записи в акті медичного освідування та висновку щодо результатів медичного освідування особи повинні бути розбірливими, не допускається формулювання «Норма».

20. Акт медичного освідування особи складається в одному примірнику, який залишається в закладі охорони здоров’я.

21. Висновок щодо результатів медичного освідування особи складається в усіх випадках безпосередньо після огляду особи у трьох примірниках: перший примірник видається під підпис дізнавачу, слідчому, прокурору чи за їх

дорученням іншому поліцейському, який доставив дану особу на огляд, другий видається оглянутій особі, а третій залишається в закладі охорони здоров’я.

22. Кожний випадок медичного освідування в закладі охорони здоров’я реєструється в журналі реєстрації медичних оглядів осіб з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції (додаток 5).

23. Висновки щодо результатів медичного освідування осіб, складені з порушенням вимог цієї Інструкції, вважаються недійсними.

23. Організація забезпечення закладів охорони здоров’я бланками акта медичного освідування, висновку щодо результатів медичного освідування особи покладається на Міністерство охорони здоров’я України, Міністерство охорони здоров’я Автономної Республіки Крим, начальників структурних підрозділів з питань охорони здоров’я обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій.

Відсутність бланків акта медичного освідування та висновку щодо результатів медичного освідування особи не може бути приводом для відмови проведення медичного освідування.

24. Український моніторинговий та медичний центр з наркотиків та алкоголю Міністерства охорони здоров’я України здійснює клінічний моніторинг якості та результатів медичних оглядів клініко-анамнестичних даних обстежуваної особи та методичний контроль за проведенням медичних освідувань за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України.

Додаток 1
до Інструкції про порядок проведення
медичного освідування за статтею 241-1
Кримінального процесуального кодексу
України (пункт 8 розділу II)

НАПРАВЛЕННЯ
на огляд водія транспортного засобу з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції

Найменування закладу охорони здоров'я _____

_____

___ _____ 20__ року ___ год ___ хв

Прізвище, ім'я та по батькові водія транспортного засобу, який направляється на огляд_____

Дата народження _____ Місце проживання (перебування)_____

_____

Особу встановлено _____
(вказати документ, що посвідчує особу, серія та № документа (за наявності), коли і ким виданий)

У результаті огляду, проведеного поліцейським, виявлені ознаки сп'яніння:_____

_____

Огляд проводився за допомогою_____
(назва, номер спеціального технічного засобу,

_____
дозволеного до застосування МОЗ та Держспоживінспекцією України)

Результати огляду _____
(реакція: позитивна/негативна, кількісний показник)

Попередня кваліфікація кримінального правопорушення_____.

Особу на огляд у заклад охорони здоров'я доставив _____
(посада, найменування підрозділу Національної поліції України

_____
чи прокуратури, спеціальне звання, П.І.Б., серія та номер службового посвідчення, підпис)

Додаток 2
до Інструкції про порядок проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України
(пункт 10 розділу II)

ПРОТОКОЛ
медичного освідування (на стан алкогольного сп’яніння) з використанням спеціальних технічних засобів

Місто (сел.)_____ «___»_____20 ___ року

Посада, найменування підрозділу Національної поліції України чи прокуратури, спеціальне звання, ПІБ_____

_____

Перед початком огляду всім учасникам роз’яснено їхнє право бути присутніми при всіх діях, які проводяться в процесі огляду, робити зауваження, що підлягають занесенню до протоколу. Особам, які беруть участь у проведенні огляду, також роз’яснено вимоги ч. 3 ст. 66 КПК України про їх обов’язок не розголошувати відомості щодо проведеної процесуальної дії, а також про застосування технічних засобів фіксації, умови та порядок їх використання.

Огляд проведений у зв’язку з виявленими ознаками:
_____

_____

за допомогою _____
(назва, номер спеціального технічного засобу)

Результати огляду на стан сп’яніння: _____
(проба позитивна/негативна та кількісний показник)

З результатами згоден _____
(ПІБ та підпис особи, стосовно якої проводився огляд, запис про відмову від підпису)

Попередня кваліфікація кримінального правопорушення_____.

З протоколом ознайомлені: _____
(спосіб ознайомлення, зауваження і доповнення учасників процесуальної дії; прізвище, ініціали, підпис)
_____
_____
_____

Поняті освідування:
1. ПІБ _____

місце проживання (перебування) _____

підпис_____

2. ПІБ _____

місце проживання (перебування)_____

підпис_____

За участю інших учасників: _____,
(прізвище, ім’я, по батькові)

Склав цей протокол складено згідно зі ст. 104, 105, 106 КПК України.

Освідування провів: _____.
(дізнавач, слідчий, прокурор, посада, найменування органу, підпис, прізвище, ініціали)

Додаток 3
до Інструкції про порядок проведення
медичного освідування за статтею 241-1
Кримінального процесуального кодексу
України (пункт 6 розділу III)

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

_____
(найменування закладу)

АКТ
медичного огляду з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції,
№ _____

Дата заповнення ___ _____ року ___ год ___ хв
(число, місяць)
1. Прізвище, ім'я, по батькові особи _____

2. Дата народження |__|__|__|__|__|__|__|__|__|
(число, місяць, рік)
3. Назва, серія і номер документа, що посвідчує обстежувану особу (за наявності)_____
_____

4. Ким _____
(посада, найменування підрозділу Національної поліції України чи прокуратури, спеціальне звання, ПІБ, підпис)

та коли (точний час) направлена на огляд ___ _____ року ___ год ___ хв
(число, місяць)
5. Назва, серія і номер документа, що посвідчує особу, яка доставила обстежуваного на огляд
_____

6. Дата і точний час огляду ___ _____ року_____ год ___ хв
(число, місяць)

7. Ким оглянута _____
(прізвище, ім'я, по батькові лікаря /фельдшера)
_____

8. Найменування закладу охорони здоров'я, де проводився огляд _____
_____
9. Зовнішній вигляд обстежуваної особи: стан одягу, шкіри, наявність пошкоджень (поранення, забиті місця, точна локалізація, характер пошкодження тощо) _____
_____
10. Поведінка обстежуваної особи: адекватна, напружена, замкнута, роздратована, збуджена, агресивна; ейфорична, балакуча, метушлива; настрій нестійкий, млявий, загальмований (підкреслити), скарги на свій стан (на що саме) _____
_____
11. Стан свідомості, орієнтування на місці, у часі та власній особистості _____
_____
_____
12. Мовна здатність: непорушена, зв'язність висловлювань, порушення артикуляції, змазаність мови та інше (підкреслити) _____
13. Вегетативно-судинні реакції (стан шкірних покривів, слизових оболонок очей, язика, спітніння, слинотеча)
_____
Дихання: незмінене, прискорене, уповільнене (підкреслити), кількість подихів на хвилину _____
_____
Пульс _____ Артеріальний тиск _____

Зіниці: незмінені, звужені, розширені; реакція на світло: жива, млява (підкреслити)
Ністагм при погляді вбік _____
14. Рухова сфера _____
Міміка: звичайна, млява, жвава _____
Хода (хитка, розкидування ніг під час ходи), хода зі швидкими поворотами (без хитань, хитання при поворотах), поза Ромберга (описати) _____
_____
Точні рухи (підняти монету з підлоги, пальце-носова проба) _____
_____
Тремтіння повік, язика, пальців рук (підкреслити)
15. Чи є ознаки нервово-психічних захворювань, органічного ураження центральної нервової системи, фізичного виснаження. Перенесені травми (зі слів обстежуваного) _____
_____
16. Відомості про останнє вживання алкоголю або наркотичних речовин чи лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції: суб'єктивні та об'єктивні (згідно з документами, іншими джерелами)
_____
_____
17. Запах алкоголю з рота_____
_____

18. Використання технічних засобів для визначення наявності або вимірювання вмісту етилового спирту у видихуваному повітрі (відповідно до встановленого рівня).
Час обстеження, назва спеціального технічного засобу, за наявності – його номер, дата останньої повірки, результат обстеження _____
_____
Обстеження через 20 хвилин. Час обстеження, назва спеціального технічного засобу, за наявності – його номер, дата останньої повірки, результат обстеження _____
_____
19. Інші прояви та симптоми _____
_____
20. Висновок та діагноз за результатами огляду _____
_____
Лікар (фельдшер), який проводив огляд _____
(підпис)
21. Лабораторна діагностика з метою уточнення наявних речовин впливу:
час проведення лабораторних тестів _____;
досліджуване біологічне середовище (сеча, слина, кров, змиви поверхні губ, шкіри обличчя, рук) (необхідне підкреслити)
22. Дата і час відбору _____
23. Метод лабораторного тестування _____
24. Результат лабораторних тестів _____
_____
25. Заключний діагноз (за результатами огляду та тестів) _____
_____
_____
Лікар-нарколог_____
(дата) (підпис) (ПІБ)

Додаток 4
до Інструкції про порядок проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України
(пункт 17 розділу III)

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ

_____
(найменування закладу)

ВИСНОВОК
щодо результатів медичного освідування з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції

1. Дата заповнення ___ _____ 20__ року
(число, місяць)

На підставі даних, що містяться в акті медичного огляду особи, що керує транспортним засобом, з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції, № _____, складеному о ___ год. ___ хв. ____ _____ _____ року.
2. Прізвище, ім'я, по батькові особи _____
3. Дата народження |__|__|__|__|__|__|__|__|__|
(число, місяць, рік)
4. Назва та номер документа, що посвідчує обстежувану особу (за наявності) _____
_____
5. Ким_____
(посада, найменування підрозділу Національної поліції України, спеціальне звання, П.І.Б., підпис)
та коли (точний час) направлена на огляд ___ _____ року ___ год. ___ хв.
(число, місяць)
6. Назва, серія і номер документа, що посвідчує особу, яка доставила обстежуваного на огляд
_____
7. Дата і точний час огляду ___ _____ року __ год. ___ хв.
(число, місяць)
8. Ким оглянута особа _____
(прізвище, ім'я, по батькові лікаря /фельдшера)
9. Назва закладу охорони здоров'я, де проводився огляд _____
_____
10. Висновок огляду (повідомляється в присутності дізнавача, слідчого, прокурора) (зайве викреслити):
1) гр._____
(П.І.Б.)
перебуває у стані _____ сп'яніння;
2) у гр. _____
(П.І.Б.)
_____ознак сп'яніння не виявлено.
11. Підпис обстежуваної особи про ознайомлення з результатами огляду _____
12. Лікар (фельдшер), який проводив огляд _____
(підпис, П.І.Б.)
М.П.

Додаток 5
до Інструкції про порядок проведення медичного освідування за статтею 241-1 Кримінального процесуального кодексу України
(пункт 22 розділу III)

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ ЗДОРОВ’Я УКРАЇНИ

_____

(найменування закладу)

ЖУРНАЛ
реєстрації медичних оглядів осіб з метою виявлення стану алкогольного, наркотичного чи іншого сп’яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції

Почато __ _____ ____ року Закінчено __ _____ ____ року

№ з/п	Дата та час огляду	Ким направлена особа	Прізвище, ім’я, по батькові	Дата народження (число, місяць, рік)	Місце проживання, контактний телефон	Назва, серія та номер документа, що посвідчує особу, яку направлено на огляд (за наявності)	Діагноз	Прізвище та підпис лікаря (фельдшера), який проводив огляд	Особи, які отримали перший і другий примірники акта (ПІБ, підпис)
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Додаток Г

ОКРЕМІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ 200 КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕНЬ ЗА 2022–2024 РОКИ

Досліджено матеріали 200 кримінальних проваджень, що були в провадженні органів Національної поліції України у м. Києві з 2022 до 2024 року (розподіл становив 100 кримінальних проваджень щороку), які були передані до суду з обвинувальними актами та за якими заявляла клопотання про проведення слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій сторона захисту. За результатами аналізу цих кримінальних проваджень було встановлено, що 176 (88 %) з таких клопотань подавали саме захисники.

Додаток Д

АКТИ ВПРОВАДЖЕННЯ

РАДА

НАРОДНИЙ ДЕПУТАТ УКРАЇНИ

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

ДУЛЬСЬКОМУ О.Л.
01010
Хрестовий провулок, 2
м. Київ

Щодо впровадження результатів дисертаційного дослідження

Шановний Олександре Леонідовичу!

Розглянувши результати дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора юридичних наук Дульського О.Л. на тему «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність, повідомляю, що підготовлені пропозиції доведено до відома народних депутатів – членів Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності, які, як суб'єкти права законодавчої ініціативи можуть врахувати їх при підготовці та доопрацюванні законопроєктів у сфері кримінального процесу та криміналістичного забезпечення збирання доказів.

Результати дисертаційного дослідження мають суттєве системоутворююче значення для підвищення ефективності кримінального судочинства, реального забезпечення засади змагальності та рівності сторін, гармонізації національного законодавства зі стандартами прав людини та сучасними криміналістичними підходами.

З повагою
Народний депутат України,
Голова підкомітету з питань організації охорони громадської безпеки і порядку Комітету Верховної Ради України з питань правоохоронної діяльності

О.А. Дануца

ЄАС ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ
Підписувач: Дануца Олександр Анатолійович
Сертифікат: 3FAA92883581EC003040000005781A2E00CEADDF00
Дійсний до: 02.02.2027 0:00:00

Апарат Верховної Ради України
305д9/10-2025/267224 від 19.11.2025
2060796

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, д. ю. н., професор, заслужений юрист України
полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

27. 11. 2025 року

АКТ № 114189 -2025
від 27.11.2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження Дульського О.Л.

Уклала комісія у складі:

Голови: заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, полковника поліції Ананченка Володимира

членів комісії: начальника 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Романова Максима

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу (методичної роботи та правового забезпечення) управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії в галузі права, майора поліції Крушеницького Андрія

комісія відповідно до наказу Національної поліції України № 692 від 17.06.2025 «Про затвердження Порядку участі працівників слідчих підрозділів Національної поліції України в науковій та освітній діяльності»,

склала цей акт щодо розгляду основних положень і результатів дисертаційного дослідження Дульського Олександра Леонідовича на тему «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», поданого на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Дисертація присвячена комплексному дослідженню теоретичних і прикладних засад використання криміналістичних знань, методів та інструментів під час отримання, фіксації, перевірки й оцінки доказів сторонами кримінального провадження. У роботі розкриваються основні підходи, що формують криміналістичне забезпечення доказування, а також підкреслюється його значення для підвищення якості, послідовності та надійності доказової інформації в умовах змагальності кримінального провадження.

Комісією встановлено, що висновки, які містяться у дисертаційному дослідженні, можуть використовуватись у практичній діяльності слідчих підрозділів Національної поліції України під час проведення занять у системі службової підготовки, а також при проведенні нарад, семінарів, а викладені у них пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час розслідування кримінальних правопорушень.

Матеріали, викладені у висновках дисертаційного дослідження, можуть використовуватись під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню їх процесуальної діяльності.

Голова комісії: **Володимир АНАНЧЕНКО**

Члени комісії: **Максим РОМАНОВ**

Андрій КРУШЕНИЦЬКИЙ

НАЦІОНАЛЬНА АСОЦІАЦІЯ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ
РАДА АДВОКАТІВ
УКРАЇНИ

UKRAINIAN NATIONAL
BAR ASSOCIATION
BAR COUNCIL OF
UKRAINE

04070, м. Київ, вул. Борисоглібська, буд. 3, 5-й поверх,
тел: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, веб-сайт: www.unba.org.ua

5th floor, 3 Borysoglibska st., Kyiv, 04070, Ukraine
phone: +38 (044) 392-73-71
email: info@unba.org.ua, web-site: www.unba.org.ua

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова
Національної асоціації адвока
України
Лідія ІЗОВІТОВА

«__» листопада 2025 р.

АКТ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ
ДУЛЬСЬКОГО О.Л. У ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ АСОЦІАЦІЇ
АДВОКАТІВ УКРАЇНИ, РАДИ АДВОКАТІВ УКРАЇНИ

Комісія у складі: секретаря Ради адвокатів України Колесникова І.В. керівника Секретаріату Ради адвокатів України (Секретаріату Національної асоціації адвокатів України) Красника В.В., та Голови Комітету захисту прав адвокатів та гарантій адвокатської діяльності Солодка Є.В. склала цей акт про те, що нею розглянуто результати дисертаційного дослідження здобувача ступеня доктора юридичних наук Дульського О.Л. на тему «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність.

За результатами розгляду дисертації, Комісія вважає, що висновки та пропозиції Дульського О.Л. мають високу теоретичну та практичну значущість, оскільки запропонована в дисертації цілісна концепція криміналістичного забезпечення збирання доказів у змагальному процесі безпосередньо підсилює принцип «рівності сторін». Фіксація, збереження, легалізація джерел — у чітких алгоритмах — зменшують ризики недопустимості доказів і підвищують переконливість позиції захисту в суді.

Робота системно зводить міжнародні, європейські та національні стандарти доказування й криміналістики у практичні алгоритми для збирання доказів. Для Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України це орієнтири для оновлення стандартів якості правничої допомоги, програм навчання і методичних рекомендацій: від планування слідчих дій, ініційованих захистом, до оцінки ризиків порушення прав людини.

Національна асоціація адвокатів України
№ 1851/0/2-25 від 17.11.2025

Висновки і пропозиції щодо врахування психологічної складової під час слідчих (розшукових) дій підсилює гуманітарну компетентність адвоката: встановлення контакту, діагностика поведінкових реакцій, етичні межі впливу. Для Національної асоціації адвокатів України це можливість створення спеціальних тренінгів з «поведінкової криміналістики» для допиту свідків/потерпілих та фіксації порушень стороною обвинувачення крізь призму стандартів ЄСПЛ.

Висновки і пропозиції щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України (зокрема розширення переліку оскаржуваних рішень з перспективою оскарження відмови у доступі до матеріалів) надають Національній асоціації адвокатів України, Раді адвокаті України інструмент для системного лобіювання змін, що прямо впливають на реальні можливості захисту. Інші висновки та пропозиції можуть бути враховані при здійсненні функцій Національної асоціації адвокатів України.

В практичній діяльності Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України враховані результати наукового дослідження Дульського О.Л., який є Заслуженим юристом України, головою Комітету Національної асоціації адвокатів України з питань інтеграції системи адвокатури України в ЄС, членом Комітету законотворчих ініціатив з питань адвокатської діяльності Національної асоціації адвокатів України.

Висновок: результати дисертаційного дослідження Дульського О.Л. є актуальними та можуть бути використані для вдосконалення діяльності Національної асоціації адвокатів України, Ради адвокатів України та інших органів адвокатського самоврядування.

Секретар
Ради адвокатів України **Ігор КОЛЕСНИКОВ**

Керівник Секретаріату
Національної асоціації
адвокатів України,
Ради адвокатів України **Вадим КРАСНИК**

Голова
Комітету захисту прав адвокатів
та гарантій адвокатської діяльності
Національної асоціації адвокатів України **Євгеній СОЛОДКО**

ЗАТВЕРДЖУЮ
Проректор Національної
академії внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Сергій ЧЕРНЯВСЬКИЙ

_____2024

АКТ

25. 03 2024 м. Київ №22-НД

Впровадження результатів дисертації Дульського Олександра Леонідовича на тему «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» у наукову діяльність НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі: начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, підполковника поліції **В.В. Корольчука,** т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури **А.П. Містюка,** завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, капітана поліції **А.О. Антощука**, завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції **О.Ю. Хабло,** завідувача загальної бібліотеки **Л.Г. Гайдар**.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність докторанта Національної академії внутрішніх справ **О.Л. Дульського** за темою «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

Проаналізовано основні результати дослідження **О.Л. Дульського**, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Yuliia Chornous, Oleksandr Dulskyi, Nadiia Morhun. Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards. *Journal of Law and Political Science*. Vol. 38. Dated 30/6/2023. P. 385-404. URL: https://drive.google.com/file/d/12PEWkeatZpxNxwGkg22y6lheFUs9fKtn/view.

2. Chornous, Y., Baranenko , D., Yena , Y., Hvozdiuk , V., & Dulskyi , O. (2024). Recopilación de pruebas en la investigación de delitos cometidos en el ámbito deportivo:

normas internacionales y europeas (Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards). Retos, 51, 219–224. https://doi.org/10.47197/retos.v51.99286.

3. Baranenko, D., Koval, A., Dulskyi, O., Lisitsyna, Y., & Musayev, E. (2023). Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection (on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects. Amazonia Investiga, 12(67), 232–240. https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.21.

4. Horodetska, M., Zarubei, V., Dulskyi, O., Kamyshanskyi, O., & Morgun, I. (2023). Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial. Amazonia Investiga, 12(68), 199–209. https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.19.

5. Dulskyi O., Leliuk T., Luhovyi V., Melnyk V., Morgun I. (2023). International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities. Amazonia Investiga, 12(70), 65–78. https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6.

6. Дульський О.Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 74. С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49.

7. Дульський О.Л. Генеза наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження: кримінальний процесуальний та криміналістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2022. № 59. С. 66–73. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.13.

8. Дульський О.Л. Реалізація засади змагальності під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 61. С. 77–81. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.16.

9. Дульський О. Л. Медичне освідування як спосіб збирання доказів під час досудового розслідування: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. *Юридичний бюлетень.* Вип. 29. 2023. С. 401–409. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48.

10. Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал.* Вип. № 7. 2023. С. 445–449. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105.

11. Дульський О.Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право.* Вип. 3. 2023. С. 160–165. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23.

12. Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Нове українське право.* Вип. 4. 2023. С. 191–198. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25.

13. Дульський О.Л. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал.* Вип. № 9. 2023. С. 365–368. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88.

14. Дульський О.Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник*

Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція. Вип. № 64. 2023. С. 128-133. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.24

15. Дульський О.Л. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень.* Вип. № 30. 2023. С. 174–180. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21;

16. Дульський О.Л. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний вісник.* Вип. № 4. 2023. С. 101–108. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13

17. Дульський О.Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Київ, 23 верес. 2022 р.). Львів, 2022. С. 270–273;

18. Дульський О.Л. Правові основи збирання органами досудового розслідування доказів в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 35–38.

19. Дульський О.Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022.

20. Дульський О.Л. Особливості правового регулювання криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023.

21. Дульський О.Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Modernity and current problems of society regarding the development of science* : матеріали XXX міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 31 лип. – 2 серп. 2023 р.). Грац. 2023. С. 93–97.

22. Дульський О.Л. Захисник як суб'єкт збирання доказів: тактичний аспект. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали VI міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серп. 2023 р.). Дніпро. 2023. С. 71–74.

23. Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. Правовий дискурс : Всеук. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 211–213.

24. Дульський О.Л. Щодо визначення стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 03 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–101.

25. Дульський О.Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : Круглий стіл, присвячений 40-річчю кафедри кримінального процесу НАВС (Київ, 27 жовт. 2023 р.). С. 93–97.

26. Дульський О.Л. Щодо визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні аспекти*

криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності : Всеук. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 64–68.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці О.Л. Дульського містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в науковій діяльності Національної академії внутрішніх справ, зокрема через проведення подальших наукових досліджень з проблем криміналістики та кримінального процесу, підготовку наукових робіт, видання монографії за результатами наукової роботи.

Члени комісії:

Віктор КОРОЛЬЧУК

Андрій МІСТЮК

Андрій АНТОЩУК

Оксана ХАБЛО

Людмила ГАЙДАР

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. президента Науково-дослідного інституту публічного права,
доктор юридичних наук, професор
Сергій КОРОЄД
15.04. 2024 р.

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Дульського Олександра Леонідовича «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження», поданого на здобуття ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність

Комісія у складі: в.о. президента Науково-дослідного інституту публічного права, доктора юридичних наук, професора Короєда Сергія Олександровича (голова комісії), завідувача аспірантури і докторантури, доктора юридичних наук, професора Сороки Лариси Володимирівни, завідувача відділу науково-правових експертиз та законопроектних робіт, доктора юридичних наук, професора Куркової Ксенії Миколаївни, склала цей акт про те, що наукові роботи, підготовлені Дульським Олександром Леонідовичем, використовуються у науково-дослідній діяльності Науково-дослідного інституту публічного права під час дослідження актуальних проблем юридичної науки.

Отримані в результаті дослідження висновки, пропозиції, рекомендації відображені в опублікованих автором працях, основними із яких є:

Yuliia Chornous, Oleksandr Dulskyi, Nadiia Morhun. Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards. *Journal of Law and Political Science*. Vol. 38. Dated 30/6/2023. P. 385-404. URL: https://drive.google.com/file/d/12PEWkeatZpxNxwGkg22y6lheFUs9fKtn/view.

Chornous, Y., Baranenko , D., Yena , Y., Hvozdiuk , V., & Dulskyi , O. (2024). Recopilación de pruebas en la investigación de delitos cometidos en el ámbito deportivo: normas internacionales y europeas (Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards). Retos, 51, 219–224. https://doi.org/10.47197/retos.v51.99286.

Baranenko, D., Koval, A., Dulskyi, O., Lisitsyna, Y., & Musayev, E. (2023). Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection

(on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects. Amazonia Investiga, 12(67), 232–240. https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.21.

Horodetska, M., Zarubei, V., Dulskyi, O., Kamyshanskyi, O., & Morgun, I. (2023). Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial. Amazonia Investiga, 12(68), 199–209. https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.19.

Dulskyi O., Leliuk T., Luhovyi V., Melnyk V., Morgun I. (2023). International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities. Amazonia Investiga, 12(70), 65–78. https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6.

Дульський О.Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 74. С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49.

Дульський О.Л. Генеза наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження: кримінальний процесуальний та криміналістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2022. № 59. С. 66–73. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.13.

Дульський О.Л. Реалізація засади змагальності під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 61. С. 77–81. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.16.

Дульський О. Л. Медичне освідування як спосіб збирання доказів під час досудового розслідування: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. *Юридичний бюлетень.* Вип. 29. 2023. С. 401–409. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48.

Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал.* Вип. № 7. 2023. С. 445–449. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105.

Дульський О.Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право.* Вип. 3. 2023. С. 160–165. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23.

Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Нове українське право.* Вип. 4. 2023. С. 191–198. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25.

Дульський О.Л. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал.* Вип. № 9. 2023. С. 365–368. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88.

Дульський О.Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* Вип. № 64. 2023. С. 128-133. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.24

Дульський О.Л. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень.* Вип. № 30. 2023. С. 174–180. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21;

Дульський О.Л. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний вісник.* Вип. № 4. 2023. С. 101–108. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13

Дульський О.Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Київ, 23 верес. 2022 р.). Львів, 2022. С. 270–273;

Дульський О.Л. Правові основи збирання органами досудового розслідування доказів в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 35–38.

Дульський О.Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022.

Дульський О.Л. Особливості правового регулювання криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023.

Дульський О.Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Modernity and current problems of society regarding the development of science* : матеріали XXX міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 31 лип. – 2 серп. 2023 р.). Грац. 2023. С. 93–97.

Дульський О.Л. Захисник як суб'єкт збирання доказів: тактичний аспект. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали VI міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серп. 2023 р.). Дніпро. 2023. С. 71–74.

Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. Правовий дискурс : Всеук. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 211–213.

Дульський О.Л. Щодо визначення стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 03 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–101.

Дульський О.Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : Круглий стіл, присвячений 40-річчю кафедри кримінального процесу НАВС (Київ, 27 жовт. 2023 р.). С. 93–97.

Дульський О.Л. Щодо визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності :* Всеук. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 64–68.

Члени комісії дійшли висновку, що надані матеріали свідчать про належний науковий та практичний рівень розробки теми дисертаційного дослідження, грунтуються на достатній кількості опрацьованих Дульським О.Л. законодавчих, наукових та емпіричних джерел, належно відображені у наукових публікаціях, використовуються при підготовці наукових праць та проведенні наукових досліджень Науково-дослідного інституту публічного права.

Голова комісії: **Сергій КОРОЄД**

Члени комісії: **Лариса СОРОКА**

Ксенія КУРКОВА

ЗАТВЕРДЖУЮ
Перший проректор
Національної академії
внутрішніх справ
доктор юридичних наук, професор
полковник поліції

Станіслав ГУСАРЄВ

_____ 2024

АКТ

25. 03. 2024 м. Київ № 18-ОП

Впровадження результатів дисертації Дульського Олександра Леонідовича на тему «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження» в освітній процес НАВС

Уклала експертна комісія з виявлення, узагальнення та впровадження позитивного досвіду роботи у складі: т.в.о. начальника навчально-методичного відділу НАВС, кандидата юридичних наук, доцента **Т.Г. Корж-Ікаєвої**, начальника відділу організації наукової діяльності та захисту прав інтелектуальної власності, підполковника поліції **В.В. Корольчука,** т.в.о. начальника відділу докторантури та ад'юнктури **А.П. Містюка,** завідувача кафедри криміналістики та судової медицини, кандидата юридичних наук, доцента, капітана поліції **А.О. Антощука,** завідувача кафедри кримінального процесу, кандидата юридичних наук, доцента, підполковника поліції **О.Ю. Хабло,** завідувача загальної бібліотеки **Л.Г. Гайдар**.

Комісія розглянула й узагальнила матеріали дисертації, поданої на здобуття ступеня доктора юридичних наук зі спеціальності 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика, судова експертиза, оперативно-розшукова діяльність докторанта Національної академії внутрішніх справ **О.Л. Дульського** за темою «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження».

Проаналізовано основні результати дослідження **О.Л. Дульського**, зокрема наукові праці, в яких опубліковані теоретичні положення дисертації:

1. Yuliia Chornous, Oleksandr Dulskyi, Nadiia Morhun. Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards. *Journal of Law and Political Science*. Vol. 38. Dated 30/6/2023. P. 385-404. URL:

https://drive.google.com/file/d/12PEWkeatZpxNxwGkg22y6lheFUs9fKtn/view.

2. Chornous, Y., Baranenko , D., Yena , Y., Hvozdiuk , V., & Dulskyi , O. (2024). Recopilación de pruebas en la investigación de delitos cometidos en el ámbito deportivo: normas internacionales y europeas (Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards). Retos, 51, 219–224. https://doi.org/10.47197/retos.v51.99286.

3. Baranenko, D., Koval, A., Dulskyi, O., Lisitsyna, Y., & Musayev, E. (2023). Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection (on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects. Amazonia Investiga, 12(67), 232–240. https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.21.

4. Horodetska, M., Zarubei, V., Dulskyi, O., Kamyshanskyi, O., & Morgun, I. (2023). Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial. Amazonia Investiga, 12(68), 199–209. https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.19.

5. Dulskyi O., Leliuk T., Luhovyi V., Melnyk V., Morgun I. (2023). International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities. Amazonia Investiga, 12(70), 65–78. https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6.

6. Дульський О.Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право.* 2022. № 74. С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49.

7. Дульський О.Л. Генеза наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження: кримінальний процесуальний та криміналістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція.* 2022. № 59. С. 66–73. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.13.

8. Дульський О.Л. Реалізація засади змагальності під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Юриспруденція.* 2023. № 61. С. 77–81. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.16.

9. Дульський О. Л. Медичне освідування як спосіб збирання доказів під час досудового розслідування: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. *Юридичний бюлетень.* Вип. 29. 2023. С. 401–409. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48.

10. Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал.* Вип. № 7. 2023. С. 445–449. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105.

11. Дульський О.Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право.* Вип. 3. 2023. С. 160–165. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23.

12. Чорноус Ю.М., Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Нове українське право.* Вип. 4. 2023. С. 191–198. DOI https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25.

13. Дульський О.Л. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал.* Вип. № 9. 2023.

С. 365–368. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88.

14. Дульський О.Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Юриспруденція.* Вип. № 64. 2023. С. 128-133. DOI https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.24

15. Дульський О.Л. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень.* Вип. № 30. 2023. С. 174–180. DOI https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21;

16. Дульський О.Л. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний вісник.* Вип. № 4. 2023. С. 101–108. DOI https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13

17. Дульський О.Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Київ, 23 верес. 2022 р.). Львів, 2022. С. 270–273;

18. Дульський О.Л. Правові основи збирання органами досудового розслідування доказів в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 35–38.

19. Дульський О.Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвід. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022.

20. Дульський О.Л. Особливості правового регулювання криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023.

21. Дульський О.Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Modernity and current problems of society regarding the development of science* : матеріали XXX міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 31 лип. – 2 серп. 2023 р.). Грац. 2023. С. 93–97.

22. Дульський О.Л. Захисник як суб'єкт збирання доказів: тактичний аспект. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали VI міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серп. 2023 р.). Дніпро. 2023. С. 71–74.

23. Дульський О.Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. Правовий дискурс : Всеук. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 211–213.

24. Дульський О.Л. Щодо визначення стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 03 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–101.

25. Дульський О.Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : Круглий стіл, присвячений 40-річчю кафедри кримінального

процесу НАВС (Київ, 27 жовт. 2023 р.). С. 93–97.

26. Дульський О.Л. Щодо визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності :* Всеук. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 64–68.

На основі проведеного аналізу комісія зробила висновок, що праці О.Л. Дульського містять науково обґрунтовані теоретичні положення і практичні рекомендації, що дає підстави запровадити їх для використання в освітньому процесі Національної академії внутрішніх справ, зокрема при викладанні навчальних дисциплін з криміналістики («Криміналістика», «Криміналістичне забезпечення досудового розслідування», «Інновації у криміналістиці»), з кримінального процесу («Кримінальний процес», «Теорія судових доказів та ін.), під час підготовки навчально-методичних і дидактичних матеріалів, а також рекомендувати їх до вивчення під час самостійної роботи здобувачів вищої освіти.

Члени комісії:

Таїсія КОРЖ-ІКАЄВА

Віктор КОРОЛЬЧУК

Андрій МІСТЮК

Андрій АНТОЩУК

Оксана ХАБЛО

Людмила ГАЙДАР

Додаток Е

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія

Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти : монографія / О. Л. Дульський. Одеса : Юридика, 2025. 458 с.

Рецензія на монографію

Чернявський С. Актуальні питання криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження в умовах змагального судочинства : рец. на кн. Дульський О. Л. «Криміналістичне забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження: міжнародні, європейські, національні стандарти». *Наука і правоохорона*. 2025. № 3 (69). С. 202–204.

Статті у наукових виданнях, проіндексованих у наукометричних базах Web of Science Core Collection та/або Scopus:

1. Chornous Yu., Dulskyi O., Morhun N. Collection of Evidence in the Investigation of Crimes: International and European Standards. *Journal of Law and Political Science*. 2023. Vol. 38. P. 385–404. URL: http://dx.doi.org/10.6084/m9.figshare.24265555

2. Chornous, Y., Baranenko D., Yena Y., Hvozdiuk V., Dulskyi O. Recopilación de pruebas en la investigación de delitos cometidos en el ámbito deportivo: normas internacionales y europeas (Collecting Evidence in the Investigation of Crimes Committed in the Field of Sports: International and European Standards). *Retos*. 2024. Vol. 51. P. 219–224. DOI: https://doi.org/10.47197/retos.v51.99286

3. Baranenko D., Koval A., Dulskyi O., Lisitsyna Yu., Musayev E. Methodological principles of research in the field of ensuring evidence collection (on the example of cybercrimes): criminal-legal, criminal-procedural, and forensic aspects. *Amazonia*

Investiga. 2023. Vol. 12 (67). P. 232–240. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.67.07.21

4. Horodetska M., Zarubei V., Dulskyi O., Kamyshanskyi O., Morgun I. Factors influencing the effectiveness of proving criminal offences during trial. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12 (68). P. 199–209. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.68.08.19

5. Dulskyi O., Leliuk T., Luhovyi V., Melnyk V., Morgun I. International cooperation when collecting evidence in the investigation of transnational organized crime: challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12 (70). P. 65–78. DOI: https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6

Статті в наукових фахових виданнях України:

1. Дульський О. Л. Правові основи збирання доказів стороною обвинувачення у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2022. № 74. С. 94–100. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.49

2. Дульський О. Л. Генеза наукових досліджень проблем збирання доказів сторонами кримінального провадження: кримінальний процесуальний та криміналістичний аспект. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2022. № 59. С. 66–73. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2022.59.13

3. Дульський О. Л. Реалізація засади змагальності під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2023. № 61. С. 77–81. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.61.16

4. Дульський О. Л. Медичне освідування як спосіб збирання доказів під час досудового розслідування: кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 29. С. 401–409. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.29.48

5. Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Поняття та зміст техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 7. С. 445–449. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-7/105

6. Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту. *Нове українське право*. 2023. Вип. 3. С. 160–165. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.3.23

7. Чорноус Ю. М., Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Нове українське право*. 2023. Вип. 4. С. 191–198. DOI: https://doi.org/10.51989/NUL.2023.4.25

8. Дульський О. Л. Стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний науковий електронний журнал.* 2023. Вип. 9. С. 365–368. DOI: https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-9/88

9. Дульський О. Л. Міжнародні стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція».* 2023. Вип. 64. С. 128–132. DOI: https://doi.org/10.32841/2307-1745.2023.64.24

10. Дульський О. Л. Європейські стандарти криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Юридичний бюлетень.* 2023. Вип. 30. С. 174–180. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2023.30.21

11. Дульський О. Л. Роль практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Юридичний вісник.* 2023. Вип. 4. С. 101–108. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.13

12. Дульський О. Л. Проведення слідчих (розшукових) дій слідчим: криміналістична та психологічна характеристика. *Юридична психологія*. 2024. № 1 (34). С. 76–86. DOI: 10.33270/03243401.76

13. Дульський О. Л. Теоретико-методологічні засади дослідження проведення негласних слідчих (розшукових) дій уповноваженими особами у

кримінальному провадженні. *Філософські та методологічні проблеми права.* 2024. Вип. 1 (27). С. 100–107. DOI: https://doi.org/10.33270/01242702.100

14. Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Аналітично-порівняльне правознавство.* 2024. № 2. С. 668–674. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.02.111

15. Дульський О. Л. Основи криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником у кримінальному провадженні. *Юридичний бюлетень.* 2024. Вип. 32. С. 130–138. DOI: https://doi.org/10.32850/LB2414-4207.2024.32.18

16. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення допиту свідка. *Київський часопис права.* 2024. № 2. С. 268–276. DOI: https://doi.org/10.32782/klj/2024.2.39

17. Дульський О. Л. Ініціювання захисником проведення судових експертиз: актуальні питання криміналістичного забезпечення. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Вип. 83. С. 220–225. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.83.3.34

18. Чорноус Ю., Дульський О. Міжнародні та європейські стандарти криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ.* 2024. Т. 14. № 1. С. 9–18. DOI: 10.56215/naia-chasopis/1.2024.09.

19. Дульський О. Л. Ініціювання захисником проведення тимчасового доступу до речей та документів: актуальні питання криміналістичного забезпечення. *Юридичний вісник.* 2024. Вип. 3. С. 119–126. DOI: https://doi.org/10.32782/yuv.v3.2024.14

20. Дульський О. Л. Актуальні питання збирання доказів захисником шляхом витребування від різних суб’єктів речей, відомостей та документів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2024. Вип. 4. С. 625–634. DOI: https://doi.org/10.24144/2788-6018.2024.04.104

21. Дульський О. Л. Поняття збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право».* 2024. Т. 4 (85). С. 76–85. https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.85.4.11

22. Чорноус Ю. М. Дульський О. Л. Особливості криміналістичного забезпечення збирання доказів сторонами кримінального провадження у змагальному кримінальному процесі. *Південноукраїнський правничий часопис.* 2025. Вип. 2. С. 51–58. DOI https://doi.org/10.32850/sulj.2025.2.9

Тези доповідей за результатами участі в міжнародних і міжвідомчих конференціях, круглих столах:

1. Дульський О. Л. Особливості застосування практики Європейського суду з прав людини під час збирання доказів сторонами кримінального провадження. *Кримінальна юстиція в Україні: реалії та перспективи* : матеріали круглого столу (Львів, 23 верес. 2022 р.). Львів, 2022. С. 270–273.

2. Дульський О. Л. Правові основи збирання органами досудового розслідування доказів в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Київ, 18 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 35–38.

3. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф. (Київ, 25 листоп. 2022 р.). Київ, 2022. С. 66–69.

4. Дульський О. Л. Особливості правового регулювання криміналістичного забезпечення збирання доказів органами досудового розслідування в умовах воєнного стану. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 28 квіт. 2023 р.). Київ, 2023. С. 84–87.

5. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Modernity and current problems of society regarding the*

development of science : матеріали XXX Міжнар. наук.-практ. конф. (Грац, Австрія, 31 лип. – 2 серп. 2023 р.). Грац, 2023. С. 93–97.

6. Дульський О.Л . Захисник як суб'єкт збирання доказів: тактичний аспект. *Технології, інструменти та стратегії реалізації наукових досліджень* : матеріали VI Міжнар. наук. конф. (Дніпро, 4 серп. 2023 р.). Дніпро, 2023. С. 71–74.

7. Дульський О. Л. Методико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим. *Правовий дискурс :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. здобувачів та викладачів закладів вищої освіти (Черкаси, 12 жовт. 2023 р.). Черкаси, 2023. С. 211–213.

8. Дульський О. Л. Щодо визначення стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим в умовах воєнного стану. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 3 листоп. 2023 р.). Львів, 2023. С. 97–101.

9. Дульський О. Л. Особливості техніко-криміналістичного забезпечення збирання доказів захисником. *Кримінальне процесуальне право на сучасному етапі розвитку України* : матеріали круглого столу, присвяч. 40-річчю кафедри кримінального процесу НАВС (Київ, 27 жовт. 2023 р.). Кихв, 2023. С. 93–97.

10. Дульський О. Л. Щодо визначення міжнародних стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні аспекти криміналістичного та психологічного забезпечення правоохоронної діяльності :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса, 6 жовт. 2023 р.). Одеса, 2023. С. 64–68.

11. Дульський О. Л. Значення практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення кримінального провадження. *Третій рівень освіти в Україні: актуальні питання підготовки дисертації в сучасних реаліях війни* : матеріали круглого столу (Харків, 14 груд. 2023 р.). Харків, 2023. С. 105–109.

12. Дульський О. Л. Слідчі (розшукові) дії: взаємозв'язок процесуальної, криміналістичної та психологічної характеристик. *Міжнародна та національна*

безпека: теоретичні і прикладні аспекти : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпро, 15 берез. 2024 р.). Ч. 1. Дніпро, 2024. С. 623–625.

13. Дульський О. Л. Негласні слідчі (розшукові) дії як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Весняні юридичні читання – 2024. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Вінниця, 25–26 квіт. 2024 р.). Вінниця, 2024. С. 136–140.

14. Дульський О. Л. Тактико-криміналістичне забезпечення збирання доказів слідчим шляхом проведення тимчасового доступу до речей та документів. *Криміналістичне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку :* матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті проф. Ю. І. Азарова (Київ, 2 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 41–44.

15. Дульський О. Л. Щодо питання участі захисника під час допиту підозрюваного на стадії досудового розслідування. *Актуальність та особливості наукових досліджень в умовах воєнного стану :* матеріали IV Міжнар. наук.-практ. інтер.-конф. з нагоди відзначення Дня науки–2024 в Україні (Київ, 22 трав. 2024 р.). Київ, 2024. С. 127–130.

16. Дульський О. Л. Значення практики Європейського суду з прав людини у формуванні європейських стандартів криміналістичного забезпечення збирання доказів слідчим. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи :* матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу до 60-річчя кафедри криміналістики та судової медицини НАВС (Київ, 21 листоп. 2024 р.). Київ, 2024. С. 120–124.

17. Дульський О. Л. Криміналістичне забезпечення збирання доказів стороною захисту шляхом ініціювання проведення судових експертиз. *Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку :* матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. з нагоди 25-річчя Експертної служби МВС України (Київ, 20 черв. 2025 р.). Київ, 2025. С. 210–213.